INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

CONFERENCE BOOK

EDITOR: ASSIST. PROF. TUBA DEMIREL

INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

JUNE 08-09, 2024
MERSIN, TURKIYE

EDITOR: ASSIST. PROF. TUBA DEMIREL

COPYRIGHT © 2024

BY ARCENG CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUB LISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATI ONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERM ITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ARCENG PUBLICATIONS – 2024©

21.06.2024
ISBN: 978-625-94535-4-5

CONGRESS ID

INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

DATE AND PLACE

JUNE 08-09, 2024

MERSIN, TURKIYE

ORGANIZATION

ARCENG (ACADEMIC EVENTS – CONFERENCE – CONGRESS)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

CHAIRMAN OF THE ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. ELMAN QULIYEV

ORGANIZING BOARD

Assoc. Prof. HUSEYIN BOZ

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. Mustafa YELER

BURDUR MEHMET AKIF ERSOY UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. TUBA DEMIREL

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

DR. MARIUS LOLEA

UNIVERSITY OF ORADEA (ROMANIA)

Dr. ULKER BAXSIYEVA

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITY AZERBAIJAN

COORDINATOR

MAHINUR ASLAN

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. BENRETEM ABDELOUAHAB

UNIVERSITE BADJI MOKHTAR ANNABA (ALGERIA)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

MOHAMMED FIRST UNIVERSITY (MOROCCO)

Prof. Dr. MEHMET KAYGUSUZOGLU

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MELAHAT AKDENIZ

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. MOHANNAD TARRAD

AL ALBAYT UNIVERSITY (JORDAN)

Prof. Dr. MUHAMMAD SAFDAR BHATTI

THE ISLAMIA UNIVERSITY OF BAHAWALPUR (PAKISTAN)

Prof. Dr. MUKADDES ORS

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. SADETTIN SARI

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BAMBANG HADI SANTOSO

SEKOLAH TINGGI ILMU EKONOMI INDONESIA SURABAYA (INDONESIA)

Assoc. Prof. DERYA ATLAY ISIK

MUGLA SITKI KOCMAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EBRU ONEM

SULEYMAN DEMIREL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ElIf CELEBI KARAKOK

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EMINE YILMAZ BOLAT

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERDAL YABALAK

MERSIN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERGUN AKTURK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KEZBAN SONMEZ

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. KHAYALA ALIGULIYEVA

SUMQAIT STATE UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assoc. Prof. Koray CELENK

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MEHMET BUGRA OZHAN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. MUSTAFA TUYSUZ

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SELMAN ABLAK

SIVAS CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SERPIL YUKSEL

NECMETTIN ERBAKAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SINAN KOPUZLU

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SUKRAN KARACA

SIVAS CUMHURIYET UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. Turan BASKONUS

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. YILMAZ YURTSEVEN

AKDENIZ UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assıst. Prof. AYHAN ATIGAN

KARABUK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. AYSUN BEYDOLA

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assıst. Prof. BUSRA YARANOGLU

BALIKESIR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. FATMA ALASLAN YAKIN

DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assıst. Prof. FULYA HARP CELIK

HASAN KALYONCU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. GULSAH GURKAN

TURGUT OZAL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. Mehmet BOZKOYUN

HARRAN UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst Prof. PELIN ERTEKIN

INONU UNIVERSITY (TURKIYE)

Assıst. Prof. ROZINA KHATTAK

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

Assıst. Prof. SABIHA GOKCEN ZEYBEK

YAKIN DOGU UNIVERSITY (KKTC)

Assıst. Prof. SARBU OXANA

NICOLAE TESTEMITANU STATE UNIVERSITY (MOLDOVA)

Assıst Prof. SERHAT ERDEM

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	20	39,21
AZERBAIJAN	20	39,21
MALAYSIA	6	11,76
INDONESIA	2	3,91
ALGERIA	1	1,97
MOROCCO	1	1,97
KAZAKHISTAN	1	1,97
TOTAL	51	100%

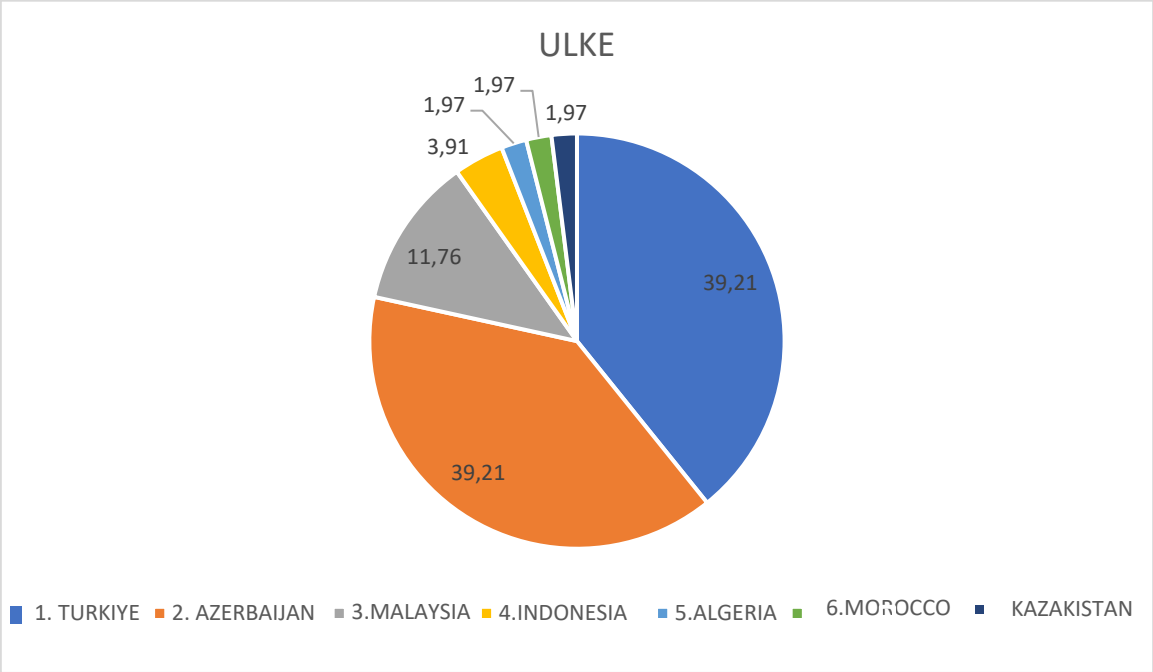
ULKE
39,21
39,21
11,76
3,91
1,97
1,97
1,97
1. TURKIYE
2. AZERBAIJAN
3.MALAYSIA
4.INDONESIA
5.ALGERIA
6.MOROCCO
KAZAKISTAN

INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC STUDIES CONFERENCE

JUNE 08-09, 2024, MERSIN, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

09.06.2024
SUNDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR
Assoc. Prof. Ahmet USLU

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assoc. Prof. Ahmet USLU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	READING MEHMET RAUF'S NOVEL "EYLUL" FROM THE PERSPECTIVE OF THE PROTAGONIST SUAT
Lect. Zühal GÖKBEL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	THE POST-COLONIAL IDENTITY CONSTRUCTION IN NADINE GORDIMER'S JULY'S PEOPLE
Assoc. Prof. Selami Atakan ALTINÖRS	Galatasaray Üniversitesi	POPPER'S CONSIDERATIONS ON THE EMERGENCE AND FUNCTIONS OF LANGUAGE
Assoc. Prof. MURAT KARADEMİR	Selçuk Üniversitesi	IDYROS ANCIENT CITY OBSERVATIONS ON THE MOSAIC CHURCH
Salmanlı Fidan Namiq qızı	ADPU –nun Quba filialı	UŞAQLARIN SOSİAL İNKİŞAFINDA AİLƏ TƏRBİYƏSİNİN ROLU
Nalan Gizem GİYİK Oktay GEZER	Yıldızkent İlkokulu Cumhuriyet Ortaokulu	INSTRUCTIONAL LEADERSHIP OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS
GİZEM YAŞKESEN SEMANUR AKAR YÜSRA ÖKSÜZ Assoc. Prof. ELA AYŞE KÖKSAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	VIRUS AWARENESS OF STUDENTS
Dr. ULDUZ QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MIRZA ALAKBAR SABIR'S ARTISTIC REACTION TO THE POETRY OF TURKISH POET NAMIQ KEMAL
DR. ULKER BAHŞIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI IN THE LEVEL OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEW OF ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV
Dr. ULDUZ QƏHRƏMANOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE GREAT LEADER HAYDER ALIYEV AND THE STORY OF "KITABI-DADE GORGUD", OUR CULTURAL HISTORICAL MONUMENT
DR. ULKER BAHŞIYEVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	Ə.XAQANİ SƏNƏTİNƏ BAXIŞ (M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNƏ ƏSASƏN)
SEVİL SOYKAN ELA AYŞE KÖKSAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	6TH GRADE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS STEM

09.06.2024
SUNDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Əliyev Mürvət Cavid oğlu	ADPU –nun Quba filialı	QARABAĞA ERMƏNİ İDDİALARI VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİNİN BU TƏCAVÜZƏ QARŞI MÜBARİZƏSİ
Angelina PURNANDA Carmelita NIRANDA Heronika TYAMTA Livia RICHEL Leony LEORENZA Dudy EFFENDY	Universitas Widya Dharma Pontianak	OPTIMIZING LEKER PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING
Abitay ALIYA Imanova ELMIRA	Kazakh National Women's Teacher Training University Almaty	FREE DRIVING AND TEAMWORK IN PROJECT EDUCATION
Dr. KARDINA ENGELINA SIREGAR	STAI Imam Asy Syafii Pekanbaru	DEVELOPMENT OF ISLAMIC EDUCATION STRATEGY IN MADRASAS TO IMPROVE THE QUALITY AND COMPETITIVENESS OF GRADUATES
Prof. Dr. HASSAN ZARIOUH MOHAMMED BOUDCHICH	Mohammed I University	THE IMPORTANCE OF EMPLOYING INFORMATION IN MATHEMATICS
Dr. FETTOUCH HOUARI	University of Mostaganem	LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS AND LOGARITHMIC DERIVATIVE
ARZU KARIMOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	A BRIEF OVERVIEW OF THE WORKS OF AZERBAIJAN TOPONOMS

09.06.2024
SUNDAY / 10:00-12:30
SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR
PROF. DR. ELMAN QULIYEV

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
AYNUR BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	E.HEMİNQUEYİN "QOCA VƏ DƏNİZ" POVESTİNDƏ SANTYAQO OBRAZININ KONSEPSİYASI
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	CREATIVITY OF RASUL RZA IN THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY OF THE 20TH CENTURY (1940-1980)
Assoc. Prof. AYGUN AHMADOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE ROLE OF GILMAN ILKIN IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE. RELEVANCE OF THEME IN THE NOVEL OF BAKU AND BAKILIANS
Dr. Günel Hümmətova (Pəniyeva) Saleh	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PROSE AND LITERARY CRITICISM OF THE 1970s
AYNUR BƏDƏLOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	DOSTOYEVSKİ YARADICILIĞINDA İNSANIN MƏNƏVİ ÖZÜNÜDƏRK PROSESİ
Balakişiyeva Svetlana Arif qızı	Mingəçevir Dövlət Universiteti	SƏMƏD VURĞUNUN "MƏN TƏLƏSMİRƏM" ŞEİRİNDƏ MÖVZU RƏNGARƏNGLİYİ, REALLIQ VƏ HƏYATİLİK MƏSƏLƏSİNİN TƏRƏNNÜMÜ
PROF. DR. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	PROSE AND DRAMATURGY OF NAMIG KAMAL
Dr. Günel YUNUSOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi	PROBLEMS OF TURKISH LITERATURE IN TEXTBOOK "GULZAR" (1912) BY A. SHAIG
PROF. DR. ELMAN QULIYEV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	TURKISH MYSTICAL POETRY
Assoc. Prof. Şöhrət Məmmədova Nüsrət qızı	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	MORAL VALUES IN THE REPRESENTATIONS OF ABBAS SAHAT
Assoc. Prof. Qüdrət UMUDOV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	THE PROBLEM OF MAN AND NATURE IN ARCHAIC FOLKLORE GENRES
Assoc. Prof. Ədalət ABBASOV	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	COMPARISON OF SYNTACTIC-SEMANTIC FEATURES OF INCOMPLETE SENTENCES AND IMPERSONAL SENTENCES
Prof. Dr. Yədulla Bəbir oğlu AGAZADƏ	LDU	LƏNKƏRAN REGİONUNUN FOLKLOR VƏ ETNOQRAFİK İRSİNİN TƏDQİQİ VƏ NƏŞRİ ELMİ HƏDƏFLƏRİMİZDƏN BİRİ OLMALIDIR

09.06.2024
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION:2 HALL: 1/ MODERATOR
Prof. Dr. AYDIN KAYABAŞI

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	
Hamza KORKMAZ	Yeditepe University	CIRCULAR ECONOMY POLICIES IN ITALY AND POLAND
Nida KÖPRÜLÜ Assoc. Prof. Doğan BOZDOĞAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	THE FRUIT OF A POISONOUS TREE IS ALSO POISONOUS, THE PRINCIPLE AND THE PROBLEM OF EVIDENCE IN TAXATION
Dr. FIRAT HARUN YILMAZ Prof. Dr. ALİ ŞAHİN	Selçuk Üniversitesi	SUSTAINABLE URBAN WATER MANAGEMENT: THE CASE OF EUROPEAN GREEN CAPITALS
Assoc. Prof. HAKAN ÇELİKKOL Prof. Dr. AYDIN KAYABAŞI	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ
CEREN ALPAY Assist. Prof. HAMİDE SELÇUK	KTO Karatay Üniversitesi	ANALYSIS OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS FROM A STRATEGIC MANAGEMENT PERSPECTIVE: A STUDY ON THE TURKISH COTTON SECTOR
Assoc. Prof. NEŞE ÇOBAN ÇELİKDEMİR CEYLAN GİDİCİ	Marmara Üniversitesi	FOREIGN CURRENCY TRANSACTIONS OF BANKS, ACCOUNTING, AND VALUATION
Merve Nur DEMİRDELEN Assist. Prof. Adnan Batuhan COŞKUN	Gaziantep Şehir Hastanesi Hasan Kalyoncu Üniversitesi	ASSESSMENT OF PROCEDURAL PAIN IN INTENSIVE CARE PATIENTS USING TWO DIFFERENT PAIN EVALUATION SCALES
Assist. Prof. ADNAN BATUHAN COŞKUN MERVE PİŞKİN Res. Assist. Dr. ERHAN ELMAOĞLU	Hasan Kalyoncu Üniversitesi Kilis 7 Aralık Üniversitesi	EFFECTS OF MOTHERS' PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT PERIOD ATTITUDES IN EARLY CHILDHOOD: A STUDY ON 12-36 MONTH-OLD CHILDREN
Res. Assist. BEŞİR ÇAKIR Assist. Prof. PINAR GÖV	Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	THE EFFECT OF THE TRAINING GIVEN TO THE PARENTS OF 1-3 YEAR OLD CHILDREN WHO UNDERWENT UROGENITAL SYSTEM SURGERY ON THEIR TOILET TRAINING KNOWLEDGE, ATTITUDES AND SELF-EFFICACY LEVELS IN PARENTING TASKS
Assist. Prof. ALİ AKÇAOVA	Selçuk Üniversitesi	MODULE IN SERIAL-BAND PRODUCTION; KITCHEN FURNITURE EXAMPLE

09.06.2024
SUNDAY / 13:30-15:30
SESSION: 2 HALL: 2 / MODERATOR
SIRHAJWAN IDEK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Alleyson VOO Claijster Christian SYLVESTER Glenn Nichles GIMBAD Vincent FRANKIE Nurul Nadiirah Naquyyah JUSININ Nur Effanddy Ramadhan Mohd ARIFFIN Evangelson Glorius PHILIP Danniel Imannuel SAMADI	Keningau Vocational College	BE YOUR OWN HANDYPERSON
Mohd Adi Taufiq bin ROSLAN Nur Rasya Aleeya binti Abd RAJIK Elle Zulaikha binti HALIM Nurirdina WASSLY AVE VANESSA Siti Nur Hanisah Binti Omar HASHIM	Keningau Vocational College	YOUR PATH FORWARD: POST-COLLEGE PREPARATION PROGRAMME
GRISELDA GILBERT EMA AMELIA HAILI NURAELYA AELYANA BINTI BOBBY ZAKARIA	Keningau Vocational College	FISHCAKE WITH THE FLAVOUR OF TRADITIONALLY PICKLED FISH BOSOU
AVE VANESSA	Keningau Vocational College	UNDERSTANDING CHINESE NEW YEAR CUSTOM
NOR SHAFIKA JAPIUS	Keningau Vocational College	COPING MECHANISM IN EMOTIONAL ATTACHMENT AND DETACHMENT
JYFREENA RYZZA YANIK DG SALMA ATIKA MUSFIRAH NASYITAH ABDUL SATAR NUR AISHYA SIBI JEORGIENA DYVETTE	Keningau Vocational College	WONDER ZONE: AN EDUCATIONAL OUTREACH FOR PRESCHOOL CHILDREN

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
Ahmet USLU	READING MEHMET RAUF'S NOVEL "EYLÜL" FROM THE PERSPECTIVE OF THE PROTAGONIST SUAT	1
Zühal GÖKBEL	THE POST-COLONIAL IDENTITY CONSTRUCTION IN NADINE GORDIMER'S JULY'S PEOPLE	5
Selami Atakan ALTINÖRS	POPPER'S CONSIDERATIONS ON THE EMERGENCE AND FUNCTIONS OF LANGUAGE	6
MURAT KARADEMİR	IDYROS ANCIENT CITY OBSERVATIONS ON THE MOSAIC CHURCH	15
SALMANLI FIDAN NAMIQ QIZI	UŞAQLARIN SOSİAL İNKİŞAFINDA AİLƏ TƏRBİYƏSİNİN ROLU	17
Nalan Gizem GİYİK Oktay GEZER	INSTRUCTIONAL LEADERSHIP OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS	21
GİZEM YAŞKESEN SEMANUR AKAR YÜSRA ÖKSÜZ ELA AYŞE KÖKSAL	VIRUS AWARENESS OF STUDENTS	23
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	MIRZA ALAKBAR SABIR'S ARTISTIC REACTION TO THE POETRY OF TURKISH POET NAMIQ KEMAL	25
ULKER BAHŞIYEVA	CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI IN THE LEVEL OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEW OF ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV	31
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	THE GREAT LEADER HAYDER ALIYEV AND THE STORY OF "KITABI-DADE GORGUD", OUR CULTURAL HISTORICAL MONUMENT	38
ULKER BAHŞIYEVA	VIEW OF A. KHAGANI'S ART (BASED ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF M. IBRAHIMOV)	43
ƏLIYEV MÜRVƏT CAVID OĞLU	QARABAĞA ERMƏNİ İDDİALARI VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİNİN BU TƏCAVÜZƏ QARŞI MÜBARİZƏSİ	47
ANGELINA PURNANDA CARMELITA NIRANDA HERONIKA TYAMTA LIVIA RICHEL LEONY LEORENZA DUDY EFFENDY	OPTIMIZING LEKER PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING	52
Abitay ALIYA Imanova ELMIRA	FREE DRIVING AND TEAMWORK IN PROJECT EDUCATION	53
KARDINA ENGELINA SIREGAR	DEVELOPMENT OF ISLAMIC EDUCATION STRATEGY IN MADRASAS TO IMPROVE THE QUALITY AND COMPETITIVENESS OF GRADUATES	61
HASSAN ZARIOUH MOHAMMED BOUDCHICH	THE IMPORTANCE OF EMPLOYING INFORMATION IN MATHEMATICS	62
FETTOUCH HOUARI	LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS AND LOGARITHMIC DERIVATIVE	63

ARZU KARIMOVA	A BRIEF OVERVIEW OF THE WORKS OF AZERBAIJAN TOPONOMS	64
AYNUR BƏDƏLOVA	E.HEMİNQUEYİN "QOCA VƏ DƏNİZ" POVESTİNDƏ SANTYAQO OBRAZININ KONSEPSİYASI	68
AYGUN AHMADOVA	CREATIVITY OF RASUL RZA IN THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY OF THE 20TH CENTURY (1940-1980)	71
AYGUN AHMADOVA	THE ROLE OF GILMAN ILKIN IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE. RELEVANCE OF THEME IN THE NOVEL OF BAKU AND BAKILIANS	77
GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNIYEVA) SALEH	PROSE AND LITERARY CRITICISM OF THE 1970s	83
AYNUR BƏDƏLOVA	DOSTOYEVSKİ YARADICILIĞINDA İNSANIN MƏNƏVİ ÖZÜNÜDƏRK PROSESİ	87
BALAKIŞIYEVA SVETLANA ARIF QIZI	SINGING OF THE COLORFUL THEME, REALITY AND VITALITY ISSUE IN SAMAD VURGU'S POEM "I AM NOT IN A HURRY"	90
ELMAN QULIYEV	PROSE AND DRAMATURGY OF NAMIG KAMAL	97
Günel YUNUSOVA	PROBLEMS OF TURKISH LITERATURE IN TEXTBOOK "GULZAR" (1912) BY A. SHAIG	102
ELMAN QULIYEV	TURKISH MYSTICAL POETRY	106
ŞÖHRƏT MƏMMƏDOVA NÜSRƏT QIZI	MORAL VALUES IN THE REPRESENTATIONS OF ABBAS SAHAT	111
Qüdrət UMUDOV	THE PROBLEM OF MAN AND NATURE IN ARCHAIC FOLKLORE GENRES	116
ƏDALƏT ABBASOV	COMPARISON OF SYNTACTIC-SEMANTIC FEATURES OF INCOMPLETE SENTENCES AND IMPERSONAL SENTENCES	123
YƏDULLA BƏBIR OĞLU AGAZADƏ	LƏNKƏRAN REGİONUNUN FOLKLOR VƏ ETNOQRAFİK İRSİNİN TƏDQİQİ VƏ NƏŞRİ ELMİ HƏDƏFLƏRİMİZDƏN BİRİ OLMALIDIR	126
HAMZA KORKMAZ	CIRCULAR ECONOMY POLICIES IN ITALY AND POLAND	131
Nida KÖPRÜLÜ Assoc. Prof. Doğan BOZDOĞAN	THE FRUIT OF A POISONOUS TREE IS ALSO POISONOUS, THE PRINCIPLE AND THE PROBLEM OF EVIDENCE IN TAXATION	147
FIRAT HARUN YILMAZ ALİ ŞAHİN	SUSTAINABLE URBAN WATER MANAGEMENT: THE CASE OF EUROPEAN GREEN CAPITALS	158
HAKAN ÇELİKKOL AYDIN KAYABAŞI	INVESTIGATION OF THE FACTORS AFFECTING THE ENTREPRENEURSHIP INTENTION OF UNIVERSITY STUDENTS	159
CEREN ALPAY HAMİDE SELÇUK	ANALYSIS OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS FROM A STRATEGIC MANAGEMENT PERSPECTIVE: A STUDY ON THE TURKISH COTTON SECTOR	172
NEŞE ÇOBAN ÇELİKDEMİR CEYLAN GİDİCİ	FOREIGN CURRENCY TRANSACTIONS OF BANKS, ACCOUNTING, AND VALUATION	174

Merve Nur DEMİRDELEN Adnan Batuhan COŞKUN	ASSESSMENT OF PROCEDURAL PAIN IN INTENSIVE CARE PATIENTS USING TWO DIFFERENT PAIN EVALUATION SCALES	176
ADNAN BATUHAN COŞKUN MERVE PİŞKİN ERHAN ELMAOĞLU	EFFECTS OF MOTHERS' PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT PERIOD ATTITUDES IN EARLY CHILDHOOD: A STUDY ON 12-36 MONTH-OLD CHILDREN	178
BEŞİR ÇAKIR PINAR GÖV	THE EFFECT OF THE TRAINING GIVEN TO THE PARENTS OF 1-3 YEAR OLD CHILDREN WHO UNDERWENT UROGENITAL SYSTEM SURGERY ON THEIR TOILET TRAINING KNOWLEDGE, ATTITUDES AND SELF-EFFICACY LEVELS IN PARENTING TASKS	180
ALİ AKÇAOVA	MODULE IN SERIAL-BAND PRODUCTION; KITCHEN FURNITURE EXAMPLE	182
Alleyson VOO Claijster Christian SYLVESTER Glenn Nichles GIMBAD Vincent FRANKIE Nurul Nadiirah Naquyyah JUSININ Nur Effanddy Ramadhan Mohd ARIFFIN Evangelson Glorius PHILIP Danniel Imannuel SAMADI	BE YOUR OWN HANDYPERSON	190
Mohd Adi Taufiq bin ROSLAN Nur Rasya Aleeya binti Abd RAJIK Elle Zulaikha binti HALIM Nurirdina WASSLY AVE VANESSA Siti Nur Hanisah Binti Omar HASHIM	YOUR PATH FORWARD: POST-COLLEGE PREPARATION PROGRAMME	191
GRISELDA GILBERT EMA AMELIA HAILI NURAELYA AELYANA BINTI BOBBY ZAKARIA	FISHCAKE WITH THE FLAVOUR OF TRADITIONALLY PICKLED FISH BOSOU	192
AVE VANESSA	UNDERSTANDING CHINESE NEW YEAR CUSTOM	193
NOR SHAFIKA JAPIUS	COPING MECHANISM IN EMOTIONAL ATTACHMENT AND DETACHMENT	194
JYFREENA RYZZA YANIK DG SALMA ATIKA MUSFIRAH NASYITAH ABDUL SATAR NUR AISHYA SIBI JEORGIENA DYVETTE	WONDER ZONE: AN EDUCATIONAL OUTREACH FOR PRESCHOOL CHILDREN	195
SEVİL SOYKAN ELA AYŞE KÖKSAL	6TH GRADE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS STEM	196

READING MEHMET RAUF'S NOVEL "EYLÜL" FROM THE PERSPECTIVE OF THE PROTAGONIST SUAT

MEHMET RAUF'UN "EYLÜL" ROMANINI ROMAN KAHRAMANI SUAT'IN GÖZÜYLE OKUMAK

Ahmet USLU[1]

[1]Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Filoloji,

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9014-9797

Özet

Türk Edebiyatı'nın ilk psikolojik romanı olarak bilinen Eylül romanı, birçok incelemede ele alınmış klasikler arasındadır. Basit bir olay örgüsüne sahip romanda karakterlerin ruh halleri eserin geneline hâkimdir. Edebî eserlerin incelemesinde klasik tahlil metotları genel bir anlayış olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma, Eylül romanının ana karakterlerinden biri olan Suat'ın gözünden ve onun kaderinden esere bakmayı amaçlamaktadır. Roman, yazar tarafından roman karakterlerine çizilen bir kaderdir. Yazarın çizdiği bu kaderde rol alan roman karakterlerinin yaşarken yaptıkları, düşündükleri, iç çatışmaları, psikolojik durumları ve verdikleri tepkiler kurguda önemli bir yer tutar. Roman, olay ve karakterlerin bir bütün olarak okunmasıyla elde edilecek sonuç ile karakterlerin gözünden olaylara bakarak bir sonuç elde etmek farklı yorumlara da kapı açacaktır. Herhangi bir ön yargı, inanç ya da değer ölçüsü olmadan objektif olarak roman karakterinin gözünden romanı okumak, bir anlamda romanı içselleştirmek, seçilen roman kahramanı ile hemhâl olmak farklı bir bakış açısının kazanılması bakımından önemlidir. Bu okuma, karakter merkezli bir okuma olup karakterlerin romandaki hayatlarında verdikleri kararların ve bu kararlara göre eyleme geçmelerinin nedenlerini anlamak ve bir anlamda roman yazarının bu konudaki başarısını görebilmek için gereklidir. Roman karakterinin gözünden roman okunduğunda genel değerlendirmelerin dışında suç ve ceza, doğru ve yanlış, iyi ve kötü kavramlarının değişebildiği de görülebilmektedir. Bu çalışmada temel amacımız da Eylül romanına Suat'ın gözüyle bakarak farklı bir bakış açısı yakalayabilmektir.

Anahtar kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Servet-i Fünun, Memet Rauf, Eylül, İlk Psikolojik Roman.

Abstract

The novel "Eylül," known as the first psychological novel in Turkish literature, is considered a classic and has been analyzed in numerous studies. In the novel, which features a simple plot, the psychological states of the characters dominate the narrative. Classical analysis methods are generally used in the examination of literary works. This study aims to view the novel "Eylül" through the eyes and fate of Suat, one of the main characters. The novel presents a destiny for the characters drawn by the author. The actions, thoughts, inner conflicts, psychological conditions, and reactions of the characters, who play a role in the fate outlined by the author, hold a significant place in the narrative. Reading the novel both as a whole and from the perspective of the characters can lead to different interpretations.

Reading the novel objectively from the character's perspective, without any prejudice, belief, or value judgment, allows for the internalization of the novel and an empathetic connection with the chosen character, thus providing a different viewpoint. This character-centered reading is necessary to understand the reasons behind the characters' decisions and actions in the novel and to appreciate the author's success in this regard. When the novel is read from the character's perspective, it becomes evident that concepts such as guilt and punishment, right and wrong, and good and bad can change beyond general evaluations. In this study, our main goal is to gain a different perspective by viewing the novel "Eylül" through Suat's eyes.

Keywords: New Turkish Literature, Servet-i Fünun, Mehmet Rauf, Eylül, First Psychological Novel.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, toplumsal ve siyasal değişimlerin ortasında, iki sıra dışı sanatçı, özgün eserleri ve eleştirel bakış açılarıyla dikkat çekmiştir: Neyzen Tevfik ve Şair Eşref. Hem Neyzen Tevfik hem de Şair Eşref, toplumun çürümüşlüğüne ve ikiyüzlülüğüne karşı şiir ve sözleriyle başkaldırmış, dönemin muhafazakar yapısına karşı cesurca duruş sergilemişlerdir. Bu iki sanatçının hayatları ve eserleri, sadece edebi değeriyle değil, aynı zamanda dönemin sosyal ve politik dinamiklerine ışık tutmasıyla da büyük önem taşır. Neyzen Tevfik, ney üstadı olarak tanınmasının yanı sıra, hiciv dolu şiirleriyle de ünlüdür. Dini ve toplumsal konulardaki eleştirileriyle öne çıkan Tevfik, içki ve esrar bağımlılığına rağmen keskin zekası ve dilindeki ustalıkla halkın sevgisini kazanmıştır. Diğer yandan, Şair Eşref, keskin dili ve alaycı üslubuyla tanınır. O da dönemin siyasi ve sosyal yapısını eleştiren, hiciv dolu eserleriyle halk arasında ünlenmiş bir şairdir. Her iki sanatçı da hayatları boyunca otoriteyle çatışmış, düşüncelerini özgürce ifade etmekten çekinmemiş ve bu yönleriyle edebiyat tarihinde ayrıcalıklı bir yer edinmişlerdir. Bu makalede, Neyzen Tevfik ve Şair Eşref'in yaşam öykülerine, edebi eserlerine ve toplum üzerindeki etkilerine odaklanarak, onların Osmanlı'daki asi ruhlarını ve kalıcı miraslarını keşfedeceğiz.

Neyzen Tevfik Edebi Hayatı

Neyzen Tevfik, edebiyatımızda Şair Eşref'ten sonra gelen hiciv alanında tanınmış önemli bir şahsiyettir. Hicivlerinde hocası olduğunu belirttiği Şair Eşref gibi, açık saçık küfürler savururken hiç çekinmez. Edebiyatımızın renkli şahsiyetlerinden biri olan Neyzen Tevfik, çocukluğunda yaşadığı travmalar nedeniyle hâlet-i rûhiyesi zaman zaman değişkenlik gösterir. Kendi ifadesiyle, kişiliğinin gel-gitli olmasını denize benzetir, zira deniz onun için büyük bir tutku kaynağıdır. Yaşadığı ruhsal bunalımlar, onu bazen sessiz ve sakin, bazen ise neşeli, hareketli ve espritüel bir karakter olarak karşımıza çıkarır. Bu değişken ruh hali, hayatında aldığı kararlarda da belirleyici olmuştur. İlerleyen dönemlerde başlayan içki alışkanlığı, ruhsal dalgalanmalarıyla birleşince, Neyzen Tevfik sık sık zor durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Kapalı ortamlarda bulunmak ve sıkı disiplin yönetimi, hastalığının nüksetmesine ve bayılmalara yol açtığından, hiçbir zaman düzenli bir hayat sürdürememiş, başına buyruk bir yaşam tarzını benimsemiştir. Bu yaşam tarzı ona, her ortamda istediğini söyleme özgürlüğü tanımıştır (SARI, 2010).

Neyzen Tevfik'e göre "Küfür lisanın tuzu biberidir" (1962). Fahri Celal Göktulga, Tevfik'in çabucak sinirlenen, sinirlendiğinde ağza alınmayacak küfürler eden, ancak keyfi yerindeyken sohbetiyle neşe saçan biri olduğunu ifade eder (1959). Çok çabuk darılan, istediği olmayınca hemen küsüp giden (BAŞTUNÇ, 1989) Neyzen Tevfik, hazırcevaplığıyla da tanınır (TONT, 1977). Maddiyata hiçbir zaman önem vermez. Ferdi Önem ve onu yakından tanıyan dostları bunu doğrular. Paraya neden ehemmiyet vermediğini Neyzen Tevfik şu şekilde açıklar:

“Ben paralı olsam, konforlu bir yerde otursam, ne çalabilirim, ne yazabilirim. Acı benim sembolümdür. Görmüyor musun Allah bütün zevkleri acıda toplamıştır. Alkol, morfin, eroin, kokain, kahvedeki kafein, çaydaki tein, bunlarda hep zehir vardır. Daha ilerisine gideyim mi? Hatta aksülümen denilen süblimeyi, hiç şakası olmayan en müthiş istiriktinini yutanları çok gördüm” (KOLAYLI, 1966). Parası olmadığı zamanlar “Allah mekândan münezzehtir ben metelikten.” diyerek kendisiyle dalga geçer (YÜCEBAŞ, 1986). Doktoru Fahri Celâl, Neyzen Tevfik’in karakteri hakkında şunları söyler:

“Başı hoş olduğu zamanlar pek halden anlar, nazik ve zarifti. Yani içmediği zamanlar demek istiyorum. Zaten devresi gelmeden kimse bir tek kadeh içiremezdi. Midesi ekşidiği vakit gözü döner, fena olurdu. Hatta o kötü hicivlerini de ancak böyle bozuk olduğu zamanlar yazmıştır. Kadından zevk alır, meclislerde mavi saçlarıyla mutlaka dikkati çekmekten hoşlanırdı. Onun kadar ahbabı çok, olmadık insanlarla tanışan kimseyi tanımadım. Sanki mıknatıs gibiydi. Acayip maceralar, tuhaf vak’alara eşhas olur, seyircilikten ziyade işlerin içinde bulunurdu, bütün hüviyetiyle. Mısır’a Sultan Hamid’in korkusuyla değil, Şair Eşref’in hasretiyle kaçmıştı. Kimselere eyvallah etmezken Eşref’e vurgundu. Hicivleri onun tesirinde, ağza alınıp iğrenilip tükürmek kabilindendir. Yoksa kuvvetli şairdi” (GÖKTULGA, 1954). Yedi sekiz yaşlarında iken şiire duyduğu merak ve heves, İzmir Mevlevihanesi’nde bulunduğu yıllarda daha da artmış ve ilk şiirini yazmıştır (KOLAYLI, 1966). Kahvehanelerde, gazinolarda vakit geçiren Neyzen Tevfik, dönemin önemli şahsiyetlerinin de bulunduğu edebi sohbetlere katılarak edebi bilgisini genişletmiştir. Arapça ve Farsçaya şiir yazacak kadar hakimdir (GÖLPINARLI, 1955). İçkiyi fazla kaçırdığında, duvarlara (GÜZEL, 2008), bazen küçük bir kağıt parçasına, bazen de sigara paketlerinin arkasına şiirlerini yazardı. Bu nedenle bazı şiirleri kaybolmuştur (KOLAYLI, 1966).

Şair Eşref’in Edebi Hayatı

Elbette, işte paragrafın yeniden yazılmış hali:

Şair Eşref’in edebi faaliyetlerine tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Remzi Zeytinoğlu, Şair Eşref’in o dönemde popüler olan Şah İsmail, Kan Kalesi, Aşık Ömer gibi kitapları okuyarak şiir yazma hevesini kazandığını belirtir. Daha on dört yaşındayken koşmalar ve beyitler kaleme almaya başlamıştır (KÜLTÜR, 1946). Türk edebiyatında özellikle hiciv alanında eşsiz bir şair olduğu herkesçe kabul edilir. İsmail Habip Sevük, "Edebi Yeniliğimiz" adlı eserinde, Eşref’in mazide bir benzerinin bulunmadığını, edebiyat tarihimizdeki hicivcilerin genellikle menfaat ve kişisel meseleler için hicvettiğini, Eşref’in ise hiciv yeteneğini haksızlığa karşı kullanarak kalemini istibdada doğrulttuğunu söyler (UYGUNER, 1948).

Oğlu Mustafa Şatım, "Meşhur Şair Eşref’in Hayatı" adlı eserinde, babasının otuz yaşından sonra şiir yazmaya başladığını ve ilk şiiri olarak şu kıtayı yazdığını belirtir:

“Pertev-i ikbaledir herkesteki şevk ü şitab

Gör ki bir pervane kalmaz şem’a vakti kim söner

Farkı yoktur şimdi bir şemsiyeden bir dostun

Kim havada bir fena suret görünce ters döner” (ŞATİM, 1943).

Bu şiirin nerede ve hangi tarihte yayınlandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şairin şiirleri neşredilmemiştir. Şair Eşref’in yakınında bulunanlardan elde edilen bilgilere göre, o hicivlerini masa başında değil, irticalen söylerdi.

Küçük bir kurşun kalemi cebinde taşır, genellikle içki meclislerinde sanatını icra eder ve yanındakilerden yazmalarını isterdi (BAŞ, 1999).

Şair Eşref, yurt dışına kaçtığında ilk olarak Mısır, Fransa, İsviçre ve Kıbrıs'ta bulunmuştur. Eşref'in yazı hayatında en aktif olduğu dönemler, 1904-1908 yılları arasında bu şehirlerde geçirdiği yıllardır. Bu dönemde kaleme aldığı eserler şunlardır: "Deccal", "İstimdad", "Şah ve Padişah", "İkinci Deccal", "İran'da Yangın Var", "Hasbihal –yahut- Eşref ve Kemal". Bu eserler ilk olarak Mısır'da yayımlanmıştır.

Daha sonra "Curcuna" ve "Zuhuri" adında iki gazete çıkartmış, "Doğru Söz" gazetesi ve başka gazete ve dergilerde de yazıları yayınlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde siyasi baskılar nedeniyle gazete ve dergiler kapatılma tehlikesi altında olduğundan, Eşref şiirlerini genellikle kitaplarında toplamıştır (EŞREF, 2022).

"Edep Yahu" adlı eserinde yer alan şiirlerine bakıldığında, II. Meşrutiyetle beraber değişen siyasi düzenin getirdiği konuların işlendiği görülür. Eşref, II. Meşrutiyet'in aksaklıklarını hicvetmekten kaçınmamıştır. Hicivle tanınan bir şair olmasına rağmen, bazı şiirlerinde yüksek mevkideki kişilerden övgüyle bahseder. Divan edebiyatı geleneklerine şekil, nazım ve dil olarak bağlı kalmış, ancak içerik olarak eski edebiyattan farklı bir tarz benimsemiş ve Batı'dan gelen yeni düşünceleri de eserlerine yansıtmıştır (İNAL, 1942).

Kaside, gazel ve dörtlük biçimlerini kullanmış, en çok dörtlükleriyle tanınmıştır:

"Kıtayı divana tercih eylerim,

Bence çok yazmak usulü batmak.

Daima birçok satırlık bir sözü,

Dört satırla marifet anlatmalı!" (UZUN, 1964).

Abdülkadir Karahan, Eşref'in sanatında derinlik yerine açıklığın, tefekkür yerine gözlemlerden alınan yüzeysel bir görüşün hakim olduğunu, ancak sürekli bir çekiciliğe sahip olduğunu belirtir. Eşref'in, hiciv sanatının en büyük ustalarından biri olduğunu vurgular (KARAHAN, 1948).

Şair Eşref, bazı şiirlerinde ağza alınmayacak küfürler savurmasına rağmen, bu ifadeler eserlerinin bütünlüğü içinde bayağı kaçmaz. Şair Eşref, hicvetmekte Nefi'den üstün kabul edilir. Süleyman Nazif, Nefi'nin kasidelerinde övgülerle göklere çıkardığı kişiyi, Eşref'in bir mısra ile yerin dibine soktuğunu ifade eder:

"Eşref, kaleminin gücüne kendisi de inanmaktadır:

Kahrı için düşmanı bir rad-ı kazadır kalemim,

Lekeler zalimi püsküllü belâdır kalemim.

Karşısında nice erbâb-ı denâet titrer,

Hâkimi mahkeme-i hükm-i cezadır kalemim" (İNAL, 1942).

Asım Çelik, Eşref'in idealist bir şair olduğunu, haksızlıkla mücadele ederken yüksek zekasının gerektirdiği zarafeti ve latifeyi yerine getirmeyi ihmal etmediğini belirtir (ÇELİK, 1945).

Neyzen Tevfik ve Şair Eşref'te Argo

THE POST-COLONIAL IDENTITY CONSTRUCTION IN NADINE GORDIMER'S JULY'S PEOPLE

Lect. Zühal GÖKBEL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Kırşehir

Çalışma Alanı: İngiliz Dili ve Edebiyatı

ORCID NO: 0000-0003-2772-7042

ABSTRACT

July's People (1981) is one of the astounding novels of Nadine Gordimer written in the apartheid period. It has made a tremendous impact on the representation of the blacks living in South Africa. Because of its subject matter, the novel has been banned in South Africa. Fundamentally, the most complicated dynamics of Gordimer's are her ongoing endeavours to find an alternative voice that's fitting to depict the encounters and histories of Southern Africans, who have been truly abused, confiscated, exploited and enslaved throughout history. South Africa has witnessed a harsh and unprecedented system of exploitation in disguise of apartheid for centuries. Apartheid is a diabolic political system that restricted the black population (most of the population actually) in every field of daily life starting in 1948 through the National Party government consisting of white authorities. The main purpose of this paper is to analyse the identity construction of the character July, the servant, through the theories of Spivak's *subaltern* and Foucault's *power discourse*. Gayatri Chakravorty Spivak is an influential theorist to be addressed to deal with the shifting agency of the once colonized individual. In her rhetorical essay *"Can the Subaltern Speak?"* Spivak harshly criticizes the idea that once colonized third-world citizens cannot have an agency to express themselves. The French theorist Michel Foucault is a leading figure in identity politics studies. His theories are highly associated with postmodern discourse. Edward Said draws on Foucault in forming Orientalism through power-knowledge relations to examine the interaction between the colonizer and the colonized. This paper argues that the identity construction of post-colonial individuals is such a multi-layered topic that for analysing the black and white characters within the same context the sole the colonized and the colonizer interaction would not be sufficient.

Keywords: Apartheid, Identity Construction, Power discourse, Subaltern.

POPPER'S CONSIDERATIONS ON THE EMERGENCE AND FUNCTIONS OF LANGUAGE

POPPER'IN DİLİN TÜREYİŞİ VE İŞLEVLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

SELÂMİ ATAKAN ALTINÖRS[1]

[1]Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe,

ORCID: 0000-0001-6072-288X

Özet

Popper, eserlerinde toplum, devlet, siyaset, tarih, bilgi, bilim ve varlık başta olmak üzere felsefenin büyük meseleleri üzerine özgün düşünceler ortaya koymuştur. Ülkemizde Popper üzerine yapılan araştırmaların ürünü olan değerli tezler ve makaleler incelendiğinde genellikle bu konuların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu yazıda Popper'ın dil felsefesi alanındaki düşüncelerini inceleyerek Türkçe literatüre mütevazı bir katkı yapmaya çalışacağız. Öncelikle, dilin ortaya çıkışına dair ortaya koyduğu senaryoyu ve bunu desteklemek için öne sürdüğü gerekçeleri inceleyeceğiz. Ardından dilin işlevlerine ilişkin özgün iddialarını gözden geçireceğiz. Popper'ın dilin türeyişine ilişkin senaryosu, insanın doğal seçilim süreciyle önce biyolojik sonra da kültürel evrimini arka plan olarak alır. Ona göre dilin türeyişinin ana nedeni, dar anlamda bir iletişim yeteneğinin türe sağladığı biyolojik avantajdır. Dar anlamdaki bu iletişim yeteneğinin insan dışındaki bazı hayvan türlerinde de görüldüğüne işaret eden Popper, hocası Karl Bühler'in dilin işlevlerine ilişkin üçlü sınıflandırmasını benimser ve buna dördüncü ve daha üst düzey bir işlev ekler. Bühler konuşmanın üç işlevini, en primitif olanından en gelişmiş olanına doğru şöyle sıralar: [1] dışa vurma veya ifade etme, [2] sinyal verme ve [3] tasvir etme. Popper bunlara, [4] argümantatif işlevi de ekler. Popper ifade etme işlevini, içsel bir durumun dışa vurulması olduğunu söyler. Termometre ya da trafik lambası gibi basit cihazlar bile bu anlamda durumlarını ifade ederler. Hayvanlar ve bazen bitkiler de içsel durumlarını ifade ederler. Sinyal verme işlevi, ilk işlevden daha üst düzey bir işlevdir ve ilkini ön gerektirir. Kendimizi ifade edişimiz (ister dilsel ister başka türlü olsun) bir hayvanda ya da insanda bir tepkiye yol açtığında, bunun bir sinyal olarak alındığını söyleyebiliriz. Dilin tasvir edici işlevi, alttaki iki işlevi ön gerektirir. Bu üçüncü işlevi karakterize eden şey, ifade etme ve iletişim kurmanın ötesinde, doğru ya da yanlış olabilecek ifadeler üretmektir ve Popper doğruluk ve yanlışlık kıstaslarının burada devreye girdiğini belirtir. Ona göre, insana, hayvan geçmişini aşma olanağı veren yegâne şey, "tasvir edici" seviyede durup kalmayan ve ona akıl yürütme imkânını kazandıran argümantatif bir dil becerisine sahip olmasıdır. Popper insan beyni ile insan zihninin, dil ile etkileşim içinde geliştiğini; insanın konuşmayı ve söylenenlere ilgi duymayı seçerek beynini ve zihnini geliştirmeyi seçtiğini; argümantatif seviyedeki dil becerimiz sayesinde, tasvir etmekten eleştiriye ve müzakereye, "sübjektif bilgiler"den "objektif bilgiler"e geçtiğimizi; böylece bütün kültürel yaratımlarımızı kapsayan bir Dünya-3'e dâhil olduğumuzu savunur.

Anahtar kelimeler: Dil felsefesi, dilin işlevleri, Popper.

Abstract

In his works, Popper has put forward original considerations on the great issues of philosophy, especially society, state, politics, history, knowledge, science and being.

When the precious theses and articles, which are the products of research on Popper in our country, are examined, it is generally seen that these topics are predominant. In this paper, we will attempt to make a modest contribution to the Turkish literature on Popper by analyzing his considerations in the philosophy of language. First, we will examine the scenario he presents about the emergence of language and the justifications he puts forward to support it. We will then review his original claims about the functions of language. Popper's scenario for the emergence of language takes as its background the biological and then cultural evolution of human beings through the process of natural selection. According to him, the main reason for the emergence of language is the biological advantage provided to the species by a communication capability in the narrow sense. Pointing out that this communication capability in the narrow sense is also observed in some animal species other than humans, Popper adopts his teacher Karl Bühler's threefold classification of the functions of language and adds a fourth and higher level function to it. Bühler lists the three functions of the speech act, from the most primitive to the most advanced, as follows: [1] expressing, [2] signaling and [3] describing. Popper adds to this [4] the argumentative function. Popper says that the expressive function is the externalization of an internal state. Even simple devices like a thermometer or a traffic light express their state in this sense. Animals and sometimes plants also express their inner states. The signaling function is a higher level function than the first one and pre-requires the first one. When our self-expression (whether linguistic or otherwise) provokes a reaction in an animal or a human being, we can say that it is received as a signal. The descriptive function of language presupposes the two lower functions. What characterizes this third function, beyond expressing and communicating, is the production of statements that can be true or false, and Popper states that this is where the criteria of truth and falsity come into play. According to him, the only thing that allows human beings to transcend their animal past is the possession of an argumentative language capability that does not stop at the "descriptive" level but enables them to do reasoning. Popper argues that the human brain and human mind develop in interaction with language; that human beings choose to develop their brains and minds by choosing to speak and by choosing to be interested in what is being said; that through our argumentative level of linguistic capability, we move from description to criticism and discussion, from "subjective knowledge" to "objective knowledge"; and that we thus participate in an World-3 that includes all our cultural creations.

Keywords: Philosophy of language, functions of language, Popper.

1. GİRİŞ

Popper eserlerinde başta toplum, devlet, siyaset, tarih, bilgi, bilim, varlık olmak üzere felsefenin büyük meseleleri hakkında özgün görüşler ortaya koymuştur. Popper üzerine ülkemizde yapılmış araştırmaların ürünü olan değerli tezler ve makaleler tarandığında, genellikle sıraladığımız bu konuların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bizse bu tebliğimizde, Popper hakkındaki Türkçe literatüre, onun dil felsefesi kapsamındaki görüşünü inceleyerek mütevazı bir katkıda bulunmaya teşebbüs edeceğiz. Teşebbüsümüzde, Popper'ın özel olarak dile ayrılmış müstakil bir eseri olmadığından, onun çeşitli eserlerinde incelediğimiz konuya ilişkin yazdıklarını taramak suretiyle bütüncül bir tasvir yapmaya çalıştık. Özellikle de Popper'ın, Eccles ile ortak kitabı olan *The Self and It's Brain'den; Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* ve *Knowledge and The Body-Mind Problem* başlıklı eserlerinden; Türkçe'ye *Daha İyi Bir Dünya Arayışı* ve *Bitmeyen Arayış* başlıklarıyla çevrilmiş eserlerinden; çeşitli makalelerinin yanında ayrıca Popper hakkındaki literatürden de yararlandık. İncelemelerimizi ("Giriş" ve "Sonuç" dışında) iki alt başlığa ayırdık. İlk alt başlıkta Popper'ın dilin türeyişine dair değerlendirmelerini ve bunu desteklemek için öne sürdüğü gerekçeleri; ikinci alt başlıkta ise dilin işlevlerine ilişkin özgün iddialarını gözden geçireceğiz.

2. POPPER'IN DİLİN TÜREYİŞİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

Popper'ın dilin türeyişine ilişkin senaryosu, insanın doğal seçilim sürecindeki önce biyolojik sonra da kültürel evrimini arka plan olarak alır. Popper esasen bütün beşerî yetilerin ve bilgilerin gelişim süreci bakımından evrimci[1] bir pozisyonda durduğunu şu sözlerle ifade eder: "Benim teorim, hayvan dilinden insan diline evrimi analiz ettiğimizde öğrendiklerimizi evrimin tamamına uygulama teşebbüsü olarak tarif edilebilir. Bu teori, giderek gelişen hiyerarşik bir esnek kontroller sistemi olarak evrime ilişkin belirli bir görüşten ve bu esnek kontrollerin giderek gelişen hiyerarşik sistemini bünyesine katan -ya da insan örneğinde, ekzosomatik olarak evrimleşen- organizmalara ilişkin belirli bir görüşten oluşmaktadır. Neo-Darwinist evrim teorisi esas alınmaktadır; ama bu teori, 'mutasyonların' az çok tesadüfi deneme-yanılma feda-hamleleri [gambits] olarak ve 'doğal seçilimin' de bunları hata eleme yoluyla kontrol etmenin bir yolu olarak yorumlanabileceğine vurgu yapılarak yeniden formüle edilmektedir" (Popper, 1994: 242). Bu arka planın daha da gerisinde, Popper'ın kâinatın evrimi hakkındaki kozmolojik görüşü bulunur. Ona göre günümüzdeki kozmolojik teoriler ışığında bakıldığında, birer dönüm noktası teşkil eden olayları şöyle sıralamak mümkündür: [i] Kâinatın başlangıcı olan Big Bang'te ortaya çıktığı varsayılan hidrojen ve helyum dışında kalan daha ağır elementlerin tezahürü. [ii] Yeryüzünde (ve belki başka yerlerde) yaşamın başlangıcı. [iii] Bilincin ortaya çıkışı. [iv] İnsan dilinin ve insan beyninin ortaya çıkışı (Popper, 1985b: 27). Popper böylece, yaşamın ve daha sonra da zihnin, bir zamanlar cansız ve zihinsiz olan bir kâinatta evrimleştiğini; yaşamın, yani canlı maddenin, cansız maddeden türediğini savunur (Popper, 1978: 352). Zihnin ortaya çıkışını, yaşamın evrimindeki "muazzam bir olay" diye nitelendiren Popper (1978: 352), dilin ve onunla birlikte, insan zihninin ürünlerinin dünyası olan Dünya-3'ün evrimleştiğini kaydeder (1978: 354). Bu noktada onun "Dünya-3"[2] ile kastını açmak üzere, Popper'ın "üç Dünya" varsayımına dayalı ontolojisine kısaca değinelim[3]: Dünya-1, fiziksel dünya ya da fiziksel durumların dünyasıdır. Bedenlerimiz ve beynimiz de dâhil olmak üzere canlı ve cansız bütün varlıklar bu dünyayı oluşturur. Dünya-2, zihinsel dünya ya da zihinsel durumların dünyasıdır. Dünya-3, Popper'ın "akledilirler" [*intelligibles*] dediği şeylerin dünyası veya objektif anlamda idealar dünyasıdır. Bu itibarla Dünya-3, kendi başlarına teorilerin ve onların mantıksal ilişkilerinin, kendi başlarına argümanların dünyasıdır (Popper, 1994: 154). Popper'a göre bu üç dünya[4] da sırayla birbirinden evrimleşmiştir. Popper açısından insan aklının bütün objektif ürünleri Dünya-3'te yer alır: "Dünya-3 diye tanımladığım dünya ise, insan aklının yarattığı nesnel ürünlerin dünyasıdır; yani Dünya-2'den doğan insansal ürünlerin dünyasıdır. Dünya-3, yani insanoğlunun yarattığı eserler dünyası, kitap, senfoni, resim, heykel, ayakkabı, uçak, bilgisayar gibi eserleri ve kuşkusuz Dünya-l'e ait olan, tencere ve sopa gibi maddî cisimleri de kapsar.

1 Popper'ın evrim teorisini alımlama tarzı hakkındaki detaylı bilgi için şu makaleye bakılabilir: Duman, Musa (2011) "Popper and the theory of evolution", *Kaygı - Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı: 17, ss. 57-70. Evrim teorisinin bilgisel değeri hakkında şu makaleye bakılabilir: Van Den Brink, G., De Ridder, J., Van Woudenberg, R. (2018) "Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü", çev: Gülay Parlak, *Kader*, 16(2), ss. 537-563. Evrimsel epistemoloji hakkında detaylı bilgi için (Popper'ın da bölüm yazarlarından biri olduğu) şu esere bakılabilir: *Evolutionary Epistemology, Rationality, and the Sociology of Knowledge* (1999) eds: Gerard Radnitzky and W.W. Bartley, III.

2 Popper eserlerinde *World 1, World 2* ve *World 3* şeklinde, aralarına tire koymadan yazıyor. Bizse, rakamların alt satıra düşmemesi maksadıyla aralarına tire koyduk.

3 Popper'ın ontolojisini daha önceki şu yayınımızda etraflıca incelemiştik: Altınörs, S. Atakan (2023) "Ontolojide Üçüncü Yol: Trializm", in *The Seventeenth International Congress on Social Sciences with Recent Research*, cilt.6, ss.1146-1154.

4 Corvi'nin şu tespiti son derece yerindedir: "Üç dünya teorisinin Popper'ın insana bakışı ve onun özelliklerini açıklama biçimi üzerinde ilginç yansımaları vardır [...] İnsanın üç dünyayı birleştirdiğini söyleyebiliriz" (Corvi, 1997: 92).

Beşerî yaratım biçiminde ortaya çıkan planlı veya istendik bütün ürünleri Dünya-3 olarak sınıflandırmak, bu terminolojinin anlaşılırlığı için önemlidir" (Popper, 2005: 19). Popper, antropologların "kültür" diye adlandırdığı Dünya-3'ün, "dilin yüksek işlevleri" diye nitelendirdiği tasvir edici ve argümantatif işlevlerinin de tarihte sahneye çıktığı evrimsel merhale olduğunu düşünür: "Benliğimiz, dilin yüksek işlevleri ve Dünya-3, hep birlikte, sürekli etkileşim içinde evrimleşti ve ortaya çıktı" (Popper, 2000: 129). Dilin yüksek işlevlerini tebliğimizin takip eden alt başlığında inceleyeceğiz. Şimdilik Popper'ın dilin alt seviyedeki haliyle türeyişi senaryosu açısından şunu belirtmekle yetinelim: Dilin iki alt seviye işlevi olan dışa vurma ve sinyal verme, bazı hayvan türleri tarafından da sergilenmektedir ve bu itibarla da Popper'ın nezdinde, sembolik olmayan ilkel iletişim sistemlerinin Dünya-2 aşamasında türemiş olması gerekir. Gelişmiş sembolik beşerî lisanlar, biyo-kültürel evrim süreciyle Dünya-3'teki yerlerini alırlar. Popper bunu şöyle açıklar: "Kültürel Dünya-3'ün varlığı ve kültürel evrimin varlığı, dikkatimizi, hem Dünya-2 hem de Dünya-3 içinde büyük ölçüde sistematik tutarlılık bulunduğu hususuna çekebilir; ve bu kısmen seleksiyon baskılarının sistematik sonucu olarak açıklanabilir. Örneğin, dilin evrimi, ancak ilkel bir dilin bile yaşam mücadelesinde yardımcı olabileceğini ve dilin ortaya çıkışının bir geri besleme etkisi olduğunu varsayarsak açıklanabilir gibi görünüyor: Dile yatkınlıklar yarış halindedir; biyolojik sonuçları itibariyle seleksiyona uğrarlar; bu da dilin evriminde daha yüksek seviyelere yol açar" (Popper, 1985a: 273). Demek ki Popper açısından, alt düzey iletişim becerilerinden, gelişmiş sembolik beşerî lisanlara giden dil becerisi, yaşam mücadelesinde türün bireylerine doğal seleksiyonda sağladığı avantaj sebebiyle evrimleşmiş olmalıdır. Popper insanın dil yetisini, biyolojik ve genetik mekanizmalara bağlarken tek tek lisanların edinilmesinin kültürel bir süreç olduğunu savunur: "Dil öğrenme kapasitesi -ve hatta dil öğrenmeye duyulan güçlü ihtiyaç- öyle görünüyor ki insanın genetik yapısının bir parçasıdır. Buna karşın, belirli bir dilin fiilen öğrenilmesi, her ne kadar doğuştan gelen bilinçsiz ihtiyaç ve güdülerden etkilense de, genler tarafından düzenlenen bir süreç ve dolayısıyla doğal bir süreç değil, kültürel bir süreçtir, Dünya-3 tarafından düzenlenen bir süreçtir. Dolayısıyla dil öğrenimi, doğal seleksiyon yoluyla evrimleşen genetik temelli eğilimlerin, kültürel evrime dayalı bilinçli bir keşif ve öğrenme süreciyle bir şekilde örtüştüğü ve etkileşime girdiği bir süreçtir. Bu, Dünya-3 ile Dünya-1 arasında bir etkileşim[1] olduğu fikrini desteklemektedir; ve daha önceki argümanlarımız ışığında, Dünya-2'nin varlığını desteklemektedir. Birçok önde gelen biyolog genetik evrim ile kültürel evrim arasındaki ilişkiyi tartıştı. Kültürel evrimin, genetik evrimi başka yollarla sürdürdüğünü söyleyebiliriz: Dünya-3 objeleri aracılığıyla" (Popper, 1985b: 48). Popper'ın buraya kadar söylediklerinin, "üç Dünya"sı bakımından nasıl yorumlanması gerektiği hususunda şu tespiti kılavuz alınabilir: "Dil, [1] sinirsel-maddî destekli [2] içsel eğilimlerden, bellek öğelerinden, algılanan şeylerin [1] beyindeki fizyolojik izlerinden, [2] beklentilerden, öğrenilen ve keşfedilen davranış biçimlerinden ve [3] kitaplardan oluşur" (Popper, 2005: 34). Bu tespitinde, bizim numaralandırdığımız unsurlar tek tek onun üç Dünyasının birinin rakamına tekabül etmektedir. Popper'a göre hem bir dil edinme kapasitemizin genlerimizde kodlanmış olması bakımından, hem de konuşma yetimizin sinirsel-maddî yapımızı gerektirmesi bakımından dil Dünya-1'de yer alır. Ayrıca bireysel konuşma performanslarımız da Dünya-1'dedir: "[...] konuşmayı da akustik etkiler sizlere ulaştırır: Ben gürültü yaparım ve bu gürültü de Dünya-l'e aittir" (Popper, 2005: 34).

1 Popper'a göre Dünya-1 ile Dünya-2 ve de Dünya-2 ile Dünya-3 etkileşime girebilirken Dünya-1 ile Dünya-3 arasında doğrudan bir etkileşim yoktur (Popper, 1994: 155). Dünya-1 ile Dünya-3 arasında ancak Dünya-2'nin, yani öznel ya da kişisel deneyimlerin dünyasının müdahalesiyle bir etkileşim mümkündür. Dünya-3'ün nesneleri, yalnızca insan müdahalesi, yani onları yapanların müdahalesi yoluyla Dünya-1 üzerinde etkiye sahiptir (Popper, 1985a: 265).

Dünya-2'de tezahür eden insan zihninin ürünleri (içsel eğilimler, bellek öğeleri, beklentiler, vb.) dile döküldüğünde, bunların bir kısmı ("acıktım", "susadım", "şunu istiyorum", "bunu sevmem", vb.) sübjektif ifadeler olarak yine Dünya-2'de yer alırken, bir doğruluk ve/veya geçerlilik iddiası taşıyan ("Nüfus geometrik oranla artarken nüfusu besleyen kaynaklar aritmetik oranla artar", "Yaklaşık 70 milyon yıl öncesine kadar yeryüzünde dinozorlar yaşıyordu", "Lamarck'ın sonradan edinilmiş somatik özelliklerin alt soya aktarıldığı iddiası geçersizdir; çünkü ancak genetik özellikler soya çekimle aktarılır", vb.) ifadeler objektif bilgiler alanı olan Dünya-3'te yer alırlar. Böylece hem tek tek lisanların kültürel karakteri hem de insanın objektif ürünlerinin bir kısmının dilsel olması bakımından da dil Dünya-3 alanında yer almaktadır. Dünya-1'deki doğal seleksiyonla evrimin yerini, Dünya-3'te artık kültürel seleksiyonla evrim almıştır: "Dünya-3 objektifleştirmesinin ana işlevi, teorilerimizi bilinçli hata bulmaya, yani eleştiriye açık hale getirmektir. Ve 'eleştirel ferasetimiz' olarak adlandırılabilecek şey büyük ölçüde bilinçsiz bilgi olsa da, eleştirilecek teori (ve belki de eleştirel argümanlarımız) bilinçli olmalı ve dilde formüle edilebilmelidir: Dünya-3 varsayımlarımızı bilinçli eleştiri yoluyla seleksiyona tâbi tutmaktayız" (Popper, 1985b: 122). Popper'ın nazarında, doğal seleksiyonun akla getirdiği kanlı var olma mücadelelerinin yerini, kültürel seleksiyonla birlikte Dünya-3'te rasyonel eleştiri almıştır: "Bırakalım tahminlerimiz, teorilerimiz bizim yerimize ölsün!" (Popper, 1978: 354). Popper Dünya-3'te, işe yaramayan teorilerin saf dışı bırakılmasının, teoriler arasındaki rekabetle sağlandığını kaydeder: "Doğal ayıklamanın biyolojik bakış açısından bakıldığında, düşünce ve Dünya-3'ün asıl işlevi, bilinçli eleştiriyle, sahiplerini yok etmeden teorilerin seleksiyonunu olanaklı kılmaktır" (Popper, 2005: 41). Ona göre doğal seleksiyon böylece, başlangıçtaki acımasız karakterini aşmış ya da aşkınlaştırmış olur: "Dünya 3, en iyi ve en uygun teorilerin, zor kullanmadan seçilmesine olanak sağlar. Artık yanlış teorileri kansız eleştirilerle eleyebiliriz" (Popper, 2005: 41). Ona göre bunu mümkün kılan şey de dilin argümantatif işlevidir. Popper'ın dilin çeşitli seviyelerdeki işlevleri hakkındaki değerlendirmelerine geçmeden, son bir husus olarak onun dil ile zihin, bilinç ve benlik arasındaki ilişkilendirmesini kısaca değinelim. Popper insan beyni ile insan zihninin, dil ile etkileşim içinde geliştiğini (Popper, 1985b: 11); insanın konuşmayı ve söylenenlere ilgi duymayı seçerek beynini ve zihnini geliştirmeyi seçtiğini kaydeder ve ekler: "Dil bir kez yaratıldığında, insan beyninin ve benlik bilincinin ortaya çıkmasını sağlayan seçilim baskısını uygulamıştır" (Popper, 1985b: 13). Popper benliğimizin, dilin yüksek işlevlerinin ve Dünya-3'ün hep birlikte sürekli etkileşim içinde evrimleştiğini iddia eder (Popper, 2000: 129). Bu bakımdan benliğin "Dünya-3'e demirlediği"ni savunur ve bunun temelinin de, sadece özneler, eylem merkezleri değil, aynı zamanda kendi eleştirel düşüncemizin, kendi eleştirel yargımızın nesneleri olmamızı mümkün kılan insan dili olduğunu ekler (Popper, 1985b: 145) ve devamında şunları söyler: "Bu, dilin sosyal karakteri sayesinde mümkün olur; diğer insanlar hakkında konuşabilmemiz ve kendileri hakkında konuştuklarında onları anlayabilmemiz sayesinde. Dilin sosyal karakteri, benlik olarak statümüzü - insanlığımızı, rasyonelliğimizi - dile ve dolayısıyla başkalarına borçlu olduğumuz gerçeğiyle birlikte bana önemli görünüyor. Benlikler olarak, insanlar olarak, hepimiz Dünya-3'ün ürünleriyiz ve bu dünya da kendi içinde sayısız insan zihninin bir ürünüdür" (Popper, 1985b: 145). Ona göre benlik, kişilik, insanın diğer benliklerle ve çevresindeki sanat eserleriyle ve diğer nesnelerle etkileşimi içinde ortaya çıkar ve bütün bunlar da konuşmanın edinilmesinden derinden etkilenir (Popper, 1985a: 267). Popper açısından "tam olarak insan olmak, konuşma becerisinin büyük rol oynadığı bir olgunlaşma sürecine bağlıdır" (Popper, 1985a: 267). Popper hayvanların tam bilinçlilik durumlarına sahip olduklarını ya da bilinçli bir benliğe sahip olduklarını reddeder, zira ona göre benlik, dilin daha yüksek işlevleriyle, tasvir edici ve argümantatif işlevleriyle birlikte gelişir (Popper, 2000: 129).

3. DİLİN İŞLEVLERİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Popper, hocası Karl Bühler'in dilin işlevlerine ilişkin üçlü sınıflandırmasını benimser ve buna dördüncü ve daha üst düzey bir işlev ekler. Popper, Bühler'in konuşmanın üç işlevini, en primitif olanından en gelişmiş olanına doğru sıralamasını (kendi tercih ettiği terim karşılıklarıyla) şöyle nakleder: [1] dışa vurma veya ifade etme, [2] sinyal verme ve [3] tasvir etme (Popper, 1985b: 57)[1]. Popper bunlara başka bir işlev olarak [4] argümantatif işlevi de ekler. Popper ifade etme işlevini, içsel bir durumun dışa vurulması olduğunu söyler (Popper, 1985b: 58). Termometre ya da trafik lambası gibi basit cihazlar bile bu anlamda durumlarını ifade ederler. Hayvanlar ve bazen bitkiler de içsel durumlarını ifade ederler. Sinyal verme işlevi, ilk işlevden daha üst düzey bir işlevdir ve ilkini ön gerektirir (Popper, 1985b: 58). Popper "kendimizi ifade edişimiz (ister dilsel ister başka türlü olsun) bir hayvanda ya da insanda bir tepkiye yol açtığında, bunun bir sinyal olarak alındığını söyleyebiliriz" der (Popper, 1985b: 59). Dilin tasvir edici işlevi, alt düzeydeki iki işlevi ön gerektirir. Bu üçüncü işlevi karakterize eden şey, ifade etme ve iletişim kurmanın ötesinde, doğru ya da yanlış olabilecek ifadeler üretmektir ve Popper doğruluk ve yanlışlık kıstaslarının burada devreye girdiğini belirtir (Popper, 1985b: 59). Popper dilin işlevleriyle ilgili şöyle bir tablo sunar (Popper, 1985b: 58):

tablo-1

	işlevler	değerler	
	4.argümantatif	geçerlilik/geçersizlik	i
	3.tasvir etme	doğruluk/yanlışlık	n
			s
hayvanlar[2], bitkiler	2.sinyal verme	etki üretme/üretmeme	a

İnsan dili özelinde sunduğu tablo ise şudur (2000: 84):

tablo-2

daha yüksek dilsel işlevler	4.argümantatif veya eleştirel işlev
(Dünya-3'ün temeli):	3.tasvir edici veya bilgilendirici işlev
alt dilsel işlevler:	2.iletişimsel işlev
	1.dışa vurumsal işlev

Popper bu tablodaki işlevlerden herhangi biri mevcutsa, onun altındakilerin hepsinin de mevcut olduğunu ileri sürer. Şöyle ki:

1 Bühler'in *Sprachtheorie* başlıklı eserinde bu işlevler için kullandığı Almanca terimler şunlardır: [1] *Ausdruck,* [2] *Appell,* [3] *Darstellung* (Bühler, 1999: 28).

2 Tablosunun orijinalinde Popper 3. işlevin, "arıların dansı" olarak bilinen iletişim tarzlarında da söz konusu edilebileceğini belirtir. Bununla kastı, arıların kovana dönünce yaptıkları kendi eksenleri etrafında dönme hareketleriyle, keşfettikleri yoğun polen içeren çiçeklerin yönünü (Güneşi kerteriz alarak) "tasvir etmeleri" bakımından "doğruluk" değerine sahip bir dilsel seviyede görülebileceğidir. Biz, Popper'ın orijinal çiziminde arıların tasvir etme becerisini belirten oku çizme denememizdeki teknik başarısızlığımız sebebiyle bunu yukarıdaki tabloya yansıtamadık.

"Bir hayvan ya da bir insan kendi iç fizyolojik durumunu ifade etmeden iletişim kuramaz. Ve bir insan iletişim kurmadan ve kendini ifade etmeden bir şeyi tasvir edemez ya da başkalarını bir şey hakkında bilgilendiremez. Aynı zamanda argümantatif seviyenin altındaki üç işlevi de aktive etmeden argümantasyon yapamaz" (Popper, 2000: 84-85). Popper dilin ilk üç işlevini şöyle örneklendirir: "Bir insan ya da bir aslan esnediğinde, organizmasının fizyolojik bir durumunu dışa vurur. Eğer bir adam tek başına yatak odasında esnerse, esnemesinin, dil namına, kendini dışa vurmaktan başka bir işlevi yoktur. Eğer bir topluluk içinde esnerse, uykulu halini başkalarına da bulaştırabilir: Israrlı ve telkin edici esnemelerle -bunun doğal ve bilinçsiz olduğunu varsayarsak- başkalarını esnemeye teşvik etmekle kalmayıp onların uykuya dalmalarına da yardımcı olabileceğinizi kendiniz deneyebilirsiniz. Dolayısıyla esnemenin sadece dışa vurumsal bir işlevi değil, aynı zamanda 'bulaşıcı' türden iletişimsel bir işlevi de olabilir. Benzer şekilde, korku dışa vurumu diğer bireylerde korku uyandırma eğilimindedir. Fakat bütün iletişim, 'bulaşıcı' türden değildir. Dışa vurum eylemleri elbette çok farklı bir şekilde iletişimsel olabilir. Örneğin, korku belirtileri bir saldırganı cesaretlendirebilirken, cesaret belirtileri onun cesaretini kırabilir. [...] Şimdi üçüncü işlev olan tasvir işlevine bakalım. Sizinle konuşurken size çeşitli şeyler tasvir ediyorum. Bühler'in teorisini anlatıyorum, size bu konuda biraz bilgi vermeye çalışıyorum. Ayrıca insan ve hayvanlardaki çeşitli dışa vurum türlerini ve diğer insan ve hayvanlarda bunlara verilen tepkileri de tasvir ediyorum. Ancak organizmamın bazı durumlarını dışa vurmadan sizinle konuşamam, hatta konferansımı vereme. Örneğin sesim ve aksanım kesinlikle geçmiş tarihimin belirtileridir ve bu nedenle dışa vurucudur. Ayrıca, sizinle iletişim kurmadan, yani sizde bazı duygusal tepkiler uyandırmadan da konuşamam" (Popper, 2000: 85). Popper dilin işlevlerinin hiyerarşik bir ilişkisi olduğunu öne sürer. Şöyle ki tablo-1'de ve tablo-2'de üstte yer alan işlevlerin her biri, alttakiler olmadan var olamazken alttakiler üsttekiler olmadan var olabilir (Popper, 1953: 2). Örneğin bir argüman, organizmanın içsel bir durumunun (fiziksel ya da psikolojik olması burada önemsizdir) dışsal bir belirtisi olduğu ölçüde bir dışa vurum işlevi görür. Aynı zamanda bir sinyaldir, çünkü bir yanıta ya da anlaşmaya neden olabilir. Bir şey hakkında olduğu ve bazı durum ya da durumlara ilişkin bir görüşü desteklediği ölçüde, tasvir edicidir. Ve son olarak, argümantatif işlevi vardır (Popper, 1953: 2.1). Farouki'nin de kaydettiği gibi (2022: 89) üçüncüden daha soyut olan argümantatif işlev, üçüncüsü üzerine refleksiyon yapma imkânı verir: "Burada ölçüt, artık sadece doğruluk ve yanlışlık değildir; buna bir de rasyonel ölçüt olarak geçerlilik ve çürütme eklenir. Doğruluk ve yanlışlık, artık sadece tasdik veya inkâr edilmiş değil, aynı zamanda ispatlanmıştır da. Böylece, muhakeme alanı, ispatlama alanı doğar" (Farouki, 2022: 89). Bundan önceki alt başlığımızın ilk cümlelerinde belirttiğimiz gibi, Popper evrimi genel bir felsefî perspektif olarak kullanması itibariyle, dilin bu dört işlevinin her birinin de bir alt seviydeki işlevden evrimleştiği kanısındadır. Ona göre kuşkusuz ki hiçbir lisan kalıtsal değildir; ama, bir gramer edinmek için gerekli dürtü, ihtiyaç, amaç ve yetenek ya da beceri kalıtsaldır (Popper, 2000: 89). Popper kendi kendisine, "tasvir edici bir dil edinmek için bu özel genetik temelin neden evrimleştiği"ni sorar ve tasvir edici bir dilin evriminin biyolojik olarak önemli etkilerine ilişkin şu listeyi sunar:

"1-Zamana dair daha net bir farkındalık ve dolayısıyla içgüdüsel beklentinin yerini, kısmen de olsa gelecekteki olaylara dair daha esnek bir bilinçli beklentinin -objektif bilgiye bağlanmaktan kaynaklanan bir beklentinin- alması. Değişen mevsimlerin bilgisi buna bir örnektir.
2-Sorunların formüle edilmesi ve bununla birlikte açlık ve soğuk gibi daha önce sadece hissedilen problemlerin ve de onlardan nasıl kaçınılacağının objektifleştirilmeye başlanması.
3-Mit oluşturma ve hikâye anlatmada kullanılan hayâl gücünün (hayvanlarda da bulunur!) gelişimi.
4-Aynı zamanda buluşçuluğun da gelişmesi: Deneme ve hatayı ortadan kaldırma yöntemi, denemelerin, yani yeni fikirlerin tedarik edilmesini gerektirir.

Hayâl gücü bu kaynağı büyük ölçüde artırır; böylece deneme-yanılma yöntemi, aletlerin ve sosyal kurumların icadı ve kullanımı da dâhil olmak üzere birçok yeni davranışsal tepkiye yol açabilir. Lisanın kendisi sosyal bir kurumdur ve dinî, hukukî ve bilimsel kurumlar gibi diğer pek çok sosyal kurumun da temelini oluşturur.

5-Bu yeni icat edilen davranış biçimlerinin, araçların ve sosyal kurumların genetik olarak yerleşmesinden ziyâde, geleneksel olarak yerleşmesi. Bu yeni icat edilen biçimler, esneklik ihtiyacı nedeniyle gelenekselleşmiş ve geleneksel kalmıştır. Aynı durum farklı beşer lisanları için de geçerlidir" (Popper, 2000: 89).

Popper sunduğu bu geçici listenin, tasvir edici bir lisanın bazı biyolojik avantajlarını gösterdiğini vurgular. Listedeki her bir maddenin, hayvanlara özgü öncülleri olduğunu öne sürer (Popper, 2000: 89). Fakat, ona göre ana nokta 3. maddedir: "Yüksek hayvanlarda bir miktar hayâl gücüne dayalı yaratıcılık bulunsa da, hikâye anlatıcılığının icadıyla birlikte bu yaratıcılığın muazzam bir şekilde arttığı açıktır. Hikâye anlatıcılığının [...] uygarlıkların yükselişindeki rolü hiç de azımsanacak gibi değildir" (Popper, 2000: 89).

Popper dilin dördüncü işlevi olan argümantatif işlevin, tasvir edici ve bilgilendirici işlevden türediğini ve onunla yakından ilişkili olduğunu kaydeder (Popper, 2000: 90). Ona göre konuşmalarımızın büyük bölümü ve hatta çoğu hikâye önemli oranda argümantatif ve eleştireldir: Mitler açıklayıcı teoriler olarak icat edilir ve bütün açıklamalar gibi, genellikle ilkel bir şekilde olsa da, kısmen argümantasyoneldir (Popper, 2000: 90). Popper dilin tasvir edici işleviyle argümantatif ve eleştirel işlevi arasında bir geri besleme devresi olduğunu savunur. Ona göre, tasvir edici işlev, eleştirel işlev olmadan tam olarak gelişemez, zira ancak argümantatif ve eleştirel işlev ile inkâr/değilleme gelişebilir ki bunlar da tasvir edici ve bilgilendirici işlevi büyük ölçüde zenginleştirir (Popper, 2000: 90). Popper sübjektif bir insanî erdem olarak "doğruluk"un, dilin eleştirel işlevinin evriminden önce bile fark edilmiş olması gerektiği kanısındadır. Ona göre bu sübjektif erdem itibariyle, söylenenlerin (örneğin birinin başından geçen bir olayla ilgili anlattığı hikâyenin) içtenlikle ortaya konduğunun ve dolayısıyla da doğru olduğunun güvencesi gibi görülür (Popper, 2000: 90). Objektif doğruluk fikrinin argümantatif veya eleştirel düzeyde ortaya çıktığını savunan Popper, bu işlevi yalnızca tasvir edici veya bilgilendirici düzeyin varlığı sayesinde gerçekleştirdiğini belirtir. Objektif doğruluk, bir hikâyenin, bir teorinin, bir raporun ya da buna benzer bir şeyin doğruluğudur (Popper, 2000: 91). Bunlar tasvir edici düzeyde gerçekleşen şeylerken "doğruluğun değerlendirilmesi" argümantatif ya da eleştirel düzeyde gerçekleşir. Sonuçta ona göre, dilin argümantatif ya da eleştirel işlevinin, tasvir edici ya da bilgilendirici işlevinden türediği söylenebilir: Argümantatif işlev ve eleştiri olasılığı, tartışılan hikâyenin veya teorinin doğruluğu açısından değerlendirileceğine dair bilinçli veya bilinçsiz şekilde altta yatan bir varsayımla birlikte tasvir edici düzeyden türer (Popper, 2000: 91).

4. SONUÇ

Tebliğimiz boyunca görüldü ki Popper esasen bütün beşerî yetilerin ve bilgilerin gelişim süreci bakımından evrimci bir pozisyon sergiler. Ona göre dilin türeyişinin ana nedeni, ilkel bir iletişim yeteneğinin yaşam mücadelesinde sağladığı avantajdır. Dünya-2 aşamasında hayvanlar arasındaki iletişim biçimleriyle tezahür eden ilkel bir dil becerisi dışa vurma ve sinyal verme işlevlerine sahiptir. Biyo-kültürel evrimin ürünü olan beşerî lisanlar ise tasvir edici ve argümantatif üst düzey işlevleriyle Dünya-3'te yer almaktadır. Popper tasvir edici işlevi haiz bir lisanın biyolojik avantajlarını sıralarken zamana dair daha net bir farkındalık sağladığı ve dolayısıyla içgüdüsel beklentinin yerini, kısmen de olsa gelecekteki olaylara dair daha esnek bir bilinçli beklentinin almasına yardımcı olduğu tespitinde bulunur.

Hikâye anlatma da dilin tasvir edici işlevi sayesinde mümkün olmaktadır ve hayâl gücünü canlandırarak icatçılığı teşvik etmektedir. Popper anlatıcının sübjektif "doğruluğu" fikrinin nüve halinde belirmesine müteakiben, objektif doğruluk fikri argümantatif veya eleştirel düzeyde ortaya çıktığını savunur. Bu itibarla, Boudoin'ın da belirttiği gibi (1993: 33) Popper'ın nezdinde, insana, hayvan geçmişini aşma olanağı veren yegâne şey, "tasvir edici" seviyede durup kalmayan ve ona akıl yürütme imkânını kazandıran argümantatif bir dil becerisine sahip olmasıdır. Popper insan beyni ile insan zihninin, dil ile etkileşim içinde geliştiğini; insanın konuşmayı ve söylenenlere ilgi duymayı seçerek beynini ve zihnini geliştirmeyi seçtiğini; argümantatif seviyedeki dil becerimiz sayesinde, tasvir etmekten eleştiriye ve müzakereye, "sübjektif bilgiler"den "objektif bilgiler"e geçtiğimizi; böylece bütün kültürel yaratımlarımızı kapsayan bir Dünya-3'e dâhil olduğumuzu savunmuştur.

5. KAYNAKLAR

Baudoin, Jean (1993) *Karl Popper*, çev: Bülent Gözkan, İstanbul: İletişim yay.

Bühler, Karl (1999) *Sprachtheorie*, (üçüncü basım, ilk yayımlandığı yıl: 1934), dijital nüsha erişim adresi: http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5326_deu_Buhler_01_1934.pdf

Corvi, Roberta (1997) *An Introduction to the Thought of Karl Popper*, İng. çev: Patrick Camiller, USA and Canada: Routledge.

Duman, Musa (2011) "Popper and the theory of evolution", *Kaygı - Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, sayı: 17, ss. 57-70.

Farouki, Nayla (2022) *İdea Nedir?*, Çev: Atakan Altınörs, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat yay.

Popper, Karl R. (1953) "Language and the Body-Mind Problem - A Restatement of Interactionism", in *The Proceedings of the 11th International Congress of Philosophy*, Vol. VII, pp. 101-107, dijital erişim adresi: https://www.ditext.com/popper/lbp.html

Popper, Karl R. (1978) "Natural Selection and the Emergence of Mind", *Dialectica*, vol. 32, no 3/4, pp. 339-355.

Popper, Karl R. (1985a) "The Mind-Body Problem", in *Popper Selections*, (ed.) David Miller, Princeton: Princeton University Press.

Popper, Karl R. & Eccles, John C. (1985b) *The Self and It's Brain* (ikinci basım), Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag.

Popper, Karl R. (1994) *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach* (sekizinci basım), Oxford and New York: Oxford University Press.

Popper, Karl R. (2000) *Knowledge and The Body-Mind Problem* (ikinci basım), London and New York: Routladge.

Popper, Karl R. (2005) *Daha İyi Bir Dünya Arayışı - Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri* (ikinci basım), çev: İlknur Aka, İstanbul: Yapı-Kredi yay.

Popper, Karl R. (2006) *Bitmeyen Arayış - Bir Entelektüelin Yaşam Öyküsü*, çev: Mustafa Acar, İstanbul: Plato Film yay.

Van Den Brink, G., De Ridder, J., Van Woudenberg, R. (2018) "Evrim Teorisinin Epistemik Statüsü", çev: Gülay Parlak, *Kader*, 16(2), ss. 537-563.

IDYROS ANCIENT CITY OBSERVATIONS ON THE MOSAIC CHURCH

IDYROS ANTİK KENTİ MOZAİKLİ KİLİSE ÜZERİNE GÖZLEMLER

MURAT KARADEMİR[1]

[1]Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi,
ORCID:0000-0002-9776-3789

Özet

Antalya İli, Kemer İlçesi, Yat Limanı gerisinde yer alan Idyros Antik Kenti, Likya bölgesinin önemli liman kentlerinden birisidir. Bölgenin en doğusunda bulunan kent, Akdeniz deniz ticareti açısından önemli uğrak limanları arasında bulunur. Günümüzde Kemer ilçe merkezi sınırları içerisinde kalan kent ile ilgili son yıllara kadar yeterince araştırma yapılmamıştır. Kent, son yıllarda yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. Bu çalışmalar esnasında kültür tabakalarının bir kısmı günümüze ulaşan kent, tarihi ve kültür varlıkları ile gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Kentin en önemli yapı kalıntısı bugün itibariyle 25 x 11 m. ölçülerindeki mozaikli kilisedir. Kilise, plan tipi itibariyle üç nefli olarak tasarlanmıştır. Orta bölüm yan neflere göre daha geniş tutulmuştur. Kilisede mevcut duvar yüksekliği 0.75 m. ölçülerindedir. Bu oran apsis bölümünde 1.20 m. civarındadır. Nefleri birbirinden ayıran stylobat yüksekliği temel seviyesindedir. Üç nefli kilise plan özellikleri açısından incelendiğinde yapıda iki farklı dönem karşımıza çıkmaktadır. İlk yapıldığında bir nartekse sahip olan yapıya daha sonraları ikinci bir narteks daha eklenmiştir. Bu durum duvar tekniğinden de anlaşılmaktadır. Kilisenin en dikkat çeken kısmı başta her iki narteks olmak üzere orta ve yan nefleri de dahil zemin mozaiği ile kaplı olmasıdır. Ağırlıklı olarak turuncu, gri ve beyaz renklerin hakim olduğu mozaikler, sadece apsis bölümünde bulunmaz. Geometrik motiflerin hakim olduğu kompozisyonda bitkisel kompozisyonlar da dikkat çekmektedir. Bitkisel süslemeler narteks bölümünde yoğun tutulmuştur. Mozaikler içinde nartekten orta nefe geçişte beş satırlık bir tamir kitabesi bulunmaktadır. Burada kilisen tamiri için kimlerin kiliseye bağış yaptığı belirtilmektedir. Kilisenin kuzeydoğunda yaklaşık 7.5 x 6.5. m. ölçülerinde oda biçiminde bir Vaftizhane bulunmaktadır. Vaftizhane'den kiliseye apsise yakın bir noktadan yaklaşık 1 m. genişliğindeki bir kapı açıklığından geçilmektedir. Vaftizhane'nin zemininde mozaikler bulunmaktaysa da günümüze büyük bir bölümü ulaşamamıştır.

Anahtar kelimeler: Idyros, Mozaik, Kilise

Abstract

Idyros Ancient City, located behind the Marina in Antalya Province, Kemer District, is one of the important port cities of the Lycia region. Located in the easternmost part of the region, the city is among the important ports of call for Mediterranean maritime trade. Until recent years, not enough research has been done on the city, which today lies within the borders of Kemer district center. The city has come to light thanks to archaeological excavations carried out in recent years. During these studies, the city, its historical and cultural assets, some of which have survived to the present day, began to be unearthed. The most important building ruin of the city today is 25 x 11 m. It is a church with mosaics in its size. The church was designed as three naves in terms of plan type. The middle section is wider than the side naves.

The current wall height in the church is 0.75 m. in size. This ratio is 1.20 m in the apse section. is around. The height of the stylobate separating the naves is at the foundation level. When the three-nave church is examined in terms of plan features, we see two different periods in the structure. The building had a narthex when it was first built, but a second narthex was later added. This situation can also be understood from the wall technique. The most striking part of the church is that the floor, including both narthexes and the middle and side naves, is covered with mosaics. Mosaics, which are predominantly dominated by orange, gray and white colors, are not only found in the apse section. In the composition dominated by geometric motifs, floral compositions also attract attention. Floral decorations are concentrated in the narthex section. Among the mosaics, there is a five-line repair inscription at the transition from the narthex to the central nave. Here it is stated who donated to the church for the repair of the church. Approximately 7.5 x 6.5 m. in the northeast of the church. There is a Baptistery in the form of a room. It is approximately 1 m from the Baptistery to the church from a point close to the apse. It is passed through a wide door opening. Although there are mosaics on the floor of the Baptistery, most of them have not survived to the present day.

Keywords: Idyros, Mosaic, Church

UŞAQLARIN SOSİAL İNKİŞAFINDA AİLƏ TƏRBİYƏSİNİN ROLU

SALMANLI FİDAN NAMİQ QIZI

ADPU –nun Quba filialı

https://orcid.org/0009-0007-5307-6198

Xülasə

Uşaqların cəmiyyətə yararlı şəxsiyyət kimi formalaşmasında, onların sosial – emosional inkişafında ailə tərbiyəsinin rolu danılmazdır. Ailə uşağın hərtərəfli inkişafına təsir göstərən ilk kollektivdir. Ailənin uşaqların tərbiyəsinə təsiri müəyyən tələblərin gözlənilməsi şəraitində effektli olur. Ailədə uşaqlar sosial münasibətlərə - ailədaxili münasibətlərə daxil olur. Bununla onlar insan, dünya, mənəvi sərvətlər, "yaxşı və pis" haqqında təsəvvürlərə yiyələnirlər. Onlarda dostluq, yoldaşlıq, qayğıkeşlik, vətənpərvərlik, əməksevərlik, kollektivçilik və s. kimi əxlaqi münasibətlər formalaşmış olur. Ailə qarşılıqlı qayğı və hörmət, inam və etibarlılıq, tələbkarlıq və kömək əsasında qurulmalıdır.Beləliklə, uşaqların hərtərəfli inkişafında ailə tərbiyəsinin rolu olduqca böyükdür.

Açar sözlər: ailə, tərbiyə, sosial şərait, münasibət.

Summary

The role of family upbringing in the formation of children as useful personalities for society and their social-emotional development is undeniable. The family is the first team that influences the comprehensive development of the child. The family's influence on children's education becomes effective in the conditions of expectation of certain requirements. In the family, children enter social relations - intra-family relations. With this, they acquire ideas about people, the world, spiritual resources, "good and bad". They have friendship, companionship, care, patriotism, hard work, collectivism, etc. moral relations are formed. The family should be built on the basis of mutual care and respect, trust and reliability, demandingness and help. Thus, the role of family education in the comprehensive development of children is very large.

Key words: family, upbringing, social conditions, attitude.

Uşaqların cəmiyyətə yararlı şəxsiyyət kimi formalaşmasında, onların sosial – emosional inkişafında ailə tərbiyəsinin rolu danılmazdır. Ailə uşağın hərtərəfli inkişafına təsir göstərən ilk kollektivdir. Ailənin uşaqların tərbiyəsinə təsiri müəyyən tələblərin gözlənilməsi şəraitində effektli olur. Ailədə uşaqlar sosial münasibətlərə - ailədaxili münasibətlərə daxil olur. Bununla onlar insan, dünya, mənəvi sərvətlər, "yaxşı və pis" haqqında təsəvvürlərə yiyələnirlər. Onlarda dostluq, yoldaşlıq, qayğıkeşlik, vətənpərvərlik, əməksevərlik, kollektivçilik və s. kimi əxlaqi münasibətlər formalaşmış olur. Ailə qarşılıqlı qayğı və hörmət, inam və etibarlılıq, tələbkarlıq və kömək əsasında qurulmalıdır. Ailə üzvlərinin bir – biri ilə hesablaşması, qayğı ilə yanaşması, qarşılıqlı kömək göstərməsi uşaqlarda müsbət duyğular formalaşdırır. Ailədə ata və ana əsas sima olduqları üçün onların arasında yaranmış münasibət uşaqların tərbiyəsini istiqamətləndirir. Ata və ana bir – birinə, qarşılıqlı hörmət qoymazsa, yalan danışarsa, bir – birinin qayğı və ehtiyaclarını təmin etməzsə uşaqlarda mənfi keyfiyyətlər formalaşmış olacaqdır. Ata və ana uşaqların yanında emosional vəziyyətlərini idarə edə bilməsələr, qişqırmaq, təhqir etmək və s. uşaqlarda aqressiya yaradır. Nəticədə uşaqlar kobud rəftar edir,ünsiyyət zamanı bir – birinə qışqırırlar. Odur ki, şəxsi nümunə əsas tərbiyə vasitəsidir.

Valideynlər uşaqların təqlidçilik meylərini nəzərə alaraq, həmişə onlara düzgün davranış nümunəsi göstərməlidirlər. Valideynlər uşaqları ilə vaxt keçirməli, onların maraq və tələbatlarını nəzərə almalıdırlar. Asudə vaxtlarını səmərəli təşkil etməli, onları dinləməli, onlarla dost olmağı bacarmalıdırlar. Yersiz qadağalar, fiziki cəza uşaqların sosial inkişafına ciddi zərər verir. Daima vurulan uşağa yaxınlaşdıqda qorxudan əllərini qaldırır. Valideynlər kiçik yaşlarından uşaqlara hörmət etməli, onlarla xoş rəftar etməlidir. Uşaqların əxlaqi, fiziki, estetik, əqli, əmək, ekoloji, estetik tərbiyəsində valideynlərin böyük rolu vardır. Əgər bu gün valideynlər öz ata – analarına qarşı biganədirlərsə, uşaqların yanında onlarla kobud rəftar edirlərsə, öz uşaqlarından başqa münasibət gözləməməlidirlər. Valideynlər söz və əməlin vəhdəti prinsipinə əməl etməlidirlər. Əgər bu gün uşağa yalan danışmaq olmaz deyən ana və ya ata, telefon zəng çaldıqda deyirsə ki, "get denən valideynlərim evdə yoxdur" , artıq uşaq yalan danışmağı öyrənmiş olacaq. Nəticədə uşağa yalan danışma dedikdə, " səndə danışmısan da" cavabını vermiş olacaqdır. Ailədə ata və ananın sözündə vahidlik prinsipidə gözlənilməlidir. Tərəflərdən biri uşaq nəisə istədikdə yox deyib, digəri hə deyirsə, o zaman uşaq düzgün tərbiyə olmayacaqdır. Valideynlər yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq uşaqlarla birlikdə müxtəlif oyunlar oynaya, təbiəti seyr edə, onları zoorparka, əyləncə mərkəzlərinə, uşaq teatrlarına apara bilərlər. Bununla onlar uşaqların asudə vaxtını səmərəli təşkil etmiş olurlar. Kiçik yaşlarından uşaqların oyuncaqlarını özləri yığışdırması, əllərini yumaları, paltarlarını geyimmələri, süfrənin qurulmasında valideynlərinə kömək etmələri onların əmək tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Bununla onlarda özünəxidmət bacarıqları formalaşır. Valideynlər uşaqlarla birlikdə heyvanlara qulluq etmələri, bitkilərə su tökmələri, ağacları qorumaları uşaqlarda təbiətdə əməyi formalaşdırır.

Heyvan və bitkilərə qulluq üzrə əməyin məzmununa aiddir:

1.Quşların və digər heyvanların qəfəslərinin təmizlənməsi,yem və su təknələrinin yuyulması,onların su ilə doldurulması;

2.Xırda heyvanların yetişdirilməsi üçün yemin hazırlanması, meyvə köklərini yuyub doğramaq, göyərtini hazırlamaq;

3.Sahədə ev heyvanlarına (it,toyuq,ördək və s.) qulluq prosesində iştirak etmək;

4.Otaq bitkilərinin suvarılması, yuyulması, çilənməsi, payızda quru yarpaqların kəsilməsi, torpağın yumşaldılması;

5.Cərgə və ləklərin düzəldilməsində iştirak etmək, tərəvəz və güllərin iri və xırda toxumların əkilməsi, şitilin və bitkilərin yerinin dəyişdirilməsi;

6.Bostanda, güllükdə, bağda, əkin və səpinə qulluq etmə (suvarma, yumşaltma, cərgəarası alaq etmə,seyrəltmə,dibdoldurma,bağlama və s.);

7.Bostan və bağda məhsulun yığılmasında yaşlılara kömək (toxum və meyvənin yığımı və s.) sahənin yığışdırılması.

Məzmuna daxil olan əmək proseslərində uşaqların məqsədyönlü fəaliyyəti,onların şəxsiyyət kimi formalaşması,fiziki və əqli imkanlarının inkişaf etdirilməsinin düzgün təşkili valideynlərin rəhbərlik metodlarından asılıdır. Ailədəki mühit, təmizlik, uşaq oyuncaqları, ev əşyalarının gözəlliyi, valideynlərin oxuduğu mahnılar, nağıllar, gəzintilər və s. uşaqların estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Ailədə uşaqların estetik zövqünün formalaşdırılmasına təsir edən vasitələrdən biri də valideynlərin peşəsidir. Valideynlər öz peşəsinin gözəlliklərini bəzən özü bilmədən belə uşaqlarına aşılamış olur. Məsələn, həkim uşağına sağlamlığı qorumaq gözəlliklərini, müəllim biliyin, savadın gözəlliklərini öyrədir. Musiqiçi uşağında musiqi zövqünü inkişaf etdirir.

Aparılan araşdırılmalara əsasən qeyd edə bilərik ki, ailədə uşaqların estetik zövqünün formalaşdırılmasına təsir edən vasitələrdən biri də ev şərait mühitidir. Burada evdə olan əşyalar, mebellər, onların rəngi, yerləşmə oriyentasiyası uşaqların estetik zövqünün inkişafına təsir edir. Ailədə uşaqların estetik zövqünü formalaşdıran başqa bir vasitə uşaqlar üçün alınan geyimlərdir. Valideynlər bilməlidirlər ki, geyim alınan zaman təkcə uşağın ölçüsü nəzərə alınmamalıdır. Həm də onun rəngi, rahatlığı, incəliyi, uşağa təsiri də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, oğlan uşağı üçün geyim alınan zaman çəhrayı, qırmızı kimi rənglərə az üstünlük verilməlidir. Geyim alınan zaman uşaqların maraqları da nəzərə alınmalıdır.

Uşaqlara oyuncaq alarkən valideynlər onun nədən hazırlanmasını, uşaqların psixoloji inkişafına necə təsir etməsini nəzərə almalıdırlar.

Uşaq oyuncaqlarını seçmək üçün qaydalar.

Bir oyuncaq seçərkən, ona hərtərəfli baxmaq, eyni zamanda paketin üzərində yazılan hər bir yazılanı diqqətlə oxumaq lazımdır.. Əşyanın hansı materialdan hazırlandığına diqqət yetirmək vacibdir. Bunlara diqqət yetirmək vacibdir:

Material. Oyuncaq təhlükəsiz materiallardan hazırlanmalıdır. Təbii xəz və ağac qabığından hazırlanmış oyuncaqlar almaq olmaz, bundan əlavə 3 yaşdan kiçik uşaqlar üçün dəri oyuncaqlar tövsiyə edilmir.

Forma. Uşağın yaralana biləcəyi kəskin çıxıntılı hissələri və iti küncləri olmayan oyuncaq olmalıdır.

Rənglər mümkün qədər təbii olmalıdır. Qara və parlaq qırmızı rəngdə olan oyuncaqlar, uşaqlar tərəfindən pis qəbul edilə bilər. Seçim edərkən, 4 aya qədər uşaqların sarı, daha sonra narıncı və qırmızı olduğunu, 6 aya qədər göy qurşağının demək olar ki, bütün rənglərini görə biləcəyini nəzərə almaq kifayətdir.

Detallar. Metal, ağac və ya plastik kimi sərt materiallardan hazırlanmış oyuncaqların detalları elə quraşdırılmalıdır ki, uşağlar dişləri ilə tuta bilməsinlər. Əgər detallar oyuncaqdan ayrılıbsa, o zaman kəskin kənarları və ucları olmamalıdır.

Gigiyena. Oyuncaqlarda bakteriyaların yığılmaması üçün mütəmadi olaraq təmizlənməlidirlər. Ən gigiyenik rezin və plastik hazırlanmış oyuncaqlardır.

Oyuncaqlar çox olmamalıdır. Bütün bir sıra oyuncaqlar uşağın həvəsini öldürəcək, eyni zamanda düşüncəsinin aktiv inkişafına imkan verməyəcəkdir. Nə vaxt ki uşağın ətrafında məhdud sayda bir oyuncaq seçimi olarsa, o fantaziyalar yaratmağa və "köhnə personajlar" ilə yeni oyunlar yaratmağa, səhnələr oynamağa, paltar dəyişdirməyə başlayacaqdır. Uşaq oyuncaqları üçün, xüsusən də uşaq otağında xüsusi bir yer ayırmaq lazımdır. Uşaq oyuncaqları bir yerə qoymağı, onların yerini dəyişərək təşkilatçılığı öyrənəcəkdir. Uşaq bu və ya digər oyuncaqlarından bezərsə, bir müddət oyuncağı gizlədin və sonra itirilən dostunu xatırladaraq uşağınıza sürpriz edin, unudulan oyuncaq üçün yeni bir oyun və ya rol tapa bilərsiz. Beləliklə, uşağa "köhnə dostlardan" imtina etməməyi və onun xəyalının inkişafına kömək etməyi valideynlər öyrətmiş olur. Valideynlər uşaqlara “ bu oyuncağı heç kimə vermə, qırılsa sənə tezəsini alan deyiləm” dedikdə onlarda paxıllıq, eqoistlik xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmiş olurlar. Nəticədə uşaq heç nəyi paylaşmaq istəmir, hər şey mənimdir anlayışı inkişaf etmiş olur. Eyni zamanda valideynlər diqqət yetirməlidirlər ki, yaş tövsiyələri həmişə uşağın inkişaf səviyyəsinə uyğun gələ bilməz. Bütün uşaqlar fərqli yollarla inkişaf edir və buna görə də eyni yaşda olduqlarına baxmayaraq, oyunlarda tamamilə fərqli maraqlara sahib ola bilərlər. Valideynlər uşağı izləməli, ona qulaq asmalı və nəyi sevib, nələrlə maraqlandığına diqqət yetirməlidirlər. Uşaqlarla birlikdə böyüyüb, oynamalı, inkişaf etməlidirlər.

Valideynlərin uşaqlarla keçirdikləri zaman nəticəsində uşaqlar təşkilatçılıq, kollektivçilik, böyüyə - kiçiyə qayğı, mərhəmət, hörmət hisslərini formalaşdırmış olacaqlar. Əgər bu gün valideynlər uşaq sakit dursun deyə ona telefon verir, uşaq daima telefonda iqra oynayarsa nəticədə uşaqda ünsiyyət çətinliyi yaranır, aqresiya artır. Uşaqlar hər an valideynlərə nəisə demək istəyərsə, valideynlər yorulmuşam, get sonra deyərsən cavablarını verməməlidirlər. Əksinə uşaqları diqqətlə dinləməli, onlara yol göstərməli, fikir və istəklərinə hörmət etməlidirlər. Uşaqlar üçün əlverişli sosial şəraitin yaradılması ən vacib amillərdən biridir. Valideynlər uşaqların oturması, əylənməsi, yaşaması üçün avadanlıqlarla, təhsil almaları üçün məktəb, müəllim, dərsliklərlə uşaqları təmin etməlidirlər. Beləliklə, uşaqların hərtərəfli inkişafında ailə tərbiyəsinin rolu olduqca böyükdür.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.

1. Abbasov N.A. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı - 2008
2. Ağayev Ş.S. Uşaqlarda mədəni davranış və adətlərin tərbiyəsi Bakı,1961\
3. Əhmədov H.M Uşaqların tərbiyəsində valideynlərin şəxsi nümunəsi . Bakı , Maarif,1987.

INSTRUCTIONAL LEADERSHIP OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS
ÖZEL EĞİTİM ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRETİMSEL LİDERLİĞİ

[1]NALAN GİZEM GİYİK, [2]OKTAY GEZER

[1]Öğretmen, Yıldızkent İlkokulu ERZURUM, Milli Eğitim Bakanlığı,
0000-0002-3184-7429
[2]Öğretmen, Cumhuriyet Ortaokulu ZONGULDAK, Milli Eğitim Bakanlığı,
0000-0002-5801-1007

Özet

Lider, belirlenen bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş insanların yönlendirilmesine ve güdülendirilmesine katkı sağlayan, onlara yol gösteren kişidir. Hedefe ulaşmada yönlendirici özelliği ile liderlik birçok meslek alanında oldukça önemlidir. Bu mesleklerden biri de öğretmenliktir. Öğretmenlik mesleğinin toplumun ilerlemesine en büyük katkıyı sağladığı kaçınılmaz bir gerçektir. Toplumdaki bireylerin her yönden gelişmesini sağlayan öğretmenler daha küçük yaşlardan itibaren bireylere öğretim liderliğini yapan en önemli kişilerdir. Toplumda birçok farklı özellikteki bireyin varlığı düşünüldüğünde burada gözümüze çarpan bir gerçek de vardır ki o da özel eğitimdir. Akranlarından farklı gelişim özellikleri gösteren özel eğitim öğrencilerine liderlik yapmak günümüzün dikkat çekilmesi gereken noktalarından biridir. Bu noktadan hareketle araştırmanın amacı, özel eğitim okullarında görev yapan özel eğitim öğretmenlerinin öğretimsel liderliklerini ortaya koymaktır. Araştırmada geçmişten gelen ve olağan bir şekilde devam eden olayın ya da durumun ayrıntılı bir şekilde detaylandırılarak betimlenmesini sağlayan betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu araştırmanın evrenini; 2023-2024 eğitim öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde görev yapan özel eğitim öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise ülke genelinde Milli Eğitim Bakanlığının bünyesinde kamu kurumlarında görev yapmakta olan seçkisiz olmayan (non-random) örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiş olan 300 özel eğitim öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri toplanırken öncelikle katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin kişisel bilgileri 'Kişisel Bilgi Formu' doldurularak alınmıştır. Özel eğitim öğretmenlerinin öğretimsel liderlik becerilerine ulaşabilmek için ise 'Öğretmenlerin Öğretimsel Liderlik Rolleri Ölçeği' nden yararlanılmıştır. Bu araştırmada veriler SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizlerinde sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistiksel metodlar kullanılmıştır. Verilerin analizi yapılırken kullanılacak olan yöntemin belirlenmesi için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Yapılan analizlerde öğretimsel liderlik ölçeğinin tamamı ve alt boyutları incelendiğinde genelde öğretimsel liderlik alt boyutlarına ait değerlerin yüksek düzeyde bir farkındalığa sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu da özel eğitim öğretmenlerinin eğitim öğretim süreci içerisinde belirlenen öğretimsel liderlik özelliklerini yerine getirerek öğrenen bireylerin gelişime ve toplumun bir üst düzeye çıkartılmasına katkı sağlandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Öğretimsel Liderlik, Özel Eğitim, Özel Eğitim Öğretmeni

Abstract

A leader is a person who contributes to the direction and motivation of people who have come together for a determined purpose and guides them. Leadership is very important in many professions with its guiding feature in achieving the goal. One of these professions is teaching. It is an inevitable fact that the teaching profession makes the greatest contribution to the progress of society. Teachers, who ensure the development of individuals in society in all aspects, are the most important people who lead individuals from an early age. Considering the existence of many different individuals in the society, there is also a fact that catches our eye here, which is special education. Leading special education students who show different developmental characteristics from their peers is one of the points that need attention today. From this point of view, the aim of the research is to reveal the instructional leadership of special education teachers working in special education schools. In the research, the descriptive survey model was used, which provides a detailed description of the event or situation from the past and continuing in a normal way. The universe of this research; In the 2023-2024 academic year, special education teachers working within the Ministry of National Education are formed. The sample of the study consists of 300 special education teachers working in public institutions within the Ministry of National Education throughout the country, which were determined by the purposeful sampling method, which is one of the non-random sampling methods. While collecting the data of the research, first of all, the personal information of the participants regarding the demographic information was taken by filling out the 'Personal Information Form'. In order to reach the instructional leadership skills of special education teachers, the 'Teachers' Instructional Leadership Roles Scale' was used. In this study, the data were analyzed with SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) program. Descriptive statistical methods such as number, percentage, mean and standard deviation were used in the analysis of the data. In order to determine the method to be used while analyzing the data, it was checked whether the data showed normal distribution. In the analyzes, when the entire instructional leadership scale and its sub-dimensions were examined, it was revealed that the values of the instructional leadership sub-dimensions generally had a high level of awareness. This shows that special education teachers contribute to the development of learning individuals and to the next level of society by fulfilling the instructional leadership characteristics determined in the education and training process.

Keywords: Leadership, Instructional Leadership, Special Education, Special Education Teacher

VIRUS AWARENESS OF STUDENTS
ÖĞRENCILERDE VIRUS FARKINDALIĞI

GİZEM YAŞKESEN[1], SEMANUR AKAR[2], YÜSRA ÖKSÜZ[3], ELA AYŞE KÖKSAL[4]

[1]Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 0009-0007-3805-3801

[21]Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 0009-0005-3891-4494

[31]Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 0009-0000-9100-5736

[4]Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 0000-0001-7309-1458

Özet

Bu çalışmada öğrencileri virüs hakkında daha donanımlı bireyler haline getirmek için ve Türk toplumunda virüsler karşısında ne tür olaylarla karşılaşıldığını öğrenmek amaçlanmıştır. Bu amaçla Türkiye'de konuyla ilgili hazırlanan birçok tez araştırmasında var olan durum incelenmeye çalışılmıştır. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi İnternet sayfasında tarama kısmına "virüs" "öğrenci" "eğitim" anahtar kelimeleri yazılarak üniversitelerde yapılan tez çalışmalarına ulaşılmıştır. Son 30 yılda yazılan tezler araştırmaya dâhil edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda 54 teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden 49'u öğrencilerin virüs hakkında eğitimi konusunda olmadığından elenmiştir. Tarama sonucunda 15 tez listelenmiştir. Tezlerin özet kısımlarından yararlanılarak elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; birden fazla virüs türü ile ilgili çalışma yapıldığı bulunmuştur. Özelikle HPV (Human Papilloma Virus) ve Hepatit B gibi bulaşıcı virüsler ve aşıları hakkında bilgi ve tutum düzeylerine bakıldığı; çeşitli eğitim programlarının bu bilgilere katkısını inceleyen çalışmalar olduğu gibi ilk ve ortaöğretim programlarında virüs konularını ve COVID süreci ve virüs korkusu gibi olayları inceledikleri görülmüştür. Araştırmanın sonucuna göre toplumun virüsler konusunda bilgi düzeyi sınırlıdır. Bunun nedeni ilk ve ortaöğretim programlarında verilen virüs eğitiminin sınırlı kalması olabilir. Ayrıca düzenlenen eğitimi programları vatandaşların bilgi ve farkındalıklarını artırmaktadır. Bu virüslerin yayılma olasılığının yüksek ve hızlı olmasından dolayı geliştirilecek olan tedavilerin kısa zamanda ve güçlü şekilde planlanması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Virüs Eğitimi, Türkiye, Doküman Analizi

Abstract

The aim of this study is to make students more equipped individuals about the virus and to learn what kind of events are encountered against viruses in Turkish society. For this purpose, many thesis studies prepared on the subject in Turkey have tried to examine the existing situation. Thesis studies conducted at universities were accessed by typing the keywords "virus", "student" and "education" in the scanning section of the Council of Higher Education Thesis Centre website. Theses written in the last 30 years were included in the research.

As a result of the screening, 54 theses were reached. 49 of these theses were eliminated because they were not about educating students about the virus. As a result of the screening, 15 theses were listed. The data obtained using the abstract sections of the theses were analysed descriptively. According to the findings; it has been found that studies have been conducted on more than one type of virus. In particular, knowledge and attitude levels about infectious viruses such as HPV (Human Papilloma Virus) and Hepatitis B and their vaccines were examined; While there are studies examining the contribution of various educational programs to this information, it has been observed that primary and secondary education programs examine virus issues and events such as the COVID process and fear of the virus. According to the results of the research, society's level of knowledge about viruses is limited. This may be because the virus education provided in primary and secondary education programs is limited. In addition, the training programs organized increase the knowledge and awareness of citizens. Since these viruses have a high and rapid spread probability, the treatments to be developed must be planned quickly and strongly.

Keywords: Virüs Education, Türkiye, Document Analysis

MIRZA ALAKBAR SABIR'S ARTISTIC REACTION TO THE POETRY OF TURKISH POET NAMIQ KEMAL

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN TÜRK ŞAİRİ NAMİQ KAMAL POEZİYASINA BƏDİİ REAKSİYASI

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

"Ədəbiyyat" Kafedrasında Baş Müəllim

Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

M.Ə.Sabir keçən yüzilliyin böyük türk şairi N.Kamalın (1840-1888) 1907-ci ildə "Füyuzat" jurnalının 11-ci nömrəsində çap olunmuş bir şerinə iki nəzirə yazmışdır. Türkiyənin inqilabçı şairlərindən olan Namiq Kəmalın yüksək vətənpərvərlik hissilə yazılmış və "Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir!" misrası ilə başlayan siyasi-lirik şeirinə M.Ə.Sabir "Övradımız, əzkarımız, əfsaneyi-zəndir" misrası ilə başlayan parodiyasını yazmışdır. Sabirin bu satirası "Namiq Kamalın 1907-ci ilə "Füyuzat" jurnalında 3 mart, № 11-də çap edilmiş, "Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir!" misrası ilə başlayan şeirinə ikinci nəzirədir. M.Ə.Sabirin N.Kamala, onun həmin şeirinə bənzətmə olaraq yazmış olduğu bu bədii reaksiyası eynilə digər şeirləri kimi təhzildir. Mövzu və məzmunları müxtəlif olsa da, poetik mahiyyətləri baxımından Sabirin bu iki təhzili arasında, demək olar ki, fərq yoxdur. "Lakin bəzi ümidsizlik və kədər motivlərini çıxmaq şərti ilə Namiq Kamal yaradıcılığında vətənin sabahına, onun gələcəyinə inam hürriyyət və istiqbal düşüncələri qədər güclüdür. Türkiyənin düşmən qüvvələrlə üzləşdiyi ən çətin məqamlarda belə şair sabaha olan inamını itirməmiş, xalqının qələbə çalacağını ön plana çəkmişdir. Namiq Kamal yaradıcılığında aparıcı yer tutan, hazırda türk gəncliyinin dillər əzbəri olan, milli duyğu və hisslərin tərənnümü baxımından əvəzsiz nümunəyə çevrilən "Nam alırız biz" şeiri bu cəhətdən xarakterikdir".

Açar sözlər: M.Ə.Sabir, Namiq Kamal, bədii reaksiya, təhzil, nəzirə

Abstract:

M.A. Sabir wrote two vows to a poem of the great Turkish poet of the last century, N. Kamal (1840-1888), published in 1907 in the 11th issue of "Füyuzat" magazine. Namig Kemal, one of the revolutionary poets of Turkey, was written with a high sense of patriotism and said "Our action, our thought is iqbali-watan!" M.A. Sabir wrote a parody of his political-lyrical poem, which begins with the verse "Our family, our memory, legend and zandir". This satire of Sabir was published in "Fyuuzat" magazine, March 3, No. 11 by Namig Kamal in 1907, "Our practice, our thought is Iqbali-watan!" It is the second vow to the poem that begins with the verse. This artistic reaction of M.A. Sabir to N. Kamal, which he wrote as an analogy to that poem, is just like his other poems. Although the topics and contents are different, there is almost no difference between these two studies of Sabir in terms of their poetic essence.

"However, with the exception of some motives of despair and sadness, the belief in the tomorrow of the motherland and its future is as strong as the thoughts of freedom and the future in Namiq Kemal's work. Even in the most difficult moments when Turkey was faced with hostile forces, the poet did not lose faith in the future and emphasized that his people would win. The poem "Nam alıryz biz", which takes a leading place in Namık Kemal's creativity, is currently the language memory of Turkish youth, and has become an invaluable example in terms of the celebration of national emotions and feelings, is characteristic in this respect.

Key words: M.A. Sabir, Namiq Kamal, artistic reaction, study, vow

Giriş:

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Mirzə Ələkbər Sabirin Türk şairi Namiq Kamal poeziyasına bədii reaksiyası problemi M.Cəlal, Ə. Cəfər, C.Xəndan, N.Paşayeva, T.Novruzov kimi tədqiqatçılarımızın elmi məqalələrində və monoqrafiyalarında öz əksini tapmışdır. M.Ə.Sabirin bədii reaksiya yaratdığı sənətkarlar arasında müasir türk şairləri də vardır. Demək lazımdır ki, o dövrdə "Füyuzat", "Yeni füyuzat" jurnalları ətrafına toplaşan söz-sənət nümayəndələri Türkiyə şairlərinə xüsusi bir hörmətlə yanaşır, Azərbaycan ədəbiyyatının həqiqi inkişaf yolunu onlara bədii reaksiya yaratmaqda görürdülər.

Əsas hissə: "Namiq Kamalın yaşadığı dövrün ictimai-siyasi problemləri, ziddiyyət və çətinlikləri birmənalı şəkildə yaradıcılığına təsir göstərmiş, sənətində mənsub olduğu xalqın, vətəndaşı olduğu ölkəsinin həyatı üçün xarakterik cəhətlər özünün hərtərəfli əksini tapa bilmişdir. Bu dövr Türkiyədə daha çox Avropa təsiri ilə xarakterizə olunurdu. İlk növbədə Türkiyədə Avropayönlü mətbuat orqanlarının dərci, Avropa yazıçı və şairlərinin əsərlərinin türk dilinə tərcüməsi geniş vüsət almışdı. Tənzimat ədəbiyyatının digər nümayəndələri kimi Namiq Kamal da Avropa ədəbiyyatının təsiri ilə yeni formalaşan türk ədəbiyyatını köhnə məzmun və formadan uzaqlaşdırmağa çalışır, yeni inkişaf mərhələsində ədəbiyyatın qarşısında dayanan vəzifələri həll etməyi vacib məsələ kimi irəli sürürdü." (5, 79) "Hophopnamə"ni vərəqlədikcə biz orada N.Kamal, R.M.Əkrəm, A.Cövdət kimi şairlərdən Sabirin necə bəhrələndiyini görürük. Sabir bunların bəzisinə nəzirə, bəzisinə parodiya, bəzisinə cavab yazmış, hətta bəzisinin şeirini öz məqsədinə uyğun şəkildə təxmis etmişdir. Ə.Cəfərə görə, "Hophopnamə"nin həm köhnə, həm yeni naşirləri **Sabirin iki şerini** böyük türk şairi və dramaturqu **N.Kamalın bir şerinə nəzirə** adlandırırlar. Lakin Sabirin özündə, onun göstərilən şeirlərinin ilk nəşrində bu xüsusda heç bir qeyd yoxdur. Onun bu şeirləri hətta tamam sərlövhəsiz çıxmışdır. A.Səhhət öz nəşrində Sabirin birinci şeirini N.Kamalın göstərilən şeirinə "Nəzireyi-təməsxüranə" adlandırır. İkincisi haqqında isə heç bir qeyd vermir. Namiq Kamal XIX əsrin ikinci yarısında avropayönlü yeni türk ədəbiyyatının formalaşma və inkişafında xidməti olan ən məşhur türk sənətkarlarından biri olmuşdur. O, yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Ilk dövrlərdə divan şeirinin təsiri ilə yazsa da, qısa müddətdə o, Tənzimat ədəbiyyatının tələbləri zəmnində əsərlər yazmış, bu ədəbiyyatın ruhuna uyğun olaraq xalqın azadlığı məsələlərinə xüsusi fikir vermişdir. Sabir keçən yüzilliyin böyük türk şairi N.Kamalın (1840-1888) 1907-ci ildə "Füyuzat" jurnalının 11-ci nömrəsində çap olunmuş **bir şerinə iki nəzirə** yazmışdır. Türkiyənin inqilabçı şairlərindən olan Namiq Kəmalın yüksək vətənpərvərlik hissilə yazılmış və "Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir!" misrası ilə başlayan siyasi-lirik şeirinə M.Ə.Sabir "Övradımız, əzkarımız, əfsaneyi-zəndir" misrası ilə başlayan parodiyasını yazmışdır. Sabirin bu satirası "Namiq Kamalın 1907-ci ilə "Füyuzat" jurnalında 3 mart, № 11-də çap edilmiş, "Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir!" misrası ilə başlayan şeirinə ikinci nəzirədir". (6, 347)

Namiq Kamal:

Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir,

Sərhəddimizə qələ bizim xaki-bədəndir,

Osmanlılarız, zinətimiz qanlı kəfəndir,

Qovğadə şəhadətlə bütün kam alırız biz,

Osmanlılarız, can veririz, nam alırız biz...

M.Ə.Sabir:

1.Amalımız, əfkarımız ifnayi-vətəndir.,

Kinü qərəzü hirs bizə ziynəti-təndir.

Əfal yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,

Dünyadə əsarətlə bütün kam alırız biz,

Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz!

2.Övradımız, əzkarımız, əfsaneyi-zəndir,

Əfsaneyi-zən nuri-dilü ruhi-bədəndir,

Çün hübbi-nisa lazımeyi-hübbi-vətəndir,

Əhli-vətəniz, hübdi-vətən yad alırız biz!

Dindarləriz, gündə bir arvad alırız biz!

Göründüyü kimi, M.Ə.Sabirin N.Kamala, onun həmin şeirinə bənzətmə olaraq yazmış olduğu bu bədii reaksiyası eynilə digər şeirləri kimi təhzildir. Mövzu və məzmunları müxtəlif olsa da, poetik mahiyyətləri baxımından Sabirin bu iki təhzili arasında, demək olar ki, fərq yoxdur. "Lakin bəzi ümidsizlik və kədər motivlərini çıxmaq şərti ilə Namiq Kamal yaradıcılığında vətənin sabahına, onun gələcəyinə inam hürriyyət və istiqbal düşüncələri qədər güclüdür. Türkiyənin düşmən qüvvələrlə üzləşdiyi ən çətin məqamlarda belə şair sabaha olan inamını itirməmiş, xalqının qələbə çalacağını ön plana çəkmişdir. Namiq Kamal yaradıcılığında aparıcı yer tutan, hazırda türk gəncliyinin dillər əzbəri olan, milli duyğu və hisslərin tərənnümü baxımından əvəzsiz nümunəyə çevrilən "Nam alırız biz" şeiri bu cəhətdən xarakterikdir". (5, 82) Sabirin bu satirik şeiri ilə N.Kamalın şeirinin müqayisəsinə gəldikdə isə görünür ki, hər iki şeir beşlik, beşliyin mətləsiz-nəqəratlı şəklində yazılmışdır. N.Kamalın şeirinin vəzni yuxarıda gördüyümüz həzəcin altıncı növüdür, Sabirdə də vəzn eynidir. N.Kamalın şeirində qafiyə sistemi bütün bəndlərdə aaabb şəklindədir. Sabirdə də həmçinin bütün bəndlərdə qafiyə eyni sistemdədir; qafiyələrin özləri də, rədifləri də leksik materialca da eynidir; hər iki şeirdə qafiyələr əsasən- "kam, nam", rədiflər "...alırız biz"dir. Bu birliklərlə yanaşı olaraq, bu iki şeir arasında yenə forma cəhətindən fərqlər də vardır:

a) N.Kamalın şeiri dörd beşlikdən, Sabirin şeiri isə beş beşlikdən ibarətdir.

b) N.Kamalın beşlikləri cüt nəqəratlı, Sabirin beşlikləri təknəqəratlıdır. Bunlardan əlavə, Sabirin şeirində beşinci bənd nəqəratsızdır. Onda nəqərat misrası yerində tamam başqa sözlərlə satirik bir misra durur. Bədii forma cəhətindən bu iki şeirin arasında mühüm bir fərq yoxdur. Bu qədər bənzəyişlər bir şeirin digər bir şeirə nəzirə olmasına kafi hesab edilə bilər. Lakin əsas məsələ bu şeirlərin mövzusunda, ruhunda, ictimai mündəricəsində, ideya məzmunundadır. Birincisində vətənin iqbalı, gələcək səadəti istənilir, ikincisində vətənin ifnaya, məhv edilməyə doğru aparıldığı bildirilir.

Zahiri uyğunluqlar və bədii formanın müxtəlif cəhətlərindən səslənişləri bu iki şeiri bir-birinə son dərəcə yaxınlaşdırır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu şeirlər ədəbi keyfiyyətcə və ictimai ideyaca bir-birinə zidd iki əsərdir. N.Kamalın şeiri **romantik patriotizm** ilə gurlayan bir əsər ikən, Sabirin şeiri tarixin həqiqətəri ilə yanan bir qəlbin ilhamıdır. Tək bu cəhətdən aydın olur ki, Sabirin bu şerini N.Kamalın şeirinə nəzirə saymaq büsbütün səhvdir. Burada biz Azərbaycan şairinin böyük türk şairinə qüvvətli bir təhzilini görürük. Sabir bu şeirlərini 1907-ci ilin mart, may aylarında yazmışdır. Bu dövr İranda irticanın güclənməsi dövrü idi. Bunların nəticəsində ölkədə inqilabi hərəkət dalğaları yüksəlir, tətillər, nümayişlər edilir, "Yaşasın hürriyyət!"; "Biz məşrutə istəyirik!" deyə xalq və xalqın nümayəndələri alovlu nitqlərlə hökumətə qarşı mitinqlər qururdular. Belə bir şəraitdə N.Kamalın həmin şeiri İran inqilabçıları tərəfindən "Marselyoza" kimi oxunurdu. N.Paşayevaya görə, hər iki bənzətməsində eyni formaya, eyni bəhrə sadiq qalan Sabir məzmunu tamamilə əks istiqamətə, yəni satirik tipin ifşasına doğru yönəltmiş, güclü siyasi-ictimai mənalı satira yaratmışdır. Sabir birinci bənzətməsində Qafqaz hadisələrini təsvir edir, müsəlmanların əxlaqa, mədəniyyətə, tərəqqi və inkişafa zidd hərəkətlərini, vəhşicəsinə yol kəsib ad almaqla fəxr etdiklərini öldürücü satiraya, kinayə və sarkazma hədəf edir. Misralardan göründüyü kimi, N.Kamal öz xalqının mərdliyi, igidliyi, dönməzliyi ilə fəxr edirsə, Sabir Qafqaz müsəlmanlarının "Yol kəsib, nam almalarını", "meyxanada vodqa vurub, kam almalarını", "qəflətdə yatmalarını", gündə eşqə düşüb bir arvad almalarını və başqa bu kimi iyrənc əməllərini ifşa edirdi. Sabirin "fəxri" də belə bir məzmun daşıyırdı. Əgər N.Kamalın lirik qəhrəmanının məqsədi "İqbali-vətən" isə, Sabirin satirik tipi "amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir"-deyərək əxlaqi, mənəvi, simasızlığını büruzə verir. Yaxud, N.Kamalın qəhrəmanı "sərhəddimizə qələ bizim xaki-bədəndir"-deyərək vətən uğrunda candan belə keçməyə hazır olduğunu bildirirsə, Sabirin satirik tipi "kini", "qərəzi", "ədavəti" özünə "zinət" seçib "əfsaneyi-zəni" "nuri-dilü ruhibədən" bilir. N.Kamalın həmin şeirinə "Övradımız, əzkarımız, əfsaneyi-zəndir" adlı ikinci bənzətməsində Sabir yenə də istifadə olunmuş formaya yeni ictimai məzmun vermiş, onu təzə məzmunla birlikdə yerli və milli zəminə, koloritə tam uyğunlaşdırmışdır. Bu şeirində Sabir o zamankı müsəlman aləmində geniş yayılmış çoxarvadlılığı tənqid və ittiham edir. Şairin ifşa etdiyi tip köhnəpərəstlərin, cahil dindarların ümumu mənfi tipidir və tip mənsub olduğu zümrənin dilindən deyir. M.Ə.Sabir Namiq Kamalın yüksək romantik pafoslu şeirini öz üslubuna uyğun dəyişdirib, onun poetik strukturu əsasında satirik münasibət ifadə edən yeni bir şeir yazmışdır. Füzuliyə parodiyalarda olduğu kimi burada da tənqid və ironiya hədəfi şeirin müəllifi yox, tamam başqa siyasi-ictimai qüvvələrdir. Namiq Kamalın şeiri Sabir üçün bu işdə ancaq köməkçi rolu oynamışdır. Parodiyanın bu tipi Sabirin ciddi satira üslubu ilə sıx bağlıdır. Sabirin "Övradımız, əzkarımız, əfsaneyi-zəndir" adlı satirası ilk dəfə "Molla Nəsrəddin" jurnalında 5 may 1907, № 18-də "Boynuyoğun" imzası ilə çap olunmuşdur. Bütün nəşrlərə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə "Gündə bir arvad alırız biz" adı ilə verilmişdir. Göründüyü kimi, burada Namiq Kamalın dilindən, üslubundan, qayəsindən heç bir əsər qalmamışdır, əslində onun turançılıq ideyasına parodiya yazılmışdır. Bu, şairin həmin şeirinə Sabirin yazdığı ikinci parodiyada da daha aydın görünür. Bu parodiya lap ilk misrasından tək bircə sözün dəyişikliyi ilə başlanır. "Amalımız, əfkarımız iqbali-vətəndir." Göründüyü kimi, Namiq Kamalın tək bir sözü dəyişdirilib "iqbal" əvəzinə "ifna" yazılmışdır. Bu kiçik dəyişiklik böyük fərqə səbəb olmuş, lirik şeir satirik şeirə çevrilmiş, Namiq Kamalın misrası Sabirin olmuş, şeirin ideya istiqaməti, hətta üslubu da fərqlənmişdir. Namiq Kəmal iftixar hissi ilə "turanlılarız!" deyə vətənpərvərlik ruhunu tərənnüm etdiyi, həm də təkcə Türkiyəni deyil, Turanı nəzərdə tutduğu halda, Sabir tərənnüm ruhunu satira ilə əvəz edib, turanlılar əvəzinə qafqazlılardan bəhs edərək yazmışdır. M.Ə.Sabirin "Deyirdik bir zəmanlar biz kəmali-fəxrü hümmətlə" adlı dörd misralıq şeiri tərəqqipərvər türk şairi Namiq Kamalın "Hürriyyət qəsidesi" ndən doğmuşdur.

Sabirin bu şeiri ilk dəfə "Həqiqət" qəzetində 14 iyul 1910, № 16-da "Ə.Sabir" imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. (6, 407)

Namiq Kamal:

Biz ol ali-himem erbab-ı cidd ü içtihadız kim

Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten.

M.Ə. Sabir:

Deyirdik bir zəmanlar biz kəmali-fəxrü hümmətlə

Cəhangiranə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən

Bu gün də iftixar etsək səzadır fərti-qeyrətlə:

Kərəmkaranə beş dövlət yetişdirdik rəiyyətdən!

"Cəhangiranə bir dövlət çıxardıq bir əşirətdən" adlı ikinci misra N.Kamalın həmin bu məşhur qəsidəsindən bir misradır. Sabir poetikasında parodiya formal olaraq yalnız janr hadisəsi kimi də başa düşülməməlidir. O həm də poetikada inqilabi-satirik poeziyanın klassik şeir ənənləri ilə, müasir poetik proseslə əlaqəsinin bir forması və təzahürüdür. Mir Cəlala istinadən demək olar ki, Sabir ömrünün sonlarına, 43-44 yaşlarına qədər köhnə üsulda, qəzəl, qəsidə üslubunda, Şərq klassizmini təqlidən şeirlər yazmışdır. Köhnə şeir üslubundakı bütün üsullar şairin nəzərində öz təravətini itirmiş, yorucu olmuşdu. O, nə isə yeni bir söz demək, yeni bir fikir söyləmək həvəsində idi. Belə bir yenilik, üçün divan ədəbiyyatı üslubu, bədii sənəti yaramırdı. Yeni ifadə şəkli axtarmalı, tapmalı idi. Həmin bu zamanlarda 1905-ci il inqilabı başlandı. Bu hadisə M.Ə.Sabir üçün işıqlı bir ilham fanarı yandırdı.

Nəticə: Sabir klassik Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatının gözəl, bədii ənənələrinə etinasızlıq göstərmədi, onları məhəbbətlə öyrəndi və mənimsədi. Lakin onları mexaniki olaraq təkrar etmədi, inkişaf etdirdi, yeni fikirləri, yeni həyatı, yeni dövrü kəskin və qabarıq əks etdirmək üçün yeni bədii priyomlarla zənginləşdirdi. Bütöv əsrin ağrı-acısını öz çiyinlərində yeni əsrə aparan Sabir satirası məhz elə bu səbəblərdən doğuldu. O, köhnə şeirin standart hala düşmüş, çeynənmiş surət və ifadə xüsusiyyətlərinə elə məharətlə güldü ki, bu üsulun müəlliflərindən heç biri Sabir gülüşünün qarşısına çıxa bilmədi. Sabirin gülüşü ictimai, tənqidi gülüşdür. Bu gülüş düşmənlərə qarşı, cəhalətə, köhnəliyə qarşı çevrilmişdir. Sabir klassik şeirin qəlib şəkli almış köhnə, bayağı, çeynənmiş normalarını dağıtmış, şeirə yeni, müasirlikdən, canlı danışıqdan gələn bədii-ifadə vasitələri gətirmişdir. Və bütün bu deyilənləri Sabirin N.Kamala yazdığı parodiyalarında da açıq-aşkar görmək mümkündür. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Namiq Kamalın, "türklərin üç inqilabçı şairindən biri" kimi səciyyələndirilməsi, sözün həqiqi mənasında, onun vətən eşqi, vətən sevgisi ilə döyünən yaradıcılığının ideya-bədii xüsusiyyətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsindən irəli gəlmişdir. O, "gur səsli vətən şairi"dir. "Vətən eşqini, hürriyyət zövqünü, haqsızlığa qarşı durmaq duyğusunu şeirlərilə millətə aşılayan Namiq Kamal yalnız böyük bir ədib, qüdrətli bir şair deyil, zehinləri başqa türlü düşündürmüş, qəlbləri həyəcanlarla çırpılmağa alışdırmış bir inqilab və ideal adamdır." Ilk öncə Namiq Kamal ruhuna və yaradıcılığına hakim kəsilən vətən mövzusu özünəməxsus və orijinal formada diqqəti cəlb edir.

Ədəbiyyat:

1.A.Əli, M.Ə.Sabirin satira sənətkarlığı, Bakı, 1999, 144 səh.

2. A.Lukyanova, Sabir yaradıcılığının əsas nöqtələri, Bakı, Nurlan, 2002, 31 səh.

3. B.Nəbiyev, Seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, Çinar-Çap, 2009, 491 səh.

4. C.Xəndan, Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1962, 434 səh.

5. Elman Quliyev, Türk xalqları ədəbiyyatı, Bakı, Qismət, 2009, 399 səh.

6. Ə.Cəfər, Sabirin yaradıcılığında təhzil, nəzirə və bənzətmələr, Azərb.SSR.EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər seriyası, 1962, № 5.

7. Hophopnamə, Şərq-Qərb, I, II cild, Bakı, 2004, 478 səh, 383 səh.

8. İsa Kocakaplan, Namık Kemal, Istanbul, 2009, 144 səh.

9. M. Cəlal, Klassiklər və müasirlər, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1973, 294 səh.

10. M. Cəlal, Azərbaycanda ədəbi məktəblər, Bakı, Ziya-Nurlan, Mir Teymur, 2004, 390 səh.

11. N.Paşayeva, Sabir novatorluğu, Mütərcim, Bakı, 1997, 108 səh.

12.N.F.Axundov, Bəzi türk mənbələri M.Ə.Sabir haqqında, Azərb.SSR.EA-nın xəbərləri, ictimai elmlər seriyası, 1962, № 5.

CREATIVITY OF NIZAMI GANJAVI IN THE LEVEL OF SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEW OF ACADEMIC MIRZA IBRAHIMOV

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI AKADEMİK MİRZƏ İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ BAXIŞ MÜSTƏVİSİNDƏ

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-Nun Filoloji Fakültesinin
Edebiyatın Tedrisi Teknolojisi
Bölümünün Baş Öğretim Üyesi
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

Nizami sənətini müdrik fikirlər, hakimanə sözlər xəzinəsi adlandıran akademik M.İbrahimov böyük şairimizin həyatı, lirik və epik yaradıcılığını təhlil etmiş, yeri gəldikcə onunla bağlı deyilmiş bəzi təhriflərə (məs: onun İranın Qum şəhərindən olması) aydınlıq gətirmişdir. M.İbrahimov araşdırmalarında şairi zəmanənin ən qabaqcıl adamı hesab edir. Əlbəttə, tədqiqlərdə bu fakt təsadüfi görünmür. Çünki, M.İbrahimov bu faktı yazarkən onun səbəblərini də açıqlayır, fikrin tam təsdiqini təmin edir. Biz M.İbrahimov araşdırmalarında Nizamini zəmanəsinin qabaqcıl adam statusunda təqdimini onun Azərbaycan, ərəb, İran, yunan ədəbiyyatları ilə yanaşı, bu ölkə və xalqların, o cümlədən qədim Çinin tarix, fəlsəfə və mədəniyyətləri ilə yaxından tanışlığı ilə əlaqələndirildiyinin şahidi oluruq.

Anahtar kelimeler: Nizami, M.İbrahimov, şair, milli, dəyər

Summary

Academician M.Ibrahimov, who called Nizami's art a treasure of wise thoughts and wise words, analyzed the life, lyrical and epic works of our great poet and, where appropriate, clarified some distortions that were not related to him (for example, that he was from Qom, Iran). In his studies, M.Ibrahimov considers the poet to be the most advanced man of his time. Of course, in studies, this fact does not appear to be accidental. Because, when M.Ibrahimov writes about this fact, he explains the reasons for it and provides full confirmation of the opinion. In M.Ibrahimov's research, we witness that the presentation of Nizamini as a leading man of his time is connected with his close acquaintance with the history, philosophy and culture of these countries and peoples, including ancient China, along with Azerbaijani, Arabic, Iranian and Greek literature.

Key words: Nizami, M.Ibrahimov, poet, national, value

GİRİŞ

Mirzə İbrahimovun elmi-tədqiqat xarakterli yaradıcılığında klassik irsin öyrənilməsi, onun ənənələri və estetik prinsiplərinin araşdırılması əhəmiyyətli yer tutur. Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Heyran xanım, Q.Zakir, A.Bakıxanov, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev və s. kimi böyük sənətkarları təhlilə cəlb edərkən M.İbrahimov bir tərəfdən Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ədəbi-bədii ruhunun rəngarəngliyini, digər tərəfdən hər bir sənətkarın fərdi yaradıcılıq keyfiyyətlərini üzə çıxarmışdır.

Bu cür araşdırmaları ilə akademik M.İbrahimov ayrı-ayrı sənətkarların simasında formalaşan ədəbi-bədii ənənənin güclü olduğunu sübut etmiş, hər hansı yeni mərhələdə ənənənin müsbət nəticələrinin nədən ibarət olduğunu açıqlamağa çalışmışdır. Akademik M.İbrahimov 1959-cu ildə yazmış olduğu "Ənənəyə həssas münasibət" məqaləsində bu barədə belə deyir: "Azərbaycan xalqı uzun əsrlik həyatının və tarixinin xüsusiyyətlərini, mübarizəsini, ruhunu, zövqünü, arzu və istəklərini ifadə edən və özünəməxsus yaradıcılıq siması, yaradıcılıq yolu olan kamil bir poetik məktəb yaratmışdır ki, onun ənənələri, estetik prinsipləri çox güclüdür... Hər hansı ənənə, hər hansı təcrübə yalnız istifadə olunduğu zaman, həm də düzgün istifadə olunduğu zaman müsbət nəticə verir, xalqın irəliləməsinə kömək edir" (11, 507). M.İbrahimovun araşdırma apararaq haqqında orijinal fikir söylədiyi böyük sənətkarlardan biri də Nizami Gəncəvi olmuşdur. Nizami dünyanın elə böyük sənətkarlarındandır ki, öz yaradıcılığı ilə planetin bütün sənətsevərlərini yerindən tərpətmiş, güclü idrak sahiblərini haqqında söz deməyə vadar etmişdir. Orta çağlardan üzü bəri, daha doğrusu, şairin özündən sonra ta bu günə qədər onun irsi heç vaxt diqqətdən kənarda qalmamışdır. Çoxsaylı Şərq və Qərb alimləri azərbaycanlı dahinin əsərlərini öyrənməyə onların hər biri haqqında mühakimə yürütməyə səy göstərmiş, müxtəlif tədqiqat əsərləri yazmışlar.

YÖNTEM

Azərbaycan Nizamişünaslığından bəhs edərkən M.Ə.Rəsulzadə, M.Rəfili, M.İbrahimov, M.Quluzadə, Ə.Ağayev, M.Əlizadə, M.Arif, Ə.Səidzadə, H.Araslı, Q.Əliyev, R.Əliyev, D.Əliyeva, T.Məhərrəmov, X.Yusifov, M.Kazımov, A.Rüstəmova, V.Arzumanlı və bir çox başqalarının xidmətlərini qeyd etmək lazımdır.

"Nizamişünaslığ"a töhfə verən dünya alimlərinin də sayı onlarladır: Y.Hammer, V.Baxer, F.Erdman, Y.Repka, P.Horn, H.Ritter, İ.Byurno, A.Russo, F.Şarmua, L.Araqon, C.Cons, S.Russo, S.Robinson, E.Braun, Y.Bertels, A.Krımski, M.Relski, R.Kelpken, A.Ləvənd, A.Bombaçi, A.Lesaj və s. Onların hamısının adını çəksək, olduqca uzun bir siyahı alınar. Nizamidən bəhs edən alimlər içərisində bəzi məqamlarda yanlışlığa yol verənlər də olub, hər şeyi gerçəklikdə olduğu kimi görüb tam həqiqəti yazanlar da.

N.Gəncəvinin sənəti M.İbrahimovun elmi araşdırmalarında bir neçə baxımdan təhlilə cəlb olunmuşdur. "Şeirimizin şərəf və iftixarı", "Leyli və Məcnun", "Xosrov və Şirin" və s. tədqiqlərində N.Gəncəvinin yaradıcılığını birbaşa hədəf seçmiş, araşdırmalarını konkret problem üzərində davam etdirmişdir. M.İbrahimov N.Gəncəvini haqlı olaraq bəşər söz sənəti tarixinin ölməz və əzəmətli nümayəndəsi hesab edir. Ümumiyyətlə, M.İbrahimov bir alim, bir yazıçı olaraq sənəti qiymətləndirərkən birinci növbədə istedadı yüksək qiymətləndirmişdir. Onun fikirlərinə görə sənət aləmində qələbə yalnız istedad sahiblərinə məxsusdur: "Sənət meydanı elə bir meydandır ki, orada gərək böyük əql və atəşin təbiət sahibləri at oynatsınlar. Birisi yaradıcılığı ilə bizi heyran buraxar, o birisi vəcdə gətirər. Hər ikisi sənətdir. Lakin heç bir halda artıq sözə, duzsuz hərəkətə, insanı bıqdıran təkrarlara yol verilməməlidir. Təkrar biliyin anasıdırsa, sənətin ögey anasıdır" (11, 84).

BULGULAR

N.Gəncəvi dühasını bu cəhətlərdən dəyərləndirən M.İbrahimov onun ədəbiyyatımızdakı rolunu və mövqeyini xüsusi şəkildə təqdim edə bilir. Düzgün olaraq Nizami yaradıcılığında mövcud olan bədii kamillik, ictimai-fəlsəfi məna dərinliyi və ifadə dolğunluğunu sənətin əsas göstəricisi kimi qiymətləndirir. Nizami əsərlərinin zamanından bu günə qədərki şöhrətini də bununla bağlayır. M.İbrahimov N.Gəncəviyə təkcə şərq konteksində yanaşmır. Onu həm də Qərb oxucusu üçün əhəmiyyətli sənətkar hesab edir. Ümumən dünya ədəbiyyatının inkişafındakı rolunu Homerdən, Dantedən, Hötedən, Şekspirdən və s. az hesab etmir.

Nizami sənətini müdrik fikirlər, hakimanə sözlər xəzinəsi adlandıran akademik M.İbrahimov böyük şairimizin həyatı, lirik və epik yaradıcılığını təhlil etmiş, yeri gəldikcə onunla bağlı deyilmiş bəzi təhriflərə (məs: onun İranın Qum şəhərindən olması) aydınlıq gətirmişdir. M.İbrahimov araşdırmalarında şairi zəmanənin ən qabaqcıl adamı hesab edir. Əlbəttə, tədqiqlərdə bu fakt təsadüfi görünmür. Çünki, M.İbrahimov bu faktı yazarkən onun səbəblərini də açıqlayır, fikrin tam təsdiqini təmin edir. Biz M.İbrahimov araşdırmalarında Nizamini zəmanəsinin qabaqcıl adam statusunda təqdimini onun Azərbaycan, ərəb, İran, yunan ədəbiyyatları ilə yanaşı, bu ölkə və xalqların, o cümlədən qədim Çinin tarix, fəlsəfə və mədəniyyətləri ilə yaxından tanışlığı ilə əlaqələndirildiyinin şahidi oluruq. M.İbrahimov öz tədqiqlərində dünya xalqlarının elm, fəlsəfə və mədəniyyətlərindən mənimsəmələrinin Nizami yaradıcılığındakı təzahürünə əhəmiyyətli dərəcədə diqqət ayırır. Alim şairin irsinin əsrləri aşaraq bu günə qədər yaşamasının səbəblərini xüsusi qeyd edir. "Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının ölməz dühalarından olan Nizami böyük bir mənəvi sərvət xəzinəsi qoyub getmişdir. Səkkiz yüz il ərzində dövlətləri, quruluşları, imperiyaları dağıtmış olan ictimai təlatümlər o xəzinəyə toxuna bilməmişdir. Bəşəriyyət köhnəlmiş həyat tərzindən, köhnəlmiş zehniyyətdən, çürük ictimai-fəlsəfi və əxlaqi görüşlərdən azad olub yeni, daha mütərəqqi qayələrə yiyələndikcə Nizami əsərlərinə maraq artmışdır. Bu əsərlər insanların əqli inkişafı üçün daha artıq zəruri olmuş, daha güclü zövq mənbəyinə çevrilmişdir" (11, 441). Biz araşdırmalarda daha çox Nizami yaradıcılığının zirvəsi olan "Xəmsə" nümunələrinin yer tutduğunun şahidi oluruq. Əlbəttə, bunu da təbii hesab etmək lazımdır. Hər şeydən əvvəl, XII əsr Şərq ədəbiyyatının komandanı N.Gəncəvi öz "Xəmsə"si ilə elə bir zirvəyə ucaldı, zamanında və özündən sonrakı əsrlərdə bütün diqqətləri bu zirvəyə yönəldə bildi. Uzaq Hindistanda Ə.X.Dəhləvinin, İranda Caminin, Əbdi bəy Şirazinin türk dünyasının mərkəzi sayılan Türküstan ellərində Ə.Nəvainin və s. "Xəmsə" ənənəsinə qoşularaq Nizami dühasına baş əymələri deyilən fikri bir daha təsdiqləyir. Nizami yaradıcılığından danışarkən onun lirik yaradıcılığı ilə epik yaradıcılığı arasında sıx bir rabitənin olduğunu təsdiqləyən M.İbrahimov haqlı olaraq onun lirik yaradıcılıq dövrünü axtarış dövrü kimi xarakterizə edir. "Lirik şeirlər yazarkən Nizami bilik öyrənir, insan həyatı və kainatın sirlərini dərk etmək yolunda inadla çalışırdı" deyən tədqiqatçı onun poemalarında özünü göstərən dərin fəlsəfi və ictimai mənanın dərinliyinin köklərini bu dövrlə bağlayırdı. Nizami Gəncəvi poemalarını yazıldığı xronoloji ardıcıllıqla təhlil edən alim hər poemanın ideya-məzmun xüsusiyyətləri üzərində daha çox dayanır. "Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İsgəndərnamə" poemalarının təhlili zamanı bu əsərlərin əsl ideya-məzmunu, mahiyyəti üzərində dayanılsa da, yeri gəldikcə məsələlərə ictimai-siyasi müstəvidə yanaşılmışdır. Düzdür, adları çəkilən poemalarda ictimai-siyasi məzmun bu və ya digər formada Nizami təxəyyülünün məhsuluna çevrilsə də, M.İbrahimov təhlil zamanı bu məsələləri bir qədər qabartmışdır. Təhlil prosesində Şərq istismar tərzi, feodal-patriarxal mühit, məmur özbaşınalığı, qəddar şah rejimi, xalqların azadlıq istəyi, demokratiya meyli və s. kimi ifadələrin işlənilməsi və bunların bilavasitə Nizami poemaları ilə əlaqələndirilməsi dövrün tələblərindən irəli gələn cəhət kimi qiymətləndirilməlidir. Əslində məsələlərə bu cür yanaşma Sovet ideoloji təhlil prinsiplərinin doğurduğu nəticələr idi. M.İbrahimov bir alim, əsl sənətkar olaraq Nizami poemalarının yüksək sənət ölçülərinə uyğunluğunun səviyyəsini yaxşı anlayır və təhlil zamanı bunları xüsusi qeyd edirdi. Məsələn, "Sirlər xəzinəsi" əsərinin o zamankı Şərq ədəbiyyatında hakim olan nəsihətçilik ruhunda yazılmasını, o cümlədən poemada insanların pisliklərdən əl çəkib yaxşı əməllər sahibinə çevrilməsinə, həqiqət yolunun bütün yollardan üstün olmasına çağırışı M.İbrahimov sırf estetik prinsiplər baxımından dəyərləndirir. Nəticədə bu əsərin əsl mahiyyəti açıqlanır, poemadakı real, psixoloji məqamlara tam aydınlıq gətirilir.

Poemadakı "Sultan Səncər və qarı", "Ənuşirəvan və bayquşların söhbəti" və "Zalım padşahın Zahidlə dastanı" hekayələri həm ictimai, həm psixoloji, həm əxlaqi-mənəvi və s. baxımdan təhlilə cəlb olunur, burada Nizami ruhunun mahiyyəti açıqlanır. M.İbrahimov şairin bu əsəri xalqa, zəhmətkeşlərə, yoxsul adamlara başdan-ayağa məhəbbətlə yazdığını qeyd edir. Nizaminin insanları həqiqətpərəst, ədalətli, namuslu olmağa çağırışını Şərq əxlaqi-didaktik prinsiplərinə uyğun olaraq insanın kamilləşmə yolundakı xidməti hesab edir. Bildiyimiz kimi kamil insan nəzəriyyəsi sonralar cəmiyyət modeli olaraq hürufilər tərəfindən daha da təkmilləşdirilmişdir. Digər təlimlər kimi bu nəzəriyyələrin kökündə də Nizami ideyalarının mövcudluğu inkaredilməzdir. M.İbrahimov ötən əsrin 50-ci illərində yazmış olduğu "Şeirimizin şərəf və iftixarı" məqaləsində demək olar ki, Nizaminin bütün poema yaradıcılığını ümumi şəkildə təhlil süzgəcindən keçirmişdir. Lakin "Xəmsə"yə daxil olan "Xosrov və Şirin" və "Leyli və Məcnun" əsərləri ilə bağlı ayrıca olaraq 2 məqalə də qələmə almışdır. 1947-ci ildə yazılmış "Leyli və Məcnun" məqaləsi M.İbrahimovun tədqiqləri içərisində əhəmiyyətli yer tutur. Yeddi hissəyə bölünmüş bu məqalədə Nizami yaradıcılığının ümumi xüsusiyyətləri, "Leyli və Məcnun" əsərinin yazıldığı dövr, əsərin yazılma səbəbi, Nizamiyə qədər bu mövzuda qələmə alınan əsərlər, Nizami və eşq problemi, "Leyli və Məcnun"da qadın məsələsi, əsatir və reallıq problemləri və s. barədə elmi təhlillər əsas yer tutur. Tədqiqatçı alim "Leyli və Məcnun"un təsirindən danışarkən haqlı olaraq onu Şərqlə məhdudlaşdırmır. Bu əsərin Qərbə də təsirinin olduğunu iddia edən M.İbrahimov konkret olaraq Şekspirin "Romeo və Cülyetta"sı ilə "Leyli və Məcnun" arasında oxşarlığın olduğuna diqqət yönəldir: "...Qərb xalqları içərisində ingilislər Nizami ilə daha çox maraqlanan xalqdır. Bəşəriyyətin böyük dühası olan Şekspir əsrinin bilikli adamı olmuşdur. Onun xronikaları Şərq əfsanələrindən xeyli istifadə etdiyini açıq göstərir. Hər halda dünya dramaturgiyasının bəzəkli gəlini olan "Romeo və Cülyetta" ilə "Leyli və Məcnun" arasındakı ümumi və daxili oxşayış diqqətəlayiq bir haldır" (11, 663). Təhlil prosesində o, əsərlə bağlı digər məqamlara da aydınlıq gətirir. Bildiyimiz kimi, Leyli və Məcnunun Ərəbistanda yaşadığını iddia edən fikirlər də mövcuddur, iki gəncin nakam məhəbbəti timsalında öz eşqini gizlədən bir şəxs tərəfindən "Leyli və Məcnun" əfsanəsinin düzəldiyini deyənlər də. M.İbrahimov öz elmi yanaşmasında bu cür fikirləri rədd edir. O, "Leyli və Məcnun"u "ürək yandırıcı, təmiz və yüksək bir məhəbbət haqqında xalqın və xalq şüurunun yaratdığı əfsanə" hesab edir. Əsəri sənətkarlıq baxımından qiymətləndirən akademik onu yüksək sənət əsəri hesab edir. Əsərdə romantik pafosun yüksəkliyi ilə yanaşı, həyat həqiqətlərinin kamil ifadə olunmasına sənətkar qüdrətinin aliliyi kimi dəyər verir. Təhlil prosesində qadın mövzusu da diqqət mərkəzində saxlanılır. M.İbrahimov şairin Leyliyə münasibətində Nüşabə, Şirin, Məhinbanudan fərqli cəhətləri meydana qoyduğunu diqqətə çatdırır. Məqalədə belə bir iddia irəli sürülür ki, əgər Leyli obrazının özünəməxsus tərzdə təqdimi olmasa idi, Məcnunun bir sıra xüsusiyyətləri bu qədər açıqlana bilməzdi. Məsələn, M.İbrahimovun fikrincə əsərdə onun gözləri qarşısında hər dəfə Leylinin canlanması Məcnun obrazının anlaşılmaz görünəcək hərəkətlərinə aydınlıq gətirir. "Xosrov və Şirin" poeması M.İbrahimov tədqiqlərində geniş yer tutur. Onun 1968-ci ildə qələmə aldığı "Xosrov və Şirin" məqaləsi Qulamhüseyn Beqdelinin "Nizaminin "Xosrov və Şirin" poeması və bu mövzunun Şərq ədəbiyyatında işlənməsi" adlı geniş elmi-tədqiqat əsəri ilə bağlıdır. Qulamhüseyn Beqdelinin adı çəkilən tədqiqat əsəri filologiya üzrə elmlər doktoru adı almaq üçün yazılmışdır. M.İbrahimov Qulamhüseyn Beqdelinin əsərini təhlil etməzdən əvvəl məqalənin təxminən 3 səhifədən çox bir hissəsində Nizami yaradıcılığına münasibət bildirmişdir. Digər səhifələrdə Qulamhüseyn Beqdelinin tədqiqatlarından danışsa da, Nizami ilə bağlı orijinal fikirlər, daha çox diqqəti cəlb edir, yeri gəldikcə polemikaya da yer verilir. Ona görə də məqalənin elmi-tədqiqat xarakteri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

M.İbrahimov "Xosrov və Şirin" məqaləsində Nizamini dünya renessansının ilk böyük nümayəndəsi hesab etməklə, Nizami sənətində mövcud olan insan və şəxsiyyət amilini, psixoloji aləmi, humanizm dəyərlərini yüksək qiymətləndirir. Nizami sənətinin gücünü bilavasitə bunlarla bağlayan tədqiqatçı onun yaradıcılığındakı lirik-romantik pafosu bir neçə məqamdan təhlil edir. Təbii ki, bu məqamda tədqiqatçı alim məzmun, forma və ideya məsələlərini ön planda saxlayır. Təhlil zamanı M.İbrahimov bir sıra tədqiqatçılara irad bildirməkdən də çəkinmir. O, qeyd edirdi ki, Məhinbanu, Şirin, Fərhad, Xosrov, Şapur və s. obrazlar sistemində əsərin realist xüsusiyyətlərini necə inkar etmək olar? Bunlarla barışmayan tədqiqatçı düzgün olaraq əsərindəki realist xüsusiyyətləri qəbul edir və bununla da klassik ədəbiyyatın realist metod mövcudluğunun təsdiqini reallaşdırır. Eyni zamanda o, klassik ədəbiyyatda o cümlədən, Nizami yaradıcılığında realizmin romantizmlə paralelliyini, daha doğrusu, birləşmiş şəkildə mövcudluğunu nəzərə çatdırır. Fikirlərinin təsdiqi üçün M.Qorkidən sitat gətirərək, Şekspir, Balzak və Puşkin sənətində də belə paralelliyin olduğunu nəzərə çatdırır. M.İbrahimov şərti də olsa, məqalənin ikinci hissəsində Q.Beqdelinin tədqiqatları əsasında fikirlərini ortaya qoyur. Burada Q.Beqdelinin tədqiqlərinə əsasən Nizamidən əvvəl "Xosrov və Şirin" dastan və rəvayətlərinin Bizans, Assori, ərəb, İran, hind və Azərbaycan mənbələrində olduğu fars-tacik və türk ədəbiyyatlarında bu mövzunun Firdovsi, Qətran Təbrizi, Dəhləvi, Hatifi, Nəvai, Arif Ərdəbili tərəfindən işlənməsi və s. cəhətləri nəzərə çatdırılır. Ə.Nəvainin "Fərhad və Şirin" poeması ilə Nizami poemasının müqayisəsi əsasında Beqdelinin ortaya qoyduğu oxşarlıq və fərqləri doğruluğunu təsdiqləyir. "Xosrov və Şirin" əsərindən danışarkən onun əsas məzmun və ana xəttində pak sevgi və təmiz məhəbbətin dayandığını iddia edən Mirzə İbrahimov Q.Beqdeli tədqiqatlarında da problemə bu cür yanaşılmasını təqdir edir. Bu məqalədə M.İbrahimovun nizamişünaslıq üçün vacib olan bir sıra məsələlərə münasibəti də gözdən yayınmır. Bildirdiyimiz kimi, bəzi Qərbşünaslıq və Şərqşünaslıq mənbələrində Nizaminin İranın Qum şəhərində olmasından, fars şairi kimi təqdimindən tutmuş, onun əsərlərinin Firdovsini, Fəxri Gürganini təqlid etdiyinə qədər yanlışlığa yer verilmişdir. M.İbrahimov Q.Beqdelinin məlum tədqiqatına əsaslanmaqla yanaşı, özünün elmi mühakimələrinə istinadən iddia olunduğu kimi Nizaminin "Xosrov və Şirin", "Yeddi gözəl", "İsgəndərnamə" əsərlərində Firdovsinin təqlid və təkrar etmədiyini söyləyir. Alim burada bir sıra mənbə və faktlarla, o cümlədən "Xosrov və Şirin" əsərinə istinadən Nizaminin orijinallığını təsdiqləyir. Biz isə öz növbəmizdə bir cəhəti də qeyd etməliyik ki, "İsgəndərnamə" poemasına görə Nizamini təkrar təqliddə ittiham edənlər tam yanlış yoldadır. İlk növbədə ona görə ki, İsgəndərin İran taxtını, İran səltənətini alt-üst etməsi İran tarixində qara səhifəyə çevrilib.Milli təəssübkeşliyinə görə seçilən, İran taxt-tacının zəfərini özü üçün şərəf sayan Firdovsi İsgəndərin tarixi şəxsiyyət, qalib sərkərdə obrazını heç vaxt mədh edə bilməzdi. Amma "İsgəndərnamə" əsərində biz bu obraza Nizaminin hörmət və ehtiramının şahidi oluruq. Təbii ki, məqsəddən asılı olaraq bəzi tənqidi yanaşmalar istisna olunmaqla. Bu barədə prof. N.Cəfərovun fikirləri ədəbiyyatşünaslığımızda əhəmiyyətli yer tutur. Bu sıradan olan digər bir əsassız iddianın təkzibi də maraq doğurur. Əsassız fikirlərdən biri də budur ki, guya Nizaminin "Xosrov və Şirin" poeması XI əsr İran şairi Fəxri Gürganinin "Vis və Ramin" əsərinin təsiri ilə təqlidi şəkildə yazılmışdır. Bu fikri rədd edərkən M.İbrahimov Q.Beqdelinin təhlillərinə önəm verir. N.Gəncəvinin əsərdə qadın-kişi münasibətində dünyəvi məhəbbət, saflaşdırıcı mənəvi qüvvə modeli ilə F.Gürganini "Vis və Ramin" əsərindəki qadın kişi arasındakı ibtidai, cismani münasibətin fərqini qarşılaşdırır və heç bir əlaqə tipinin olmadığını nəzərə çatdırır. "Vis və Ramin" əsərinin məzmununa istinad etsək, görərik ki, qocalıb əldən düşən şahənşah Məbud hökmdar qadın Şəhruya öz eşqini bildirir. Qadın da öz növbəsində şahənşahə deyir ki, bətnindəki dünyaya gətirəcəyim qız uşağını sənə verəcəyəm. Şəhrunun qızı olur. Adını Vis qoyurlar. O, böyüdükdən sonra Şəhru onu Məbud şaha yox, qızın qardaşına verir. Məbud şah buna görə müharibə edir. Amma müharibədə məğlub olur.

Var-dövlət düşkünü olan qızın anasına çoxlu qızıl göndərir və qızı alır. Vis bu izdivacdan narazı olur. Məbud şahın qardaşı Raminlə gizli görüşür. Məbud şah bundan xəbərdar olur. Ramini başqa ölkəyə göndərir. Əsərin sonunda Məbud şah ölür. Vis və Ramin bir-birinə qovuşurlar. Göründüyü kimi, əsərdəki bəzi motivləri çıxarmaq şərti ilə "Xosrov və Şirin"in əsasında başqa motiv və ideyalar dayanır. Buna görə də M.İbrahimov bəzi epizod elementlərinə görə Nizamini təkrarçılıqda və təqlidçilikdə ittiham edənlərə üz tutaraq belə yazır: "Epizod və hadisə bənzəyişlərinə əsasən Nizaminin təqlidçilikdə ittiham etmək nəinki insafsızlıqdır, həm də sənət yaradıcılıq haqqında çox bəsit anlayışların təzahürüdür. Görəsən, bu adamlar Şekspir haqqında nə deyərlər?! Axı o, ayrı-ayrı müəlliflərdən nəinki hazır süjetləri və qəhrəmanları hətta bütöv parçaları götürməkdən çəkinmirdi. Lakin bunları öz qələminin gücü ilə adilikdən dahiliyə qaldıra bilirdi. Sənəti bəsit anlayanlar yəqin ki, Şekspiri plagiatda ittiham etməkdən çəkinməzlər. Çünki onlar adi yazılarla böyük sənət nümunələri arasında çox incə və nazik bir hüdud olduğunu duya bilmir, əsərə qiymət verərkən ancaq gözə görünən zahiri oxşayış və bənzəyişlərə əsaslanırlar" (7, 447).

SONUÇ

Fikrimizcə, həm akad.M.İbrahimovun, həm də prof.Q.Beqdelinin araşdırmalarında prof.M.Rəfilinin "Vis və Ramin"lə bağlı tədqiqatına münasibət bildirmək xeyli əhəmiyyətli görünərdi. Prof. M.Rəfili 1947-ci ildə yazdığı "Vis və Ramin" problemi" adlı tədqiqatında bir sıra müddəalar irəli sürməklə bu əsərin Fəxri Gürganiyə deyil, N.Gəncəviyə məxsus olduğunu əsaslandırır. Prof.M.Rəfili özünün elmi qənaətlərini və Dövlətşah Səmərqəndinin, Lütfəli bəy Azərin, A.Bakıxanovun, alman şərqşünası Hammerin fikirlərini əsas götürərək "Vis və Ramin" əsərini Nizami dühasının məhsulu hesab edir. Düzdür, əsərin 1850-ci ildə Springer tərəfindən tapılan əlyazması və 1865-ci ildə Nassau Lis tərəfindən çap olunmuş nümunələri üzərində aparılan iş bu əsərin Fəxri Gürganiyə məxsusluğunu təmin etmişdir. Bu mənada akademik M.İbrahimovun və prof. Q.Beqdelinin "Vis və Ramin"lə bağlı fikirləri daha əhəmiyyətli görünərdi. "Xəmsə"yə daxil olan "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnamə" poemalarının mövzu, ideya və s. baxımdan təhlili M.İbrahimovun elmi fəaliyyətində mühüm yer tutur. Nizami Gəncəvini novator sənətkar hesab edən M.İbrahimov onun sənətini problemlərin qoyuluşu, yeni qəhrəman, yeni insanın təqdimi, yeni ideyaların təbliği, sözə verdiyi dəyər və s. baxımından təhlil edir. Məsələn, M.İbrahimov Nizami qəhrəmanlarını yeni qəhrəman, yeni insan tipində dünyanı dəyişdirə biləcək varlıq kimi təqdim edir. Alim Nizaminin böyüklüyünü sözdən istifadə bacarığında, sözə verdiyi qiymətdə görür. Bu mənada şairin "Sirlər xəzinəsi"ndə sözü dünya sirlərinin açarı adlandırılmasına nəzəri-estetik baxımdan yanaşma diqqətdən yayınmır. M.İbrahimov Nizaminin bu fikirlərini təhlil edərkən sözün qüdrətini sənətdə sözün yeri, imkanları və s. əlaqələndirməklə yanaşı, şairin yaratdığı söz xəzinəsinin incəlikləri barədə də söhbət açır. Nizaminin "Sirlər xəzinəsi"ndə sözlə bağlı fikirləri "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "İsgəndərnamə" əsərlərində də davam etdirilir. Çünki şeir yolunu ağır hesab edən Nizami sənətdə birinci uğuru sözlə bağlayır. Şair qeyd edir ki, "varlığın anası hələ sözdən gözəl övlad doğmayıb." Nizaminin bu kimi kəlamlarını əsas götürən M.İbrahimov şairin söz, elm, sənət və s. barədə fikirlərini təhlil edir. "Sirlər xəzinəsi", "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl" poemaları ilə yanaşı "İsgəndərnamə"də diqqəti cəlb edən bədii söz və sənətlə bağlı fikirlərin təhlili zamanı M.İbrahimovun peşəkarlığı diqqətdən yayınmır. Nizaminin sənətdə yeni ictimai, əxlaqi və fəlsəfi ideyaları ortaya atması tələbini yüksək qiymətləndirən tədqiqatçı-alim sözün həqiqi mənasında onun sənət görüşlərinin mahiyyətinin nədən ibarət olmasını ortaya qoya bilir. O, göstərir ki, Nizaminin qədim yunan ədəbiyyatı və fəlsəfəsinin materialist və realist ənənələrinə rəğbəti və onlardan bəhrələnmə səviyyəsi heç bir orta əsr şairində o qədər olmamışdır. M.İbrahimov Nizamidəki yeni insan konsepsiyasının bir səbəbini də bunda axtarır.

Ancaq bu məsələdə M.İbrahimov sovet ideoloji baxışlarına uyğun olaraq islami və sufi dəyərlərə tam əks mövqedən yanaşırdı: "Nizami "insandan insanlığı" bərpa etmək, insan mənəviyyatını pak və zəngin, əxlaqını təmiz və nəcib, şüurunu sağlam və qüdrətli görmək istəyir və öz ölməz sənəti ilə bu bəşəri ideala xidmət edirdi. Nizami əməkçi insanın yaradıcı qüvvələrinə, sağlam şüurun qüdrətinə inanırdı. İnsanı Allahın əlində kor və iradəsiz bir qul hesab edən islamiyyətin sufi şairlər və fanatiklərin əksinə olaraq Nizami insan şüuru və iradəsinin hər şeydən üstün olduğunu deyirdi" (11, 303). Göründüyü kimi, burada Nizami yaradıcılığı üçün xarakterik xüsusiyyətlərə münasibət zamanı dini və təriqət ideyalarına kommunist ideoloji baxışı özünü göstərir. Məlumdur ki, həm islami, həm də sufi baxışlarda insan amili aparıcı olmaqla yanaşı bu dünyada kor və iradəsiz yox, fəaliyyətinə və əməllərinə görə fərqlənən, həmin əməllərinə görə ədəbi aləmdə yerini müəyyənləşdirən şüurlu bəndədir. Allahın ona verdiyi şüur onu həyatda kor və fəaliyyətsiz saxlamır, əksinə yerini müəyyənləşdirməyə, seçim etməyə kömək edir. Dini və sufi görüşlərə görə Allahın insana verdiyi şüur bir sıra məsələlərdə onu qabaqcadan xəbərdar edir və s. Nəzərə alaq ki, Nizami irsinə bu cür yanaşma M.İbrahimov təhlillərində ötəri xarakter daşıyır. M.İbrahimovun Nizami yaradıcılığı üçün xarakterik olan xalq və hakim məsələsinə münasibəti də xüsusi yerlərdən birini tutur. "Sirlər xəzinəsi" poemasında üç hekayətin təhlilində bu problemə diqqəti görə bilirik. "Xosrov və Şirin ", "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl" və "İsgəndərnamə" ilə bağlı təhlillərdə hakim və xalq məsələsinə bu və digər dərəcə münasibətlə rastlaşırıq. "Leyli və Məcnun" poemasında M.İbrahimov Nizaminin "maarifpərvər hakim" ideyası ilə bağlı mülahizələrini ortalığa qoyur. Nizaminin ölkəni ağıllı, bilikli, maarifpərvər şəxsin idarə etməsi ideyasını təqdir edən tədqiqatçı bu məsələdə Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin altı yüz il Avropanı qabaqladığını qeyd edir. Avropa maarifpərvər və materialistləri olan Russo və Volterin Nizamidən altı yüz il sonra Avropa idarəçilik sistemi üçün irəli sürdükləri "ölkəni alim başlar və fəhlə əllər idarə etməlidir" fikrinin özəyində Nizaminin ideyalarının dayandığını bildirən M.İbrahimov bu məsələdə Azərbaycan dühasının üstünlüyünə diqqət ayırır. "İsgəndərnamə"də İsgəndər obrazını Nizaminin məqsədli olaraq ideallaşdırdığı şəkildə təhlil edən M.İbrahimov bu obraz vasitəsilə də xalq və hakimiyyət problemlərinin bir sıra detallarına toxunur. Əsas olaraq Nizami siyasi-ictimai konsepsiyası düzgün təhlilini tapır.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

THE GREAT LEADER HAYDER ALIYEV AND THE STORY OF "KITABI-DADE GORGUD", OUR CULTURAL HISTORICAL MONUMENT

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏDƏNİ TARİXİ ABİDƏMİZ OLAN "KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DASTANI

ULDUZ FƏRHAD QIZI QƏHRƏMANOVA

Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

"Ədəbiyyat" Kafedrasında Baş Müəllim

Orcid İD: 0009-0003-4418-9319

Abstrakt:

Ulu Öndər Heydər Əliyev müasir mərhələdə ümumi türkçülüyün, türk birliyinin, türk dövlətləri birliyinin aparıcı ideoloqu, böyük şəxsiyyəti idi. H.Əliyev türkçülüyü, azərbaycançılığı, dünyəviliyi və islami dəyərləri milli-ideoloji məsuliyyət səviyyəsinə yüksəltdi. Siyasi leksikona "bir millət, iki dövlət" tezisini irəli sürən şəxsiyyət də məhz müdrik rəhbər Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyevə görə, hər bir xalqın milliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Dilimizi isə yaşadanlar, inkişaf etdirənlər yazıçılarımız, şairlərimiz olmuşdur. Çünki biz yazıçılarımızın, şairlərimizin yaratdığı bədii əsərlərdən çıxış edərək tarixi kimliyimiz, dilimiz, adət-ənənələrimiz haqqında fikirlər söyləyə bilirik. Heydər Əliyev bu qurultayda Türk xalqlarının tarixi keçmişinə yenidən qayıtmağın və yenidən təhlilinin tərəfdarı idi. Ona görə də Ulu Öndər H.Əliyevin ədəbiyyatla bağlı ədəbi-estetik görüşlərinin bir hisssəsi bütün türkdilli xalqların folklorunu, qədim abidələrini, müştərək dastanlarını öyrənməsi təşkil edirdi. Məlumdur ki, sovet dönəmində türk xalqlarının tarixən keçdiyi yollar təhrif edilmiş, uydurulmuşdur. Təbii ki, bu Sovetlərin ideoloji təzyiqlərindən irəli gəlirdi. Belə təzyiqlərə məruz qalan türk abidələrimizdən biri "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı idi. XX əsrin ortalarında Sovet ideologiyası bu dastanı "məşhər ayağına" çəkmişdi. Bu abidəyə feodal təfəkkürün məhsulu damğasını vuraraq zəhmətkeş xalqın düşməni elan etmişdi. Bu damğa adı altında "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunu uzun zaman yasaq etdi. Lakin H.Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən, YUNESKO səviyyəsində təşkil edilən bu yubiley tədbiri yeni yetişən gənc nəslin "itən", "korlaşan" yaddaşını təzələdi, onu kökünə, özünə qaytardı. Bu yubiley tədbiri mənəvi dünyazmıza təntənəli qayıdış oldu. H.Əliyev "Kitabi-Dədə Qorqud" eposuna xəlqilik, millilik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, milli məfkurə prizmasından yanaşmışdır. Ulu Öndər bu eposu tarixi ədəbi milli fakt hesab etmişdir. H.Əliyevə görə, "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu türk xalqının milli keçmişini, milli kimliyini üzə çıxaran, təsdiqləyən tarixi pasport, tarixi sənəddir. Bu eposla H.Əliyev dünyaya belə bir mesaj vermişdir. Bu abidə sübut edir ki, azərbaycan türkləri çox qədim tarixə malikdir.

Açar sözlər: Türk, Heydər Əliyev, ortaq türk dili, konsepsiya "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı

Summary:

The Great Leader Heydar Aliyev was a leading ideologist and a great personality of general Turkism, Turkish unity, and the unity of Turkish states at the modern stage.

H. Aliyev raised Turkism, Azerbaijaniism, secularism and Islamic values to the level of national-ideological responsibility. It was the wise leader Heydar Aliyev who put forward the thesis of "one nation, two states" into the political lexicon. According to Heydar Aliyev, it is its language that keeps alive and develops the nationality, moral values, and culture of every nation. Our writers and poets were the ones who kept our language alive and developed. Because we are able to speak about our historical identity, language, and traditions based on the artistic works created by our writers and poets. In this congress, Heydar Aliyev was a supporter of returning to the historical past of the Turkish people and re-analyzing it. Therefore, a part of the great leader H. Aliyev's literary-aesthetic meetings related to literature was the study of the folklore, ancient monuments, and common epics of all Turkic-speaking peoples. It is known that during the Soviet era, the historical paths of the Turkish people were distorted and invented. Of course, this was due to the ideological pressure of the Soviets. One of our Turkish monuments subjected to such pressures was the "Kitabi-Dada Gorgud" epic. In the middle of the 20th century, Soviet ideology made this saga "popular". He branded this monument a product of feudal thinking and declared it an enemy of the working people. Under the name of this stigma, he banned the epic "Kitabi-Dada Gorgud" for a long time. However, this jubilee event, which was implemented at the initiative of H. Aliyev and organized at the level of UNESCO, renewed the "lost", "blinded" memory of the young generation, brought it back to its roots. This anniversary event was a solemn return to our spiritual world. H. Aliyev approached the epic "Kitabi-Dada Gorgud" from the perspective of nationalism, nationalism, Azerbaijaniism, statehood, and national ideology. The Great Leader considered this epic to be a historical, literary and national fact. According to H. Aliyev, the epic "Kitabi-Dade Gorgud" is a historical passport, a historical document that reveals and confirms the national past and national identity of the Turkish people. H. Aliyev gave such a message to the world with this epic. This monument proves that Azerbaijani Turks have a very ancient history.

Key words: Turk, Heydar Aliyev, common Turkish language, concept "Kitabi-Dade Gorgud" epic

Ulu Öndər Heydər Əliyev müasir mərhələdə ümumi türkçülüyün, türk birliyinin, türk dövlətləri birliyinin aparıcı ideoloqu, böyük şəxsiyyəti idi. H.Əliyev türkçülüyü, azərbaycançılığı, dünyəviliyi və islami dəyərləri milli-ideoloji məsuliyyət səviyyəsinə yüksəltdi. Siyasi leksikona “bir millət, iki dövlət” tezisini irəli sürən şəxsiyyət də məhz müdrik rəhbər Heydər Əliyev olmuşdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev istər Sovet dövründə Azərbaycanda rəhbər vəzifələrdə çalışdığı vaxtlarda, istər Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi zamanlarda, istərsə də müstəqil dövlətimizin başçısı olarkən xüsusi diqqət yetirdiyi, onun üçün prioritet olan sahələrdən biri türk xalqlarının ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənəti olmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyev türk xalqlarının ədəbi-bədii, mənəvi sərvətlərinə müstəsna dərəcədə böyük dəyər vermişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan və bütöv Turan xalqına olan bu böyük sevgisi onun milli kökünə olan böyük sevgisindən qidalanırdı.Məlumdur ki, Türk dünyası yazıçılarının qurultayı ilk dəfə 1992-ci ildə Türkiyədə Ankara şəhərində keçirilmişdir. Bu qurultayda türk dünyası qurultayının iki ildən bir keçirilməsi qərarlaşdırılmışdır. Heydər Əliyevin də təşəbbüsü ilə 1996-cı ildə Bakıda ilk dəfə iri miqyasda türk xalqları yazıçılarının III Qurultayı keçirilir. Türk dünyası yazıçılarının III Qurultayının Azərbaycanda-Bakı şəhərində toplaşılması Ulu Öndər Heydər Əliyevdə fəxr, qürur hissi yaratmışdır. Bu qurultayda H.Əliyev “Tarixi köklərimiz bir dilə, bir mənəviyyata, bir dinə bağlı olduğuna görə çox dərindir” şəklində elmi məruzə ilə çıxış etmişdir. Məlumdur ki, sovet dönəmində türk xalqlarının tarixən keçdiyi yollar təhrif edilmiş, uydurulmuşdur. Təbii ki, bu Sovetlərin ideoloji təzyiqlərindən irəli gəlirdi. Belə təzyiqlərə məruz qalan türk abidələrimizdən biri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı idi.

XX əsrin ortalarında Sovet ideologiyası bu dastanı "məşhər ayağına" çəkmişdi. Bu abidəyə feodal təfəkkürün məhsulu damğasını vuraraq zəhmətkeş xalqın düşməni elan etmişdi. Bu damğa adı altında "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunu uzun zaman yasaq etdi. Lakin H.Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən, YUNESKO səviyyəsində təşkil edilən bu yubiley tədbiri yeni yetişən gənc nəslin "itən", "korlaşan" yaddaşını təzələdi, onu kökünə, özünə qaytardı. Bu yubiley tədbiri mənəvi dünyazmıza təntənəli qayıdış oldu. Ulu Öndər Heydər Əliyev "Kitabi-Dədə Qorqud" eposuna xəlqilik, millilik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, milli məfkurə prizmasından yanaşmışdır. Bu eposu tarixi ədəbi milli fakt hesab edirdi. H.Əliyevə görə, "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu türk xalqının milli keçmişini, milli kimliyini üzə çıxaran, təsdiqləyən tarixi pasport, sənəddir. Bu eposla Ulu Öndər Heydər Əliyev dünyaya belə bir mesaj vermişdir. "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəsi sübut edir ki, azərbaycan türkləri çox qədim tarixə malikdir. Həmçinin Ulu Öndər H.Əliyev bu abidənin ümumdünyaya, bəşəriyyətə Azərbaycan-oğuz türklərinə mənsubluğunun mesajını vermişdir. H.Əliyev 2000-ci ilin 9 aprel tarixində Respublika Sarayında "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyini YUNESKO səviyyəsində ümumdünya mədəniyyət salnaməsinin bir nümunəsi kimi keçirməklə dünyaya Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixə malik bir xalq olduğunun mesajını da vermişdir. H.Əliyev "Kitabi-Dədə Qorqud" eposuna xəlqilik, millilik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, milli məfkurə prizmasından yanaşmışdır. Ulu Öndər bu eposu tarixi ədəbi milli fakt hesab etmişdir. H.Əliyevə görə, "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu türk xalqının milli keçmişini, milli kimliyini üzə çıxaran, təsdiqləyən tarixi pasport, tarixi sənəddir. Bu eposla H.Əliyev dünyaya belə bir mesaj vermişdir. Bu abidə sübut edir ki, azərbaycan türkləri çox qədim tarixə malikdir. Məlumdur ki, Rus-Sovet imperiyası dövründə Azərbaycan türklərinə aid bir çox dastan və eposlar müştərək türk abidələri kimi öyrənilirdi. Buraya "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu" dastanları da daxildir. Həmçinin mənşəcə Azərbaycan türklərinə mənsub olan Nizami, Xaqani, Füzuli, Nəsimi kimi klassik şairlər də Rus-Sovet imperiyasının siyasəti ilə ümumtürk klassik şairlər kimi öyrənilirdi. Təbii ki, klassik folklor, klassik irsin türk xalqları arasında müştərək abidə kimi öyrənilməsi istər-istəməz anlaşılmazlığa, narazılığa səbəb olurdu. Belə ki, hər bir türk xalqı həmin abidələri özlərinə aid edirdi. H.Əliyev 2000-ci ilin 9 aprel tarixində Respublika sarayında "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyini YUNESKO səviyyəsində ümumdünya mədəniyyət sənaməsinin bir nümunəsi kimi keçirməklə dünyaya Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixə malik bir xalq olduğunun mesajını vermiş oldu. "Bu gün Azərbaycan xalqı möhtəşəm "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunun 1300 illiyini böyük bayram kimi təntənə ilə qeyd edir. Bu yubiley....bəşər mədəniyyəti üçün müstəsna əhəmiyyəti olan bir tarixi hadisədir. Bu bizim tarixi köklərimizə, milli ənənələrimizə, milli-mənəvi dəyərlərimizə, mədəniyyətimizə, elimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə olan hörmət, ehtiram bayramıdır" (Novruzov T. 2007; 41). Göründüyü kimi, Ulu Öndər H.Əliyevin bu abidənin YUNESKO səviyyəsində tədbirini təşkil etməkdə əsas məqsədi ümumdünyaya, bəşəriyyətə "Kitabi-Dədə Qorqud"un Azərbaycan-oğuz türklərinə mənsubluğunun mesajını verməkdir. "Kitabi-Dədə Qorqud"un yubiley tədbirləri elə planlaşdırılmışdır ki, Türk Dövlətlər Birliyinin IV Bakı Zirvə Toplantısı ilə bir məqama düşürdü. Bu toplantı 2000-ci il 8 aprel tarixində keçirildi. Türkdilli Dövlətlər Birliyi Türkiyə Cümhuriyyətinin lideri Süleyman Dəmirəlin təşəbbüsü ilə 1992-ci ildə yaradılmışdır. 1997-ci il 20 aprel tarixində də Heydər Əliyev "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi haqqında fərman imzalayır. 2000-ci il 9 aprel tarixində isə Respublika sarayında YUNESKO səviyyəsində "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyi həyata keçirilir. Bu iş o vaxtkı baş nazirin müavini Elçin Əfəndiyevə həvalə edilmişdir. Həmin gün Azərbaycanın paytaxtı Bakı dədəqorqudşünaslığın paytaxtına çevrilmişdir. XX əsrin ortalarında Sovet ideologiyası bu dastanı "məşhər ayağına" çəkmişdi. Bu abidəyə feodal təfəkkürün məhsulu damğasını vuraraq zəhmətkeş xalqın düşməni elan etmişdi. Bu damğa adı altında "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunu uzun zaman yasaq etdi.

Hətta onu öyrənməyə, təhlil etməyə cəhd göstərənlərin taleyi də acınacaqlı oldu. Belə ki Azərbaycanda "Kitabi-Dədə Qorqud"un nüfuzlu tədqiqatçısı olan Əmin Abid bu eposa həsr olunmuş bir neçə əsər çap etdirdikdən sonra Sovet rejimi tərəfindən əbədi susduruldu. 1950-ci ilin may ayında "Dədə Qorqud"un kobud siyasi səhv olduğu partiya yığıncağında rəsmi elan olundu. Bu rəsmi mövqedən sonra eposun xalqa zidd bir əsər olduğu tezisi irəli sürüldü. Eposa Sovetlər İttifaqı qadağa damğası vurdu. Sovet dövründə repressiyaya məruz qalmış bu tarixi, mənəvi dəyərimiz H.Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən, YUNESKO səviyyəsində təşkil edilən yubiley tədbiri ilə yeni yetişən gənc nəslin "itən", "korlaşan" yaddaşını təzələdi, onu kökünə, özünə qaytardı. Bu yubiley tədbiri mənəvi dünyazmıza təntənəli qayıdış oldu. Yubiley günlərində (2000-ci ildə) H.Əliyev "Dədə Qorqud" eposunun Drezden kitabxanasında saxlanılan nüsxəsinin surətini almaq istəsə də yubileyə qədər gəlib çata bilmədi. Lakin sonralar 2002-ci ildə Hüseyn Cavidin ev muzeyinin açılış mərasimində H.Əliyev "Kitabi-Dədə Qorqud"un Drezden nüsxəsinin surətini Əlyazmalar Fonduna təhvil verdi. Bununla da H.Əliyev "Dədə Qorqud"u repressiyadan xilas edir və Azərbaycan xalqına geri qaytarır. Bu yubiley tədbirində iştirak edənlər arasında Türkiyə Cümhuriyyətinin o vaxtkı prezidenti Süleyman Dəmirəl də vardı. Süleyman Dəmirəl bu tədbirdə belə bir təntənəli nitq söyləyir: "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi türk mədəniyyəti tarixinin çoxlu dastanları vardır. Bu dastanlar türk dünyasının bütün övladlarını-qazax, qırğız, özbək, türkmən, azəri qardaşlarımızı, Anadolu türklərini, bir sözlə, böyük türk ailəsini nəzərdə tuturam-birləşdirir, tarix içindəki hekayələrimizi gələcək nəsillərə çatdırır...Öz milli köklərini axtaran bir Türkiyə türkü, bir qazax, bir azərbaycanlı, bir türkmən və ya başqa bir qardaşımız bu əsəri mütaliə etdiyi zaman orada türk birliyini və qardaşlığını görəcəkdir" (Novruzov T. 2007; 50). O vaxt YUNESKO-nun baş direktoru Koisiro Matsuuran idi. Bu şəxs də tamamilə türk soyundan uzaq biri idi. Koisiro Matsuura da "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunu ümumbəşəri mədəniyyətin bir nümunəsi kimi qəbul edir, dastanı "İliada", "Mahabharata" kimi abidələrlə müqayisə edir və dastanı fəlsəfi əsər hesab edir. Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: "...Belə yubileylərin hazırlanması, keçirilməsi bizim xalqımız üçün, millətimiz üçün olduqca vacibdir və lazımdır. Bunlar...göstərir ki, biz kimik, haradan gəlmişik, haradayıq, hara da gedirik. Biz, beləliklə, özümüzü və varlığımızı, öz milli köklərimizi dərk edirik...Biz fəxr edirik ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi bir abidə bütün türk dilli dövlətlərə mənsub olaraq, eyni zamanda və birinci növbədə Azərbaycan xalqına mənsubdur. Fəxr edirik ki, biz "Kitabi-Dədə Qorqud"un sahibiyik, onu yaşadacağıq və gələcək nəsillərə daha da böyük töhfələr verəcəyik"

(Novruzov T. 2007; 51-52).

Ulu Öndər Heydər Əliyev "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileyinin YUNESKO çərçivəsində keçirməklə həm bu abidəni dünyaya tanıtdırırdı, həm də dastanın 1300 il yaşı olduğunu vurğulamaqla xalqımızın qədimliyini dünyaya bəyan etdi. Bu yubiley tədbiri Azərbaycan və dünya tarixində "Kitabi-Dədə Qorqud"un dəqiq və düzgün yaşını da müəyyən etdi. Bəli, bu tipli yubileyləri keçirməklə biz bir xalq olaraq öz milli köklərimizi dərk etdik. Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: " "Kitabi-Dədə Qorqud" bizim ana kitabımızdır. Dədə Qorqud bizim ulu babamızdır, əcdadımızdır. Biz fəxr edirik ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi ulu əcdadımız vardır..."Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlıq dastanıdır. Biz "Kitabi-Dədə Qorqud"un vəsiyyətlərindən bu gün həyatımızda istifadə edərək xalqımızda vətənə məhəbbət, sevgi, sədaqət, vətənpərvərlik hisslərini daha da artırırıq..."Kitabi-Dədə Qorqud" insanları, xalqları sülhə, barışa dəvət edibdir. Bizim xalqımız bu gün "Kitabi-Dədə Qorqud"un bu vəsiyyətlərinə sadiqdir...Biz Dədə Qorqud yolu ilə gedirik. Biz sülh yolu ilə gedirik" (Novruzov T. 2007; 322-323). Ona görə də Ulu Öndər H.Əliyevin ədəbiyyatla bağlı ədəbi-estetik görüşlərinin bir hisssəsi bütün türkdilli xalqların folklorunu, qədim abidələrini, müştərək dastanlarını öyrənməsi təşkil edirdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə türk mədəniyyət abidələri ilə bağlı beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi bilavasitə türk milli-mənəvi ideologiyasının dünya arenasında təbliği baxımından da əlamətdardır. Heydər Əliyev türk xalqları ədəbiyyatı problemlərindən danışarkən, ayrı-ayrı yaradıcı şəxsiyyətlərdən söhbət açarkən türk xalqlarının həm siyasi, həm də mədəni həyatında rolu olan yazıçı və şairlərin fikirlərinin bütün zamanlar üçün əhəmiyyət daşıdığını xüsusi qeyd etmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1.Xəlilov B. (№ 3, 24 aprel 2003), Heydər Əliyev və mədəni irsimiz, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU, s. 25

2.Xəlilov B. (10 may 2004), Heydər Əliyev və azərbaycanşünaslıq, Pedaqoji Universitetin xəbərləri, Bakı: ADPU, № 2, s.12

3.Xəlilov B. Azərbaycan dili: dünən və bu gün, Bakı:, 150 səh.

4.Qurbanov A. (2004) Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı, Bakı: Gənclik, 1997, 267 səh.

5.Novruzov T. (2007), Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri, Bakı: ADPU, 252 səh.

6.Ümummilli liderin ədəbiyyat strategiyası (2023), Bakı, “Elm və təhsil”, 293 səh.

VIEW OF A. KHAGANI'S ART (BASED ON THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL VIEWS OF M. IBRAHIMOV)

Ə.XAQANİ SƏNƏTİNƏ BAXIŞ (M.İBRAHİMOVUN ELMİ-NƏZƏRİ GÖRÜŞLƏRİNƏ ƏSASƏN)

Dr. ÜLKER BAHŞİYEVA

ADPU-Nun Filoloji Fakültesinin

Edebiyatın Tedrisi Teknolojisi

Bölümünün Baş Öğretim Üyesi

ORCID İD 0000-0002-5994-2356

Özet

M. İbrahimov Xaqani yaradıcılığını dəyərləndirərkən onun sənətinin milli xüsusiyyətlərini də diqqətdən kənarda saxlamamışdır. Akademik M.İbrahimov Xaqaninin bütün irsinin fars dilində yazılmasına baxmayaraq, şairin düşüncə və idrak sistemində özünü mühafizə edən milliliyin mövcudluğundan söz açır. Bunları bilavasitə təsvir və obrazlar silsiləsi ilə əlaqələndirən tədqiqatçı həmin silsilədəki milliliyi xüsusi şəkildə dəyərləndirmişdir.

Anahtar kelimeler: M.İbrahimov, Xaqani, şeir, elm

Summary

While evaluating Khagani's creativity, M.Ibrahimov did not ignore the national features of his art. Despite the fact that all of Khagani's legacy is written in Persian, Academician M.Ibrahimov speaks of the existence of self-protecting nationality in the poet's thinking and cognitive system. The researcher who connected them directly with the series of images and images, evaluated the nationality in that series in a special way.

Key words: M. Ibrahimov, Khagani, poetry, science

GİRİŞ

Azərbaycan klassik ədəbiyyatının öyrənilməsi və tədqiqi problemləri Mirzə İbrahimovun ədəbi-nəzəri görüşlərinin əsas tərəflərindən birini təşkil edir. Klassik ədəbiyyat problemlərinin araşdırılması M.İbrahimovun elmi fəaliyyətində iki baxımdan diqqəti cəlb edir. Onun nəzəri görüşlərində klassik ədəbiyyat sırf metod, cərəyan, təriqət və s. nəzəri problemlər daxilində özünə yer tapmaqla yanaşı, bu ədəbiyyatın ayrı-ayrı aparıcı yaradıcı şəxsiyyətlərinin həyat və yaradıcılıqlarının öyrənilməsi də daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu mənada, M.İbrahimovun elmi-nəzəri araşdırmalarının nəticəsi olaraq Azərbaycan renessans ədəbiyyatı, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının metodu və s. məsələlər, o cümlədən Nizami, Xaqani, Nəsimi, M.F.Axundov, M.Ə.Sabir və digər sənətkarların yaradıcılıqları ilə bağlı tədqiqləri klassik Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında kompleks elmi fikirlər yürütmək baxımından əhəmiyyət daşıyır. M.İbrahimovun elmi araşdırmalarında XII əsr klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Xaqaninin tədqiqi xüsusi yer tutur.

O, klassik ədəbiyyata həsr etdiyi bir sıra məqalələrində Xaqani yaradıcılığına diqqət ayırsa da, 1980-ci ildə yazmış olduğu "Xaqaninin həyatı və estetik idealı" və 1982-ci ildə qələmə aldığı "Nizami və Xaqani yaradıcılığının tədqiqinin bəzi məsələləri" adlı araşdırmalarında konkret olaraq Xaqaninin həyat və yaradıcılığı üçün xarakterik olan bir sıra məsələləri təhlil etmiş, bəzi mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirmişdir.

YÖNTEM

M.İbrahimov Xaqanini ilk növbədə Azərbaycan ədəbiyyatının böyük klassiki və bəşəriyyətin bədii fikir tarixində əbədi ad qazanan şairi hesab edir. Bir tərəfi milli, digər tərəfi bəşəri dəyərlərə hesablanan bu fikri ilə M.İbrahimov Xaqaninin ədəbi qüdrətinin masştabını üzə çıxarır, qüdrətli söz sahibinin ədəbiyyat tarixlərində birincilər cərgəsində dayanmasının bu amal ilə möhkəm bağlandığını diqqətə çatdırır. Alim öz tədqiqlərində Xaqaninin həyatı, dövrü, mühiti və yaradıcılıq keyfiyyətləri haqqında söz açsa da, bu yaradıcılığın estetik xüsusiyyətlərinə daha çox yer vermiş, şairin parlaq dühasının məhsulu olan poeziyasını "dərin psixoloji incəliklər", "realist lövhələr", "renessans ruhlu xüsusiyyətlər" və s. baxımdan araşdırmağa təşəbbüs göstərmişdir. M.İbrahimovun Xaqani kimi dahi sənətkarın yaradıcılığına bu tələblər daxilində yanaşması səbəbindəndir ki, onun poetik qüdrəti ideya-estetik baxımından düzgün qiymətini ala bilmişdir. M.İbrahimov özünəqədərki tədqiqlərdə Xaqani ilə bağlı yanlışlıqlara diqqəti çəkməklə ona məddah şair damğası vuranlarla barışmadığını bildirir. Tədqiqatçı-alim haqlı olaraq Xaqanini məddah şair deyil, "şərq poetik təfəkküründə tamamilə yeni mərhələ olan novator ruhlu" və "dərin fəlsəfi mahiyyəti" ilə seçilən poeziyanın yaradıcısı hesab edir. Xaqanini zəmanəsinin övladı və onun bütün həyatını yaradıcılığını dövrü ilə bağlı hesab edən M.İbrahimovun aşağıdakı fikirləri də şairin yaradıcılığını xarakterizə etməkdən ötrü əhəmiyyətlidir: "O, zəmanəsinin kasıbı yox, yaşayan, mübarizə aparan, onu təhlil və tənqid edən böyük şairi, işıqlı filosofu idi" (8, 69). M.İbrahimov Xaqani poeziyasının fəlsəfi aspektini onun dərin humanizmində, xalq həyatı ilə bağlılığında, xalq ruhunu əks etdirən demokratizmdə, insan səadəti, insan azadlığı ilə bağlı, o cümlədən təbiət və cəmiyyət hadisələrinə aid düşüncələrində axtarır, təhlil prosesində fikirlərini əsaslandıra bilir. Məsələn, Xaqani yaradıcılığına xas olan insan səadəti və mənəvi rəzalət problemlərindən danışarkən M.İbrahimov hər iki halın insan cəmiyyətinə xas olduğunu bildirir, birinin düz, digərinin naqis xüsusiyyətlərini nümunələr əsasında diqqətə çatdırır. Tədqiqatçı haqlı olaraq bu prosesdə Xaqani yaradıcılığının böyüklüyünü insana olan inamla hər cür pisliklərin, rəzalətin səbəblərinin açıqlanması ilə bağlayır. M.İbrahimov bir çox bədii nümunələrə istinad etməklə insan və cəmiyyət münasibətlərinin Xaqaniyə məxsus modelini üzə çıxarır. Şairin ictimai münasibətlər zəminində insanın naqisliyini anadangəlmə deyil, həyat şəraiti və bu şəraitə rəvac verən ictimai quruluşla bağlamasını düzgün sayır: "Xaqani poeziyasında o zamankı həyat, cəmiyyətin mənəvi, fəlsəfi aləmi, şairin mübarizələrlə bağlı olan şəxsi hissləri dərindən əks olunmuş, demək olar ki, bütün təfərrüatı ilə öz geniş obrazlı ifadəsini tapmışdır" (8, 65).

BULGULAR

M.İbrahimov Xaqani yaradıcılığını dəyərləndirərkən onun sənətinin milli xüsusiyyətlərini də diqqətdən kənarda saxlamamışdır. Akademik M.İbrahimov Xaqaninin bütün irsinin fars dilində yazılmasına baxmayaraq, şairin düşüncə və idrak sistemində özünü mühafizə edən milliliyin mövcudluğundan söz açır. Bunları bilavasitə təsvir və obrazlar silsiləsi ilə əlaqələndirən tədqiqatçı həmin silsilədəki milliliyi aşağıdakı şəkildə dəyərləndirir: "Bunlar Azərbaycan ruhu, Azərbaycan zövqü, Azərbaycan bədii təfəkküründən və həyatından qidalanmışdır. Əsərlərində çoxlu Azərbaycan məsəlləri, obrazlı ifadələri və sözləri də işlənir ki, bu da az əhəmiyyətli deyildir" (8, 69). Xaqani poeziyasında obrazlı ifadənin, bədii ümumiləşdirmənin genişliyini diqqətə çatdıran tədqiqatçı bu yolla onun poetik qüdrətinin böyüklüyünün vacib tərəflərini açıqlaya bilir.

Onun sənətindəki realist boyaların əlvanlığını, xalq təfəkkürü və xalq ədəbiyyatından gələn ifadə çeşidliyini və s. bu sənətin aparıcı tərəfi kimi şərh edir. Tədqiqatçı alim göstərir ki, Xaqani insanların psixologiyasını, əxlaq dəyərlərini, ictimai və siyasi görüşlərini təsvir edərkən daha çox inandırıcılıq faktoruna riayət edir. Şair sözü elə seçir və işlədir ki, oxucu həm fakta, hadisəyə, həm də ifadə tərzinə məftun olur. M.İbrahimov araşdırmalarında Xaqani yaradıcılığının elmi-fəlsəfi cəhətinə diqqətlə yanaşır. Bu halda Xaqani sənətinin elmi təfəkkür amili daha çox təhlil obyekti kimi seçilir. M.İbrahimov Xaqanidə müşahidə etdiyi elmi-fəlsəfi cəhəti bilavasitə şairin Şərq və Qərb elmlərinə dərindən bələdçiliyi ilə bağlayır. Xüsusilə Xaqaninin yunan fəlsəfəsinə bələdçiliyi ilə bağlı M.İbrahimovun söylədiyi fikirlər diqqətdən yayınmır. Akademik M.İbrahimov Xaqaninin yunan fəlsəfəsinə tənqidi münasibətinin şair-filosofun fəlsəfə elminin dərinliklərinə bələdçiliyi kimi xarakterizə edir və göstərir ki, "Töhfətül-İraqeyn" poemasındakı "Ərzin fəziləti" fəslində həyata fəlsəfi yanaşma daha mühüm yer tutur. Xüsusilə, "aləmdə məhşər qopacağı", "bütün cahanın alt-üst olacağı" və s. barədə falçı, rəmmal, fırıldaqçı və s. fikirlərinin qeyri-fəlsəfi, qeyri-həyati məqamlarını ələ salması bu baxımdan diqqəti cəlb edir. Məlumdur ki, Xaqani əsərlərində zəmanədən şikayət xüsusi yer tutur. Bu cəhət klassik ədəbiyyatda daim müşahidə olunsa da, Xaqani sənətində şikayət motivinin dərəcəsi başqa sənətkarlardan qat-qat yüksəkdə dayanır. Maraqlıdır ki, Xaqaninin zəmanədən şikayət motivinə tədqiqatlarda müxtəlif yanaşma var. Şairin dövrdən şikayəti bir çox tədqiqlərdə düzgün dəyərləndirilsə də, bəzi tədqiqatlarda bədbinliyin təzahürü kimi təhlil olunmuşdur. M.İbrahimov Xaqani yaradıcılığında özünü göstərən şikayət amilinə ictimai məna verir, bu halı tərki-dünya kimi təhlil edənlərə etirazını bildirir. O qeyd edir ki, Xaqaninin "şikayət" modelində dünya aparıcı amilə çevrilir. Dünya isə Xaqanidə geniş ictimai-fəlsəfi məna daşıyır. Yəni Xaqani yaradıcılığında şikayət amili dünyada mövcud olan haqqsızlığa, ədalətsizliyə, insafsızlığa və s. olan konkret etirazdır. Bu cəhəti əsas götürən M.İbrahimov bəzi Avropa tədqiqatçılarının əsərlərində Xaqaninin dünyadan şikayətinin tərki-dünyalıqla, bədbinliklə əlaqələndirilməsinə haqlı etirazını bildirir. O, öz yanaşması ilə Xaqaninin tərki-dünya olmadığını sübut etməyə çalışır. Fikirlərinin təsdiqi üçün "Töhfətül-İraqeyn" poemasının nəsrlə yazılmış müqəddiməsindən misal verir: "Yaramazlıqlar törədən şərabın söhbətindən çəkin, hadisələr doğuran dünyadan həzər elə: bu köhnə, murdar qarıdan canını qurtar, özünü elm və biliyin kölgəsində saxla, əgər istəyirsən qəlbin yaralanmasın, vərəm və alçaqlıq törədən dövlətli adamların qapısına yardım üçün getmə ki, şah acığa düşüb yaramazlıqlar törətməsin" (8, 67).

SONUÇ

Eyni ideyanın davamı olaraq M.İbrahimov "Fəxriyyə"dən gətirdiyi misallarda da idrakdan, ağıldan və s. uzaq olan dünyanın Xaqani tərəfindən tənqid olunduğunu qeyd edir və göstərir ki, şairə görə bütün eybəcərliklərin səbəbkarları şahlar, dövlətlilər, xalqı düşünməyənlərdir. Bütün bunların fonunda M.İbrahimov Xaqani sənətində mövcud olan "yeni ruh", "yeni nəfəs", "yeni bədii keyfiyyət" amilinin təhlilini vacib sayır. Xaqani yaradıcılığını həm dövrü üçün, həm də zamanından sonrakı dövrlər üçün əhəmiyyətli hesab edir: "Onun əsərlərinin dərin mənası və füsunkar gözəlliyi zəmanəsində də, sonrakı əsrlərdə də insanları sehirləmiş, görünməmiş yüksək bədii həzz və ləzzətlə onların xəyalını oynatmış, sinəsində zəngin duyğular oyatmışdır. İnsan hisslərinin qüdrətli emosional ifadəsi və fikrin kəskinləşdirilməsi cəhətdən Xaqani nadir sənətkarlardandır. Təsadüfi deyil ki, 800 il ərzində poeziyasının təsir qüvvəsi daima özünü göstərmiş, müxtəlif xalqların böyük şairləri ondan təsirlənmiş, onu ustad, özünü ona şagird hesab etmişlər. Təkcə "Miratüs-səfa" və "Mədain xərabələri"nə onlarla qüdrətli şairlər nəzirələr yazmışlar. Onların sırasında XIII əsr böyük hind şairi Əmir Xosrov Dəhləvi, tacik-İran ədəbiyyatının klassiki Əbdürrəhman Cami və başqaları vardır" (8, 67-68).

Göründüyü kimi, bu dəyərdə Xaqaninin böyüklüyü bir çox baxımdan diqqətə çatdırılır. Xüsusilə Ə.X.Dəhləvi və Ə.Cami kimi sənət korifeylərinin Xaqanidən təsirlənməsi fikri daha əhəmiyyətli görünür. Xaqani ilə Nizami arasında olan mənəvi-estetik bağlılıq faktının təsdiqi M.İbrahimov tədqiqlərində müəyyən yer tuta bilir. Maraqlıdır ki, M.İbrahimov Xaqani ilə Nizami arasında bədii-estetik əlaqədən danışarkən bu təsir və əlaqəni məhdud bir zamanla bağlamır. Nizamidən Sabirə qədərki mərhələdə Xaqani təsirinin mövcudluğunu təsdiqləyən alim, bu təsirin əhəmiyyətini hər hansı konkret bir sənətkarla bağlamır. Onu Azərbaycan bədii təfəkkürünün, Azərbaycan bədii zövqünün inkişafına töhfə kimi dəyərləndirir.

KAYNAKLAR

1. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, I cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 512 s.
2. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, II cild, Bakı: Yazıçı, 1978, 504 s.
3. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, III cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 592 s.
4. İbrahimov M. Əsərləri , 10 cilddə, IV cild, Bakı: Yazıçı, 1979, 596 s.
5. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, V cild, Bakı: Yazıçı, 1980, 339 s.
6. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VI cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 376 s.
7. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 332 s.
8. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, VIII cild, Bakı: Yazıçı, 1981, 303 s.
9. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, IX cild, Bakı: Yazıçı, 1982, 664 s.
10. İbrahimov M. Əsərləri, 10 cilddə, X cild Bakı: Yazıçı, 1983, 507 s.
11. İbrahimov M. Niyəsiz, necəsiz bir yazısan sən. Bakı: Yazıçı, 1985, 552 s.
12. İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. Bakı: Azərnəşr, 1961, 524 s.
13. İbrahimov M. Ana dili – hikmət xəzinəsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 136 s.

QARABAĞA ERMƏNİ İDDİALARI VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİNİN BU TƏCAVÜZƏ QARŞI MÜBARİZƏSİ

ƏLİYEV MÜRVƏT CAVİD OĞLU

ADPU-nun Quba filialı

https://orcid.org/0000-0002-4493-7204

Özet

Ermeniler, Rusya tarafından tarihi Azerbaycan topraklarına nakledildiği günden itibaren ana topraklarımıza sahip çıkmaya başladılar. Bu iddialar Çarlık Rusyası'nın yönetici çevreleri tarafından da desteklendiğinden her geçen gün iddialarını artırdılar. Çarlık Rusya'sının yıkılmasından ve 1918'de bağımsız bir devletin kurulmasından sonra, Avrupa ülkelerinden destek alarak daha da sapkın hale geldiler. Azerbaycan halkı tarihsel olarak toprak iddialarından dolayı acı çekmiştir. AHC döneminde hükümet bunlara karşı ciddi önlemler aldı ve Karabağ ve çevresinin güvenliğini sağlamak için burada bir Genel Valilik oluşturdu. Hüsrev bey Sultanov'un önderliğinde bu valilik kararlı tedbirler aldı. Alınan önlemler sonucunda Karabağ'da AKP'nin gücü tamamen yeniden sağlandı. Maalesef Karabağ'da Sovyet yetkililerinin emriyle çıkan Ermeni ayaklanması AHC'yi zor durumda bırakmış ve Sovyet yetkilileri bundan yararlanarak Doğu'nun ilk bağımsız cumhuriyetinin varlığına son vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Karabağ, X, Sultanov, Ermeniler, Azerbaycan ordusu.

Summary

Armenians began to claim our homeland from the day they were transferred to the historical Azerbaijani lands by Russia. Since these claims were supported by the ruling circles of Tsarist Russia, they increased their claims day by day. After the collapse of Tsarist Russia and the establishment of an independent state in 1918, they became even more heretical, receiving support from European countries. The people of Azerbaijan have historically suffered due to territorial claims. During the AKP period, the government took serious measures against these and established a Governor General's Office here to ensure the security of Karabakh and its surroundings. Under the leadership of Husrev bey Sultanov, this governorship took decisive measures. As a result of the measures taken, the power of the AKP in Karabakh was completely restored. Unfortunately, the Armenian uprising in Karabakh, which broke out under the orders of the Soviet authorities, put the APC in a difficult situation, and the Soviet authorities took advantage of this and ended the existence of the first independent republic of the East.

Keywords: Azerbaijan Democratic Republic, Karabakh, X, Sultanov, Armenians, Azerbaijani army.

Giriş

XIX əsrin sonlarında dünyada sürətlə yayılan marksist ideologiya zəhmətkeşlərin bərabərliyini, qardaşlığı, həmrəyliyi təbliğ etdiyi bir zamanda, ermənilər arasında başqa xalqlara qarşı nifrət, özünü digərlərindən üstün tutma, ayrı-seçkilik və separatçılıq ideyaları yayılırdı.

Ermənilər özlərinə "aşağı mədəniyyət sahibi olan qonşularla" bir ölkədə yaşamağı rəva görmür, onların hamısının erməni torpaqlarından qovulub çıxarılmasına çalışır və bu zaman heç din amilini də nəzərə almırlar. Ermənilər dinindən, dilindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün xalqların özlərinin yaşadıqları torpaqlarda yaşamasını istəmirlər. Deyilənlərin təsdiqi üçün müasir Ermənistanın etnodemoqrafik durumuna nəzər salmaq kifayət edir. Hazırda bu ölkədə ermənilərdən başqa heç bir etnos yaşamır, hətta qonşu xristian gürcülərin yaşadığı bir kəndə belə təsadüf etmək mümkün deyil. Amma ermənilər özləri dünyanın hər yerində yaşayır. Qonşu dövlətlərin hər birində cəm şəkildə erməni icmaları mövcuddur: Azərbaycanda 40 minə yaxın (Dağlıq Qarabağ xaric), Gürcüstanda 160 minə yaxın, Türkiyədə 100 minə yaxın, İranda da təxminən bu qədər. Amma adı çəkilən xalqların heç bir nümayəndəsi Ermənistanda qalmayıb. Deməli, Daşnaksütyun "Böyük Ermənistan" planının ilk mərhələsini həyata keçirib.

I. Ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı milli qırğın siyasəti

1905-ci ilin yayında ermənilər Qarabağda da türk-müsəlman əhali ilə savaşa başladı. 16 avqust 1905-ci ildə başlayan müharibə, avqustun 21-də sülh elan edilməsi ilə başa çatdı. Bu müharibədə yüzlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilmişdi.

Çox keçmədən ermənilər imkanlı ermənilərin köməyi ilə 1905-1906-cı illərdə Türkiyə və İrandan muzdlu erməni döyüşçüləri gətirib türklərə qarşı yenidən döyüşə başladılar. Müsəlmanların öldürülməsində Rusiya tərəfindən Qarabağa və Şuşa qəzasına təyin edilən generalların da iştirakı olmuşdur. Bunlardan general Qalaşşapov qəddarlığı ilə xüsusən seçilirdi. Yeni döyüşün başlanması üçün bəhanə 1906-cı ilin iyul ayının 12-də bir neçə gün əvvəl ölmüş erməni meyitini generala nişan verərək: "budur bu saat sənin qonşuluğunda müsəlmanlar qətlə yetirmişlər" - deməklə general Qalaşşapovu hərəkətə gətirdilər. O da bəhanə axtardığından dərhal Köçərli məhəlləsini topa tutmaq əmrini verdi. Kazak dəstələri ilə birlikdə 10 minə yaxın daşnak dəstələri azərbaycanlılara qarşı hücuma keçdilər. Azərbaycanlılar igidliklə vuruşaraq ermənilərin daha çox itki verməsinə nail oldular. General Qalaşşapov vəziyyəti belə görüb daha evdən bayıra çıxmadı. Ermənilər bu müharibəni etməzdilər, çünki bu dəfə hökumət qoşununa arxayın idilər. Müsəlmanların mərdanəliyi ermənilərə və hökumət qoşununa məlum oldu. Müharibənin altıncı günü ayın 18-də general Qalaşşapov hər iki tərəfdən bir neçə vəkil götürüb müsəlman hissəsinin fikrini öyrənməyə gəldi. Söhbət zamanı "bir quru barışıqdan ötrü işi bu məqama çıxardınız"- deyib ağladı. [M.S.Ordubadi, 2007; s 52] 1918-1919-cu illərdə qanlı hadisələrin baş verdiyi bölgələrdən biri də Qarabağ idi. Şuşa Zəngəzur ilə qonşu olduğundan buradan ermənilər asanlıqla Şuşaya soxulub qətliamlar törədə bilirdilər. Kazım Qarabəkir Paşa ermənilərin Şuşaya basqınları haqqında yazırdı: "Erməni əhalisi Qarabağ məntəqəsində təcavüzə başlayaraq, Qarabağın mərkəzi olan Şuşa qalasına hücum etdilər. Qarabağda, Şuşa qalasında Andranik Ozanyanın birliklərinə qarşı əsgəri hazırlıqlar 6 sentyabr 1918-ci ildə başa çatmışdır. Albay Cahid bəy Şuşa ətrafında mühasirədə olan müsəlmanlara xəbər göndərərək bir az da müqavimət göstərmələrini istədi. Hər tərəfdən mühasirəyə düşdüyünü görən Andranik geri çəkilməyə məcbur oldu. Albay Cahid bəy Şuşanın çox sa vaşmadan ələ keçirildiyindən razıdır" [B.N.Şimşir, 1994; s. 25] Qarabağ ermənilərinin 1918-ci ilin iyulun 22-də çağırılmış I qurultayı zamanı bölgənin ermənilər yaşayan dağlıq hissəsini müstəqil siyasi-inzibati vahid elan edərək öz hökumətlərinin yaradılmasını bəyan etmişdilər. Arxiv sənədlərindən məlum olduğu kimi, ümumilikdə 1918-ci il iyul ayından 1920-ci ilin aprelinə kimi erməni separatçıları Qarabağda doqquz qurultay keçirmişdilər. İkinci qurultaydan etibarən (15 sentyabr 1918-ci il) erməni separatçılarının yaratdıqları hökumət "Erməni Milli Şurası" adlanmağa başladı. Erməni Milli Şurasının Azərbaycan hökuməti əleyhinə fəaliyyətinin yeni mərhələsi 1919-cu ilin yanvarında, Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılması və onun fəaliyyəti dövrünə təsadüf edir.

Azərbaycan hökumətinin ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanması məqsədilə 15 yanvar 1919-cı ildə Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarını əhatə edən Qarabağ general qubernatorluğunun yaradılması xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır. Məhz bu qərar bölgədə ictimai-siyasi sabitliyin yaranmasına gətirib çıxartdı. Adranikin əsl cəllad siması 1918-ci ilin yayında özünü büruzə verdi. Bu vaxt türk, ingilis və almanlar arasında Cənubi Qafqaz respublikalarına münasibətdə baş verən ziddiyyətlərdən istifadə etməyə çalışan, Bakıda Şaumyanın erməni hökumətinin ağır vəziyyətə düşməsindən sonsuz dərəcədə məyus olan Andranik öz quldur dəstələri ilə Azərbaycan sərhədlərini keçərək qəflətən Zəngəzura hücum etdi. [V.Arzumanlı, 1995; s.37] Gürcüstandakı Azərbaycan diplomatik heyətinin rəhbəri M.Y.Cəfərov, Tiflisdəki Ermənistan diplomatik heyətinin rəhbəri A.Camalyana 15 avqust 1918-ci il tarixində verdiyi notada Andranikin Ermənistan sərhədindən Azərbaycan ərazisinə keçdiyini, Şuşa yolunun və Zəngəzurun bir hissəsini işğal etdiyini diqqətə çatdırır və bu cür təcavüzlərə son qoymağı tələb edirdi. [ARDA, f. 897,siy 1, iş 11]

II. AXC-nin erməni fəaliyyətinə qarşı mübarizəsi

Ermənistan hökuməti özünün 1919-cı il 21 yanvar tarixli iclasında Zəngəzuru və Qarabağın ermənilər yaşayan dağlıq hissəsini Ermənistanın ayrılmaz hissəsi elan etmiş və həmin ərazilərdə müvəqqəti olaraq ali hakimiyyət funksiyasını həyata keçirməyi Erməni Milli Şurasına tapşırmışdı. Ermənistan hökuməti bölgədə vəziyyətə nəzarət etmək üçün hətta ali komissar vəzifəsini təsis etmiş və bu vəzifəyə Arsen Şaxmazyanı təyin etmişdi. Öz növbəsində Erməni Milli Şurası 1919-cu fevralın 4-də Böyük Britaniyanın Bakıdakı hərbi təmsilçisi general Tomsona göndəryi müraciətdə Paris sülh konfransının yekunlarına kimi, Zəngəzurun və Qarabağın ermənilər yaşayan dağlıq hissəsində müvəqqəti erməni idarəçiliyinin yaradılması təklifi ilə çıxış edirdi. Həmin təklif əsasında 19-21 fevral 1919-cu il tarixində keçirilən Qarabağ ermənilərinin IV qurultayında xüsusi sənəd də qəbul olunmuşdu. Bu sənədə əsasən Zəngəzurun və Qarabağın ermənilər yaşayan hissəsinin idarə olunması üçün mərkəzi Şuşada yerləşən Vilayət Şurası təşkil olunmalı, onun tərkibinə yerli əhalidən 7 erməni və 3 müsəlman daxil olmalı idi. Buraya daimi üzv kimi Şuşadakı ingilis qoşunlarının nümayəndəsi seçilməli və bölgənin strateji yerlərində ingilis qoşunları yerləşdirilməli idi.[V.A.Mikaelyan, 1992; s. 80] Ermənilərin yalan və iftira dolu mütəmadi müraciətlərinin nəticəsi olaraq 1919-cu il martın 25-də general Tomson bəyan etdi ki, Azərbaycan hökuməti tərəfindən yaradılmış Qarabağ general-qubernatorluğu müvəqqəti haldır və hazırda orada Azərbaycan qoşunlarının və idarəçiliyinin olması gələcəkdə bu ərazinin ona mənsubiyyətini həll etmir. İngilis komandanlığının bu cür mövqeyi erməni separatçılarını ruhlandırır və onların hökumət əleyhinə fəaliyyətinin fəallaşmasına şərait yaradırdı. Erməni Milli Şurasının nümayəndələri cavab məktublarında ingilislərin bu mövqeyini yüksək qiymətləndirərək, onları erməni xalqının himayəçisi və maraqlarının əsas müdafiəçisi kimi göstərirdilər.

[V.A.Mikaelyan, 1992; s. 134]

Qarabağ general-qubernatoru X.Sultanovun fəaliyyətinin ilk dövrlərində onun qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri Andranikin silahlı dəstələrinin Zəngəzur və digər bölgələrdə yaratdığı ciddi təhlükəni birdəfəlik aradan qaldırmaq idi. Azərbaycan torpaqlarında, xüsusilə Naxçıvanda və Zəngəzur bölgələrində dinc əhaliyə qarşı vəhşiliklər törədən Andranikin quldur dəstələri nəhayət ki, 1919-cu ilin yazında bu bölgələrin hüdudlarını tərk etməli oldular. [H.İ.Məmmədova, 2006; s. 78]

İngilis hərbi nümayəndələri bölgədəki real vəziyyəti yaxından öyrəndikdən sonra bölgədəki vəziyyətlə bağlı ermənilərin təbliğatının yalan olduğu qənaətinə gəldilər və bu, onların mövqelərində dəyişikliklərə səbəb oldu. 1919-cu il aprelin 3-də ingilis qoşunlarının Şuşadakı nümayəndəsi polkovnik Şatelvort xüsusi əmrlə Azərbaycan hökuməti tərəfindən yaradılmış Qarabağ general-qubernatorluğunu bölgədə ali hakimiyyət orqanı olduğunu təsdiq etdi və onun əmrlərinin bütün əhali üçün məcburi oluduğunu bildirdi. Burada xüsusilə vurğulanırdı ki, general-qubernator X.Sultanovun qanuni fəaliyyəti bölgədə yerləşən ingilis komandanlığı tərəfindən tam dəstəklənir. [V.A.Mikaelyan, 1992; s. 149] İngilis komandanlığının bu qətiyyətli mövqeyi erməni separatçıları üçün gözlənilməz oldu. Buna cavab olaraq 23 aprel 1919-cu ildə çağırılmış Qarabağ ermənilərinin V qurultayında qəbul olunmuş qətnamədə polkovnik Şatelvortun tələblərinə açıq etiraz bildirildi və erməni əhalisinin Azərbaycanın tərkibində hər hansı bir quruma tabe olmayacağı bəyan edildi. Buna baxmayaraq, aprelin 25-də polkovnik Şatelvort Ermənistanın ingilis hərbi missiyası yanında nümayəndəsi M.Arzumanyanla görüşündə bildirmişdi ki, onun hökumətinin nümayəndəsi Şaxmazyan Zəngəzurda Azərbaycan əleyhinə qoşun topladığı üçün, qubernatorluğu tərk etməlidir. Eyni tələb ilə mayın 5-də general Tomson da çıxış etdi. O, Şaxmazyan kimilərinin Qarabağda yaranmış kövrək sabitliyin pozulmasında günahlandıraraq Ermənistan hökumətinin rəhbəri Xatisovdan onun geri çağırılmasını tələb etdi. Əks halda Tomson Şaxmazyanın həbs olunacağını və səhra məhkəməsinə veriləcəyini bildirirdi. 1919-ci il may ayının sonunda Ermənistanın Qarabağ və Zəngəzurda nümayəndəsi təyin olunmuş A.Şaxmazyan və Ermənistanın Şuşadakı ingilis hərbi missiyası yanında nümayəndəsi M.Arzumanyan ingilis zabitlərinin müşaiyəti ilə Azərbaycan ərazisini tərk etdilər. [İ.V. Niftəliyev, 2009; s. 87] Vəziyyətin bu cür inkişafını görən erməni separatçıları 1919-ci il iyunun 4-5-də bölgədə qanlı qarşıdurma törətdilər. Məqsəd uzun illər təcrübədən keçmiş üsülla, yəni erməni qanının axıdılması yolu ilə beynəlxalq aləmə guya türklərin onları qırdıqlarını bəyan etmək idi. 1919-cu il iyunun 4-də Qarabağ ermənilərinin silahlı dəstələri Şuşa ətrafındakı azərbaycanlı hərbi hissələrin yerləşdiyi gözətçi məntəqələrinə hücum etdilər. Lakin onların bu hücumu X.Sultanovun gördüyü qəti tədbirlər nəticəsində dəf edildi. Bu dövrdə Şuşa şəhəri faktiki olaraq erməni və azərbaycanlıların yaşadıqları iki hissəyə bölünmüşdü. Şəhərdə yaşayan ermənilər müxtəlif şayiələr yayır və Avropa dövlətlərində yerləşən təmsilçilərinin vasitəsilə İngiltərə hökumətinə yalan dolu məlumatlar verərək ingilis komandanlığının da fəaliyyətinə mane olurdu. Erməni qəzetləri özlərinin dağıtdıqları türk-müsəlman kəndləri haqqında elə məlumat yayırdılar ki, guya dağıdılan erməni kəndləridir və qırılan, talana məruz qalan da erməni əhalisidir. Bu məlumatlar hətta qərb qəzetlərinin səhifələrində də özünə yer tapırdı. Erməni təbliğatı barədə ingilis jurnalisti Skotland-Liddel yazırdı: "Ermənilər həmişə özləri savaş axtarır və nə vaxt ki, onu tapırlar, onlar öz təbliğatlarında bunu sıxışdırılmaq adlandırırlar. Əslində isə bu onların özlərinin qazandıqları cəzadır... Daşnaklar üçün öldürülmüş erməni çox qiymətlidir. Əgər bu hadisədən necə lazımdırsa istifadə edə bilirlərsə, onda o təbliğat onlara çoxlu xeyir gətirir". Jurnalist, Nuru Paşadan misal gətirərək erməni xarakterinin mahiyyətini açıqlayır: "Erməni, nə vaxt, necə ölməsindən asılı olmayaraq, həmişə başını məzardan qaldıraraq qışqırır: -"Mən kütləvi qırğın zamanı öldürülmüşəm". [A.Ə.Paşayev, 2011; s.185] İrəvan ətrafında türk-müsəlman kəndlərini dağıdan ermənilər eyni cinayətləri Zəngəzurda və Cəbrayıl qəzasında da törətmişdilər. Onların məqsədi İrəvanın ətrafını tamamilə türk-müsəlman əhalisindən təmizləmək, Cəbrayıl qəzasını ələ keçirmək və beləliklə də Qarabağı cənubdan tutmaq və Naxçıvanı mühasirəyə salmaq idi. 1919-cu ilin fevralında ermənilər Göyçədə də qırğınlar törətdilər. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi bu bölgədə baş verən hadisələrlə bağlı da Ermənistana nota vermişdi. Notada deyilirdi: "Erməni silahlı dəstələri Göyçə gölü kənarından Azərbaycanın sərhədlərini keçərək Qızıl Vəng, Subatan, Zağalı, Şahab və başqa müsəlman kəndlərini dağıtmışlar.

Ələ salınaraq təhqir edilmiş Şahab kəndli qadının dediyinə görə, kəndin bütün kişiləri doğranmış, uşaqlar təndirdə yandırılmışdı". Göyçə faciəsi ilə bağlı məlumat müttəfiqlərin Qafqazdakı ali baş komandanlığına da göndərilmişdi. [A.Ə.Paşayev, 2011; s.180] 1920-ci ilin yazında ermənilər yenə də Şuşa, Cavanşir, Zəngəzur qəzalarında və onun ətrafında silahlı qiyam qaldırdılar və Əsgəran qalasını tutdular. Azərbaycan milli ordu hissələri bu qiyamı yatırmaq üçün Qarabağa yeridiləndə XI ordu şimal sərhədlərini keçərək Bakıya irəliləməyə başladı. Əslində Qarabağ ermənilərinin qiyamı da XI ordu qərargahından idarə olunur, tapşırıqlar Moskvadan gəlirdi. [M.S.Süleymanov, 1998; s. 408]

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. ARDA, f. 897, siy.1, iş 11.
2. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис: 1919, 514 с.
3. Allahverdiyev V., Mehdiyev Ş. Azərbaycan Demokratik Respublikası: Azərbaycan hökuməti (1918-1920). Bakı: Gənclik mərkəzi, nəşriyyatı, 1990, 96 s.
4. Məmmədov X.M Azərbaycan xalqının milli istiqlal mübarizəsi (XIX yüzilliyin sonları-XX yüzilliyin əvvəlləri). Bakı, Elm, 2005, s. 215.
5. Nəsibzadə N.L. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920). Bakı: "Ay-Ulduz" nəşriyyatı, 1996.- 304 s.
6. Nuru Paşa. Qafqaz İslam Ordusu Hərəkatı. Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 1999, 144 s.
7. Oruclu M.R. Azərbaycanda və mühacirətdə Müsavat partiyasının fəaliyyəti (1911-1922). Bakı: Azərnəşr, 2001, 272 s.
8. Süleymanov M.S. Azərbaycan ordusu. Bakı: Hərbi nəşriyyat 1998

OPTIMIZING LEKER PROFITS USING SIMPLEX METHOD LINEAR PROGRAMMING

ANGELINA PURNANDA[*1)], CARMELITA NIRANDA[*2)], HERONIKA TYAMTA[*3)], LIVIA RICHEL[*4)], LEONY LEORENZA[*5)], DUDY EFFENDY[*7)]

1,2,3,4,5,6,7 Fakultas Ekonomi Bisnis, Universitas Widya Dharma Pontianak

Abstract

Leker is one of the iconic foods from Surabaya which is quite famous and people love it. Leker also can found in the street food, and known as asmall businesses, Leker also can found in the street food, and known as a small businesses, which is a snack made from wheat flour, eggs, milk, sugar and a little salt. Leker is popular because of the tastes is combined from sweet to salty, savory and crunchy. You can find this snack very easy, like in front of schools, campuses, busy centers such as night markets or malls. There is one of small businesses called "Lekerputar. Nyong" that located in the Widya Dharma University area of Pontianak. However, even though this business is considered practical, this business also requires good manufacturing methods starting from measuring the ingredients. The aim of this research is to optimize profits in "Lekerputar.Nyong" production. To obtain maximum profits, the right formula is needed through production planning with linear programming. By maximizing profits, this research was carried out using the simplex method which functions to find the optimum solution.

Keywords: Leker, chocolate, oreo, strawberry, Linier Program, Simplex Method, Profit Optimization.

FREE DRIVING AND TEAMWORK IN PROJECT EDUCATION

ЖОБАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЕРКІН ЖҮРГІЗУ ЖӘНЕ ТОПТЫҚ ЖҰМЫС

СВОБОДНОЕ ВОЖДЕНИЕ И КОМАНДНАЯ РАБОТА В ПРОЕКТНОМ ОБРАЗОВАНИИ

ӘБІТАЙ ӘЛИЯ НҰРЛАНҚЫЗЫ [1], ИМАНОВА ЭЛЬМИРА МЫРЗАБЕКҚЫЗЫ [1]
[1]ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ҚЫЗДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН

АННОТОЦИЯ

Соңғы жылдары білім беру бағдарламалары білім алушылрдың үлгерімін арттыру құралы ретінде жобалық оқытуды оқу жоспарларына көбірек енгізуде. Бұл үрдіс студенттер мен оқытушылардың рөлін өзгертті. Алайда, әдебиет пен практикалық тәжірибе топтық жұмыстың жағымсыз жанама әсерлерін көрсетеді, бұл топтағы өнімділіктің төмендеуіне әкеледі. Ең әсерлі нәтижелердің бірі-топтық жұмыс топтың кейбір мүшелеріне еркін қозғалуға мүмкіндік береді. Бұл мақалада фрирайдтың эмпирикалық зерттеулері сипатталған. Ол назар аударады:

* Оқытушының жаңа рөлдерінің еркін жүргізу әсеріне
* Өзіндік жұмыстың команданың тиімділігіне және оның сипаттамаларының әсеріне

Осы мақалада келтірілген нәтижелерге сүйене отырып, жобалық оқыту мүмкін екендігі айқын болады

команданың жұмысына теріс әсер етеді. Мұның себебі, бір жағынан, топтық жұмыс топтың кейбір мүшелері арасында еркін жүруге әкелуі мүмкін. Екінші жағынан, жарысқа қатыспайтын қатысушылар олардың орнын толтырудың орнына күш-жігерін қысқартады ("жеңілген эффект"гипотезасы). Бұл мінез-құлық команданың тиімділігінің жалпы төмендеуіне әкеледі.

Кілттік сөздер: еркін оқу, тьютор рөлдері, топтық жұмыс, жобалық оқыту, сенім, топтың қанағаттануы, оқу мақсаттары

Abstract

In recent years, educational programs have increasingly included project-based learning in their curricula as a means of improving student academic performance. This trend has changed the role of students and teachers. However, literature and practical experience also point to the negative side effects of teamwork, leading to reduced productivity in a group. One of the most impressive results is that teamwork gives some members of the group the opportunity to move freely. This article describes an empirical study of freeride. She is focused on:

• The impact of new teacher roles on free driving
• The impact of independent work on the effectiveness of the team and its characteristics

Based on the results presented in this article, it becomes obvious that project-based learning can it negatively affects the work of the team. The reason for this is that, on the one hand, teamwork can lead to freeriding among some members of the group.

On the other hand, participants who do not participate in competitions seem to reduce their efforts instead of compensating for them (the "loser effect" hypothesis). This behavior leads to a general decrease in the efficiency of the team.

Keywords: free reading, tutor roles, teamwork, project-based learning, trust, group satisfaction, learning goals

АННОТАЦИЯ

В последние годы образовательные программы все чаще включают в свои учебные планы проектное обучение как средство повышения успеваемости учащихся. Эта тенденция изменила роль студентов и преподавателей. Однако литература и практический опыт также указывают на негативные побочные эффекты командной работы, приводящие к снижению производительности в группе. Одним из наиболее впечатляющих результатов является то, что командная работа дает некоторым членам группы возможность свободно передвигаться. В этой статье описывается эмпирическое исследование фрирайда. Она сосредоточена на:

• Влияние новых ролей преподавателя на свободное вождение

• Влияние самостоятельной работы на эффективность команды и ее характеристики

Основываясь на результатах, представленных в этой статье, становится очевидным, что проектное обучение может негативно влияет на работу команды. Причина этого в том, что, с одной стороны, командная работа может привести к фрирайдингу среди некоторых членов группы. С другой стороны, участники, которые не участвуют в соревнованиях, по-видимому, сокращают свои усилия, вместо того чтобы компенсировать их (гипотеза "эффекта проигравшего"). Такое поведение приводит к общему снижению эффективности работы команды.

Ключевые слова: свободное чтение, роли тьютора, командная работа, проектное обучение, доверие, удовлетворенность группы, цели обучения

Введение. В своих учебных планах программы образования все чаще внедряют проектное обучение. Проектное обучение изменило роль студентов и преподавателей. Студенты должны активно работать вместе в небольших командах над кейсами и проектами. Идея совместного обучения заключается в том, что студенты узнают больше, когда работают в группе, и что они учатся на более высоком уровне. Студенты учатся чтобы использовать различные навыки, научиться применять знания и интегрироваться между основными дисциплинами. При таком типе обучения преподаватели больше не являются официальными поставщиками знаний; они выполняют роль наставника студентов, поддерживая их в процессе обучения. В основе этого типа учебного процесса лежит так называемый конструктивистский подход к обучению, описанный в учебной литературе. Студенты не являются пассивными получателями знаний, они накапливают свои собственные знания и развивают свои собственные навыки”. Одним из способов достижения этой цели является проектное обучение, поскольку “групповая работа расширяет возможности учащихся, позволяя им играть более активную роль в их собственном обучении”. Из социальной психологии, литературоведения также показывает, что работа в команде оказывает положительное влияние на качество выступлений при соблюдении некоторых условий.

Однако литература и практический опыт также свидетельствуют о том, что работа в команде может иметь негативные побочные эффекты, приводящие к снижению эффективности работы группы. Об этом говорится в следующем разделе. Одним из негативных побочных эффектов работы в команде является так называемый фрирайд. Это связано с тем, что некоторые студенты могут опираться на усилия своих сокурсников. Образовательный подход к фрирайдингу описывают фрирайд как “проблему неэффективного члена группы, который пожинает плоды достижений остальных членов группы практически без каких-либо затрат для себя“. Ученные утверждают: “Учащиеся, которые не готовятся к собраниям и ведут себя свободно с другими членами группы, должны быть привлечены к ответственности за свое поведение. Если этого не произойдет, то процесс совместного обучения прекратится”. Этот негативный эффект самостоятельного поведения, по-видимому, присущ системе командной работы. Из-за ожидаемых негативных побочных эффектов удивительно, что вучебной литературе так мало эмпирических свидетельств[1]. Фрирайдинг не снижает общую успеваемость в группе, но только в том случае, если успеваемость в группе равна успеваемости лучших студентов в этой группе. Однако беспечное поведение некоторых студентов может раздражать и снижать мотивацию прилежных студентов таким образом, что общая эффективность работы команды ухудшается. Это последнее явление известно в области социальной психологии как "эффект неудачника". Из-за ощущения, что тебя эксплуатируют халявщики, человек также сокращает собственные усилия, потому что он или она не хочет, чтобы его считали простофилей, который делает всю работу за своих сокурсников. Существует несколько условий, при которых более или менее вероятно возникновение фрирайда и эффекта присасывания.К ним относятся тип выполняемого задания, количество учащихся в команде (размер группы), тип успеваемости и вознаграждения (индивидуально или в группе), определяемость индивидуального вклада и определенные групповые характеристики [2]. Далее мы опишем условия, при которых вероятность возникновения фрирайда снижается, а также укажем, как они разработаны в рамках нашей учебной программы. Как видно, эти условия взаимосвязаны. *Тип задачи* В нашем работе описывается классификация задачи,состоящая из трех категорий. Основываясь на работе Штайнера, Stroebe, Diehl & Abakoumkin описывают классификацию задач, состоящую из трех категорий:

• Аддитивные задачи, в которых индивидуальные вклады суммируются, так что производительность группы определяется индивидуальным вкладом всех членов группы.

• Дизъюнктивные задачи, в которых производительность группы зависит исключительно от производительности лучшего члена группы.

• Совместные задания, где продуктивность группы зависит исключительно от результатов работы самого худшего члена группы. Обеспечение обязательного индивидуального вклада - это способ уменьшить количество случаев халявы. Таким образом, наилучшим способом избежать простоев является аддитивная задача, в которой требуется участие всех участников. Наличия дополнительных заданий в нашей учебной программе, наши задания также являются нестандартными, обширными и довольно сложными[3].

Размер группы

В рамках нашей учебной программы мы работаем с небольшими группами, состоящими из 4-6 студентов.

Виды деятельности и вознаграждения

“Классическая стратегия снижения соблазна бесплатной езды... предполагает приватизацию общественного блага. В случае групповых продуктов "приватизация" будет означать изменение структуры вознаграждения, гарантирующее распределение группового продукта в долях, пропорциональных индивидуальным затратам”. В нашей учебной программе мы используем групповое оценивание, но у нас есть возможность индивидуально вознаградить студентов из одной группы двумя дополнительными баллами за очень хорошие результаты и двумя меньшими баллами за плохую успеваемость.

Определяемость индивидуального вклада

Более поздние исследования показали, что не идентифицируемость вклада как такового снижает соблазн воспользоваться бесплатной помощью, а скорее возможность оценки, которую делает возможной идентификация.

Групповые характеристики

Доверие оказывает положительное влияние на эффективность работы группы. Поэтому мы ожидаем, что это повлияет на количество случаев свободного поведения в группе. Если члены группы доверяют и уважая друг друга, мы ожидаем, что вольничанье будет происходить реже. Социальный контроль над отдельными членами группы будет мотивировать каждого из них соответствовать групповым ценностям и нормам. Справедливый вклад каждого человека, доверие друг к другу и способность полагаться на других могут рассматриваться как общие нормы[4].

Исследовательская модель. На рисунке 1 показана исследовательская модель, которую мы использовали для этого исследования. Исследовательская модель формирует представление теоретических концепций, которые мы использовали в нашем исследовании, и взаимосвязей (то есть в терминах положительных или отрицательных корреляций) между концепциями в том виде, в каком мы ожидаем их найти. Ниже мы расскажем о модели исследования.

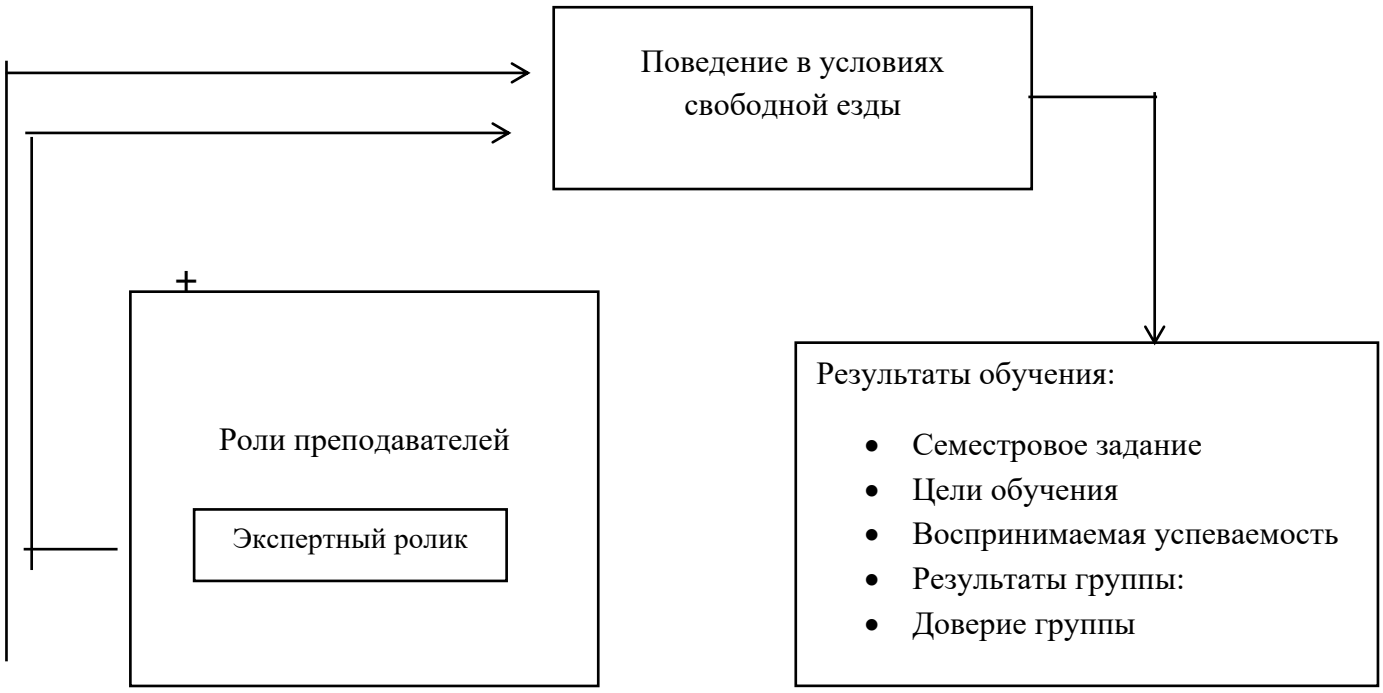

+

$\longrightarrow$

Рисунок 1: Исследовательская модель (+/- указывает на положительные или отрицательные корреляции)

Основываясь на предыдущих исследованиях, мы выделяем две основные роли наставника: "защитник процесса" и "профессиональный эксперт" и две менее явные роли "недирективиста" и ‘критика". "Охранник процесса" руководит учебным процессом студенческой группы, оценивает групповой процесс, следит за тем, чтобы составлялись и выполнялись рабочие планы, и следит за функционированием группы. Выступая в роли "профессионального эксперта", тьютор использует свой опыт, например, показывая связи между различные дисциплины или, при необходимости, путем объяснения концепций из литературы. Под "недирективным" мы понимаем степень, в которой преподаватель предоставляет студентам пространство для действий. Например, недирективный преподаватель позволяет группе вести беседу, хорошо слушает и оставляет инициативу в обсуждении за группой. Тьютор в роли "критика" очень критически относится ко всей работе студенческой группы, задает стимулирующие вопросы и побуждает группу к более глубокому изучению[5].Некоторые преподаватели склонны пренебрегать ролью руководства процессом, потому что " оценка групповых заданий обычно фокусируется на оценке конечного продукта (результатов работы группы), а не на процессах, через которые проходят учащиеся, и навыках, приобретенных в ходе этого обучения, для достижения результата". В соответствии с их доводами, мы ожидаем, что роль "руководства процессом" снизит риск возникновения свободная езда (отрицательная корреляция). Принимая во внимание как влияние ролей тьюторов, так и фрирайда, мы ожидаем, что влияние ролей тьюторов на успеваемость учащихся и результаты группы будет опосредовано фрирайдом. Мы ожидаем, что роль тьюторов будет положительно влиять на успеваемость учащихся и групповые результаты, но если в группе будет происходить свободное передвижение, результаты учащихся снизятся. Исследование имеет две направленности:

• влияние поведения учащихся во время фрирайда на их командную работу игрупповые результаты

• влияние новых ролей учителя на поведение учащихся во время фрирайда.

Результаты исследования. В предыдущем исследовании мы использовали вопросы о роли тьютора среди студентов. Поскольку мы во второй раз использовали одни и те же вопросы, только на этот раз среди студентов, мы сначала проверили достоверность шкал из этого исследования по сравнению с достоверностью шкал из предыдущего исследования. Основания для расчета надежности шкалы следующие:

• Для проведения анализа элементов, чтобы определить, следует ли исключить элементы

• Чтобы представить более четкий обзор, мы хотим использовать шкалы, представляющие теоретические построения, а не отдельные элементы. Таблица 1 показывает, что показатели надежности различных шкал хороши и не сильно отличаются от результатов первого раза.

Таблица 1: Результаты анализа надежности (n ~ 90)

	Профессиональный эксперт	Процесс Охрана	Ненаправленный	Критика
1 курс	92	79	76	67
2 курс	82	81	73	71

Поскольку второй год программы более содержателен, и предполагается, что студенты будут более независимы в своем обучении, чем в первый год, мы ожидаем, что на втором курсе преподаватели будут выполнять другие функции , чем на первом. Мы ожидаем, что преподаватели на втором курсе будут вести себя в большей степени как "профессиональные эксперты", чем преподаватели на первом курсе, поскольку на втором курсе содержание играет более важную роль . Мы также ожидаем, что преподаватели на втором курсе будут вести себя в меньшей степени как "процесс". “Научиться учиться означает постепенную передачу контроля над учебными и когнитивными процессами от инструкций к самому учащемуся, постепенный переход от внешнего контроля к внутреннему. В таблице 2 представлены результаты Т-тестов для парных выборок с использованием t-критерия студента в качестве индекса для Т-тестов.

Таблица 2: Т-критерий распределения ролей (рассчитанные средние значения) на первом и втором курсах

	означать 1-й курс	означать 2-й курс	t-значение (df ~ 59)	p-значение
Профессиональный эксперт	3,08	3,45	-3,41	00,3
Защита процесса	3,25	2,85	3,71	000
Недирективный	3,75	3,31	3,39	002
Критика	3,23	3,42	-1,28	n.s.
Отметка отчета	6,75	7,11	-1,11	n.s.

Как и ожидалось, преподаватели на втором курсе действовали более профессионально, чем на первом. По словам студентов, преподаватели также были более директивными (то есть менее недирективными), что удивительно, учитывая тот факт, что студенты должны быть более независимыми и, следовательно, меньше нуждаться в указаниях своего наставника. Студенты также отметили, что преподаватели в меньшей степени контролировали процесс. Возможно, из-за того, что второй год обучения в большей степени ориентирован на содержание, преподаватели тратили меньше времени на охрану процесса. Другая причина заключается в том, что предполагается, что студенты должны быть обучаемыми, которые более независимые, наставники не так часто играют эту роль.

Выводы и обсуждение. В этой статье описывалось исследование влияния характеристик студенческих групп на их командную работу. Основное внимание в нем уделялось:

• влиянию поведения студентов в свободном движении на их командную работу;

• влиянию новых ролей преподавателей на поведение студентов в свободном движении. Основываясь на результатах, представленных в этой статье, мы можем сделать вывод, что проектное обучение может представлять угрозу для командной работы. Это связано с тем, что командная работа студентов может иметь негативный побочный эффект, называемый фрирайдом. В следующем тексте описаны основные выводы этой статьи. Этот текст разделен на часть, посвященную фрирайдингу и успеваемости учащихся, и часть, посвященную ролям наставников и фрирайдингу.

Фрирайдинг и успеваемость учащихся

Мы обнаружили, что фрирайдинг в студенческих группах негативно влияет на их командные результаты. Чем больше фрирайдинга в группе, тем ниже результаты в учебе. Наличие фрирайдеров в группе не обязательно означает, что общая успеваемость в группе снижается. Если всю работу выполняет один или несколько компетентных учеников, то оценка, которую получает группа, зависит от успеваемости этих других компетентных учеников. Но когда поведение одних учеников снижает мотивацию других прилежные ученики, тогда общая результативность команды действительно ухудшается. Это подтверждает идею о том, что участники, не занимающиеся фрирайдингом, снижают свои усилия, вместо того чтобы компенсировать их фрирайдерам, что приводит к снижению результативности команды (гипотеза "эффекта неудачника"). Более того, некоторые "мягкие" результаты во время фрирайда воспринимаются хуже: студенты больше недовольны своей группой и меньше доверяют друг другу. Исследовательская модель предполагала наличие эффекта посредника при фрирайде. На основе регрессионного анализа получены некоторые указания на существование опосредующего эффекта фрирайда, но не очень убедительно[6].

Роли тьюторов и самостоятельная работа

Как и ожидалось, на втором курсе тьюторы выступали в большей степени как профессиональные эксперты, чем на первом. Они демонстрировали связи между различными дисциплинами, использовали свой опыт и объясняли, когда это было необходимо. Они также были более директивными (то есть менее ненаправленными): они больше говорили, принимали больше решений и проявляли больше инициативы. Это удивительно, учитывая тот факт, что студенты должны быть более независимыми и, следовательно, нуждаться в меньшем количестве указаний от своего наставника. В более ранних исследованиях. мы также обнаружили, что студенты ценят наставника, который выполняет недирективную роль, поэтому они учатся идти своим собственным путем. Мы ожидали, что преподаватели будут оценивать групповой процесс, следить за тем, чтобы студенты составляли рабочие планы, и следить за функционированием группы (process guard). На втором курсе это происходило реже, чем на первом. Возможно, что из-за того, что второй год обучения в большей степени ориентирован на содержание, преподаватели тратили меньше времени на охрану процесса. Другое объяснение заключается в том, что, поскольку предполагается, что студенты учатся, то есть более независимые, наставники не так часто играли эту роль. Подводя итог, мы считаем, что наши результаты следует интерпретировать с осторожностью. Необходимо провести повторное исследование с большим объемом выборки, чтобы с большей уверенностью сделать вывод о том, что:

• роль руководства процессом препятствует свободному передвижению в группах

• фрирайд в студенческих группах негативно влияет на результаты их работы в команде. что приводит к снижению результатов в учебе

• фрирайд оказывает опосредованное влияние на успеваемость студентов.

Литература

1. Guo P. et al. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures //International journal of educational research. – 2020. – Т. 102. – С. 101586.
2. Муллер О. Ю. Теоретические и практические аспекты внедрения проектного обучения в вузе //Гуманитарно-педагогические исследования. – 2021. – Т. 5. – №. 1. – С. 6-9.
3. Суетина Н. М., Шефрукова С. Т. Групповое проектное обучение в вузе: социальный эффект //Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2020. – №. 3. – С. 68-73.
4. Табачук Н. П. Проектное обучение студентов вуза через подготовку социальных и образовательных стартапов //Современные проблемы науки и образования. – 2021. – Т. 6.
5. Степанова Э. В. Проектное обучение-способ повышения мотивации студентов //Наука и образование: опыт, проблемы, перспективы развития. – 2020. – С. 127-130.
6. Суетина Н. М., Темзоков А. К. Реализация технологии проектного обучения в образовательном процессе вуза //Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2020. – №. 1. – С. 103-112.

DEVELOPMENT OF ISLAMIC EDUCATION STRATEGY IN MADRASAS TO IMPROVE THE QUALITY AND COMPETITIVENESS OF GRADUATES

KARDINA ENGELINA SIREGAR

STAI Imam Asy Syafii Pekanbaru

Abstract:

This research aims to develop an effective Islamic education strategy in madrasas to improve the quality and competitiveness of graduates in the era of globalization. Using the literature study method, this research examines various literature related to Islamic education models, learning innovations, and quality management strategies that have been implemented in madrasas both at the national and international levels. The results of the study show that the integration of Islamic values with 21st century skills, the use of educational technology, and a holistic approach in developing student character and competence are key factors in improving the quality of education in madrasas. Apart from that, collaboration between madrasas and industry and strengthening competency-based curricula also play a significant role in increasing the competitiveness of graduates in the job market. This research concludes that the development of a comprehensive and contextual educational strategy in madrasas can produce graduates who are not only academically superior but also have skills that are relevant to the needs of the modern world of work, and have noble character in accordance with Islamic values. It is hoped that the practical implications of this research can become a reference for educators, madrasah managers and policy makers in formulating and implementing superior and marketable Islamic education strategies.

Keywords: Islamic Education, Madrasah, Quality of Graduates, Competitiveness, Educational Strategy

THE IMPORTANCE OF EMPLOYING INFORMATION IN MATHEMATICS

[1]HASSAN ZARIOUH, [2]MOHAMMED BOUDCHİCH

[1]Department of Mathematics (CRMEFO), and laboratory (L.A.N.O), Faculty of Science, Mohammed I University, Oujda 60000, Morocco.

[2]Regional Academy of Oriental Education and Training, Oujda 60000, Morocco.

ABSTRACT:

This research essentially focuses on the following problem: what is the importance of the use of information and communication technology in "ICT" education in mathematics? what are the obstacles and difficulties encountered during the exploitation of these digital means? In order to study this problem and provide elements of response, we opted for three parts: The first part deals with the method of this research, the second part deals with the procedural side and the third addresses the practical framework. In the frame methodological, we discussed the importance of this research, its problematic, its research method and its extremities. Adding the necessary hypotheses directing the researcher towards the right path. In the theoretical framework, we studied several concepts for example: communication technology, information technology, traditional teaching materials, and the mathematical notion, also we have listed the different types of means of communication technology and information, then we mentioned the advantages of using digital means, and the obstacles faced, then the references emphasizing the usefulness of technology such as the national map, GENIE project, the STEM system and the emergency plan . Finally, we talked about the rules and conditions for properly managing and using these means in the mathematical session.

LINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS AND LOGARITHMIC DERIVATIVE

Dr. FETTOUCH HOUARI

Laboratory of Pure and Applied Mathematics, University of Mostaganem, UMAB, Algeria,

ORCID: 0000-0002-8488-3431

ABSTRACT

We study the growth of solutions to a class of linear lane. Differential equations around an isolated essential singularity point. By using conformal mapping we apply some results from the complex plane to a neigh-Boyhood of a singular point. We point out that there are several similarities between the results for complex. We assume that the reader is familiar wit h the fundamental results and the standard notations of the Nevanlinna value distribution theory of meromorphic function on the complex plane $\mathbb{C}$ and in the unit disc $D=\{z\in\mathbb{C}:|z|<1\}$ (1). The importance of this theory has inspired many authors to find modifications and generalizations to different domains. Extensions of Nevanlinna Theory to annuli have been made by (2) .In this paper, we concentrate our investigation near an isolated essential singular point. We start to give the appropriate definitions. Set $\mathbb{C}=\mathbb{C}\cup\{\infty\}$ and suppose that f(z) is meromorphic in $\mathbb{C}-\{z_0\}$, where $z_0\in\mathbb{C}$.

Nz0r,f=-rnr,f-n,ftdt-n,flog r,

where $n(t,f)$ counts the number of poles of $f(z)$ in the region $\{z\in \mathrm{C}:\ t\le|z-z_0|\}\cup\{\infty\}$ each pole according to its multiplicity; and the proximity function by

$$m_{z_0}(r,f)=\frac{1}{2\pi}\int_0^{2\pi}\ln^+\left|f\left(z_0-re^{i\varphi}\right)\right|d\varphi.$$

Keywords: Linear equations, proximity function, local growth.

A BRIEF OVERVIEW OF THE WORKS OF AZERBAIJAN TOPONOMS
AZƏRBAYCAN TOPONİMLƏRİNİN TƏDQİQİNƏ QISA BİR NƏZƏR

ARZU KARİMOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
(Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2662-6015

Azərbaycan toponimlər sistemində fəaliyyət göstərən coğrafi adların əsas qanunauyğunluqlarını, əksər hallarda, diaxroniyaya müraciət etməklə sinxron aspektdə öyrənilməsində, ilk növbədə, çöl materiallarından istifadə olunmuş adların toplanmasında onların yerli tələffüz formaları, funksional-struktur tipləri, məsələnin aparşırılması və sistemləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayan "xalq etimologiyaları" əsas götürülmüşdür. Azərbaycan toponimik landşaftını əks etdirən bu xarakterli materialların əksəriyyəti 1967-1979-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu tərəfindən təşkil edilmiş ekspedisiyalar zamanı, sonralar isə tərtib edilən xüsusi xahişnamə-anketlərin respublikanın müxtəlif rayonlarına göndərilməsi və cavabların alınması yolu ilə və eləcə də bir sıra rayonlara edilən fərdi ezamiyyətlər dövründə toplanmışdır. Problemin tədqiqində Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasında R.Yüzbaşov və B.Budaqovun rəhbərliyi altında tərtib olunmuş və respublikanın bir sıra zonalarını əhatə edən toponimik kartotekanın da müəyyən rolu olmuşdur. Azərbaycanın bir çox yer-yurd adlarının daha dəqiq, fonetik tərkibcə daha şəffaf əks olunması baxımından qələmə alındığı XI-XII əsrlərə aid edilən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı çox böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, burada hadisələrlə bağlı adı çəkilən oykonim, oronim və hidronimlərin köməyi ilə onların aid olduqları obyektlərin yerini dəqiqləşdirmək mümkündür. Bu dastanda adların böyük bir hissəsinin fonetik tərkibində, həmin toponimlərin törəndikləri leksik vahidlərin yaradılmasında istifadə edilmiş söz və qrammatik formaların semantikası və quruluşlarında ciddi bir dəyişiklik olmadan, bir çoxu eynilə, müasir toponimik sistemimizdə və dilimizdə işlənməkdədirlər: Ağca Qala, Ağ Qaya, Alınca qalası, Aladağ, Bayat, Bərdə, Qaradağ, Qara dərə, Dəmir qapı, Dərvənd, Dərəşam, Gəncə, Qara dəniz, Çeşmə, Mardin qalası, Oğuz elləri, Sürməli və s. [3, 181-183] Məlum olduğu kimi, XIII əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan monqolların hücumlarına məruz qalır və az sonra onlar tərəfindən zəbt olunur. Bu yürüşlərdə şəxsən iştirak etmiş XIII əsrin məşhur monqol tarixçisi Rəşidəddin hadisələri təsvir edərkən həmin hərəkatda iştirak etmiş bir sıra monqol və türk tayfalarının da adlarını çəkmişdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, müəllifin adlarını çəkdiyi əksər tayfa adları (tanqıt, uriyat, sunit, karıq, kurqan, karkın, kinqit, çobani, curyat, cəlair, tatar, onqut, dolan və s.) [3, 452] Azərbaycanın bir çox etnotoponimlərinin yaranması üçün əsas olmuşdur. Məsələn: Oriyat, Küngüt, Zunud, Quzey, Qarxun, Sumqayıt, Məlik Çoban, Corat, Cələir, Qurqan, Dolanlar, Üngütlü və s. Qeyd edilməlidir ki, Qarabağ, Arasbar, Astara, Xillə və s. toponimləri, ilk dəfə olaraq, məhz Rəşidəddin tərəfindən qeydə alınmışdır. Həmin əsrdə yaşamış Zəkəriyyə əl-Qəzvini yazırdı ki, Gəncənin yaxınlığında Xərək adlı yer var və oradan Daruran çayı (indiki Gəncəçay) axır. [1,54].

XVI əsr tarixçisi Şərəfxan ibn Şəmsəddin Bidlisinin "Şərəfnamə" əsərində, göstərilənlərdən əlavə, Ağdaş, Arpaçay, Qızılağac və s. toponimlər qeyd edilmişdir. [1,54]. Bu dövrə aid əsərlərdən biri də Fəzlullah ibn Ruzbihan Xuncinin "Tarixi-aləm-arayi əmini" əsəridir. Əsər Azərbaycan toponimiyası və etnonimiyasına aid faktlarla zəngindir: Əlincə, Arvana dağı, Balaş çölü, Bərgüşad, Gözəl dərə, Gülüstan Qalası, Gürgan, Zəncan çayı, qacar tayfası, Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, türkmən, Mosullu, Sulut, Şuragöl, Xani və s. [2, 162-165] XVI əsrin Azərbaycan tarixçisi Əbu Bəkr əl-Qütbi əl-Əhərinin "Tarix-e Şeyx Üveys" əsərindən və XV əsrdə Mühəmməd əl-Xələbinin "Əmir Yaşbəyin yürüşü" kitabından toponim və etnonimlərimizin öyrənilməsində etibarlı mənbə kimi istifadə etmək olar. Azərbaycan toponimiyası və etnonimiyası, onun tarixi coğrafiyası üçün qiymətli faktlarla zəngin olan əsərlər içərisində orta əsr coğrafiyaçısı, Azərbaycan alimi (XIV-XV əsrlər) Əbdürrəşid əl-Bakuvinin "Kitab təlxis əl-əsər və əsaib əl-malik əl-qəhhar" əsəri xüsusi yer tutur. Müəllif yer-yurd adlarının qeydə alınmasında Qəzvininin buraxdığı bir çox səhvləri düzəltmiş, Azərbaycan şəhər və digər yurd yerlərini, Xəzər dənizi yaxınlığından keçən yolları və xüsusilə də Bakı şəhəri haqqında yeni zəngin məlumatlar vermişdir. Həmin adlardan bəzilərini nəzərdən keçirək: Bakuya, Xəzər, Dərbənd, Şirvan, Muğan, Şaburan, Xəzər ölkəsi, Tatarlar ölkəsi, Nakcuvan, Xarkan, Darman, Şiz, bazz, Baylakan, Canza və s. [4, 37] Görkəmli Osman tarixçisi İbrahim Əfəndi Peçəvinin (XVI-XVII əsrlər) "Tarix" əsəri də bu baxımdan xarakterik mənbələrdəndir. Akademik Ziya Bünyadovun qeyd etdiyi kimi, İbrahim Əfəndi Peçəvinin "Tarix"inin Azərbaycanın, ona qonşu ölkələrin və vilayətlərin tarixini öyrənmək üçün əhəmiyyətini qiymətləndirmək çox çətindir. Əhəmiyyətinə görə yalnız osmanlıların Azərbaycana fateh yürüşləri, onun ərazisində aparılan osmanlı-fars müharibələri haqqında nadir material vermir. Eyni zamanda Peçəvinin əsərində Azərbaycan şəhərlərinin adları, şəhər əhalisinin həyatı, qədim və yeni qalalar, yerli hakimlər, ticarət, peşə sənətkarlığı və s. haqqında da zəngin məlumat vardır. [3, 47-48] Adı çəkilən əsərdə oykonomik obyektlər haqqında da məlumat verilir: Qızılağac otlağı, Qazan qalası, Uçan yeri, Göytəpə dayanacağı, Dokuz Ulum çayı, Van qalası, Kiçikçinar, Qarabağlar dairəsi, Cildır düzü, Zəyəm şəhəri, Qabırrı çayı, Şəki qalası, Qanıq çayı, Dəmirqapı qalası, Mahmudabad düzü, Təbriz qalası və s. Coğrafi və etnik adlarımızın qeydə alınması baxımından XVI-XIX əsrlərə aid arxeoqrafik sənədlər xüsusilə qiymətlidir. Həmin sənədlərdə külli miqdarda Azərbaycan toponim və mikrotoponimlərinin adları çəkilir və bu ərazinin müxtəlif zonalarında yaşayan tayfa və eynik qruplar haqqında müəyyən məlumat verilir. Bura eyni zamanda orta əsr səyyahlarının da yol qeydlərində regionumuzun coğrafi və etnik adları ilə bağlı daxil edilmiş məlumatları da əlavə etmək olar. Azərbaycan Rusiyaya birləşdirildikdən sonra rus məmurları tərəfindən dövlət kəndlilərinin həyatına və məişətinə dair yazılmış əsərlərdə, ayrı-ayrı qəzaların statistik təsvirlərində, ümumiyyətlə, Zaqafqaziyaya aid yazılmış ümumi xarakterli əsərlərdə, faktlarda və başqa rəsmi sənədlərdə və s. Azərbaycan onomastik vahidləri, xüsusilə, toponimlər və toponimyaratma ilə sıx bağlı olan etnonimlər haqqında külli miqdarda məlumatlar verilmiş, dövrün toponimik və etnonimik landşaftı həmin mənbələrdə öz geniş əksini tapmışdır. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədərki dövrdə nəşr olunmuş külliyatlarda da Azərbaycanın yer-yurd, tayfa, nəsil, etnik qrup və xalq adlarına aid zəngin faktlar vardır. Onlardan A.Şifnerin, P.Usların, E.Veydenbaumun, Dornun, A.Dirrin, N.Zeylitsin və başqa görkəmli qafqazşünasların çap olunmuş əsərləri, külliyyatlardan əksəriyyətinin müvafiq bölmə və sonlarında verilmiş coğrafi ad və terminlərin etimoloji təhlilləri və s. Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın toponim və etnonimlərinin öyrədilməsində dəyərli mənbələr sayılır. Qafqazın və o cümlədən Azərbaycanın XIX əsrin sonları və XX əsrin birinci onilliyinin toponimik mənzərəsini D.Paqirevin 1913-cü ildə Tiflisdə buraxılan, Qafqaz Hərbi Topoqrafiya İdarəsinin nəşri olan "Qafqaz regionunun beşverstlik xəritəsinin əlifba sırası" adlı monumental əsəri daha geniş əks etdirir.

Burada müxtəlif xarakterli əsərlərdə qeydə alınmış 34 min toponim sistemləşdirilmiş, sonda verilmiş xəritə əsasında onların dəqiq yeri müəyyənləşdirilmiş və beləliklə, dəyərli bir mənbə yaradılmışdır. Bu əsərə əsaslanaraq, Qafqazın, eləcə də onun ayrı-ayrı regionlarının toponimik sistemləri, adların fonetik quruluşu, toponim yaradıcılığında istifadə olunan sözlərin leksik tərkibi və əsas semantik qrupları, toposistemlər arasındakı əlaqələr və s. məsələlər haqqında maraqlı elmi nəticələr əldə etmək və ciddi araşdırmalar aparmaq olar. Əsərin bir qiymətli cəhəti də ondan ibarətdir ki, onun materialları əsasında Qafqazın bir sıra xalqlarının, xüsusilə türkdilli etnosların yayılma areallarının, onların zonanın bilavasitə konkret olaraq hansı məntəqələrində, hansı makro, mikro və elementar areallarında məskunlaşdıqlarını, bir çox türk etnoslarının adlarını çox böyük dəqiqliklə müəyyənləşdirmək mümkündür. Digər tərəfdən, lüğətdə əksini tapan coğrafi adların əsas kütləsini türkdilli toponimlərin təşkil etməsi və hər yerdə səpələnməsi, eyni zamanda türkdilli xalqların bu ərazidə üstünlük təşkil etdiyini, onların ərazinin ən qədim sakinlərindən olmasını bir daha təsdiq edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əhmədov T. “Azərbaycan toponimikasının əsasları”, BDU nəşriyyatı, 1991, 312 s.

2.Əhmədov T.M. El-obamızın adları. Bakı, "Gənclik", 1984, 128 s.

3. Filologiya məsələləri: nəzəriyyə və metodika, № 11, Bakı, 1992.

4.Qurbanov A. “Türkoloji dilçilik”, Bakı, AMEA-nın nəşri, 2019, 488 s.

5.Qurbanov A. “Azərbaycan dilinin onomologiyası”, AMEA-nın nəşri, I cild (2 cilddə). Bakı, 2019, 280 səh.

6. Məşədiyev Q. “Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri”, Bakı, Elm nəşriyyatı, 1990.

Özet

Azerbaycan'ın toponimi sisteminde faaliyet gösteren coğrafi adların ana düzenliliklerinin incelenmesinde, çoğu durumda artzamanlılığa değinilerek, öncelikle yerel telaffuz biçimleri, işlevsel-yapısal türler ve halk etimolojisinde önemli rol oynayan "halk etimolojileri" ele alınmaktadır. İçerilen alan materyallerinden kullanılan isimlerin derlenmesinde konunun gelişimi ve sistemleştirilmesi eşzamanlı bakış açısıyla ele alınmaktadır. Azerbaycan'ın toponimik manzarasını yansıtan bu nitelikteki malzemelerin çoğu, 1967-1979 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi Nesimi Dilbilim Enstitüsü'nün düzenlediği geziler sırasında elde edildi. Daha sonra hazırlanan özel isteklerin cumhuriyetin farklı bölgelerine gönderilmesi ve cevaplarının alınmasının yolu, bireysel misyonlar döneminde bir takım bölgelere toplanmıştır. 11.-12. yüzyıllara ait olan ve Azerbaycan'ın birçok yer adının yazıldığı "Kitabi-Dade Korkud" destanı, fonetik kompozisyonun daha doğru ve şeffaf bir şekilde yansıtılması açısından büyük bilimsel öneme sahiptir. Yani olaylarla bağlantılı olarak bahsedilen oykonim, oronim ve hidronimlerin yardımıyla nesnelerin ait oldukları yerleri belirlemek mümkündür. Bu destanda isimlerin büyük bir kısmının fonetik yapısı, kelimelerin anlam ve yapıları ile bu yer adlarının türetildiği sözlük birimlerinin oluşturulmasında kullanılan gramer yapıları modern yer ad sistemimizde ve dilimizde herhangi bir değişiklik yapılmadan kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, toponim, "Kitabi-Dada Korkud", destan, fonetik kompozisyon.

Abstract

In the study of the main regularities of geographical names operating in the toponymic system of Azerbaijan, in most cases touching on diachronicity, primarily local pronunciation forms, functional-structural types and "folk etymologies" that play an important role in folk etymology are considered. In compiling the names used from the included field materials, the development and systematization of the subject is handled from a simultaneous perspective. Most of the materials of this nature, reflecting the toponymic landscape of Azerbaijan, were obtained during trips organized by the Nasimi Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan in 1967-1979. Later, the special requests prepared were sent to different regions of the republic and the way of receiving their answers was concentrated in a number of regions during the period of individual missions. 11th-12th The epic " Kitabi-Dada Gorgud", which dates back to the 16th century and in which many place names of Azerbaijan are written, has great scientific importance in terms of reflecting the phonetic composition more accurately and transparently. In other words, it is possible to determine where objects belong with the help of ouconyms, oronyms and hydronyms mentioned in connection with events. In this epic, the phonetic structure of most of the names, the meanings and structures of the words, and the grammatical structures used in the creation of the lexical units from which these place names are derived are used without any changes in our modern place name system and language.

Key words: Azerbaijan, toponym, "Kitabi-Dada Gorgud", saga, phonetic composition.

E.HEMİNQUEYİN "QOCA VƏ DƏNİZ" POVESTİNDƏ SANTYAQO OBRAZININ KONSEPSİYASI

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

XÜLASƏ

Ernest Heminquey XX əsrin ən məşhur, istedadlı Amerika yazıçılarından biridir. O, romanları, qısa hekayələri, povestləri ilə rəğbət qazanmış və onun yaradıcılığı Amerika və dünya realistik sənətinin inkişafında irəliyə doğru yeni bir addım olmuşdur. Yazıçının romanlarının əsas mahiyyəti mübarizə, cəsarət idi. Məqalədə yazıçının "Qoca və dəniz" povestinin baş qəhrəmanı Santyaqo həyat eşqi ilə dolu, mübarizliyin və əzmkarlığın simvolu kimi xarakterizə olunmuşdur. Qoca Santyaqoda müdriklik var idi - o, özünü təbiətin qüdrətli qüvvələri ilə bərabər hiss edir. Qoca danışarkən dünyaya balıq tutmaq üçün doğulduğunu söyləyirdi. Santyaqo balıqçılıq haqqında hər şeyi bilir, necə ki, Heminquey də uzun illər Kubada yaşamış və böyük balıqların ovlanmasında tanınmış və məşhur olmuşdu. Beləliklə, "Qoca və dəniz" povesti yazıçının yüksək və humanist müdrikliyinin göstəricisidir.

Açar sözlər*:* yazıçı, povest, humanizm, cəsarət, nübarizə, yüksəliş

ABSTRACT

Ernest Hemingway is one of the most famous and talented American writers of the 20th century. He gained popularity with his novels, short stories, and narratives, and his work was a new step forward in the development of American and world realist art. The main essence of the writer's novels was struggle and courage. In the article, Santiago, the protagonist of the writer's story "The Old Man and the Sea", is characterized as full of love for life, a symbol of struggle and perseverance. Old Santiago had wisdom - he felt himself equal to the mighty forces of nature. The old man used to tell the world that he was born to catch fish. Santiago knows all about fishing, as Hemingway lived in Cuba for many years and became well known and famous for catching big fish. Thus, the story "The Old Man and the Sea" is an indicator of the high and humanistic wisdom of the writer.

Key words*:* writer, narrative, humanism, courage, struggle, rise

GİRİŞ

Ernest Heminquey XX əsrin ən məşhur, istedadlı Amerika yazıçılarından biridir. O, romanları, qısa hekayələri, povestləri ilə rəğbət qazanmış və onun yaradıcılığı Amerika və dünya realistik sənətinin inkişafında irəliyə doğru yeni bir addım olmuşdur. Heminquey yaradıcılığının əsas mövzusu adi amerikalının faciəvi taleyi mövzusu idi. Yazıçının romanlarının əsas mahiyyəti mübarizə, cəsarət idi. Müəllif ən çətin şəraitdə ləyaqətini qorumağı bilən qürurlu, güclü, insanpərvər qəhrəmanlara heyran qalır və bununla belə, Heminqueyin bir çox qəhrəmanı ümidsiz tənhalığa və təkliyə məhkum olanlardır. E. Heminqueyin ədəbi istiqaməti XX əsr nəsrində xüsusi yer tutur. Onun nəsri insanların həyatının, varlığının konturudur, hisslərin, istəklərin, motivlərin böyüklüyünü və unikallığını özündə ehtiva edir.Heminquey povest janrını mümkün qədər obyektivləşdirməyə, ondan birbaşa müəllif qiymətləndirmələrini çıxarmağa və mümkün olduqda dialoqu monoloqla əvəz etməyə çalışırdı.

Heminquey daxili monoloqdan istifadə məharətində böyük zirvələri fəth etdi. Onun əsərlərində kompozisiya və üslub komponentləri personajların hərəkətlərinin inkişaf maraqlarına tabe edilmişdir. Heminqueyin irəli sürdüyü prinsip hadisələrlə birbaşa əlaqəli görünməyən, lakin əslində mətndə böyük rol oynayan minlərlə ən xırda detalları görmək bacarığına əsaslanmışdır. Heminqueyin nəşr etdirdiyi son kitabı "Qoca və Dəniz" povestidir. Yazıçının bu povestinin xarakterini daha çox faciəvi qəhrəmanlıq kimi müəyyən etmək olar. O, qələbəni məğlubiyyətin özündə təsvir edir və buna baxmayaraq, insan ruhunun mətanətini təsdiq edir. Yazıçının bu möhtəşəm povesti dünyanı həyəcanlandırdı. "Qoca və dəniz" Heminqueyin son yaradıcılıq yüksəlişidir. Bu kitab dünya miqyasında rezonans doğurmuş və povest nüfuzlu Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. "Qoca və dəniz" povesti həm bədii məharət, həm də mövzu baxımından ədəbi həyatda böyük hadisəyə çevrildi. İddia etmək olar ki, burada, Heminqueyin yaradıcılığında ilk dəfə olaraq, qəhrəman həyatının çağırışını sənətində görən zəhmətkeş oldu. Vüsalə Mahir qızının fikirləri burada çıx maraqlıdır. O deyirdi: "Mətni oxuyarkən yazıçının nələr keçirdiyini duymaq olur. Hər əsərdə yazıçının onu qələmə aldığı vaxtın əhvalı var. "Qoca və dəniz"də Heminqueyin mübarizliyi, həyata bağlılığı, hətta hikkəsi də görünür. Bəlkə də 84 gün uğur qazanmayıb, sonra nəhəng balıq tutmuş qoca elə əvvəlki romanı uğursuz olduğu üçün ədəbi camiədən üz döndərib bir balıqçı qəsəbəsində gününü keçirən Heminqueydir? "[2.] Qoca Santyaqoda müdriklik var idi - o, özünü təbiətin qüdrətli qüvvələri ilə bərabər hiss edir. Qoca danışarkən dünyaya balıq tutmaq üçün doğulduğunu söyləyirdi. Santyaqo balıqçılıq haqqında hər şeyi bilir, necə ki, Heminquey də uzun illər Kubada yaşamış və böyük balıqların ovlanmasında tanınmış və məşhur olmuşdu. Qocanın nəhəng bir balığı necə tutmağı, onunla necə uzun, yorucu bir mübarizə apardığını, onu necə məğlub etdiyini, lakin öz növbəsində ovunu yeyən köpəkbalıqları ilə mübarizədə məğlub olmasının bütün hekayəsi olduqca təsirlidir. Balıqçının təhlükəli və çətin peşəsi haqqında incəliklərə qədər ən böyük biliklərə malik olduğunu yazıçı məharətlə təsvir edir. Povestdə dəniz canlı varlıq kimi görünür. Qoca dənizi daima böyük bir varlıq kimi düşünürdü və əgər o coşursa, fırtınalar içərisində yox olursa nə edə bilərsən, bu onun təbiətidir. Qocanın balıqla döyüşü simvolik məna kəsb edir, insan əməyinin, ümumən insan səylərinin simvoluna çevrilir.

"Qoca və dəniz" povestində süjet faciəvi şəkildə inkişaf edir - Qoca mahiyyət etibarı ilə köpək balıqları ilə qeyri-bərabər döyüşdə məğlub olur və bu qədər çətinliklə əldə etdiyi şikarını itirir.

"Qoca və dəniz" povesti yazıçının yüksək və humanist müdrikliyinin göstəricisidir. Bu, Heminqueyin bütün ədəbi karyerası boyunca axtardığı əsl humanist idealı təcəssüm etdirirdi. Qocanın adı Santyaqodur. Onun adı həm simvolikdir və digər tərəfdən onu real, daha az ümumiləşdirilmiş "qoca" edir. O, arıq, əzablı günlər görmüş, yanaqları qəhvəyi ləkələrlə örtülmüşdü. Qocanın gözündə dənizin rəngi E.Heminquey üçün xüsusi bir detaldır. Santyaqo dənizə aşiqdir, su onda incəlikdən qorxuya qədər müxtəlif hissləri oyadır. Dəniz onun həyatıdır. Mavi rəng xəyalların simvoludur. Qoca dənizdən nəhəng balığı götürmək fantaziyasından heç vaxt əl çəkə bilmir. Qocanın bütün həyatı dənizlə bağlıdır, o, özünü dənizsiz təsəvvür edə bilməz. Başqa yol ola bilməz. Qoca Santyaqonun həyatı çox çətindir. O, bir çox çətinliklərə dözməli olur. Amma onun mehriban ürəyi hər zaman sevgi və incəliklə hamının üzünə açıqdır. O, dənizi sevir, onu mehribanlıqla, nəvazişlə xatırlayır. Qoca Santyaqo gecə-gündüz balıq tutur. Bu iş ona yaşamağa kömək edir. Dənizdə onun başına hər cür macəralar gəlir. Söhbət təkcə boş balıq torlarından deyil, həm də köpək balıqları ilə mübarizədən gedir. Balıq haqqında düşüncələr onu bir saniyə belə tərk etmir. Hətta fikirlərində davamlı olaraq balıqlarla danışır. O, özünü "qeyri-adi qoca" adlandırır. Bunu həmişə təsdiqləyir. Dənizdə keçirdiyi o uzun günlərdən sonra köpək balıqları ilə dəhşətli döyüşdə qoca evə dönür. Bu mübarizə ona nə qədər güc, nə qədər sağlamlıq, nə qədər ağrılı yaralar vurur!

Çətin zamanlarda, köpək balıqları ilə döyüşlərdə Manolin haqqında düşüncələri onu heç vaxt tərk etmir. Həmişə oğlanın yanında olmasını istəyir. Manolin qocadan yaxşı balıqçı olmağı öyrənmək istəyirdi. Onun üçün Santyaqo cəsarət, mübarizlik nümunəsi və öz işinin peşəkarı idi. Həmçinin Manolin qocaya xüsusi bir nəvazişlə yanaşır, həmişə ona kəmək etmək istəyirdi: "Qocanın halı oğlanı yaman kədərləndirirdi; hər gün əliboş qayıtdığını görəndə ona əməlli-başlı yazığı gəlirdi. Oğlan axşamlar sahilə gedib qayıqdakı şey-şüyləri – kəndiri, yelkən dolanmış dorağacını, ya da nizəni daşımaqda qocaya kömək edirdi." [1.] Qoca ilə oğlan arasındakı münasibətdən nümunə götürərək, yaxşılığın şər və pislikdən daha güclü olduğunu çox aydın başa düşürük. Nə qədər ki, yaxşılıq var, insanlar bu çətin anlarda belə daha asan və daha yaxşı yaşayacaqlar. Santyaqo kimi insanlar isə həmişə Manolin kimi insanların qəlblərində yaşayacaq, və bu Qocanın mübarizliyi, əzmkarlığı və cəsarəti bir çox insanlar üşün həyatda mübarizə aparmağın və məqsədə çatmağın simvoluna çevriləcək. İnsan həyatın bütün sınaqlarına hazır olmalı, çətin günlərdə belə ümidini itirməməlidir. Çünki bir gün həyat özü sınaqlardan səylə çıxmağa çalışan insanı mükafatlandıracaq.

ƏDƏBİYYAT

1. https://achiqkitab.aztc.gov.az/az/file/view/kitabyurduorg-1477680429-ernest-heminquey-qoca-ve-deniz-1.pdf
2. https://kulis.az/xeber/edebi-tenqid/xeber -26386
3. https://www.anl.az/down/meqale/edebiyyat/2018/noyabr/617774.htm

CREATIVITY OF RASUL RZA IN THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN CHILDREN'S POETRY OF THE 20TH CENTURY (1940-1980)

XX YÜZİL AZƏRBAYCAN UŞAQ ŞEİRİNİN İNKİŞAFI TARİXİNDƏ RƏSUL RZA YARADICILIĞI (1940-1980)

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Zaman göstərir ki, Rəsul Rza poeziyası əbədiyaşar poeziyadır, onun yaradıcılığı gündən-günə gəncləşərək, daima müasir qalır, hər zaman öz yeni oxucularını tapır.

Fikrət Qoca, Xalq şairi

XX əsr Azərbaycan poeziyasının əzəmətini, gücünü, sənətkarlığını özündə toplayan ən qüdrətli şairlərimiz sırasında Rəsul Rzanın adı xüsusi yer tutur. Milli şeri məzmun və forma, biçim, dil baxımından təzə obrazlar, ifadələr, deyim tərzi, heç kəsin ona qədər işləmədiyi qafiyələr və neologizmlərlə zənginləşdirmiş novator şair eyni zamanda Azərbaycanda sərbəst şerin yaradıcılarından biri və ən böyük nümayəndəsidir. Azərbaycan tarixi və taleyinin bir çox mühüm və ağrılı problemlərinin əks olunduğu Rasul Rza poeziyası milli mahiyyətli olduğu üçün eyni zamanda beynəlmiləl, bəşəri poeziyadır. Azərbaycanın vətənpərvər, milli düşüncəyə malik dünyəvi dəyərlərində əhəmiyyətini dərk edən, müasir nəslin formalaşdırılması zamanı irəli sürdüyü çağırışlar, Azərbaycan uşaqlarının tərbiyəsi və təlimində Azərbaycan klassik uşaq ədəbiyyatının mühüm yer tutduğunu hər zaman vurğulayan şairlərimizdən olmuşdur. Uşaq ədəbiyyatı irsini ölkəmizdə bir neçə nəslin formalaşmasında əvəzsiz mənəvi sərvət kimi səciyyələndirən Rəsul Rza müstəqillik dövrü Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaradılması və inkişaf etdirilməsinin də ədəbi-elmi mühitimizin əsas qayğılarından, məsul vəzifələrindən biri olduğunu bütün əsərlərində poetik bir dildə izah etmişdir. Uşaq ədəbiyyatında tarixi təcrübəsi olan R.Rza Azərbaycan uşaq ədəbiyyatına maarifçilik ruhu yaşadaraq ümummilli ideyalarla zəngin olan uşaq əsərlərində, bu ədəbiyyatın inkişafında böyük rol oynayaraq, bəşəri dəyərlərin də ağırlığını qoruyub saxlamağa nail olaraq maraqlı yaradıcılıq yolu keçmişdir. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı ədəbi-tarixi ənənələri qoruyub saxlayan bir ədəbi prosesdir. Bu tarixi prosesin əsas məqsədi, milli ideyayanın və sağlam düşüncəyə malik uşaq ədəbiyyatının inkişaf perspektivləri kimi mənəvi keyfiyyətlər aşılayan əsərlərin yazılmasına üstünlük verilməsini hörmətli şairimiz hər zaman qeyd etmişdir. Rəsul Rza 1910-cu il mayın 19-da Azərbaycanın Göyçay şəhərində ziyalı ailəsin də anadan olmuşdur. R.Rza ilk şeirləri ilə mətbuatda çıxış etməyə başlayanda ədəbi prosesdə yeni, inqilabi bir düşüncə formalaşırdı. Bir tərəfdə təcrübəli yazıçılar, digər tərəfdə isə yeni yazıçılar nəsli fəaliyyət göstərirdi və qeyd olunmalıdır ki, yeni ədəbiyyat uğrunda mübarizə, bu ədəbiyyatın ideya-bədii prinsiplərini müdafiə və qızğın təbliğ etmək, bu prosesin çox mühüm bir tərəfi idi. R.Rza da ilk şeirləri ilə bu ədəbi mübarizəyə qoşulan şair kimi diqqəti cəlb edirdi. Onun elə ilk şeirlərində istedadlı bir şairin yaradıcılıq özünəməxsusluğu duyulurdu. Dərc olunan ilk mətbu əsəri “Bu gün” şerində oxucu anlayışı onun poetik prinsipinin əsas tələbi idi.

Mənim şerim bu günün,

bu gündü mənim şerim,

bu günsüz yarın olmaz,

bu gün yoxsa

yarınlar da qurulmaz.

Məhz bu misraların yaradıcılıq əhvali-ruhiyyəsində, müasir ədəbiyyatın, ədəbi prosesin mənzərəsini görürük. Müasir poeziyanın novatorluq yolunda və prinsiplərində şairin mövqeyi kifayət qədərdir. XX əsrin "birinci yolunda" M.Ə.Sabir, A.Səhhət, kimi şairlər, "ikinci yolunda" Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəm kimi böyük şairlər yazıb-yaradıblar. "Üçüncü yolda" isə ardıcıl yazıb-yaradan, özündən sonra böyük məktəb qoyan şairimiz Rəsul Rza oldu. Şairin poema yaradıcılığı minillik tarixə malik Azərbaycan poeziyasına özünəməxsus yenilik, təravət gətirmişdir. Rəsul Rzanın lirik-epik səpkidə yazılmış "Qızılgül olmayaydı" poeması Azərbaycan ədəbiyyatında repressiya qurbanları mövzusunda yazılmış ən dəyərli əsərlərdən biri sayılır. Poemanın mövzusu Müşfiqin həyatı və taleyi ilə bağlıdır. Rəsul Rza həm də gözəl poemalar müəllifi kimi tanınmışdır. Onun "Bir gün də insan ömrüdür", "Füzuli", "Qızıl gül olmayaydı", "Xalq həkimi", "Xalq şairi", "Bir min dörd yüz on səkkiz" və s. əsərləri Azərbaycan poemalarının ən gözəl nümunələridir. Rəsul Rza həmçinin, özünün yaradıcılıq metodu və xüsusiyyəti ilə də həmişə fərqlənən orjinal şairdir. R.Rzanın bu dövr poeziyasında məşhur "Rənglər" silsiləsinin ayrıca yeri vardır. Silsilə şeirləri ilk dəfə 1962-ci ildə "Azərbaycan" jurnalında (№11) dərc olmuşdur. Silsilənin bu nəşri 27 şeirdən ibarət idi. "Firuzəyi", "Qırmızının inam çaları", "Mavinin təsəlli çaları", "Sürməyi", "Saman sarısı" və s. poetik mətnlərini yazdı və bu yeni şeirlər "Dözüm" kitabına (1965) daxil edildi. Bütövlükdə silsilə 33 şeirdən ibarətdir. Rəsul Rza özünün yaradıcılıq metodu, sənətkarlıq xüsusiyyəti ilə həmişə fərqlənən orijinal şairdir. Poeziya aləmində şairin öz üslubu, öz dəsti-xətti var. Onun sənət aləminin məzmun və mündəricəsinə diqqət yetirdikdə bu yaradıcılığın yalnız Rəsul Rzaya məxsusluğunu çətinlik çəkmədən görürsən. Rəsul Rza heç kimi yamsılamır, heç kəsi təkrarlamır. Rəsul Rza ömrü yalnız şərəfli, dözümlü, heç kəsə baş əyməmiş bir ömr olduğuna görə deyil, həm də dəyişən dövranların, zamanların ərzində öz varlığını, təməl dəyərlərini qoruyub saxlayan bir Çinar ömrüdür. Onun "Çinar ömrü"nə qədər uzanan, dönmədən, azmadan qət edilmiş bir həyat yolu var.

Gecə keçmiş, ulduzlar ağ, göy qara...

Söykənmişəm qocaman bir çinara.

Gecə qara durdum, düşündüm bir az,

Dedim:- Nədən ulu çinar yıxılmaz?

Birdən çinar dilə gəldi, dedi:-Bax!

Bu torpaqda dərindən kök salaraq,

Hər tərəfə uzatmışam qolumu,

Övladlarım bürüyüb sağ-solumu.

Belə məğrur dayanmağa haqlıyam,

Mən kökümlə bu torpağa bağlıyam.

Xalqımızın çinar vüqarlı yenilməz şairi təkcə özünün bu qüdrəti, bu əzəməti ilə deyil, həm də nəcibliyi və həlimliyi ilə doğma xalqının hərarətli qəlbinə, işıqlı yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Rəsul Rza irsinin mahiyyəti uşaqlarda yeni dövr şeirini daha dərindən duymaq, başa düşmək haqqında təssəvvür oyatmaqdır. Şairin "Mən torpağam"adlı şeirində dəyərli bədii nümunələrə rast gəlirik.

Mən torpağam, məni atəş yandırmaz

Tərkibimdə kömürüm var, külüm var,

Mən baharam çəmən-çəmən

Çiçəyim var, gülüm var.

Mən küləyəm, əsməsəm,

Kim bilər ki, mən varam.

Mən buludam, səhraları susuz görüb,

Ağlaram.

Mən ürəyəm, döyünməsəm

Ölərəm.

Rəsul Rza "Mən torpağam" şeirində insanı yüksək qiymətləndirir, insan əlinin yaratdığı nemətləri görüb sevinir, zəhmətə qiymət verməyi bacarır. İnsanı hətta buluda bənzədir. Bulud susur, səhraları görüb yağış yağdırır, səhraları suvarır. İnsan da çətinliyə düşənlərə, darda qalanlara kömək əlini uzadır, xeyirxah işləri ilə onları sevindirir.

Mən insanam, vətənim var, elim var.

Ən böyük həqiqəti Azadlığı, məhəbbəti, nifrəti

Söyləməyə qadir olan dilim var.

Şair böyük vətənpərvər kimi vətəni ilə, dili ilə fəxr edir. Ana dilinin qüdrətli, zəngin olduğunu da şeirində vurğulayır. Rəsul Rza XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. O, söz sənətimizə forma və məzmunca yeniliklər gətirərək novator şair kimi milliliyimizi qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan dilinin poetik potensialının yeni-yeni imkanlarını üzə çıxaran Rəsul Rza yarım əsrə yaxın dövr ərzində yüksək dəyərli bədii nümunələr meydana gətirməklə yanaşı, respublikamızın elmi-mədəni həyatında yaxından iştirak etmiş, dolğun və səmərəli ictimai fəaliyyəti ilə tanınmışdır. Şairin uşaq ədəbiyyatında fəaliyyəti danılmazdır. Rəsul Rzanın "İlkin məktəbə gedir", "Balacaların təbiət ensiklopediyası", "Cücülər", "Təranənin oyuncaqları" və s. kimi kitablarının rolu müasir Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının maraqlı mövzularındandır. Şairin "Balacaların təbiət ensiklopediyası" adlı kitabındakı şeirlər demək olar ki, bütün heyvanlara, həşəratlara və bitkilərə həsr edilmişdir. Məsələn, Tülkü, Dələ, Porsuq, Pişik, Dəvə, Keçi. Quşlardan Qaraquş, Qartal, Bildirçin, Laçın. Həşəratlardan Dozanqurdu, Əqrəb, Kəpənək, Çəyirtkə və s. kimi maraqlı heyvanlar, uşaqların təbiətlə bağlı bilgilərini formalaşdırır. Əsas məqsəd isə şair tərəfindən uşaqları təbiətə səyahətə aparmaqdır. "Buludların ətəyində yellənən yaz yağışından göbələk ətri gəlir. Çiçəklər yuxulu, heyrətli, iri gözləriylə üfüqdə gül açan günəşə boylanırlar. Qarışqalar, arılar, kəpənəklər çölə, çəmənə tələsirlər. Quş isə göllərin gümüşü sinəsi kimi titim-titim titrəyir. Yüzillik çinar isə köhlən ürgələrin kişnərtisindən diksinir. Açılan səhər təbiətə təzə qayğılar gətirir".

"Balacaların təbiət ensiklopediyası" adlı kitabındakı şeirlərində heyvanlara, həşaratlara aid maraqlı tanışlıq epizodları var. "Zürafə", "Dələ" şeirləri buna misal ola bilər.

Zürafə

Boynu uzun zürafə
Boylanır hər tərəfə
Yarpaqları yeməkçin
Hündür-hündür ağacdan
Nə pilləkan gərəkdir,
Ona, nə də nərdivan...

Dələ

Bu quyruğu uzun dələ,
Bir yaşında deyil hələ.
Adət edib tullanmağa
Bu budaqdan o budağa.
Qoz fındığı şaraq-şaraq
Dişlərində sındıraraq,
Yeyir, yaman nadincdir o,
Çox hiyləgər, çox bicdir o.

R.Rzanın ədəbi yaradıcılığı olduqca zəngin ədəbiyyatdır. Onun əsərlərindən "Rənglər"silsiləsindən ibarət olan şeirlər kitabı Kanada da üç dəfə təkrar çap olunmuşdur. Azərbaycanda da, uzaq Kanadada da, Danimarkada da, Fransada da, Moskvada da fərqli illərdə böyük oxucu kütləsinin tələbi ilə təkrar nəşr olunmuşdur. "Rənglər" silsilə kitabından fərqli olaraq yazıçı, balaca oxucularına rəngləri tanıdırdısa, "Balacaların təbiət ensiklopediyası" silsiləsində isə məqsəd azyaşlı uşaqlarda təbiətə qarşı sevgi hissi aşılamaqdır. Silsilənin ilk bölümündə, şair "Bostan və tərəvəz bitkiləri" nin zahiri əlaməti haqqında danışaraq, eyni zamanda qidada və müalicə xüsusiyyətlərinə toxunaraq gərəkli məlumat verir. Şair bitkilər və güllər haqqında məlumat verərkən əsərdə onların təbiət adlarınıda açıqlayır. Onların zahiri əlamətlərinidə olan fərqliliyi balaca oxucularına şeir yolu ilə təsvir edir. R.Rza, təbiətdən cəmiyyətə, cəmiyyətdən də təbiətə boylanan, insanla təbiət arasında harmoniyanı şeirlərində böyük məhəbbətlə canlandıran şairdir. Azərbaycan həm də uzunömürlü şairlər diyarıdır. Mikayıl Müşfüq, Səməd Vurğunun və Əli Kərimin qısa şair ömürlükləri oxucularını nə qədər sarsıtsa da, uzunömürlü şairlərimizin varlığı poeziyamızın toy-bayramıdır. R.Rza müasir Azərbaycan poeziyasının öndər şairlərindən biridir. 70 yaşına qədər ömür sürmüşdür. Bütün ömrü, həyatı, aldığı nəfəs belə sözlə, şeirlə yoğrulan R.Rza əsl poeziya həqiqətidir. Milli Azərbaycan şeirinin, bütün gözəllik və incəliklərini özündə əks etdirən R.Rza şeiri XX əsrin söz inciləridir; torpaq kimi səxavətli, günəş kimi odlu, hərarətli, səma kimi aydın və işıqlıdır... Sevimli şairimiz Rəsul Rza 1981-ci il aprelin 1-də Bakıda vəfat etmiş və Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərlər: Beş cilddə. I cild-Bakı-Azərnəşr, 2002- səh, 458

2. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərlər: Beş cilddə. II cild-Bakı-Azərnəşr, 2002-səh, 435

3. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərlər: Beş cilddə. III cild-Bakı-Azərnəşr, 2002-səh, 431

4. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərlər: Beş cilddə. IV cild-Bakı-Azərnəşr, 2002-səh, 463

5. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərlər: Beş cilddə. V cild-Bakı-Azərnəşr, 2002-səh, 457

Özet

Çocuk edebiyatı mirasını ülkemizde birkaç neslin oluşmasında paha biçilmez bir manevi varlık olarak nitelendiren Resul Rıza, şiirsel bir dille, Azerbaycan çocuk edebiyatının yaratılması ve geliştirilmesinin edebiyat ve sanatımızın temel kaygılarından ve sorumlu görevlerinden biri olduğunu anlattı. bağımsızlık döneminde bilimsel ortam. Çocuk edebiyatında tarihi tecrübeye sahip olan R.Rza, Azerbaycan çocuk edebiyatına aydınlanma ruhunu aşılamış, milli fikirlerle zengin çocuk eserlerinin gelişmesinde büyük rol oynamış, insani değerlerin önemini korumayı başarmıştır. Azerbaycan çocuk edebiyatı edebi-tarihsel gelenekleri koruyan bir edebi süreçtir. Değerli şairimiz, bu tarihsel sürecin temel amacı olarak milli fikrin ve çocuk edebiyatının sağduyu ile gelişme perspektifleri olarak ahlaki vasıflar aşılayan eserler yazmayı tercih etmeyi her zaman belirtmiştir. Resul Rıza, 19 Mayıs 1910'da Azerbaycan'ın Göyçay şehrinde aydın bir ailede dünyaya geldi. R.Rza ilk şiirleriyle basında yer almaya başladığında edebiyat sürecinde yeni, devrimci bir düşünce şekilleniyordu. Bir yanda deneyimli yazarlar, diğer yanda yeni bir yazar kuşağı vardı ve şunu da belirtmek gerekir ki, yeni edebiyat mücadelesi, bu edebiyatın ideolojik ve sanatsal ilkelerinin korunması ve hararetle savunulması çok önemli bir mücadeleydi. bu sürecin bir yönü. R.Rza, ilk şiirleriyle bu edebiyat mücadelesine katılan bir şair olarak dikkat çekmiştir. Yetenekli bir şairin yaratıcılığı ilk şiirlerinde hissediliyordu. İlk matbu eseri Bu Gun'da okurun anlaması onun şiirsel ilkesinin temel gereğiydi. R.Rza'nın edebi eseri oldukça zengin bir edebiyattır. Eserleri arasında "Renkler" serisinden oluşan şiir kitabı Kanada'da üç kez yeniden basıldı. Çok sayıda okuyucunun isteği üzerine Azerbaycan, uzak Kanada, Danimarka, Fransa ve Moskova'da farklı yıllarda yeniden basıldı. Yazar, "Renkler" kitap serisinden farklı olarak küçük okuyucularına renkleri tanıtırken, "Çocuklar İçin Doğa Ansiklopedisi" serisi ise küçük çocuklara doğa sevgisi duygusu aşılamayı amaçlıyor. Şair, serinin ilk bölümünde "Bostan ve sebze bitkileri"nin görünümünden bahsederken aynı zamanda besleyici ve şifalı özelliklerine de değinerek gerekli bilgileri veriyor. Şair, eserde bitki ve çiçekler hakkında bilgi verirken bunların doğal isimlerini de açıklamaktadır. Dış işaretlerindeki farklılığı şiirle küçük okurlarına anlatıyor. R.Rza, doğadan topluma, toplumdan doğaya uzanan, insan ve doğa arasındaki uyumu şiirlerinde büyük bir sanatla canlandıran bir şairdir. Azerbaycan aynı zamanda uzun ömürlü şairlerin de ülkesidir. Mikayil Müşfuk, Samad Vurgu ve Ali Kerim'in kısa biyografileri okurları ne kadar şok etse de, uzun ömürlü şairlerimizin varlığı şiirimiz için bir şanstır. R.Rza, modern Azerbaycan şiirinin önde gelen şairlerinden biridir. 70 yaşına kadar yaşadı. Bütün hayatı, hayatı ve nefesi söz ve şiirle yoğrulan R.Rza, şiirin gerçek hakikatidir. Milli Azerbaycan şiirinin tüm güzelliklerini ve inceliklerini bünyesinde barındıran R.Rza'nın şiiri, 20. yüzyılın söz incileridir; Toprak kadar cömert, güneş kadar ateşli ve sıcak, gökyüzü kadar berrak ve parlak...

Sevgili şairimiz Resul Rıza, 1 Nisan 1981'de Bakü'de vefat etti ve Fahri Hiyaban'da defnedildi.

Anahtar kelimeler: milli, sorun, düşünce, klasik, şiir, tecrübe, fikir

Abstract

Describing the heritage of children's literature as an invaluable spiritual asset in the formation of several generations in our country, Resul Rıza explained in a poetic language that the creation and development of Azerbaijani children's literature is one of the main concerns and responsible duties of our literature and art. scientific environment during the independence period. R. Rza, who has historical experience in children's literature, instilled the spirit of enlightenment in Azerbaijani children's literature, played a major role in the development of children's works rich with national ideas, and managed to preserve the importance of human values. Azerbaijani children's literature is a literary process that preserves literary-historical traditions. Our esteemed poet has always stated that the main purpose of this historical process is to prefer to write works that instill moral qualities as common sense and development perspectives of the national idea and children's literature. Resul Riza was born on May 19, 1910, in Goychay city of Azerbaijan, in an intellectual family. When R.Rza started to appear in the press with his first poems, a new, revolutionary thought was taking shape in the literary process. There were experienced writers on one side, and a new generation of writers on the other, and it should be noted that the struggle for new literature, the preservation and fierce defense of the ideological and artistic principles of this literature, was a very important struggle. one aspect of this process. R.Rza attracted attention as a poet who participated in this literary struggle with his first poems. The creativity of a talented poet was felt in his first poems. In his first printed work, This Gun, the reader's understanding was the basic requirement of his poetic principle. R.Rza's literary work is a very rich literature. Among his works, the poetry book consisting of the "Colors" series has been reprinted three times in Canada. At the request of numerous readers, it was reprinted in different years in Azerbaijan, distant Canada, Denmark, France and Moscow. Unlike the "Colors" book series, the author introduces colors to his young readers, while the "Nature Encyclopedia for Children" series aims to instill a sense of love for nature in young children. In the first part of the series, while the poet talks about the appearance of "Orchard and vegetable plants", he also gives the necessary information by touching on their nutritional and healing properties. While giving information about plants and flowers in the work, the poet also explains their natural names. He explains the difference in his external signs to his little readers through poetry. R.Rza is a poet who portrays the harmony between humans and nature with great artistry in his poems, extending from nature to society, from society to nature. Azerbaijan is also the country of long-lived poets. No matter how short biographies of Mikayil Müşfuk, Samad Vurgu and Ali Kerim shock the readers, the existence of our long-lived poets is a chance for our poetry. R. Rza is one of the leading poets of modern Azerbaijani poetry. He lived until he was 70 years old. R. Rza, whose whole life, life and breath are kneaded with words and poetry, is the real truth of poetry. R. Rza's poetry, which contains all the beauties and subtleties of the national Azerbaijani poetry, is the pearl of words of the 20th century; As generous as the earth, as fiery and warm as the sun, as clear and bright as the sky...

Our beloved poet Resul Rıza passed away in Baku on April 1, 1981 and was buried in Fahri Hiyaban.

Keywords: national, problem, thought, classical, poetry, experience, idea

THE ROLE OF GILMAN ILKIN IN AZERBAIJAN CHILDREN'S LITERATURE. RELEVANCE OF THEME IN THE NOVEL OF BAKU AND BAKILIANS

QILMAN İLKİNİN AZƏRBAYCAN UŞAQ ƏDƏBİYYATINDA ROLU. BAKI VƏ BAKILILAR ROMANINDA MÖVZU AKTUALLIĞI

AYGUN AHMADOVA SHUKUR KIZI

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi (Ü. Hacıbeyov-68), 0000-0002-2464-2513

Qılman İlkin ədəbiyyat tarixində özünəməxsus mövqeyə malik sənətkarlardan biri kimi uzun illər ərzində çoxcəhətli səmərəli fəaliyyət göstərmiş və zəngin Azərbaycan nəsrinin realist ənənələri zəmnində yaratdığı qiymətli əsərləri ilə milli mədəniyyətin inkişafına töhfələr vermişdir. **İlham Əliyev,**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Qılman İlkin (Musayev) bütün yaradıcılığında yeni nəslin tərbiyəsini əsas məqsəd kimi qarşıya qoyaraq, onların mənəvi həyatında aşkar olan narahatlıqların, həyəcanların müsbət yöndə bədii həllinə çalışıb, insan tərbiyəsinin ən başlıca və əsas məsələləri üzərində düşünüb, nəticədə, uşaqların mənəvi tələbatını ödəyən əsərlərin yazılmasına nail olub. Nasirin bir çox əsərlərində uşaqların məişəti, onların məktəb həyatı, elmə, təhsilə olan tükənməz həvəsi, əxlaqi təmizliyi, mənəvi-psixoloji və əxlaqi-etik münasibətləri öz əksini tapıb. Yazıçının yaradıcılığına daxil olan nəsr və dramaturji əsərlər müxtəlif mövzuları əhatə edir. Bir sıra hallarda dövr üçün daha səciyyəvi olan əmək adamlarının, onların cəmiyyətdə tutduğu mövqenin pafoslu tərənnümü, ideoloji-siyasi məqamlara nüfuz etməsi diqqəti çəksə də, yeni nəslin elmi biliklərə yiyələnməsinə, təlim-tərbiyəsinə, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin formalaşmasına meyli, istəyi daha güclü nəzərə çarpır. Yeni dövrdə qurub-yaratmağı, vətən, xalq üçün xidmət göstərməyi tövsiyə edən nasir, tərbiyə yolunu bunda görür, gənc nəslin bu istiqamətdə formalaşmasını məqbul sayırdı. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rolu olan yazıçılardan biridə Qılman İlkindir. O, 1914-cü il aprel ayının 28-də Bakının Mərdəkan kəndində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini Zeynalabdin Tağıyevin Mərdəkanda açdığı Bağbançılıq məktəbində alıb. Bu məktəbdə ona Feyzulla Qasımzadə və Cəfər Rəmzi dərs deyiblər. Hörmətli yazıçımız, öz xatirələrində Zeynalabdin Tağıyevi necə gördüyündən söz açırdı. Deyirdi ki, Tağıyev hərdən bizim məktəbə də baş çəkirdi, o qədər sadə idi ki, heç deməzdin bu, milyonçudur. Amma ömrünün son illərini əzəbla yaşayirdı. Nərimanov olmasaydı bolşeviklər onun qocalığına heç baxmazdılar. Bir yazıçı olaraq, Q. İlkin bütün həyatı boyu tarixi hadisələri izləyərək 96 il yaşadı. Azərbaycan yazıçıları arasında misli olmayan bir uzunömürlülüyə imza atan nadir yazıçılarımızdan biri oldu. İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq Qılman İlkin ordu sıralarına çağırılmışdır. O, müharibə illərində keçmiş Sovet Ordusu tərkibində Qafqaz cəbhəsində və İranda hərbi qəzetlərdə müxbir olmuş, Təbrizdə çıxan "Vətən yolunda" adlı əsgər qəzetinin redaksiyasında çalışmışdır. Xalq yazıçısı Ənvər Məmmədxanlı haqqında xatirələrində yazırdı, "Ənvər Məmmədxanlı ilə dostluğumuz otuzuncu illərdən başlamışdı. Onun istedadını yüksək qiymətləndirirdim. Azərbaycan nəsrində lirik üslub onun və İlyas Əfəndiyevin adıyla bağlıdır. Ümumiyyətlə mən ağlamağı sevən bir insan deyiləm.

Heç bir yazıçının, şairin dəfnində ağlamamışam, göz yaşlarımı saxlamışam, amma Ənvər Məmmədxanlının ölüm xəbərini eşidəndə özümü saxlaya bilmədim. Çünki Ənvər Məmmədxanlı mənim nəzərimdə fövqəladə insan idi. Mərd, xeyirxah, sədaqətli, ağıllı və həm də istedadlı idi. Ənvər ziyalılığın mücəssəməsi idi. Həyat tərzi köhnə kişiləri xatırladırdı, amma o, başdan-ayağa müasir insan idi". Müasir Azərbaycan nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən olan Qılman İlkin 1943-cü ildən etibarən ədəbi yaradıcılığa başlamışdır. O, altmış ildən artıq bir dövr ərzində nasir kimi zəngin fəaliyyət göstərmiş və ədəbiyyatımızın inkişafına öz töhfəsini vermişdir. Yazıçının qələminin məhsulu kimi meydana çıxan çox sayda hekayə, povest və romanlarda tarixilik, vətənpərvərlik və tərbiyəvi mövzular aparıcı yer tutmuşdur. Bu əsərlər yaxın keçmişimizdə baş verən hadisələrlə və müasirlərimizin həyatından alınan bədii lövhələrlə zəngin nəsr nümunələridir. Dövrün gənc ədəbi simalarından olan Qılman İlkin yaradıcılığı öz əlvanlığı ilə diqqəti cəlb edirdi. Qələm təcrübələri ilə ədəbi aləmə qədəm qoyaraq ədəbi mühitin daha da canlanması və formalaşmasına böyük təsiri ilə seçilmişdir. Ədəbi yaradıcılığa Qılman İlkin bir publisist kimi başlayıb, "Ədəbiyyat qəzeti"ndə tənqidi məqalələri dərc edilib. "Yaralı şahin" adlı hekayəsi ilə yaradıcılığa başlayan Q. İlkin 1947-ci ildə "Həyat yollarında" adlı ilk kitabını nəşr etdirmişdir. Eyni adlı povestdə müəllif görkəmli dramaturqumuz Nəcəf bəy Vəzirovun uşaqlıq illərinin maraqlı, yaddaqalan lövhələrini yarada bilmişdir. 1949-cu ildə hekayələrdən ibarət ikinci kitabı nəşr edilmiş, sonra Q. İlkin daha məhsuldar çalışaraq Üçtəpə uşaqları", "Sahil küçəsində", "Yazılı daş". "Qalada üsyan" kitablarını yazmışdır. Axırıncı əsər daha çox şöhrət qazanmış, onun motivləri əsasında uşaqların və böyüklərin çox sevdiyi "Yenilməz batalyon" filmi çəkilmişdir. Qılman İlkin məhsuldar yazıçı olmuşdur. Onun qələmindən çıxan "Şah və qarışqa", "Şimal küləyi", "Tapşırıq", "Sərvinazım mənim", "Ömrün oğlan çağları", "Dağlı məhəlləsi", "Tayqa nağılı", "Dəniz qapısı" və s. kitabları oxucular maraqla qarşılamışlar. Q. İlkinin "Üçtəpə uşaqları", "Ömrün oğlan çağı" povestlərində də uşaqların və gənclərin, arzu və düşüncələri, onların mübarizələrdə bərkiyən həyatı ön plana gətirilmişdir. Qılman İlkinin yaradıcılığında hekayə janrı mühüm yer tutur. O, yığcam bir süjetlə öz qəhrəmanlarının daxili aləmini açmağa nail olmuşdur. Ədibin hekayəçiliyində təzə hadisə olan həm uşaqlar üçün maraqlı və gərəkli, həm də böyüklər üçün dərin, düşündürücü, ibrətamiz "Nağıllar" silsiləsi də daxildir. Q.İlkinin hekayələri olduqca rəngarəngdir. Onun yaradıcılığı nəsrimizin uğurlarındandır. Onu da qeyd edək ki, onların bir çoxu uşaqların həyatına həsr edilib. Yazıçının yaradıcılığında uşaqların və gənclərin həyatına aid mövzular əsas yer tutur. "Bahar tüstüləri", "Sahildə" və başqa kitablarında yazıçının bir sıra maraqlı və mənalı hekayələri toplanmışdır. Uşaqların həyatından və müxtəlif mövzulardan bəhs edən bu hekayələr maraqlıdır. "Qalada üsyan" və "Şimal küləyi", romanları da uşaqlara qəhrəmanlıq, mərdlik, kimi yüksək keyfiyyətlər aşılayır. Qılman İlkinin bir publisistik romanı, "Bakı və bakılılar" əsəridir. Müəllifin Bakı həyatını, Bakı mühitini çox yaxşı bildiyi üçün, əsərinin baş qəhrəmanı Bakı şəhəri idi. Bakı haqqında çoxlu əsərlər yazılıb. Amma Bakını ta qədimdən müasir dövrümüzə (təxminən XX əsrin ortalarına gəlib çıxır) qədər təsvir edən, onun bir şəhər kimi keçdiyi tarixi yolları heç kim Qılman İlkin kimi canlı, emosional şəkildə təsvir edə bilməyib. "Bakı və bakılılar"da Bakının on dörd əsrlik tarixi vərəqlənir və o vərəqlərin hər birində tarixin müxtəlif dövrlərinin Bakısını görürük. Bakı xanlıqları, milyonçuları və ziyalıları, ruhaniləri, qoçuları və hamballarını, Bakı mətbuatı, təhsil və maarifin səviyyəsindən tutmuş, əsəri bitirdiyi tarixi günə qədər paytaxtımızın mənzərəsini ustalıqla təsvir edərək oxucusuna geniş məlumat vermişdir. Ensiklopedik səciyyəyə malik olan bu kitabda köhnə Bakının ab-havası və təkrarsızlığı müəllifin publisistik məlumatlarında öz əksini tapmışdır. Kitabda həmçinin Pavel Sisianovun öldürülməsi haqqında geniş məlumatlar verilir. Pavel Sisianov haqqında yazıçı tarixi istinadlara güvənərək 1804-cü ildə Pavel Sisianovun, Gəncə xanlığını işğal etdiyini və Cavad xanı qətlə yetirməyindən söz açır. İşğal olunan xanlıqların siyahısında Şamaxı, Şəki və Qarabağ xanlıqları mövcüddur.

1805-cı ildə general Pavel Sisianov Bakı xanlığına hücum edir. İlk hücum uğurlu alınmasada ikinci hücum zamanı Sisianov Bakını mühasirəyə ala bilir. Bakı xanı Hüseynqulu xan danışıqlar aparmaq üçün onu Qala qapısına yaxın bir yerə dəvət edir. Məqsədi P.Sisianovu öldürmək deyildir. Lakin bu görüşdən xəbər tutan Hüseyinqulu xanın əmisi oğlu İbrahim bəy qarşılıqlı münasibətə xəyanət edərək, 1806-cı ilin 8 fevralında general Pavel Sisianovu Bakının Qala qapısı yaxınlığında öldürür. P. Sisianovun ölümündən sonra vəziyyət çətinləşir. 1806-cı ilin oktyabrında Bakı işğal edilir. 1813-cü ildə isə Gülüstan müqaviləsində Bakı xanlığının Rusiyaya birləşdirilməsi rəsmiləşdirilir. Uzun müddət nəşi Bakı qəbirstanlığında qalan Sisiyanovun cəsədi 1811-ci ildə Tbilisiyə aparılaraq orada kilsə qəbiristanlığında dəfin edilir. Hərbi işdən əlavə P. Sisiyanov həm də ədəbi fəaliyyətlə də məşğul olur, fransız dilindən şeirlər tərcümə edərək, Gürcü və Rus ədəbiyyatında tarixi mövqeyini qoruyur. Bakı və Bakılılar romanında, Bakıxanovlar sülaləsi, Bakı kəndləri, Nargin adasında olmuş əsirlər və H.Z.Tağıyevin mühakimə edilməsi barədə dəqiq məlumatlar verilmişdir. O, Bakı kəndləri və bu kəndlərdə yaşayan əhalinin adət-ənənələri, yaşam tərzi ilə bağlı oxucuya yeni faktlar, məlumatlar çatdırır. Ramana, Balaxanı, Biləcəri, Qobu, Dərnəgül, Bülbülə, Sabunçu, Binəqədi, Digah, Zabrat, Fatmayı, Novxanı, Saray, Xoca Həsənli, Masazır, Corat, Şağan, Mərdəkan, Buzovna, Pirşağı, Hökməli, Kürdəxanı, Goradil, Zuğulba, Bibiheybət, Keşlə, Əhmədli, Zığ, Hövsan, Türkan, Zirə, Qala, Suraxanı, Binə, Əmircan... bu kəndlərin hər birinin özünəməxsus "obrazını" yaradaraq, oxucusuna bilgi verir. Qılman İlkin. “Bakı və bakılılar” romanında, respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərinin keçmiş günlərdə necə olduğu haqqında oxucusuna ətraflı izzah verir. Sevdiyimiz, fəxr etdiyimiz bu gözəl şəhərin əsrlər boyu nə kimi çətinliklərdən keçdiyini, bugünkü xoşbəxt günlərinə necə nail olduğundan söz açaraq, mərd oğullarının yenilməz Vətən sevgisindən, onu necə qoruduqlarından və qədim abidələrin necə hifz edib saxlamalarını tarixi əsaslarla səciyyələndirir. Kitab nadir və ilk dəfə çap üzü görən fotoşəkillərlə zəngindir. Bakını əsrlər boyu quranlar, yaradanlar haqqında yazıçı geniş məlumat verir. Bugünkü və gələcək nəsillər üçün gözəl bir əsər ortaya qoyaraq Bakının tarixi ilə onları tanış edir. Xalq yazıçısı Qılman İlkinin 2006-cı ildə oxuculara təqdim etdiyi “Bakı və bakılılar” kitabında tarixi faktlar və inandırıcı həqiqətlər çoxdur. Kitabın «Ön sözü» mərhum akademik-filosof Fuad Qasımzadənin bu gün soydaşlarına son sözü kimi səslənir: “Çağdaş və gələcək nəsillərə doğma Azərbaycanımızı tanıtmaq hamımızın borcudur. Bu, müqəddəs bir işdir. Hər nəsil yaşadığı mühitdə göz açır, onun ab-havası ilə böyüyür, necə deyərlər, hər şeyi bir növ hazır görür. Bilmir ki, gördüklərinin tarixi var, böyük bir keçmişi var. Bu gün dünəndən yaranıb, sabah da bu gündən yaranacaq. Lakin tarix ardı-arası kəsilməz prosesdir. Həm fasiləlidir, həm də fasiləsiz. Həyatın dialektikası belədir. Hər hər bir hadisədə keçmişin qalıqları, indinin əsasları, gələcəyin isə rüşeymləri olur. Tarix və müasirlik bitməz əsaslara bağlıdır. Biri digərsiz ola da bilməz. Odur ki, tariximizi, keçmişimizi bilməliyik. Müxtəlif ölkələrin millət və xalqlarının tarixini yada salın. Görün bir, Paris fransızlar, London ingilislər, Madrid ispanlar, Roma italyanlar, Berlin almanlar, Varşava polyaklar üçün nə qədər vacib əhəmiyyətə malik olmuşdur. Moskva ruslar üçün, İstanbul türklər üçün, Bağdad iraqlılar üçün əziz olduğu kimi, Bakı da bizim üçün əziz və qiymətlidir”. Qılman İlkinin bütün nəsillərə yazılı əmanəti olan “Bakı və bakılılar” kitabının “Qədim şəhər” fəslində Bakının tarixini soraqlayanlar üçün zəngin məlumatlar (səh.10-17) vardır. Bəzi məqamlara diqqət yetirək: “1826-cı ildə Bakıda olmuş görkəmli səyyah Zeynalabdin Şirvani yazırdı: “Bakını Badikubə də adlandırırlar. Çünki bu yerdə daim küləklər əsir. Buna görə də burada evlərin özülünü yonulmuş daşlardan qoyur, damları qırla örtürlər”. Xalq yazıçısı Əli Vəliyev, Qılman İlkinin “Bakı və bakılılar” romanı haqqında yazırdı: Yazıçının müvəffəqiyyətlərindən biri, bəlkə də birincisi Bakı şəhərini, Xəzər dənizini, Abşeron kəndlərini, bağlarını yana-yana, sevə-sevə göstərməsidir. Mən inqilabdan qabaqkı Bakını görməmişəm. Bu şəhərdə yaşamamışam.

Qılmanın əsərlərini oxuyandan sonra həm şəhəri, həm də hadisələrin cərəyan etdiyi şəraiti görməyə başladım.” Qara Namazov yazırdı: "Q. İlkinin əsərlərinin mövzu dairəsi genişdir. Onun əsərlərində təkcə inqilabi keçmişimiz və Vətəndaş müharibəsi deyil, dinc quruculuq illərində uşaqların təhsili, işi və fəaliyyəti, vətənimizin zəngin sərvətlərinin axtarılması, kəndlərimizin keçmişinin ve bu gününün öyrənilməsi və s. geniş və ətraflı təsvir və tərənnüm olunmuşdur". Q.İlkin, erməni işğalçılarının törətdiyi cinayətlərdən təsirlənərək, "Nifrət" adlı məqaləsində yazırdı: "Yürüyün, Allah amanında! Allah da sizin tərəfinizdədir. "Erməni işğalçılarına ölüm!" sözləri sizi bütün döyüşlərdə müşayiət etsin. İrəli, əsgər övladlarımız, irəli! Zaman artıq öz hökmünü verir. Diqqətlə baxın, üfüqdə də artıq dan sökülür. O əlvan şəfəqlər parlaq qələbəmizdən xəbər verir. Gülgün səhərin açılmasına az qalmışdır". İctimai fəaliyyəti dövründə Qılman İlkin yazıçı kimi çox məsuldar işləmişdir. Bütün yaradıcılığı boyu 53 kitabı nəşr edilmişdir. Bunlardan dördü roman, povest və hekayələrdir. Yazıçının əsərləri bir sıra xalqların dillərinə tərcümə olunaraq ölkəmizin hüdudlarından nəsrimizi layiqincə təmsil etmişdir. Eyni zamanda onun tərcümələri sayəsində Azərbaycan oxucusu dünya ədəbi fikrinin bəzi nümunələri ilə tanış olmaq imkanı qazanmışdır. Qılman İlkinin müasir Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatının inkişafında səmərəli xidmətləri qiymətləndirilmişdir. O, bir çox mükafatlara və təltiflərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Xalq Yazıçısı və Əməkdar İncəsənət Xadimi fəxri adlarına layiq görülmüşdür. Onun ədəbi irsi insanların, cəmiyyətin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Qılman İlkin 6 noyabr 2009-cu ildə 96 yaşında, Bakı şəhərində vəfat etmiş və II Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur. Tanınmış yazıçı, gözəl publisist və təvazökar insan Qılman İlkinin xatirəsi onu tanıyanların, sevənlərin qəlbində həmişə yaşayacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. “Yazıçı ömrü”, Qılman İlkin-80 “Mənim ədəbi dünyam”. Bakı-Maarif, 1998. səh, 213-219.

2. Şükürova E. “Nəsrimizin klassiki-Qılman İlkin Sözə sevdalılar” - ədəbi düşüncələr. Bakı-Nərgiz, 2011. səh, 368-373.

3. Həyat yollarında, Azərbaycan nəsri antologiyası: 5 cilddə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006. c-4. səh, 34-76. (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı).

Özet

Gilman İlkin, Azerbaycan çocuk edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynayan yazarlardan biridir. 28 Nisan 1914'te Bakü'nün Merdekan köyünde doğdu. İlköğrenimini Zeynalabdin Taghiyev'in Mardakan'da açtığı Bahçıvanlık okulunda aldı. Bu okulda Feyzulla Gasimzade ve Cafer Remzi'den ders aldı. Değerli yazarımız anılarında Zeynalabdin Tağıyev'i nasıl gördüğünü anlatmıştır. Taghiyev'in bazen okulumuzu ziyaret ettiğini, o kadar basit olduğunu, milyoner olduğunu bile söyleyemeyeceğinizi söyledi. Ancak hayatının son yıllarını ıstırap içinde geçirdi. Nerimanov olmasaydı Bolşevikler onun yaşlılığına hiç bakmazlardı. G.İlkin, yazar olarak 96 yıl boyunca tarihi olayları takip ederek yaşadı. Azerbaycanlı yazarlar arasında eşi benzeri olmayan bir uzun ömürlülüğe ulaşan ender yazarlarımızdan biri oldu. "Bakü ve Bakü Halkı" Gılman İlkın'ın gazetecilik romanıdır. Yazar, Bakü hayatını ve Bakü çevresini çok iyi bildiğinden eserinin baş kahramanı Bakü şehri olmuştur. Bakü hakkında pek çok eser yazılmıştır. Ancak hiç kimse Bakü'yü eski çağlardan günümüze (20. yüzyılın ortalarına doğru) ve bir şehir olarak tarihi yollarını canlı ve duygusal olarak anlatamadı. "Bakü ve Bakulyalılar"da Bakü'nün on dört asırlık tarihi sayfalar halinde anlatılıyor ve bu sayfaların her birinde Bakü'nün farklı tarih dönemlerini görüyoruz.

Bakü hanlıkları, milyonerler ve aydınlar, din adamları, çobanlar ve hamallar, Bakü basını, eğitim ve aydınlanma seviyesinden eseri bitirdiği tarihi güne kadar başkentimizin manzarasını ustalıkla anlatmış ve okuyucularına geniş bir bilgi yelpazesi sunmuştur. Bu ansiklopedik kitapta eski Bakü'nün atmosferi ve özgünlüğü yazarın gazetecilik bilgilerine yansıyor. Kitapta ayrıca Pavel Sisianov cinayetiyle ilgili de geniş bilgiler veriliyor. Pavel Sisianov hakkındaki yazar, tarihi referanslara dayanarak, 1804 yılında Pavel Sisianov'un Gence Hanlığı'nı işgal ederek Cevad Han'ı öldürdüğünü söylüyor. İşgal altındaki hanlıklar listesine Şamahı, Şeki ve Karabağ hanlıkları da dahildir. 1805 yılında General Pavel Sisianov Bakü Hanlığına saldırdı. İlk saldırı başarılı olmazsa ikinci saldırıda Sisianov Bakü'yü kuşatmayı başardı. Bakü Hanı Hüseyngulu Han, müzakere yapmak üzere onu Kale kapısının yakınında bir yere davet eder. Amacı P. Sisianov'u öldürmek değil. Ancak bu görüşmeyi duyan Hüseyingulu Han'ın kuzeni İbrahim Bey, karşılıklı ilişkiye ihanet ederek 8 Şubat 1806'da General Pavel Sisianov'u Bakü Kalesi kapısı yakınında öldürdü. P. Sisianov'un ölümünden sonra durum zorlaşır. Ekim 1806'da Bakü işgal edildi. 1813 yılında Gülistan Antlaşması Bakü Hanlığı'nın Rusya'ya ilhakını resmileştirdi. Uzun süre Bakü mezarlığında kalan Sisiyanov'un naaşı 1811 yılında Tiflis'e götürülerek oradaki kilise mezarlığına defnedildi. P. Sisiyanov askeri çalışmalarının yanı sıra edebi faaliyetlerle de uğraşmakta, Fransızca'dan şiirler çevirmekte ve Gürcü ve Rus edebiyatındaki tarihi konumunu sürdürmektedir. "Bakü ve Bakü Halkı" romanında Bakuhanov hanedanı, Bakü köyleri, Nargin Adası'ndaki esirler ve H.Z. Taghiyev'in davası hakkında doğru bilgiler verilmektedir. Bakü'nün köyleri ve bu köylerde yaşayan insanların gelenek ve yaşam tarzları hakkında yeni gerçekleri ve bilgileri okuyucuya aktarıyor. Ramana, Balakhani, Bilajari, Gobu, Darnagul, Bülbül, Sabunçu, Binagadi, Digah, Zabrat, Fatmayi, Novkhani, Saray, Hoca Hasanlı, Masazir, Çorat, Şagan, Mardakan, Buzovna, Pirshaghi, Hokmeli, Kurdakhani, Goradil, Zugulba, Bibiheybat , Keshla, Ahmadli, Zigh, Hovsan, Türkan, Zira, Gala, Surakhani, Bina, Amirjan... bu köylerin her birinin kendine özgü bir "imajı" yaratarak okurunu bilgilendiriyor.

Anahtar kelimeler: manevi, psikolojik, ideoloji, uzun ömür, politik, kaygılı, geçmiş

Abstract

Gilman İlkin is one of the writers who played an important role in the development of Azerbaijani children's literature. He was born on April 28, 1914 in Merdekan village of Baku. He received his primary education at the Horticulture school opened by Zeynalabdin Taghiyev in Mardakan. He took lessons from Feyzulla Gasimzade and Cafer Remzi at this school. Our esteemed author explained how he saw Zeynalabdin Tağıyev in his memoirs. He said that Taghiyev sometimes visits our school, he is so simple that you cannot even say that he is a millionaire. However, he spent the last years of his life in agony. If it weren't for Narimanov, the Bolsheviks would never have cared about his old age. G.İlkin lived as a writer, following historical events for 96 years. He became one of our rare writers who achieved an unprecedented longevity among Azerbaijani writers. "Baku and the People of Baku" is Gilman İlkın's journalistic novel. Since the author knows Baku life and the Baku environment very well, the main hero of his work was the city of Baku. Many works have been written about Baku. But no one was able to vividly and emotionally describe Baku from ancient times to the present day (towards the middle of the 20th century) and its historical paths as a city. In "Baku and Bakulians", the fourteen-century history of Baku is told in pages, and on each of these pages we see different historical periods of Baku. Baku khanates, millionaires and intellectuals, clergy, shepherds and porters, the Baku press masterfully described the landscape of our capital from the level of education and enlightenment to the historical day when he finished the work and offered its readers a wide range of information. In this encyclopedic book, the atmosphere and originality of old Baku are reflected in the journalistic knowledge of the author. The book also provides extensive information about the murder of Pavel Sisianov.

The author about Pavel Sisianov, based on historical references, says that in 1804, Pavel Sisianov invaded the Ganja Khanate and killed Javad Khan. Shamakhi, Sheki and Karabakh khanates are also included in the list of occupied khanates. In 1805, General Pavel Sisianov attacked the Baku Khanate. If the first attack was not successful, Sisianov managed to surround Baku in the second attack. Baku Khan Hüseyngulu Khan invites him to a place near the Castle gate to negotiate. His goal is not to kill P. Sisianov. However, Huseyingulu Khan's cousin Ibrahim Bey, who heard this meeting, betrayed the mutual relationship and killed General Pavel Sisianov near the gate of Baku Castle on February 8, 1806. After the death of P. Sisianov, the situation becomes difficult. In October 1806 Baku was occupied. In 1813, the Treaty of Gulistan formalized the annexation of the Baku Khanate to Russia. The body of Sisiyanov, who stayed in the Baku cemetery for a long time, was taken to Tbilisi in 1811 and buried in the church cemetery there. In addition to his military work, P. Sisiyanov is also engaged in literary activities, translating poems from French and maintaining his historical position in Georgian and Russian literature. In the novel "Baku and the People of Baku", the Bakuhanov dynasty, Baku villages, prisoners on Nargin Island and H.Z. Accurate information is provided about Taghiyev's case. It conveys to the reader new facts and information about the villages of Baku and the traditions and lifestyles of the people living in these villages. Ramana, Balakhani, Bilajari, Gobu, Darnagul, Bülbül, Sabunçu, Binagadi, Digah, Zabrat, Fatmayi, Novkhani, Saray, Hoca Hasanlı, Masazir, Çorat, Şagan, Mardakan, Buzovna, Pirshaghi, Hokmeli, Kurdakhani, Goradil, Zugulba, Bibiheybat , Keshla, Ahmadli, Zigh, Hovsan, Türkan, Zira, Gala, Surakhani, Bina, Amirjan... he informs his readers by creating a unique "image" of each of these villages.

Keywords: spiritual, psychological, ideology, longevity, political, anxious, past

PROSE AND LITERARY CRITICISM OF THE 1970s
70-Cİ İLLƏR NƏSRİ VƏ ƏDƏBİ TƏNQİD

GÜNEL HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, fil.ü.f.dok.
Orcid ID:0000-0002-8916-3484

Xülasə

70-ci illər ədəbi fikirini səciyyələndirən cəhət biri də odur ki, müasir insanın, müasir psixoloji və əxlaqi həqiqətlərin daha tam və daha həqiqi dərki axtarışlarında bədii fikir adi, sıravi, sadə qəhrəmanla daha tez-tez rastlaşmağa başlamışdı. Şübhəsiz, qəhrəmanın tipi öz-özlüyündə hələ bədii niyyətin, estetik idealın miqyasını və vüsətini müəyyən etmir. Hər hansı "qəhrəman həyatımızın, sosialist gerçəkliyinin partiyalı, obyektiv, analitik təhlili vasitəsi ilə çevrilə bilirsə, deməli, o sosialist realizminin bədii obraz, tip arsenalının lazımlı qəhrəman kimi estetik mövcudluq haqqına malikdir."(4.s.176) Tənqidçinin də qeyd etdiyi kimi bu tip qəhrəmanlarının seçilməsi sosialist realizm cərəyanına aid edilir ki, məhz bu qəhrəmanın da "adi", "siravi" adamlardan seçilməsi əsasdır. Ədəbi tənqidin dönə-dönə göstərdiyi kimi Müasir Azərbaycan nəsri "adi" adamların həyat və məişətinə daha çox maraq göstərir. Davranışları, danışıqları, dünyagörüşləri ilə ilk baxışda özgələrindən seçilməyən adamlar baş qəhrəman yerində çıxış edir. Bu tipli yeni qəhrəmanlar indi daha çox özüntəhlil məqamlarında diqqəti cəlb etməsi və digər nəslin qəhrəmanlarından, insanlarından seçilməsi də nəsrimizdə "düşünən" qəhrəmanların yaranmasına gətirib çıxartmışdı. Burada düşünmək, mühakimə yürütmək özü də müəyyən mənada hərəkət deməkdir. Beləki, obrazın fəallığını mütləq kimə qarşı isə açıq mübarizə aparmaq mənasında yox, özünü və başqalarını müəyyən səviyyədə təhlil etmək kimi də anlamaq lazımdı. Düşünmək yaxud daxili, passiv etiraz daha geniş miqyasda təzahür edir. Nəsrimizdə bu anlayışın da ən ümumi cəhəti məhz ondan ibarətdir ki, o siravi adamların – zəhmətkeş kəndli, fəhlə və ziyalıların bədii surətidir. Lakin orasıda var ki, hər siravi adamı düşünən, özünü dərk edən qəhrəman kimi götürmək olmaz. Düşünən adam təbii ki, dərketmənin mənəvi-əxlaqi atributlarını daşıyan, daxili etirafı bacaran bir qəhrəmandır. "Düşünən qəhrəman"ın təsviri üçün daxili monoloq əlverişli bədii vasitəyə çevrilir. Daxili monoloqun dialoqlu səciyyə daşıması, mənəvi kolliziyanı əks etdirməsi onun mühüm əlamətləri sırasına daxildir. Seçilmiş qəhrəmanın əsərdə tam olaraq hansı mövqedə çıxışı aydın şəkildə bilinmir. Çünki bu dövr nəsrində işlənmiş qəhrəmanlarının "mənfi" və ya "müsbət"liyindən danışmaq mümkün deyil. İnsan bu ədəbiyyatda özünün bütün təbiiliyi, mürəkkəbliyi ilə üzə çıxdı: "Qəribə, uğursuz, təzadlı, mürəkkəb taleli adamlar, həyatda bəxti gətirməyənlər, ütüsüz, rəndələnməmiş, nahamvar düşüncələr, xasiyyətlər və xarakterlər də nəsrdə axınla daxil olmağa başladı. Məişətdə və mənəviyyatda həqiqət və ədalət axtarışlarında bəzən onların gəldiyi qənaətlər əcaib görünür, hakim, standart "sovet adamı" ehkamına və anlayışına heç cür sığmır."(3.s.127) Tənqidçinin qeyd etdiyi kimi bu uyğunsuzluq, əlbəttə, təsadüfü deyildi, yazıçılar, sadəcə gerçəkliyi, həyatı olduğu kimi əks etdirirlər. Həyatda isə bu uyğunsuzluq obyektiv olaraq özünü göstərirdi.

Mənəvi axtarışlar nəsrində əvvəlki müsbət-mənfi qütbləşmənin yox olmasını Azərbaycan tədqiqatçılardan biri olan M.İbrahimov belə izah edir : " İfrat müsbətlik və ifrat mənfilik ölçülərindən uzaqlaşıb insanı hərtərəfli planda təsvir edən müasir nəsr, təbii ki, folklordakı çoxmənalılıqdan qidalanır." (2.s.13) Əlbəttə, biz folklor nümunələrinə nəzər saldıqda ordakı qəhrəmanların bəzilərinin sırf "mənfi" və ya "müsbət" xarakterə aid edildiyinin şahidi olmaqla yanaşı, hər bir mənfidə bir müsbətin olmasını və heç vaxt tam şəkildə yüzdə-yüz nə mənfinin, nə də müsbətin olmadığının şahidi oluruq. Biz bu xüsusiyyəti və bununla yanaşı dastanla müasir romanın mövzu, ideya-məzmun və qəhrəman kimi mühüm komponentlərində hətta bədii forma və təhkiyə üslubunda da tipoloji yaxınlıq özünü göstərir ki, buna da İ.Əfəndiyevin "Sarıköynəklə Valehin nağılı" romanını nümunə kimi göstərə bilərik. Məsələn, İ.Əfəndiyevin "Sarıköynəklə Valehin nağılı" romanının baş qəhrəmanı olan Valeh və mənfi surət kimi verilən Gülbala surətlərinin təhlilini K.Talıbzadənin məqaləsində nəzərdən keçirdikdə belə qənaətə gələ bilərik ki, bu iki surətin heç biri nə tamlığında mənfi, nə də tamlığında müsbətdir. Çünki Valehdə mənfilik vəkili yolda soyundurması, Gülbalagilin məhəlləsindəki gənclərə yuxarıdan aşağı baxması onun xarakterinin ideal olmadığına və həyatda nəyinsə tam olmadığına işarədir. Əgər "aldı-Gülbala" kimi onada söz verilsəydi o, da Valehin bu mənfiliyini qeyd edər, özünün yaşadığı məhəllənin qanunları ilə onu yaxından tanış edər və onun heç bir yalnış etmədiyini sübuta yetirərdi. Valehlə özünün ayrı-ayrı mühitdə yaşadıqlarını və hərənin öz mühitinin qayda-qanunlarına uyğun hərəkət etdiyini bildirməyə çalışardı. Tənqidçi Valehin Balaəminin yolda soyundarmasının mənfiliyini Gülbalanın dili ilə belə təsvir edir "Qaldı ki, sənin arvadına – Sarıköynəyə sataşan Balaəminin şalvarını çıxartdırıb küçənin ortasına buraxmağına heç xoşum gəlmədi, sənə acığım tutdu..." (5.s.67) Şübhəsiz, biz bu illərin nəsrinin adi, siravi qəhrəman obrazları ilə zənginləşdiyini tam doğruluğu ilə qeyd edə bilərik. Lakin adidə qeyri-adinin, siravidə böyüklüyü yaratmaq, qeyri-adidə adinin yaradılması məhz bu illər nəsrinin əsas məziyyətlərindəndir. 70-ci illər nəsrində nasirlər ən yaxşı ənənələr axtararaq, bədii insan konsepsiyasını, şəxsiyyətin bədii təhlil və təsviri vastələrini tamamilə yeni səciyyəyə qaldırdılar. Onların əsərlərində özlüyündə təsərrüfat, istehsal, sosial tərəqqi və s. problemətika yox, bütün bunların mərkəzində dayanan şəxsiyyətin mənəvi aləmi, psixologiyası və sosial mövqeyi, insanın daxili aləmində gedən proseslərin, idealla adilik, daxili fəallıqla imkansızlıq, saflıqla eybəcərlik arasında qalan insanın mövqeyinin, mənəviyyatı ilə mühitin təmasının dərindən təhlil və şərhi maraqlıdır. " Nəsrimizdə əsas diqqət insan psixologiyası və mənəviyyatının, insan intellektinin təhlilinə və ifadəsinə yönəlmişdir. Bu proseslə bağlı olaraq, son dövrdə haqqında çox danışılan bir məsələ, "intellektual" yaradıcılıq məsələsi diqqəti cəlb edir....İnsanın intelektual–mənəvi aləminin və gerçəkliyin bu aləmdə inkasının bədii təhlili və ifadəsi sovet ədəbiyyatında rəngarəng vastələrlə, o cümlədən, əsatiri-folklor ənənələrindən istifadə ilə həyata keçirilir."(1. s.35) 70-ci illərin nəsrinin bəzi nümunələrində fərdin, şəxsiyyətin taleyinə, onların daxili aləminə diqqət verilir. Bu tipli əsərlərdə insanın, fərdin yetkinləşməsinin, cəmiyyət həyatı ilə uyğunlaşmasını müəyyən kollektivdə və mühitdə əks etdirmək baxımından maraqlı nümunələr zəngindir. İnsanın ən yaxşı keyfiyyətlərinin və mənəvi - əxlaqi simasının püxtələşməsinin bilavastə kollektivin təsiri ilə əlaqələndirmək şəxsiyyət və mühit probleminin bədii həlli üçün geniş imkan açır. Qəhrəmanların mühitlə əlaqələri isə müxtəlif baxımdan izah olunmalıdır. Nəsrimizin bir sıra nümunələrində qəhrəmanın mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşması məhz mühitin və kollektivin təsiri ilə əlaqələndirilir. Tənqidçi V.Yusifli qey edir ki, "əlbəttə, qəhrəmana münasibətdə müxtəliflik, mövcuddur: beləki, burada tam rəğbət anlamı olduğu kimi, zidd hallar və anlaşmazlıq da ola bilər. Mühitin qəhrəmanı dərk, yaxud rədd etməsi müəyyən səciyyə ilə əlaqədardır. Ola bilər ki, mühit hələ qəhrəmanın yüksək keyfiyyətlərini dərk etməyə qabil deyildir. Belə hallarda mühitin sağlamlaşma və yeniləşməsi prosesi şəxsiyyətin fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir" (6.s.132).

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hacıyev A. Epik ənənə və müasir bədii nəsr. Bakı, Bilik cəmiyyəti, 1984, 44 s.
2. İbrahimov M. Bütün yaxşılıqlara ölüm. Bakı, Azərnəşr, 1993, 376 s.
3. İmanov M. Müasir Azərbaycan nəsrində psixologizm. Bakı, Elm, 1991, 116 s.
4. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Yazıçı, Bakı, 1979, 198 s.
5. Talıbzadə K. "Yazıçı ideyası və təhkiyə". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzet, 1980, 4 aprel, s.67.
6. Yusifli V. Nəsr: konfiliktlər, xarakterlər. Bakı, Yazıç, 1986, 165 s.

Açar sözlər: tənqid, 70-ci illər nəsri, mövzu, təsvir

Summary

One aspect that characterizes the literary thought of the 70s is that in the search for a more complete and truer understanding of the modern man, modern psychological and moral truths, the artistic thought began to meet the ordinary, ordinary, simple hero more often. Undoubtedly, the type of the hero in itself does not yet determine the scale and extent of the artistic intention and aesthetic ideal. If any "hero can be transformed by means of a partisan, objective, analytical analysis of our life, socialist reality, then he has the right to aesthetic existence as an artistic image, a necessary hero of the arsenal of types of socialist realism." (4. p. 176) As the critic also noted. the selection of heroes of this type is attributed to the trend of socialist realism, and the selection of this hero from "ordinary" and "ordinary" people is the main thing. As literary criticism has repeatedly shown, Modern Azerbaijani prose is more interested in the life and everyday life of "ordinary" people. People who do not stand out from others at first glance with their behavior, conversations, worldviews act in the place of protagonists. The fact that new heroes of this type attract attention in the moments of self-analysis and their selection from the heroes and people of other generations has led to the creation of "thinking" heroes in our prose. Here, thinking and judging means action in a certain sense. So, the activism of the image should be understood not necessarily in the sense of openly fighting against someone, but also as analyzing oneself and others at a certain level. Thinking or inner, passive protest manifests itself on a larger scale. The most common aspect of this concept in our prose is precisely that it is an artistic image of ordinary people - hardworking peasants, workers and intellectuals. However, there is the fact that every ordinary person cannot be taken as a thinking, self-aware hero. A thinking person is, of course, a hero who carries the spiritual and moral attributes of understanding and is capable of internal recognition. Internal monologue becomes a convenient artistic tool for the description of the "thinking hero". The inner monologue has a dialogic character and reflects a moral conflict among its important features. It is not clear what position the chosen hero will take in the work. Because it is impossible to talk about the "negative" or "positive" character of the heroes of this era. Man was revealed in this literature with all his naturalness and complexity: "Strange, unsuccessful, contrasting, complicated people with a complicated fate, unlucky people in life, unironed, unpolished, rough thinkers, temperaments and characters began to flow into the prose. In the search for truth and justice in the household and spirituality, sometimes their conclusions seem strange, they do not fit into the dogma and understanding of the ruling, standard "Soviet man"" (3. p. 127). As the critic noted, this inconsistency was, of course, not accidental, writers simply reflect reality, life as it is. In life, this inconsistency manifested itself objectively.

M.Ibrahimov, one of the Azerbaijani researchers, explains the disappearance of the previous positive-negative polarization in the prose of spiritual quests as follows: "Modern prose, which moves away from extreme positivity and extreme negativity and describes a person in a comprehensive plan, naturally feeds on the ambiguity of folklore." (2.p.13) Of course, when we look at the examples of folklore, in addition to witnessing that some of the heroes are attributed to a purely "negative" or "positive" character, we also see that there is a positive in every negative and never completely one hundred percent negative, nor do we witness the absence of positive. We can see this feature and the typological closeness in the important components of the modern novel, such as theme, idea-content, and hero, even in the artistic form and style of the novel, and we can show I. Efendiyev's novel "The Tale of the Yellow Shirt" as an example. For example, if we consider the analysis of the copies of Valeh, the main character of I. Efendiyev's novel "The Tale of the Yellow-shirted Valeh", and Gulbala, which are given as negative copies, in K. Talibzade's article, we can conclude that none of these two copies are either completely negative or completely positive. Because the negativity lawyer in Valeh undresses on the road and looks down on the young people in Gulbalagil's neighborhood, it is a sign that his character is not ideal and that something is not complete in life. If he had been given a promise like "aldi-Gulbala", he would have noted this negativity of Valeh, familiarized him closely with the laws of the neighborhood where he lived, and would have proved that he did not do anything wrong. He would try to convey with fascination that he lives in a separate environment and that everyone acts according to the rules of his environment.

Keywords: criticism, prose of the 70s, theme, description

DOSTOYEVSKİ YARADICILIĞINDA İNSANIN MƏNƏVİ ÖZÜNÜDƏRK PROSESİ

AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

XÜLASƏ

Rus ədəbiyyatın dahisi Dostoyevskinin şəxsiyyət anlayışının orijinallığı onun əsərlərinin qəhrəmanlarının mənəvi yönümlü tipologiya çərçivəsində psixoloji portretlərinin nümunəsidir. Mənəvi cəhətdən zəngin, daxili ziddiyyətli və ya mənəvi kasıb insanlar mənəvi zəngin daxili vahid modelinə uyğun olaraq şəxsi varlığın dolğunluğunu özündə ehtiva edir. Dostoyevskinin obrazları mənəvi dəyərlərini açıq şəkildə ortaya qoyur. Bəlkə də həyatın mənəvi kontekstinin ən parlaq təzahürü XIX əsr rus ədəbiyyatında ifadə edildi. Bu dövrdə yazıb yaradan bir çox yazıçıların adını çəkmək olar. Bununla belə Dostoyevskinin tükənməzliyi və dərinliyi misilsiz olaraq qalır. Məqalədə Dostoyevskinin insan konteksti, insanın mənəvi aləm reallıqları öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: yazıçı, şəxsiyyət, mənəvi aləm, idrak, prinsip, ziddiyyət

ABSTRACT

The originality of the personality concept of Dostoevsky, the genius of Russian literature, is an example of the psychological portraits of the heroes of his works within the framework of morally oriented typology. Spiritually rich, internally conflicted, or spiritually poor people embody the fullness of their personal being according to the model of the spiritually rich inner unity. Dostoevsky's images clearly reveal their moral values. Perhaps the most vivid manifestation of the spiritual context of life was expressed in the Russian literature of the 19th century. Many writers who wrote and created in this period can be named. However, Dostoyevsky's inexhaustibility and depth remain unparalleled. The human context of Dostoevsky, the realities of the spiritual world of man are reflected in the article.

Key words: writer, personality, spiritual world, cognition, principle, contradiction

GİRİŞ

XIX əsr rus klassik nəsrinin zirvəsidir. Bu dövrdə Tolstoy, Dostoyevski, Turgenev və d. tərəfindən yazılmış romanlar rus ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatında tanınması və mühüm yer tutmasına imkan yaratdı. Bu dövrdə yazılan əsərlərin hər biri uzun, gərgin, müstəqil işin nəticəsidir. XIX əsr rus ədəbiyyatı tarixə qızıl dövr kimi daxil olmuşdur. Bu dövrün əsas xüsusiyyəti rus ədəbiyyatında bir neçə istiqamətin dəyişməsi idi ki, buraya klassizm, romantizm, realizm kimi istiqamətləri misal göstərmək olar. Lakin bəzi sənətkarların əsərlərində realizm aparıcı bədii istiqamətə çevrilmişdi. "Cinayət və cəza" əsəri F. Dostoyevskinin ən mürəkkəb və mükəmməl əsərlərindəndir. Dostoyevskinin bu romanı həm rus ədəbiyyatında, həm də dünya ədəbiyyatında bənzəri olmayan çoxşaxəli romandır. Müəllif əsərdə bir çox problemləri həll etməyə, müxtəlif personajları, onların hərəkətlərini xarakterik mühitdə göstərməyə çalışıb. "Cinayət və Cəza" romanı Dostoyevskinin bəşəriyyətin gələcəyi ilə bağlı qayğısını əks etdirirdi. Pulun gücünün artmasından, əxlaqın tənəzzülündən, cinayətlərin çoxluğundan hiss etdiyi narahatlıqları özündə əks etdirir. İctimai və şəxsi, əxlaq və əxlaqsızlıq problemləri "Cinayət və cəza" romanının dərin psixoloji romana çevrilməsinə səbəb oldu.

Vladimir Nabokov Dostoyuevski haqqında mülahizələrində bu roman haqqında qeyd edir:" Cinayət və cəza"da Raskolnikov naməlum səbəblərdən sələmçi qarını və onun bacısını öldürür. Ədalət amansız müstəntiq obrazında yavaş-yavaş ona yaxınlaşır və sonda elədiyi işi hər kəsin qarşısında etiraf etməyə məcbur edir, sonra isə nəcib fahişənin sevgisi onu mənəvi yüksəlişə çatdırır. " [3.] Burada obrazların real həyatının mənzərəsi onların mənəvi iztirablarının səbəbi olan mühit, insanların bir-birinə olan münasibəti, ictimai reallıqlardır. Roskolnikovun mənəvi əzabı həyatda yaşadığın hər anın onun üçün vahiməli, qorxunc, narahatlıqlarla dolu olması onun günahkar olması ilə bağlı idisə biz bu cinayətin baş verməsində əslində mühiti, cəmiyyəti daha çox günahlandırmalıyıq. Çünki insanı formalaşdıran, yetişdirən bu mühitdir, həmin mühitin qaydalarıdır. İnsanın mənəvi dərki prosesi mürəkkəb bir prosesdir. İnsanın hər hərəkəti və davranışı mühitdəki vəziyyət, insanın cəmiyyətdəki mövqeyinə əsasən qiymətləndirilərsə Roskolnikovu da bu həddə çatıran səbəblər var. Onun bu cinayəti törədərkən keçirdiyi psixoloju durum xüsusilə xarakterin özü tərəfindən müxtəlif vasitələrlə onun özünə bəraət qazandırılmasıdır ki, oxucu onun düşüncələri ilə hətta ortada cinayətin baş vermədiyinə belə inana bilər. Dostoyevski ilk dəfə olaraq personajın vicdan əzabını, psixoloji böhranını bütün həqiqətləri ilə bizə çatdırdı. Oxucu bir şəxsin mənəvi cəhətdən məhv olmasını, mənəvi ölümünü gördü. Dostoyevski cismani ölümlə mənəvi ölüm arasındakı təzadı bizə çatdırdı. Beləliklə, Rodionun ehtiyaclar içində olan həyatı qurtulmaq əvəzinə mənəvi böhran içində getdikcə lap uçurama yuvarlandı. Həmin böhrandan da o, ancaq özü çıxa bildi. F.M. Dostoyevski insan elminin zirvəsindədir. Dostoyevski şəxsiyyətin yeni, mənəvi ölçüsünü gördü və bu, dərhal onun nəzərdən keçirilməsinə tamamilə fərqli bir perspektiv verdi. O, bütün dünyada təkbaşına insan varlığının ən aşağı düşüşlərindən tutmuş ən böyük yüksəlişlərə qədər dolğunluğunu göstərməyi bacardı. Dostoyevski rus ədəbiyyatının həyatın mənəvi kontekstini açmaq və rus xalqının dünyagörüşünü yenidən formalaşdrmaq ənənələrinin bilavasitə davamçısı kimi rus ədəbiyyatının qızıl dövrünə qədəm qoydu. F.M. Dostoyevski incəliklə ruhun mürəkkəb hərəkətlərini tutmağa və təsvir etməyə, bədii yaradıcılıqda əks etdirməyə nail olmuşdur. Dostoyevskinin yaradıcılığının insan düşüncəsinə təsiri çox böyükdür. Dostoyevskinin fikrincə, hər bir insanın həyatı mənəvi qanunlara tabedir və bu mövqelərdən nəzərdən keçirilə bilər. Şəxsiyyət daxili mübarizəyə tabe olan ziddiyyətli irrasional varlıq kimi başa düşülür. Dostoyevskinin qəhrəmanları ən dərin gündəlik və mənəvi çöküşlər, böhranlar və iztirablar içindədir. Dostoyevskinin obrazlarının daxili aləmi çətin, ekstremal həyatda "parlayır", yazıçı xeyirlə şər arasındakı ağrılı mübarizəni göstərir, mənəvi seçimə sövq edir. İnsanlara məhəbbət şəxsiyyətin yüksək səviyyədə inkişafının əlaməti kimi başa düşülür. Əgər insanın ürəyi hamıya və hər şeyə məhəbbətlə doludursa, bu, ona dünya ilə harmoniya hiss etməyə imkan verir. Dostoyevskinin şəxsiyyət anlayışının orijinallığı onun əsərlərinin qəhrəmanlarının mənəvi yönümlü tipologiya çərçivəsində psixoloji portretlərinin nümunəsidir. Mənəvi cəhətdən zəngin, daxili ziddiyyətli və ya mənəvi kasıb insanlar mənəvi zəngin daxili vahid modelinə uyğun olaraq şəxsi varlığın dolğunluğunu özündə ehtiva edir. Bədii ədəbiyyat insan haqqında tükənməz bilik mənbəyidir. Bədii ədəbiyyat oxumaq mənalı ola bilər və olmalıdır, özünü tanıma təcrübəsini zənginləşdirir, həyatda öz yerimizi tapmağa kömək edir. Dostoyevskinin özəlliyi ilk növbədə onun rus şəxsiyyətinin realist mənzərəsini verməsi, dünyagörüşünü bədii vasitələrlə yenidən yaratması ilə bağlıdır. Onun daxili dünyası müxtəlifdir, lakin dünyagörüşünün zahiri ziddiyyətli təbiətinə baxmayaraq, harmoniya ehtiyacı, ziddiyyətlərin daha yüksək səviyyəli bütövlüyünə inteqrasiyası, daha çox mənəvi cəhətdən dərk edilməsi əlçatandır. Dostoyevskinin obrazları mənəvi dəyərlərini açıq şəkildə ortaya qoyur. Bəlkə də həyatın mənəvi kontekstinin ən parlaq təzahürü XIX əsr rus ədəbiyyatında ifadə edildi. Bu dövrdə yazıb yaradan bir çox yazıçıların adını çəkmək olar, bununla belə, Dostoyevskinin tükənməzliyi və dərinliyi misilsiz olaraq qalır.

Yaradıcılıq yaradıcının şəxsiyyətindən yüksək ola bilməz. Dostoyevskinin personajları onun daxili dünyasının müxtəlif cəhətlərini açır. Yazıçının əsərlərinin qəhrəmanlarının şəxsiyyət tiplərini təsvir etmək üçün çoxlu cəhdlər edilmişdir. Dostoyevskinin yaradıcılığının mənəvi prinsipinə uyğun olaraq, biz onun personajlarının mənəvi yönümlü tipologiyasını mənəvi cəhətdən zəngin, ruhən ziddiyyətli kimi qiymətləndiririk. Bu tipologiya üzrə həyatın müxtəlif aspektləri bir insan üçün əhəmiyyətli ola biləcəyi üçün hər bir növün bir çox xüsusiyyətləri var. Beləliklə, insanın həyat yolunun mənəvi mənasının yenidən qurulmuş konsepsiyasının əsas müddəalarına uyğun olaraq, F.M. Dostoyevski bizim tərəfimizdən bir çox mövqelərə görə xarakterizə oluna bilər. Ümumiləşdirsək insanın mənəvi aləminin ən dərin, müxtəlif mənalarda tədqiqatçısı, mənəvi aləm kontekstini reallıq üzərindən birləşdirib araşdıran böyük mütəffəkirdir.

ƏDƏBİYYAT

1. https://edebiyyat.az/proza/164-sveyq-dostoyevski-ve-onun-yaradiciligi-haqqinda.html
2. https://www.kitabyurdu.org/kitab/dunya-edebiyyati/1699-fmdostoyevski-cinayet-ve-ceza-eseri-ile-tanisliq-ve-mezmunu.html
3. https://kayzen.az/blog/edebiyyat/23200/vladimir-nabokov-dostoyevski-haqq%C4%B1nda.html

SINGING OF THE COLORFUL THEME, REALITY AND VITALITY ISSUE IN SAMAD VURGU'S POEM "I AM NOT IN A HURRY"

SƏMƏD VURĞUNUN “MƏN TƏLƏSMİRƏM” ŞEİRİNDƏ MÖVZU RƏNGARƏNGLİYİ, REALLIQ VƏ HƏYATİLİK MƏSƏLƏSİNİN TƏRƏNNÜMÜ

BALAKİŞİYEVA SVETLANA ARİF QIZI

Azərbaycan, Mingəçevir Dövlət Universiteti, Təhsil fakültəsi

ORCİD № 0000-0003-4886-8856

XX əsrin Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış şairlərindən olan Səməd Vurğun (1906-1956) öz yaradıcılığında insanın arzu-istəklərini, psixoloji reallığı, həyatilik məsələlərini böyük ustalıqla əks etdirmişdir. Şairin əsərləri dilinin axıcılığı və mövzu rəngarəngliyinə görə fərqlənir. Çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi məktəb yaratmaq şərəfi bir neçə böyük və qüdrətli sənətkarın adı ilə bağlıdır. Bu mənada Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin görkəmli simalarından biri olan Səməd Vurğun XX əsrdə Azərbaycanda ədəbi məktəb yaratmış qüdrətli sənətkar kimi qəbul olunur. Bu böyük söz ustadı Azərbaycan poeziyasını yeni mövzular, parlaq və bənzərsiz obrazlarla, milli və bəşəri ideyalarla zənginləşdirmişdir. Xalq şairi S.Vurğun ədəbiyyatda Azərbaycanın möhtəşəm obrazını yaratmışdır. S.Vurğunun dərin məzmunlu əsərlərinin timsalında vətənpərvərlik – azərbaycançılıq ideyaları milli ədəbiyyatın baş mövzusuna, əsas ideyasına çevrilmişdir. Eyni zamanda o, XX əsr Azərbaycan poeziyasında heca vəznli şeiri yüksək zirvəyə qaldırmış, şeirimizi poetik forma baxımından daha da zənginləşdirmişdir [1, s.4]. Ədəbi sənətkarın ömrünün son illərində yazdığı “Mən tələsmirəm” şeirində xəlqilik, həyatilik, reallıq - bir sözlə mövzu rəngarəngliyi diqqəti cəlb edir. Şeirin əsas mövzusunda həyata bağlılıq, yaşamaq, yaşatmaq istəyi, arzulamaq kimi nəcib hisslərin tərənnümünə yer verilmişdir. Şairin ömrünün sonlarında bu şeiri yazması heç də təsadüfi deyil. O sanki yaşının artdığını poetik dillə ağ vərəqlərə, misralara tökərək insanlara çağırış edir. Həyatla ölüm arasındakı məsafənin qısalığı şairi kədərləndirmiş, o, nisgilli hisslərini məhz bu şeirdə pafosla qələmə almışdır. Şairin bu qəbildən olan əsərinə “Şair, nə tez qocaldın sən”adlı şeirini də nümunə göstərmək olar. Hər iki şeirdə mövzu, məzmun oxşarlığı nəzərə çarpır. Səməd Vurğun xalqımızın dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. O, mədəniyyət tariximizə Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki, böyük şair və dramaturq, nəzəriyyəçi və ədəbi prosesin təşkilatçısı kimi daxil olmuşdur. Əlli illik ömrünün otuz ilini ədəbi yaradıcılığa həsr edən şair yüksək vətəndaşlıq poeziyasının əbədi yaşamaq hüququ qazanmış nümunələrini yaratmışdır [3, s.3]. “Mən tələsmirəm” şeirində kədər, qorxu, həyəcan, təşviş hissləri ilk planda dursa da, məna dərinliyində belə olmadığı diqqətə alınır. Şair şeirində “mən tələsmirəm” deməklə həyat eşqin qəlbinin coşub çağladığını, həyatı dərk etdiyini, çox şeyi görüb-götürdüyünü, bu dünyada saçını ağartdığını qələmə almağı məharətlə bacarmışdır. İlham pərisinin şairlə olması bu fikirləri daha obrazlı, emosional çalarlarla yazmağa kömək etmişdir. Bu şeiri oxuyanda düşünürsən ki, həyat, həqiqətən, onu sevənlərin, ondan ilhamlanan şəxslərindir. Dahi şair bu cəhətdən özünü şanslı hesab edir və həyata adi nəzərlərlə baxmırdı.

O, gördüklərindən sevinir, xoşbəxt olurdu.

Dostlar, badələri qaldırın içək!

Gecə ulduzludur, hava da sərin.

Demirəm məst olub dünyadan köçək.

Deyirəm mehriban düşüncələrin

İsti qucağında qızınaq bir az [2, s.224].

Şair misralarında gecənin uzanmasını, səhərin gecikməsini, məclisdəkilərin yuxuya getməməsini qeyd edərək hələ deyəcəklərinin çox olduğunu və danışmaqdan doymadığını dilə gətirir. Mətnaltı olaraq bu fikirlərində bir növ insanlara səslənən şair sözünün, fikirlərinin tükənməz olduğunu və nə qədər yazsa da, pozsa da, söz-söhbətinin bitməyəcəyini qeyd edir.

Qoy uzansın gecə, geciksin səhər,

Yuxuya getməsin məclisdəkilər.

Mənim söhbətimdən yorulmaq olmaz.

Hələ yer üstündə, insan yanında

Deyib danışmaqdan doymamışam mən... [2, s.224]

Şair həyatın insan üçün bütün yaşlarda şirin, mənalı, gözəl olduğunu vurğulayır, "təki ürəkdə həyat eşqi, arzuların bitib tükənməzliyi olsun" ideyasını irəli sürür. Ədəbi sənətkar sevgilisinə müraciət edərək bütün aləmi qol-qola gəzmək istədiyini, qorxmamağı, birlikdə heç yana tələsməməyi vurğulayır. Qeyd olunan fikirlərə əsasən S.Vurğunu "eşq şairi" də adlandırmaq olar. Bu misralarda həmçinin biz şairi nikbin biri olaraq tanıyırıq. O, şadlıq və qəmin ona heç nə edə bilməyəcəyini, sellərin, suların, şimşəyin belə onu yoldan döndərməyəcəyini mübaliğə və pafosla tərənnüm etmişdir. Bu fikri aşağıdakı kimi tərənnüm edir:

Sevgilim, qolunu boynuma dola!

Demə ki, yorğunam, ya qocalmışam.

Mən hələ dünyadan nə zövq almışam?

Dur, bütün aləmi gəzək qol-qola!

Yenə də fikrimin səyyar yelkəni

Dənizdən-dənizə atsa da, məni,

Qorxma! Ürəkdə de: "Uğurlar ola!"

Dur, bütün aləmi gəzək qol-qola.

Sellərdən, sulardan yeyin axsam da,

Şimşəklə yanaşı göydə çaxsam da,

Nə şadlıq səyirtsin atını, nə qəm,

Heç yana, heç yerə mən tələsmirəm! [2, s.224]

S.Vurğun milli ədəbiyyatda "təbiət şairi" olaraq da adlandırılır, tanınır. Onun həyatsevərliyi təbiətlə harmoniyası yaradıcılığında özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Şair hər zaman Azərbaycan təbiətini vəsf etməyə səy göztərmiş, buna fəxarətlə nail olmuşdur. "Mən tələsmirəm" şeirində də təbiətə vurğunluq, təbiət gözəllikləri ön planda verilmişdir.

Ədəbi sənətkar ovçu dostuna müraciət edərək onun da tələsməməsinə, təbiətdən, bu gözəllikdən zövq almasına çağırış edir. Ana təbiətə vurğunluq, həyatı sevmək, təbiətin ecazkar rəngarəngliyi şair üçün ötəri hiss deyil, şairin qəlbində vətənin hər otuna, çiçəyinə, təbiətinə uşaq səmimiyyəti ilə sevgi vardır.

Sən də, ovçu dostum, tələsmə sən də,

Bu qəlbi dağları qoy asta aşaq.

O çay yanındakı yaşıl çəməndə

Asta addımlayıb ağır dolaşaq.

Hər gülə, çiçəyə salam verməsəm,

Xoş üz göstərməsəm, xoş üz görməsəm,

Nanələr, reyhanlar inciyər məndən... [4]

Yaşı neçə olursa, olsun şeirin ədəbi qəhrəmanı çayın yavaş axmasını, buludun tez keçməməsini, hər zərrəyə, zirvəyə doyunca baxmağı özünə arzu edir. Şeirin motivindən də aydın olduğu kimi ədəbi qəhrəman elə şairin özüdür. Özünün qismində bütün insanlara bu gözəl dilək ləri arzu edir. Hər kəsin qəlbinin səsinə qulaq verməsini, ötərgi səsdən uzaq olmağı, bir anlıq yanan həvəsdən kənarda qalmağı diqqətə çatdırır.

Bulud tez keçməsin başımın üstdən,

Çay da yavaş axsın, sular boyunca.

Baxım hər zərrəyə, baxım doyunca...

Ürək tərpənməyir ötərgi səsdən,

Nə çıxar bir anlıq yanan həvəsdən? [2, s.225]

Şeirin finalı olduqca maraqlı bitir. Şair özünü ayağı sarıqlı bir quşa bənzətməklə kədərli, düşüncəli anlarında həmişə ona yoldaş olmuş qələminə üz tutaraq onun da tələsməməsini, zamanın uzanaraq hər şeyi əhatə etməsini, təsvir və tərənnüm dairəsini genişləndirdiyini yüksək ustalıq və məharətlə nəzərə çarpdırır. Bu misralar şairin-ədəbi qəhrəmanın həyatı doya-doya yaşamaq istəyinin poetik ifadəsidir. Necə vəziyyət yaranır yaransın ədəbi qəhrəman ağırlaşmadığını, yaşlanmadığını qeyd edərək şeirin mövzu rəngarəngliyini poetik dillə ifadə etmişdir.

Elə zənn etmə ki, ağırlaşmışam,

Ayağı sarıqlı şikəst bir quşam...

Qoy dünya böyüsün, zaman uzansın,

Bir günün içində aylarla yansın

Al günəş üzündən nur yağa-yağa...

Ömrün kitabını tamamlamağa

Çox da can atmasın əlimdə qələm,

Mən tələsmirəm!

Mən tələsmirəm! [2, s.225]

Yekun olaraq qeyd etməliyik ki, ədəbi sənətkar hələ sağlığında ikən ölməz əsərləri ilə reallığı, həyatiliyi, vətənpərvərliyi yüksək səviyyədə tərənnüm etmişdir.

Şeirdə şairin uzun müddət yaşamaq istəyi fikri fiziki yox, mənəvi, psixoloji anlamda dərk edilməlidir. Ustad şair bütün bunları vurğulayarkən taledən, ömrünün müxtəlif vaxtlarında gördüklərindən, yaşadıqlarından yazmaq, ömür kitabını yeni əsərlərlə, hadisələrlə rəngarəng şəkildə bəzəmək istəyirdi. Hər misranın təhlilinə, mətnaltı mesajlarına diqqət yetirsək, görərik ki, Səməd Vurğunun "Mən tələsmirəm" şeirində mövzu rəngarəngliyi, reallıq və həyatilik məsələsinin tərənnümü böyük ustalıqla, pafosla, ürəkdən gələn hisslərlə qələmə alınmışdır. Bu fikirlər, hisslər, arzular keçib gedən deyil, bitəcək deyil. Dahi şairimiz bir çox şeirlərində olduğu kimi bu şeirində də qələminə dilə gətirərək, söz sandığını açaraq fikrini çox sadə, anlaşıqlı, xəlqilik prinsipinə uyğun ifadə etmişdir. Şeirin məna və məzmun harmoniyası bu baxımdan bir-birini tamamlayır. "Mən tələsmirəm" şeiri hər yaş qrupundan olan şəxs üçün, oxucu kütləsi üçün maraqlı mesajlar verən bir poetik əsərdir və oxuduqca uzun müddət yaddaşlarda həkk olacaq misralarla zəngindir. Səməd Vurğun şeiri həyatın və cəmiyyətin ən incə düşüncələrini və uca fikirlərini əks etdirən böyük sənət nümunəsidir. O, Azərbaycan şeirində xəlqilik və romantika ilə böyük ideoloji mətləbləri birlikdə ədəbiyyatda canlandırmağın mümkünlüyünü yüksək səviyyədə nümayiş etdirmişdir. Böyük istedad, qanadlı ilham, dərin ictimai dünyagörüş, vətənpərvərlik və müasirlik Səməd Vurğun şeirinin ilham mənbələridir [1, s.27]. Nə qədər ki, Səməd Vurğun poeziyasının sevənləri, oxucuları var, onun ölməz əsərləri daim ağıllarda, qəlblərdə yaşayacaq, şairin qələminin ölməz əsərləri yaddaşlara həkk ediləcək.

Açar sözlər: təbiət, vətən, şair, həyat, gözəllik, ədəbiyyat, hiss.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1.Həbibbəyli İ. Akademik Səməd Vurğun Vəkilov. Bakı, "Elm", 2015.

2.Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cilddə, II cild, Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 248 səh.

3.Vəliyeva M., Tahirov K., Səfərəliyeva G., Səməd Vurğun: biblioqrafiya. M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, Bakı, 2016, 584 səh.

4. "Mən tələsmirəm" şeirinin linki:

https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyyat/17076/m%C9%99n-t%C9%99l%C9%99smir%C9%99m.html

ABSTRACT

Samad Vurgun (1906-1956), one of the well-known poets of Azerbaijani literature of the 20th century, skillfully reflected human desires, psychological reality, and vital issues in his works. The poet's works are distinguished by the fluency of his language and the variety of themes. In the poem "I am not in a hurry" written by the literary artist in the last years of his life, humanity, vitality, reality - in a word, the diversity of the subject attracts attention. The main theme of the poem is the glorification of noble feelings such as attachment to life, the desire to live, to live, and to wish. It is no coincidence that the poet wrote this poem at the end of his life. He calls out to people by pouring out his age on white pages and verses with poetic language. The shortness of the distance between life and death saddened the poet, he penned his relative feelings with pathos in this poem. An example of such a work of the poet is the poem "Poet, how old you are". Similarity of theme and content is noticeable in both poems. In the poem "I'm not in a hurry", it should be noted that although the feelings of sadness, fear, excitement and anxiety are in the foreground, they are not so deep in meaning. By saying "I'm not in a hurry" in his poem, the poet skillfully managed to write that the heart of life is full of love, that he understands life, that he has seen and experienced many things, and that his hair has turned white in this world.

The presence of the muse with the poet helped to write these ideas with more figurative and emotional tones. When you read this poem, you think that life really belongs to those who love it, those who are inspired by it. The genius poet considered himself lucky in this respect and did not look at life with ordinary eyes. He was happy with what he saw.

Friends, let's drink!

The night is starry and the air is cool.

I'm not saying to get drunk and leave the world.

I say your kind thoughts

Warm up a little in your warm embrace.

Let the night be late, let the morning be late,

Do not go to sleep, those in the assembly.

You can't get tired of my talk.

Still on the ground, next to people

I'm not tired of talking...

The poet emphasizes that life is sweet, meaningful and beautiful for a person at all ages, and puts forward the idea that "only in the heart should there be love of life, endless dreams". He glorifies this idea in his verses as follows:

What have I yet enjoyed in the world?

Stop, let's travel the whole world arm in arm!

S. Vurgun is also known as "nature poet" in national literature. His love of life and harmony with nature manifests itself more prominently in his work. The poet has always tried to praise the nature of Azerbaijan, and he achieved it with pride. In the poem "I'm in no hurry" emphasis on nature and natural beauty are given in the foreground. The literary artist appeals to his hunting friend not to hurry and to enjoy nature and this beauty. Emphasis on mother nature, love of life, the wonderful variety of nature is not a sentiment for the poet, the poet has love for every herb, flower, and nature of the homeland with childlike sincerity.

You too, my hunter friend, don't hurry either,

Let's let the mountains of this heart fall down.

In the green meadow by the river

Let's walk slowly.

If I don't say hello to every rose and flower,

If I don't show a good face, if I don't see a good face,

Mints and basils are annoying to me...

Keywords: nature, motherland, poet, life, beauty, literature, feeling.

Literature used:

1.Habibbayli I. Academician Samad Vurgun Vakilov. Baku, "Elm", 2015.

2. Samad Vurgun. Selected works. In five volumes, volume II, Baku, "East-West", 2005, 248 pages.

3. Valiyeva M., Tahirov K., Safaraliyeva G., Samad Vurgun: bibliography. Azerbaijan National Library named after M.F. Akhundov, Baku, 2016, 584 pages.

4. Link to the poem "I'm not in a hurry": https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyyat/17076/m%C9%99n-t%C9%99l%C9%99smir%C9%99m.html

ÖZET

20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının tanınmış şairlerinden Samad Vurgun (1906-1956), insani arzuları, psikolojik gerçekliği, yaşamsal konuları eserlerinde ustalıkla yansıtmıştır. Şairin eserleri dilinin akıcılığı ve konu çeşitliliği ile öne çıkmaktadır. Edebiyatçının hayatının son yıllarında yazdığı “Acelem yok” şiirinde insanlık, canlılık, gerçeklik – kısacası konunun çeşitliliği dikkat çekmektedir. Şiirin ana teması hayata bağlılık, yaşama arzusu, yaşama isteği, dileme gibi asil duyguların yüceltilmesidir. Şairin bu şiiri ömrünün sonlarında yazması tesadüf değildir. Çağını beyaz sayfalara, mısralara şiirsel bir dille dökerek insanlara sesleniyor. Yaşamla ölüm arasındaki mesafenin kısalığı şairi üzmüş, bu şiirinde göreceli duygularını acıklı bir şekilde kaleme almıştır. Şairin böyle bir eserine örnek olarak "Şair, kaç yaşındasın" şiiri verilebilir. Her iki şiirde de konu ve içerik benzerliği göze çarpmaktadır.

“Acelem yok” şiirinde üzüntü, korku, heyecan ve kaygı duyguları ön planda olsa da anlam bakımından bu kadar derin olmadıklarını da belirtmek gerekir. Şair, şiirinde "Acelem yok" diyerek, hayatın kalbinin aşkla dolu olduğunu, hayatı anladığını, pek çok şey gördüğünü, yaşadığını, saçlarının döküldüğünü ustalıkla yazmayı başarmıştır. bu dünyada beyaza döndü. Şairin yanında ilham perisinin bulunması bu fikirlerin daha mecazi ve duygusal tonlarla yazılmasına yardımcı olmuştur. Bu şiiri okuduğunuzda hayatın aslında onu sevenlere, ondan ilham alanlara ait olduğunu düşünüyorsunuz. Dahi şair bu açıdan kendini şanslı saymış ve hayata sıradan gözlerle bakmamıştı. Gördüklerinden memnundu.

Arkadaşlar, hadi içelim!

Gece yıldızlı ve hava serin.

Sarhoş olup dünyayı terk edin demiyorum.

senin güzel düşüncelerini söylüyorum

Sıcak kucağında biraz ısın.

Gece geç olsun, sabah geç olsun,

Uyumayın, mecliste bulunanlar.

Konuşmamdan bıkamazsın.

Hala yerde, insanların yanında

Konuşmaktan yorulmuyorum...

Şair, hayatın her yaşta insan için tatlı, anlamlı ve güzel olduğunu vurgulayarak, "ancak kalpte yaşama sevgisi, sonsuz hayaller olmalıdır" fikrini ortaya koyar. Bu düşüncesini ayetlerinde şöyle yüceltmektedir:

Dünyada şimdiye kadar nelerden keyif aldım?

Durun, bütün dünyayı kol kola dolaşalım!

S. Vurgun, milli edebiyatta "doğa şairi" olarak da anılır. Yaşama sevgisi ve doğayla uyumu eserlerinde daha da belirginleşiyor. Şair her zaman Azerbaycan'ın tabiatını övmeye çalışmış ve bunu da gururla başarmıştır. "Acelem yok" şiirinde doğaya ve doğal güzelliklere vurgu ön planda tutulmuştur. Edebiyatçı, avcı arkadaşına acele etmemesini, doğanın ve bu güzelliğin tadını çıkarmasını rica eder. Tabiat anaya, yaşama sevgisine, tabiatın muhteşem çeşitliliğine vurgu şaire göre bir duygu değildir; şair memleketin her bitkisine, çiçeğine, tabiatına çocuksu bir içtenlikle sevgi duyar.

Sen de avcı dostum, acele etme,

Bırakalım bu yüreğin dağları yıkılsın.

Nehrin yanındaki yeşil çayırda

Yavaş yavaş yürüyelim.

Her güle, her çiçeğe merhaba diyemezsem,

Eğer iyi bir yüz göstermezsem, iyi bir yüz göremezsem,

Nane ve fesleğen beni rahatsız ediyor...

Anahtar kelimeler: tabiat, vatan, şair, hayat, güzellik, edebiyat, duygu.

Kullanılan literatür:

1. Habibbeyli İ. Akademisyen Samad Vurgun Vakilov. Bakü, "Karaağaç", 2015.

2. Samad Vurgun. Seçilmiş işler. Beş cilt, cilt II, Bakü, "Doğu-Batı", 2005, 248 sayfa.

3. Valiyeva M., Tahirov K., Safaraliyeva G., Samad Vurgun: kaynakça. Azerbaycan Milli Kütüphanesi M.F. Ahundov, Bakü, 2016, 584 sayfa.

4. "Acelem yok" şiirinin bağlantısı:

https://kayzen.az/blog/seirler_edebiyyat/17076/m%C9%99n-t%C9%99l%C9%99smir%C9%99m.html

PROSE AND DRAMATURGY OF NAMIG KAMAL
NAMİQ KAMALIN NƏSR VƏ DRAMATURGİYASI

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Namiq Kamal yaradıcılığında dram əsərlərinin xüsusi yeri vardır. Ədib ədəbi janr kimi sənətdə dram əsərlərinin yerini və təsir dairəsini yüksək qiymətləndirmişdir. Hələ Parisdə olarkən Namiq Kamal atasınayazdığı məktubların birində bu barədə fikirlərini belə ifadə edirdi: “Bir millətin gözəl söyləyiş qüdrəti ədəbiyyatında, ədəbiyyatın da ən canlı ifadəsi dram əsərlərində bəlli olur.’’Namiq Kamal Tənzimat ədəbiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılığında roman janrına da yer vermişdir.Cəmi iki roman “İntibah”(1876) və “Cəzmi” (1880) yazmasına baxmayaraq, onun romanları türkədəbiyyatında özündən əvvəlki və özündən sonrakı romanlara nisbətənorijinallığı ilə seçilir.

Anahtar kelimeler: N.Kamal, nəsr, dram, roman, milli

ABSTRACT

Drama works have a special place in Namig Kamal's creativity. Adib highly appreciated the place and influence of drama works in art as a literary genre. While he was still in Paris, Namig Kemal expressed his thoughts about this in one of the letters he wrote to his father: "The power of beautiful speech of a nation is evident in literature, and the most vivid expression of literature is in drama works." Despite the fact that he wrote only two novels, "Renaissance" (1876) and "Cazmi" (1880), his novels are distinguished by their originality compared to the novels before and after him in Turkish literature.

Key words: N. Kamal, prose, drama, novel, national

GİRİŞ

Namiq Kamal Türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, qələmini həm nəzm, həm nəsr, həm də dramaturgiya sahəsində sınamış və möhtəşəm sənət nümunələri ərsəyə gətirmişdir. Namiq Kamal Tənzimat ədəbiyyatının tələblərinə uyğun olaraq ya-radıcılığında roman janrına da yer vermişdir. Cəmi iki roman “İntibah”(1876) və “Cəzmi” (1880) yazmasına baxmayaraq, onun romanları türkədəbiyyatında özündən əvvəlki və özündən sonrakı romanlara nisbətənorijinallığı ilə seçilir. Məsələn, prof.dr.Mehmet Kaplan yazır ki, “Na- miq Kamalın türk romanına gətirdiyi ən mühüm ünsürlərdən biri “İnti- bah”da çeşidli örnəkləri olan ruh təhlillərinin verilməsindədir”. “İntibah” Namiq Kamalın ilk romanıdır. Əsəri müəllif Maqosda olarkən yazmışdır. Əsərin mövzusu ailə-məişət və sosial problemlər zə-minindədir. Müəllif ilk olaraq əsəri “Son peşmanlıq” adı ilə qələmə alsa da, sonralar əsər “İntibah” şəklində çap olunmuşdur. Əsərin əsas qəhrə-manı Əli bəydir. Hadisələr onun ətrafında cərəyan edir. Atası öldükdənsonra Əli bəy anası ilə tək qalır. Əli bəy darıxır. Onu darıxmamaq üçünişə göndərsələr də, bu iş onun mənəvi sarsıntılarına son qoymur.

Təsa-düfən o, Mahpeykər adlı düşgün, pozğun bir qadınla tanış olur. HiyləgərMahpeykər ilk andan onu öz toruna sala bilir. Əli bəy düçar olduğu mənə-vi sarsıntılara sanki son qoyulduğunu zənn edir və bu qadınla evlənir. La-kin dostlarının köməyi ilə bu qadının kimliyini bildikdən sonra Əli ana-sının yanına gəlir. Mahpeykərin hiyləsi nəticəsində uzun müddət anasınıunudan və onun yanına gəlməyən Əli bəyin bu gəlişi ana üçün çoxdan gözlədiyi planı həyata keçirməyə şərait yaradır. Ana oğlunu Mahpeykər- dən uzaqlaşdırmaqda yeganə yol kimi onu bir başqası ilə evləndirməkdəgörür. O, Dilaşup adlı bir cariyə ilə oğlunu evləndirir. İntiqam hissi iləyaşayan Mahpeykər Dilaşupun namussuz, əxlaqsız olduğu barədə iftira- lar uydurur. Gənc Əli bəy bunlara inandığı üçün Dilaşupdan uzaqlaşır.Dilaşupu bir şəxsə satırlar. Qəlbi intiqam almaqdan ötrü od püskürən Mahpeykər Dilaşupu həmin şəxsdən satın alır və ona olmazın işgəncələrverir. Lakin mətin və məsum qız bunlara dözür. Mahpeykər isə bununlakifayətlənməyib Əli bəyi öldürtmək qərarına gəlir. Bunu eşidən Dilaşup

YÖNTEM

Əli bəyin nahaq ittihamlarının qurbanı olsa da, ona olan daxili sevgi vərəğbəti sayəsində ərini – Əli bəyi xilas etmək istəyir. Mahpeykərin qur-duğu plana görə Əli bəy gecə evə gedərkən öldürülməli idi. Lakin Əli bəy hadisədən xəbər tutduğu üçün buradan qaçır və onun qaçdığı zamanyerə atdığı paltoya bürünən Dilaşup xüsusi tutulmuş qatil tərəfindən Əlibəy sanıldığı üçün öldürülür. Hadisə yerinə qayıdan Əli bəy Dilaşupu ölüm ayağında qolları arasına alaraq, etdiyi səhvləri anlayır, lakin hər şeyin gec olduğunu da başa düşür. Qəzəblənmiş Əli bəy Mahpeykəri öl-dürür. Həbsxanaya düşən Əli bəy 6 ay sonra məhbəsdə vəfat edir. Real hadisələri əks etdirən roman yüksək təsirə malikdir. Müəllif Əli bəyin timsalında öz həyatını düzgün qura bilməyən, etdiyi səhvlərigec də olsa başa düşdükdən sonra, yeni həyata qayıdarkən məhv olan gənclərin faciəsini vermişdir. Eyni zamanda müəllif cəmiyyətdə özünügöstərən sosial qeyri-bərabərlik, etik-əxlaqi qüsurlar və s. məsələlərə dəöz münasibətini bildirmişdir. “Cəzmi” tarixi roman kimi qələmə alınmışdır. Müəllif əsəri iki cild-də yazmağı planlaşdırsa da, yalnız birinci cildi yaza bilmişdir. Romanınmövzusu İran-Türk müharibəsindən götürülmüşdür. Əsərin əvvəlində II Sultan Səlim zamanında İranla gedən müharibədən söhbət açılır. Bumüharibədə igidlik göstərən Cəzmi komandan Osman Paşanın rəğbətiniqazanır. Döyüşdə Adil Gəray və onun qardaşı Qazi Gəray düşmənə əsirdüşür. İran şahının arvadı Şəhriyar Adil Gəraya aşiq olur. Eyni zamandaşahın bacısı Pəri xanım da Adil Gəraya öz eşqini bildirir. Pəri xanımınhəm gözəl, həm də sünnü məzhəbə mənsub olması Adil Gərayın ona olan məhəbbətini daha da artırır. Bunu bilən Şəhriyar vəzir Süleymanlahəm Adil Gərayı, həm də Pəri xanımı öldürməyi planlaşdırır. Adil Gə-ray kömək məqsədilə Cəzminin İrana gəlməsini arzulayır. Cəzmi bir dərviş libasında İrana gəlir.Cəzmi onları xilas edərkən yaralanır, Adil Gəray və Pəri xanım qəhrəmancasına ölür. Cəzmi bu döyüşdə yaralansada, onları dəfn edir və Türkiyəyə qayıdır.

BULGULAR

Müəllif əsərdə məsələlərə qəhrəmanlıq, igidlik və s. Prizmasından yanaşaraq qarşıya qoyduğu problemləri həll etmiş, vətən sevgisinin, yurd sevgisinin hər şeydən üstün olduğunu önə çəkmişdir. Namiq Ka- mal bu əsərdə özünün “dünyaya gəliş hünər deyildir” məşhur fikrini xatırladaraq, əsl hünərin isə dünyaya gəlib ad qazanmaq, şücaət göstər- mək olduğunu təsdiqləmişdir. Namiq Kamal yaradıcılığında dram əsərlərinin xüsusi yeri vardır. Ədib ədəbi janr kimi sənətdə dram əsərlərinin yerini və təsir dairəsini yüksək qiymətləndirmişdir. Hələ Parisdə olarkən Namiq Kamal atasınayazdığı məktubların birində bu barədə fikirlərini belə ifadə edirdi: “Birmillətin gözəl söyləyiş qüdrəti ədəbiyyatında, ədəbiyyatın da ən canlı ifadəsi dram əsərlərində bəlli olur.’’ “Vətən, yaxud Silistrə” (1873), “Gülnihal” (1873), “Zavallı cocuq”(1873), “Akif bəy” (1874), “Cəlaləddin Xarəzmşah” (1885), “Qara bəla” (1885) kimi dram əsərləri Namiq Kamalın dramaturgiya ilə cid- di məşğul olduğunu göstərir.

Dramaturq bu əsərlərdə tarixi hadisələrə, millət və vətən sevgisi problemlərinə yer ayırmış, ilk növbədə milli təfəkkür prizmasından hadisələri dəyərləndirmişdir. "Vətən, yaxud Si-listrə" müəllifin ilk dram əsəridir. Əsl adı "Vətən" olsa da senzura tərə-findən icazə verilmədiyinə görə əsərin adı dəyişdirilmiş və "Silistrə" adı ilə yayımlanmışdır. Lakin sonralar "Vətən, yaxud Silistrə" şəklindəçap olunmuşdur. Pyes 4 pərdədən ibarətdir. Əsərin mövzusu 1828 və 1853-cü illər türk-rus müharibələrində baş vermiş hadisələrdən götürül- müşdür. Lakin pyesin əsas mövzusunu 1853-cü il Krım uğrunda ruslar-la türklər arasında gedən müharibə təşkil edir. Silistrə bugünkü Bolqa-rıstanda Dobruca bölgəsində yerləşir. 1388-ci ildə türklər tərəfindən fəth edilmiş bu ərazilər 1853-cü ildə rus ordusunun hücumuna məruz qalmışdır. Namiq Kamal bu əsərlə bağlı belə yazır: "Mənim yapdığım şey Rumelində cənnətməkan Sultan Mahmud xan zamanındakı Şumnumühasirəsində söylənən bir hekayəni Krım savaşı zamanında baş ver- miş Silistrə müharibəsinə nəql etməkdir. Bunu yazmaqda məqsəd mil-lətdəki vətəni hissləri təsvir etməkdir". Tarixdən məlumdur ki, 1853- cü il türk-rus müharibəsinin ən qanlı döyüşlərindən biri Silistrə qalası uğrunda getmişdir. Türklər Musa Hulusu Paşanın komandanlığı altında Silistrə qalasını 6 minlik qoşun ilə 41 gün müdafiə etmiş, döyüşlərdə 3min şəhid vermişlər. Ruslar isə Silistrə qalasının müdafiəsində 12 ge- neral, 15 min əsgər itirmişlər. Bu döyüşdə həmçinin rus ordusunun 20 min əsgəri yaralanmış, çoxlu cəbhəxanası məhv edilmişdir. Türk qəh rəmanlıq salnaməsində yeri olan Silistrə döyüşündə igidlik göstərən, vətən naminə canını oda atan türk oğul və qızlarının mədh edilməsi Namiq Kamalın "Vətən, yaxud Silistrə" əsərində ən yüksək formada bədii əksini tapmışdır. "Vətən, yaxud Silistrə" pyesinin əsas qəhrəmanlarından biri İslam bəydir. Əsərdəki obrazların bir çoxu tarixdə yaşamış şəxsiyyətlərdir. Məsələn, tarixi şəxsiyyət olan Mustafa bəy əsərdə Abdulla çavuş kimi təqdim olunur. Və yaxud Silistrə döyüşünə 120 könüllü ilə birlikdə gələn İslam bəyin qəhrəmanlığı da tarixi gerçəklik zəminində əks et- dirilmişdir. O cümlədən, Namiq Kamal Qarsda olarkən nişanlısının ardınca müharibəyə gəlmiş və şəhid olmuş bir qızın cənazəsini gör- müş, həmin qızın obrazını Zəkiyənin timsalında canlandırmışdır. Bəlkəbuna görədir ki, müəllif əsərdə türkün qəhrəmanlıq və şücaətini tək-cə bir obrazla - İslam bəylə bağlamır. Əsərdəki Sidqi bəy və Zəkiyə xanım obrazlarını da dramaturq İslam bəyin timsalında ortaya atdığı ideyaların daşıyıcıları kimi təqdim edir. Əsərin maraqlı bir məzmunuvardır. Vətənin ağır günündə İslam bəy döyüşə gedir və onu sevən şəx-sin arxasınca gəlməsini arzu edir: "Qardaşlar!.. Mən savaşa gedirəm. İstəyənlər yanıma gəlsin. Qurşundan, güllədən qorxmuram, qorxanlar qarılarının yanında otursun. Mümkün olsa, bütün vətən qardaşlarıma bu zəif vücudumu sipər edəcəyəm, köksüm parça-parça olmadıqca bir daşına kimsənin əli toxunmayacaq. Biz vətəni qoruyacağıq... Allah da bizi qoruyacaq...". İslam bəy Silistrə uğrunda gedən ölüm-dirim döyüş-lərinin iştirakçısı olur və düşmənə qan uddurur. Qəhrəmanlıq sorağı ilkgünlərdən bütün döyüş bölgələrinə yayılır. İslam bəy döyüşə getdik- dən sonra Zəkiyə də qiyafəsini dəyişərək kişi libasında Silistrəyə gedir.Döyüşlərdə Silistrənin qala komandiri həlak olur. Onu Sidqi bəy əvəz edir. Sidqi bəy bundan əvvəl müharibədə ölümə məhkum edilmiş bir dostunu öldürməkdən imtina etdiyi üçün vəzifədən çıxarılmış, rütbəsi aşağı endirilmişdir. Buna görə o, ailəsinin yanına getməyi özünə təhqirsaymış, itkin düşməsi haqda yalan xəbəri yayaraq başqa bir adla sıraviəsgər kimi yenidən müharibədə iştirak etmək üçün Silistrəyə gəlmişdir.Bu böhranlı anda o, arvadı və oğlunun ölümü, qızının isə itkin düşməsibarəsində məlumat alır. Məlumat onu xeyli kədərləndirir. Lakin bu xəbərlər onu kədərləndirsə də, döyüş əzmini zəiflətmir, əksinə, düşmənə olan nifrətini daha da artırır. Növbəti əməliyyat zamanı düşmən cəbhəxanasını partlatmağa ge- dən İslam bəy, Abdulla çavuş, Zəkiyə, Sidqi bəy xüsusi qəhrəmanlıq göstərirlər. Əməliyyatdan sonra Zəkiyənin qolları arasında özünə gələnyaralı İslam bəy Zəkiyəni tanıyır, o cümlədən Sidqi bəy də Zəkiyənin onun qızı olduğunu öyrənir. Bu sonluqla müəllif əsərdə səadətini tapan şəxslərdən çox, düşmənə zərbə vurub zəfərlər qazananların obrazını canlandırır. Namiq Kamal beş pərdəli "Gülnihal" dramını 1873-cü ildə Maqosdayazmışdır.

Zülm və istibdad əleyhinə yazılmış bu əsərin əsl adı könül- dəki sirr mənasını verən "Razi-dil" olmuşdur. Əsərdə müəyyən obrazlar silsiləsində müəllif iki müxtəlif qütbün-zülmün və istibdadın, azadlıq vəxeyirxahlığın konturlarını müəyyənləşdirir. Qaplan paşa zülmün, Mux-tar bəy isə azadlıq və xeyirxahlığın rəmzi kimi çıxış edir. Zülmkarlığı ilə ad çıxarmış Qaplan paşa insanların bütün haqlarını tapdamış, işıqlı düşüncə adamlarına hər cür zülm etməkdən çəkinməmişdir. İş o yerə çatır ki, o, əmisi oğlu Muxtar bəyin sevgilisini əlindən almağa çalışır və bu iyrənc niyyətini həyata keçirmək üçün onu zindana salmağı əmr edir. Muxtarın sevgilisi İsmət bunlara etiraz etsə də bunun nəticəsi ol- mur. Lakin Gülnihalın köməyi hər şeyi dəyişə bilir. O, əvvəlcə öz ağıllıməsləhətləri ilə Muxtar bəyi zindandan azad etdirir. Muxtar bəy vilayət mərkəzinə gedir. Qaplanın hərəkətləri barədə məlumat verir. Quberna-tor Qaplanın edamı barədə fərman verir. Lakin hələlik bunlardan, dahadoğrusu, Muxtar zindandan qaçması və qubernatorla görüşməsindən xəbəri olmayan Qaplan öz işindədir. Bu vaxt onun qeyri-insani hərəkət-lərinə etiraz edən Gülnihal Qaplan tərəfindən xəncərlə öldürülür. Ha- disə yerinə Muxtar bəy gəlir. O, qəzaya hakim seçilir. Qaplan öldürülür.Əsər belə bir sonluqla tamamlanır. Müəllif xalq hakimiyyəti tərəfdarı kimi çıxış edir, xalqın istiqlal, xoşbəxtlik arzularının həyata keçməsi- ni tərənnüm edir. Bu məqsədlə də xalq tərəfindən sevilən və seçilən Muxtar bəyin hakimiyyəti illərində insanların həyatının yaxşılaşmasını,ədalətli idarəçiliyi ön planda təqdim edır. Faciə kimi qələmə alınan 3 pərdəli "Zavallı cocuq" əsəri ailəməişət mövzusundadır. Buna baxmayaraq, müəllif bu fonda sosialməsələlərə toxunur, cəmiyyətdə baş verən ictimai ədalətsizliyi, pulun oynadığı eybəcər rolu və s. əsas tənqid obyektinə çevirir. Namiq Ka- mal "Zavallı cocuq" əsərində 14 yaşlı zavallı Şəfiqənin görmədiyi, sevmədiyi bir kişiyə ərə verilməsini təsvir edir və onun faciəsini də həmin hadisə ilə bağlayır. Müəllif əsərdə bir-birinə əks xətlərdə da- yanan obrazların timsalında təsvir etdiyi əhvalat və hadisələrin ma- hiyyətini tam açıqlaya bilir. Şəfıqəni sevən gənc oğlan Ata onunla bağladığı əhd-peymana sa- diq qalaraq tibb məktəbini bitirdikdən sonra ailə qurmaq ümidi ilə geriqayıdır. Lakin görür ki, Şəfıqə borc əvəzi olaraq atasının borclarını ödəyən varlı bir şəxsə ərə verilib. Şəfiqənin başqasına ərə verildik- dən sonra onun vərəmlədiyinə, ölüm yatağında olduğuna dözməyən Ata zəhər içərək ölür. Bu hadisədən sonra Şəfıqə də dünyasını dəyişir. İki gəncin saf məhəbbət faciəsini göstərməklə dramaturq cəmiyyətdə hökm sürən qeyri-əxlaqi normalara, pul hökmranlığına etiraz edir.

SONUÇ

Namiq Kamalın "Akif bəy" faciəsi də bir növ ailə-məişət möv- zusunda yazılmışdır. Lakin müəllif burada "Zavallı cocuq''dan fərqli olaraq əxlaqsız bir qadının həm cəmiyyətdə, həm də ailədə oynadığı pozucu rolunun təsvirini ön plana çəkmişdir. Əsərin qəhrəmanı Akif bəy dəniz süvarisidir. Vətənini və xalqını canından da artıq sevən bu gənc böyük arzularla yaşayır. O, Dilruba adlı bir qızla ailə qurur. İlk baxışdan gözəl və ismətli görünən bu qadın, əslində pozğun həyat yaşa-yan, namus və ismətdən uzaq olan bir gəncdir. Rus donanması ilə türk donanmasının dəniz savaşları zamanı Akif bəyin gəmisi partladılır və o, təsadüfən bir gəmi taxtası üzərində sahilə çıxaraq xilas olur. Lakin onu hamı ölmüş bilir. Dilruba onun şəhid olduğunu sübut edən bir saxtasənəd düzəldərək Əsəd adlı bir başqasına ərə gedir. Akif bəy yaşadığı yerə gəlir. Bütün əhvalatları təfsilatı ilə öyrənir və Dilruba ilə Əsədin yaşadığı evə gedərək Dilrubanı öldürmək istəyir. Güllə Dilrubanın qar-şısına keçən Əsədə dəyir. Əsəd ölüm ayağında Akifi xəncərlə vurur. Hadisə yerinə gələn Akif bəyin atası Dilrubanı öldürür. Əsərin məzmunu ilə tanışlıq faciədə hadisələr daxilində qəhrəmanlıqruhunun, vətən sevgisinin böyüklüyünü bir daha nümayiş etdirir. Namiq Kamalın tarixi mövzuda qələmə aldığı "Cəlaləddin Xarəz- mşah" dramı Xarəzmşahlar dövlətinin hökmdarı Cəlaləddinin həyatı vəsiyasi fəaliyyətindən bəhs edir. Sırf vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq ruhun-da yazılan bu əsərdə Cəlaləddin Xarəzmşahın monqol istilası dövründədüşmənə qarşı mübarizəsi əsərin ana xəttini təşkil edir.

Namiq Kamalın "Qara bəla" adlı son pyesi uzaq Hindistanda Ba- birlər sarayında baş verən əhvalatlardan bəhs edir. Hökmdar qızı Banu nişanlısı Xosrovla gələcək səadətləri barədə düşünür. Lakin qara bir zəncinin Banunun namusuna toxunması qızın zəhər içib özünü öldürməsi ilə nəticələnir. Bunu eşidən Xosrov əvvəl zəncini, sonra isə özünüöldürür. Ümumiyyətlə, bu əsəri türk ədəbiyyatşünasları N.Kamalın ən zəif əsəri hesab edir və bunun səbəbini isə əsəri yazarkən "N.Kamalın Maqosda zindan böhranları içərisində maddi və mənəvi baxımdan zəif düşdüyü vaxta" təsadüf etməsi ilə əlaqələndirirlər. Namiq Kamal türk ədəbiyyatı tarixində təkcə qüdrətli şair, nasir vədramaturq kimi yox, həm də böyük tədqiqatçı-alim kimi tanınmışdır. Onun tarixi mövzuda yazdığı "Böyük İslam tarixi", "Silistrə müharibə-si", "Osmanlı tarixi", "Əfkari-pərişan" və s. əsərləri istər türk, istərsə də İslam tarixinin tədqiqi və öyrənilməsi sahəsində əvəzsiz mənbədir.

KAYNAKLAR

1. Namiq Kamal. Vətən, yaxud Silistrə. İstanbul, 1969.
2. Namiq Kamal. Zavallı cocuq. İstanbul, 1940.
3. Namiq Kamal. Əsərləri, 3 cilddə. İstanbul, 1957.
4. Namiq Kamal. Həyatı və şeirləri. İstanbul, 1995.
5. Namiq Kamal. Doğumunun yüz əllinci ilində, Ankara, 1993.
6. Namiq Kamal. İntibah, İstanbul, 1996.

PROBLEMS OF TURKISH LITERATURE IN TEXTBOOK "GULZAR" (1912) BY A. SHAIG
ABDULLA SHAIG'IN "GÜLZAR" (1912) DERS KITAPINDA TÜRK EDEBIYATININ SORUNLARI

GÜNEL YUNUSOVA

Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi`ne bağlı

Z.Bünyadov adına Şarkiyat Enstitüsü`nün dissertantı

Orcid İD 0000 0002 2375 2829

Özet

Abdulla Shaig'in "Gülzar" (1912) adlı eseri 20. yüzyılın başlarında okul ders kitaplarımızda önemli bir yer tutar. Bu ders kitapındaki materyallerin önemli bir kısmını türk edebiyatından örnekler oluşturmaktadır. Bu örnekler makalede ele alınmıştır. Sovyet döneminde siyasi otoriteler nezdinde Türkiye'ye yönelik kötü tutum nedeniyle bu örneklerin analizinin ve tanıtımının ihmal edildiği gösterilmektedir. Ancak o dönemde okuyan gençlerimizin büyük bir kısmı bu tür çalışmalarla zenginleşti. Makalede söz konusu ders kitapında yer alan türk edebiyatı örneklerinin kapsamı belirlenmekte, ideolojik ve sanatsal özellikleri tartışılmaktadır. Bu eserlerin genç neslin eğitimindeki rolüne de dikkat ediliyor. Makalede ayrıca söz konusu ders kitapında yer alan Osmanlı yazar ve şairlerinin eserlerinin Azerbaycan edebiyatına etkisine de değinilmektedir.

Makalede hakkında konuşulan sanatçıların "yetişkinler için" yazdıkları eserlerden farklı olarak çocuk şiirlerinin dilinin oldukça sade, yerel dile yakın, arapça-farsça kelime ve sıfatlardan uzak olduğu gösterilmektedir. Bu eserler içerik ve fikir, ruh, eğitim-ahlaki, sanatsal-estetik değerler açısından üst düzey ve dikkat çekicidir.

Anahtar kelimeler: A. Shaik, "Gülzar", 20. yüzyılın başı, ders kitabı, Türk edebiyatı

Abstract

Abdulla Shaig's work "Gulzar" (1912) occupies an important place in our school textbooks at the beginning of the 20th century. An important part of the materials in this textbook is made up of examples from Turkish literature. These examples are discussed in the article. It is shown that the analysis and promotion of these examples were neglected due to the bad attitude towards Turkey by the political authorities during the Soviet period. However, a large part of our young people studying at that time became rich with such works. In the article, the scope of examples of Turkish literature included in the textbook is determined, ideological and artistic features are discussed. Attention is paid to the role of these works in the education of the younger generation. The article also mentions the impact of the works of Ottoman writers and poets on Azerbaijani literature, which are included in the textbook. It is shown that the language of children's poems is quite simple, close to the local language, far from Arabic-Persian words and adjectives, unlike the works written "for adults" by the artists discussed in the article. These works are high-level and remarkable in terms of content and thought, spirit, educational-moral, artistic-aesthetic values.

Keywords: A. Shaik, "Gulzar", the beginning of the 20th century, textbook, Turkish literature.

Giriş:

20. yüzyılın başlarında okul ders kitaplarımızda Osmanlı yazar ve şairlerine daha fazla yer verilmiştir. O dönem ders kitablarımızda Türk sanatçıların yüzlerce eseri ve onlara ait bilgiler bulunmaktadır. 20. yüzyılın başlarında bu eserler, okul masası arkasında oturan bütün bir milli aydın neslinin eğitiminde, fikirlerinin rönesansında, sanat-estetik zevklerinin, vatan, millet ve devletçilik, sanat sevgisinin oluşmasında eşsiz bir rol oynamıştır.

Amaç: Osmanlı edebiyatı örneklerinin bağımsız okuma kitaplarında çevrilmesi, yayımlanması ve tanıtılması sorununu incelemek.

Kullanılan yöntem: Araştırma sürecinde kullanılan yöntemlerden biri de tarihsellik ilkesidir. Eserlerin analizi ve bir takım bilimsel ve teorik fikirlerin açıklanması sırasında tümdengelim ve tümevarım yöntemlerinden de yararlandık.

Ana metnin ifadesi: Abdulla Şaig'in 1912'de yayınlanan "Gülzar" ders kitabı nispeten lise öğrencilerine yönelik bir ders kitabıydı. Ders kitabı şu notla basıldı: "Bu, üçüncü belgeden sonra okullarda okunacak bir okuma kitabıdır." Kitapta bilimsel, gazetecilik, pedagojik materyallerin yanı sıra çok sayıda sanatsal örnekler de yer aldı. Bunlar farklı halkların sanatsal fikir hazinesine ait eserlerdi. Bu eserlerin bir kısmı Türk sanatçılarının yaratıcılık örnekleriydi. Bu sanatçılar arasında Muallim Naci, Mahmud Ekrem Recaizade, Tevfik Fikret, Ziya Paşa, İsmayıl Safan, Hüsam Bey, Ahmed Rasim, Ahmed Hikmet ve başka isimleri sayabiliriz. Diğer anadili ders kitaplarında olduğu gibi Gülzar'da da Muallim Naci'nin hayatı ve çalışmalarına özel önem verilmiştir. Bu bir yandan onun meşhur yeteneğiyle ilgiliyken, diğer yandan Naci'nin bir eğitimci-sanatçı olarak "çocuklar için" birçok eser yazması ve şiirlerinin özel bir değere sahip olmasıyla ilgiliydi. Aynı zamanda genç okuyucular için uygun manevi gıda ve okuma materyalleri idi. Ders kitabında şair hakkında küçük bir makalenin yanı sıra "Avcı", "Firlangic" (Bu şiir diğer bazı ders kitaplarında "Kırlangıç" adıyla yer almaktadır), "Talatüm", "Bahar", "Bir dağ başı" şiirleri yer almaktadır. Bunların çoğu çocuk şiirlerinden örneklerdir. Tematik olarak çoğu doğa ve onun güzellikleri, hayvanlar alemi ve ona duyulan sevgi ile ilgilidir. Şair, okuyucularına doğaya ve hayvanlar alemine karşı sempati uyandırır, onun güzelliğini anlatmaya çalışır. "Talatum" şiiri konu ve üslup bakımından farklı bir yöne sahiptir. Hayat, onun zorlukları, belirsiz yolculukları, insanın yaşam ve mutluluk mücadelesinde bu zorlukları aşma kararlılığı şiirin ana fikir-estetik kayasını oluşturur. Ayrıca sanatçı bu konuyu yaşam olaylarıyla karşılaştırarak okuyucuya daha basit ve inandırıcı bir şekilde sunmak istemektedir. Böylece mesnevi tarzında yazılan şiirde öncelikle denizin çalkantısından, dalgaların nasıl şişip yükselip tekrar geri döndüğünden söz edilir. Daha sonra bu doğa olayı, sosyal çevrenin, insan yaşamının kabarıp gerileyen olaylarıyla karşılaştırılır. İnsanın yaşamı boyunca çeşitli zorluklarla, iniş çıkışlarla, çalkantılarla da karşılaştığı gösterilmektedir. Bu çalkantılardan ve zorluklardan korkmamalı, hayat gemisinin savaşçısı olmalı, gayret ve kararlılıkla hareket etmelidir:

Şiddetle atlayıp öldürün,

Devam edin de sınava girin.

Seyr'de mi oluyor her kolay?

İnsan ölümden korkar mı?

Rahət durulurmu böylə canla?

Çarpışmalıyım bütün cahanla! [2, 246]

Bahsettiğimiz ders kitabında Mahmud Ekrem Recaizade'nin şiirlerinden altı örneğ vardır.

Bunlar "Tasvir", "Bu da aynı şiirdir", "Yad et", "Makber", "Hale-sahar" ve "Dört buçuk yaşında Fahirem" şiirleridir. Şairin yaratıcı yönteminin romantik ruhu, hüznü ve hayalperestliği onlara hakimdir. "Makber" isminden de anlaşılabileceği gibi mezar şiirinin bir örneğidir. Sanatçı, dört yaşında ölen kızının ölümü üzerine "Faxirem dört buçuk yaşında senin" adlı ayeti ilə başlayan şiiri yazdı. Şiir hüzünlü bir mersiyeyi anımsatıyor. "Hale-sabah" şiirinde sabahın açılışı, ışığın karanlıktan kopması, evrende yarattığı güzellikler, şafağın ve ışığın ilahi hikmeti son derece mecazi ve şiirsel bir dille anlatılmaktadır. Hakikatin yarattığı güzelliğe hayranlık duyulmaktadır:

Nedir bu feyzi-mükemmel, nedir bu hale-sabah?

Nedir hakikati-ulviyye, nedir meale-sabah?

Neden bulur bu kadar rövneqi-zelale-sabah?

Ben olmuşum ezeli aşiqi-camale-sabah,

Senin de mi dilin aşüfteyi-vüsal sabah?

Nedir buhüzni-qaribanın , eyhilale-sabah. [2,257]

Şiirin anlam ve içerik bakımından yüksek bir sanata sahip olduğu doğrudur. Ama ne yazık ki, sanatsal dil açısından genç okuyucuların hazmetmekte zorlandıklarını da belirtmemiz gerekiyor. Tevfik Fikret'in yaratıcılığı "Gülzar"da altı şiirle temsil edilmiştir: "Hasta çocuk", "Ramazan sadakası", "Sarhoşun önünde", "Balıkçılar", "Sarhoş", "Sabah ezanı". T.Fikret'in türk edebiyatında sadece "büyüklere" değil, özellikle "çocuklara" yönelik değerli eserler ortaya koyan bir sanatçı olarak tanındığını da ekleyelim. Aynı zamanda çocuk edebiyatının da önemli bir temsilcisidir. Çocuklarının şiirlerini çoğunlukla hayatının son yıllarında yazdı. Bu şiirler "Şarmin" kitabında toplanmıştır. Şarmin, kitapta şiirin ithaf edildiği küçük bir kızın adıdır. T. Fikret'ın edebi mirasının tanınmış araştırmacılarından Kenan Akyüz, sanatçının çocuk şiirlerinin çoğunu Sati Bey'in isteği üzerine kaleme aldığını yazıyor. Sati Bey, şairden açtığı özel okulun öğrencileri için şiir yazmasını istedi. T. Fikret de çocuklar için birçok şiir yazmış ve bunları "Şermin" kitabında toplamıştır. Kanan Akyüz, görüşünü şöyle sürdürüyor: "Şermin"deki parçalar, tüm özellikleriyle çocuk ruhunu yakından kavrayan ve ve çocukla cocuk olan bir yapıya sahipdir. Şair bu eserlerdeki mısralarda şefkat, yardımlaşma ve fedakarlık duygularını, yurt, aile, doğa sevgisi, okuma, tasarruf ve davranış kurallarını güzel bir şekilde dile getirmiştir."[3, 296] Sanatçının "yetişkinler için" yazdığı eserlerin aksine çocuk şiirlerinin dili oldukça sade, yerel dile yakın, arapça-farsça kelime ve ifadelerden uzaktır. İçeriği ve fikri, verdiği ruh, eğitici-ahlaki, sanatsal-estetik değerleri de aynı düzeyde ve dikkat çekici. Şairin türk edebiyatındaki yeniliklerinden bahseden İsmayıl Hikmet, çocuq eserlerine dikkat çekiyor: "Fikret, şiir vadisinde pek çok yenilik ve sadelik yaratmıştır. Tamamen sade, açık ama lirik bir dilin en canlı örneklerini verdi... Hayatının son günlerinde hasta yatağında çocuklar için yazdığı "Şermin" adlı eseri samimi, yumuşak, temiz bir dilde yazılmış şiirlerle doludur".[1, 119] A. Shaik ders kitabını hazırlarken T. Fikret'in yaratıcılığından seçtiği örneklerin konularına dikkat etmiştir. Böylece "Hasta Çocuk"ta yetimlerin trajik kaderi, "Ramazan Sadakaları"nda şefkat ve insanlık, "Sarhoşun önü"nde düşünme ve bilişsel düzey, "Balıkçılar"da çalışkanlık, "Sabah ezanı"nda ezan vakti insan kalbindeki ilahi duyguyu göstermek, onun tecelli etmesini ana tematik amaç olarak ele almaktadır. A. Şaig, "Gülzar"da Ziya Paşa'nın "Munacat"ına, İsmayıl Safa'nın " Məqbəreyi-madərdə bir növhə yetimhane"sine ve Hüsam Bey'in "İhtiyarlıg"ına yer vermiştir. İ.Safa'nın şiiri sanatçının annesinin mezarı başında söylediği bir şiirdir. Hüsam Bey'in "İhtiyarlıq" adlı şiiri beş türe girer. Eser, hayatını maşaqqat ve zorluklar içinde geçirmiş, hayatın çalkantılı ve dolambaçlı yollarından geçmiş yaşlı bir adamın dilinden anlatılıyor.

Bu ihtiyar insan, yaşam tecrübesine dayanarak insanları kardeşliğe, iyiliğe, insanlığa çağırır, yaşlılığın getirdiği çaresizlikten yakınır. Beşlinin dili nispeten basittir, lirik öğütlerin tonu akıcıdır:

Yaşarken bir zamanlar ben dexi yari-imanimle,

Gezib, qah-qah gülüb oynarken ixvani-qiranimle,

Bu gün dünyayı doldurmaqdayım, ah, inamımla,

Nə müşkülmüş qam, ey ixvani-dinim sali-peride,

Teselli ixtiyar etdim gerek bu hali-perride. [2, 100]

Gülzar'da Osmanlı yazarlarının yazdığı nesir örneklerine de rastlıyoruz. Bu tür eserler arasında Ahmet Hikmet'ın "Bir Damla Kan" ve Ahmet Rasim'in "Rasim'in okula gidişi" adlı hikâyeleri sayılabilir. Ayrıca ders kitabında "Kamus-ül-Ulum"dan alınmış "Türkler" adlı bilimsel-gazetesel bir eser de bulunmaktadır. Burada farklı türk toplumlarının tarihi, gündelik yaşamı, geçim kaynakları hakkında bilimsel bilgiler verilmektedir. A. Hikmet'in "Bir Damla Kan" adlı eseri lirik-alegorik bir doğa öyküsüdür. A. Rasim'in "Rasim okula gidiyor" hikayesi okul çocuklarının hayatından alınmış düzyazı bir eserdir. Çalışmanın ana fikri çocukları okula ve eğitime teşvik etmektir.

Sonuç

Elbette bu tür çalışmaların, yetişen neslin milli ruhuna ve vatanseverliğine, zihinlerinde milli ideallerin uyanmasına, etnik hafızanın yeniden canlanmasına, diğer türk toplumlarını tanımasına büyük etkisi olmuştur. Ders kitabı yazarları da ayık bir pedagojik anlayış ve milli taassub duygusuyla okuma örneklerinin seçiminde bu önemli hususları dikkate almışlardır. Genel olarak o dönemdeki ders kitaplarının çoğunda bu değerler dikkate alınıyordu.

Kaynakca

1. Hüseynov Rüstəm. Tofiq Fikrət / R.Hüseynov.- Bakı: Yazıçı,-1981.-184 s.

2. Şaiq Abdulla Talıbzadə. Gülzar / A.T. Şaiq. – Bakı: “Orucov qardaşları” mətbəəsi, – 1912, – 287 s.

3. Akyüz K.Tevfiq Fikret / K.Akyüz. -Ankara.- 1947.-224 s.

4. Banarlı Nihad Sami. Resimli türk edebiyatı tarihi: [2 ciltte] /N.S.Banarlı.- İstanbul: Milli Egitim Basımevi.-c.2.-1998.-1366 s.

TURKISH MYSTICAL POETRY
TÜRK TƏSƏVVÜF ŞEİRİ

Prof. Dr. ELMAN QULİYEV

Azərbaycan, Bakı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Türkoloji mərkəzin Türk ədəbiyyatı bölməsinin müdiri
Orcid: 0000-0001-5413-9479

ÖZET

Təsəvvüfdə insanın vəhdətdən ayrılıb yerə gəlişi bir mərhələlidir. Onun Haqqa qovuşması isə dörd mərhələdən keçir: Şəriət, təriqət, mə-rifət və həqiqət. Şəriət hökmlərə ibadət, təriqət duyub, düşünüb yol müəy-yənləşdirmək, mərifət Haqqı öz ruhuna hakim etmək, həqiqət isə Haqqa qovuşmaq mərhələləridir. Burada bütün mərhələlər əsas və vacibdir. Birmərhələni keçmədən digər mərhələyə qədəm qoymaq mümkün deyil

Anahtar kelimeler: Təsəvvüf, islam, ədəbiyyat, şeir, türk

SUMMARY

In Sufism, a person's departure from unity and coming to earth is a one-step process. His meeting with the Truth goes through four stages: Shariah, sect, enlightenment and truth. Shari'ah is the stages of worshiping the rulings, understanding the sect, thinking and determining the path, mastering the Truth in one's soul, and meeting the Truth. Here all stages are basic and important. It is impossible to enter another stage without passing one stage

Key words: Sufism, Islam, literature, poetry, Turkish

GİRİŞ

Dini-fəlsəfi, mənəvi-əxlaqi cərəyan olan təsəvvüf Şərq nəzərielmlər sırasında yer almasa da, onun kökündə din və dini elmlər dayanır. Təsəvvüf dinin batini və mənəvi tərəfi ilə məşğul olan islami elmlərlə iç-içədir. Quran isə həmin elmlərin ana qaynağıdır. Bildiyimiz kimi, islami elmlər VIII əsrə qədər bir bütövün tərkibində , VIII əsrdən etibarən müstəqil şəkildə (təfsir, hədis, fiqh, kəlam, əxlaq və s.) inkişaf etməyə başlamışdır . Təsəvvüfü həminelmlərin hər biri ilə birbaşa bağlamaq mümkündür. Bu baxımdan təsəv-vüf qaynağı İslam ideologiyası olan bir dini-fəlsəfi cərəyan və düşüncəsistemi hesab olunur . Nihad Sami Banarlı təsəvvüfü “ bir iman, bir fikir və irfan cərəyanı və bir eşq hadisəsi”[1] hesab edir. Ancaq heç vaxt təsəvvüfə birmənalı münasibət olmamışdır. Bir mülahizəyə görə təsəvvüf nəzəri, başqa mülahizəyə görə əməli (tətbiqi), digər bir mülahizəyəgörə isə İslam mistizmidir. İlk sufi ləqəbiylə tanınan şəxs Cabir bin Həyyan (VIII əsr) və ya Əbu Haşim hesab olunur. Təsəvvüfün qaynağı islami dəyərlər olsa da, Quranda təsəvvüf və sufi kəlmələrinə rast gəlinmir. Bu da özlüyündə təsəvvüfün dinlə bağlı olub-olmaması baxımından fərqli fikirlərin yaranmasına səbəb olmuş- dur. Bəzi din alimləri İslamın təsəvvüflə heç bir əlaqəsinin olmadığını iddia edirlər. Quranda da sufi və təsəvvüf kəlmələrinin işlədilməməsinin səbəbini bununla bağlayırlar. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, təsəvvüf bir cərəyan olaraq Qurandan sonra formalaşmışdır. Lakin on-lardan fərqli olaraq təsəvvüfün İslamla əlaqəsini təsdiqləyənlər çoxluqtəşkil edir.

Məlumdur ki, İslamda elm yalnız elm deyil, həm də ibadət və iman hadisəsi, eyni zamanda İslam mədəniyyətinin təməl cizgilərin-dən biri kimi qəbul edilir. Təsəvvüfdə də ibadət, iman, mədəniyyət və s. cəhətlərə eyni münasibətin olması dini-fəlsəfi hadisə tipində təsəv- vüfün islami əsaslar daxilində formalaşmasını təsdiqləyir. İslam dini ilə təsəvvüf arasında bağlılığın olmasını təsdiqləyənlər bu cəhəti xüsusi vurğulayırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, İslamda mövcud olan Allah sev-gisi, ibadət, təqva, tövbə, zikr, ixlas, səbr, təvəkkül, şükr, zöhd, qənaət və digər cəhətlər təsəvvüfdə yer alır ki, bu da onu Quranla birbaşa bağ-layır. Bundan başqa, Quranın Hədid, Həşr, Nisa, Bəqərə, Maidə, Fəcr, Ali-İmran surələrində yer alan Allah sevgisi, Allahı düşünmək, ilahi bəndəliyə daxil olmanın və ibadətin şərtləri və s. dini-fəlsəfi görüşlər təsəvvüfdəki bu tipli fikirlərin formalaşmasında mühüm rol oynamış- dır. Ədəbiyyat tarixləri və fəlsəfə kitablarında "İslam təsəvvüfü" ifa- dəsinin işlədilməsi də təsəvvüfün İslamdan qaynaqlanmasının təsdiqi baxımdan əhəmiyyətlidir.

YÖNTEM

Sufi və təsəvvüf sözlərinin kökü ilə bağlı müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Kuşeyri, Hucviri və digər müəlliflər belə hesab edirlər ki, təsəvvüf və sufi sözlərinin ərəb sözləri ilə heç bir əlaqəsi yoxdurvə bu sözlər ərəb dilindəki kəlmələrdən törəməmişdir. Başqa müəlliflərisə bu sözlərin kökünün ərəb dili ilə bağlı olduğunu əsaslandırmağa çalışmışlar. Həmin fikrin tərəfdarları təsəvvüf kəlməsinin kökünü elmvə ibadətlə məşğul olan ilk 400 nəfər möminə işarə olaraq işlədilən "əshabi-süffə", çöl bitkisinin adı olan "sufanə", təmizlik, paklıq anla- mını verən "safa", "safvet", İslamdan öncə yaşayan və özlərini haqqa və xalqa xidmətdə görən qəbilənin adını bildirən "benuş-sufe", saçları-na və geyimlərinə diqqət etməyən sufilərin uzun saçlarına işarə olaraq ənsə saçı anlamını ifadə edən "sifətül-kafa", yunanca filosof, hikmət mənasında işlənən "sofiya", yun və eyvan mənalarını verən "suf" və s.sözlərlə bağlayırlar. Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti təsəvvüf və sufi kəlmələrinin kökünü "suf" sözü ilə əlaqələndirirlər. Tədqiqatçılar bu zaman "suf" sözünün Peyğəmbərin namazdan sonra məkan olaraq mo-izə etdiyi yerlərdən biri kimi eyvan anlamına deyil, Peygəmbərin, öv- liya və əshabələrin yun parçalardan hazırlanmış geyim mənasına önəmverirlər. Lakin təsəvvüf dini-mənəvi sistem olduğundan ona birməna- lı yanaşmaq düzgün deyildir. Qəzalinin "Səadət yolu"nda, Kuşeyrinin "Risalə"sində, Əttarın "Təzkirətül-övliya"sında, Caminin "Nəfəha-tül-üns"ündə, C.Ruminin "Məsnəvi"sində əks etdirilən sufi görüşlərdətəsəvvüfün 100-ə yaxın mənasını (həm də tərifini) müəyyənləşdirməkmümkündür. Onları müxtəsər olaraq aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

1. Təsəvvüf zöhddür (Allah sevgisinə əngəl olanları qəlbdən çıxarıbAllaha yönəlmək)

2. Təsəvvüf gözəl əxlaqdır

3. Təsəvvüf qəlb təmizliyidir

4. Təsəvvüf nəfs ilə mübarizədir

5. Təsəvvüf kitaba (Quran mənasında) sarılmaqdır

6. Təsəvvüf Allaha mütləq mənada təslimçilikdir

7. Təsəvvüf Haqqa vüslətdir(Allaha qovuşmaq)

8. Təsəvvüf İslamın ruh həyatıdır

9. Təsəvvüf batini, iç dünya elmidir (Hökm və əmrlərə həm zahiri,həm də daxili baxımdan itaət və ibadət)

10. Təsəvvüf savfdır (Allahdan başqa hər şeydən üz çevirmək) və s.

BULGULAR

Böyük mütəsəvviflərdən Əbu Məhəmməd Ruveymin (X əsr) "təsəvvüf Allah ilə birlikdə olub, nəfsdən əl çəkməkdir", Əbu HüseynMüzəyyinin (X əsr) "təsəvvüf Haqqa boyun əyməkdir", Əbu Əli Ruz- barinin "təsəvvüf insanın qovulsa belə Rəbbin qapısında diz çöküb gözləməsidir", Qəzalinin "təsəvvüf qəlb və əzaların könüllü ibadəti- dir", "təsəvvüf təmənnasız ibadət və könüllü yoxsulluqdur" və s. fikirlərində təsəvvüfün bir çox mahiyyəti konkret şəkildə əksini tapır. Təsəvvüfdə nəfslə mübarizə əsasdır. Həzrəti Peyğəmbərimiz içi-mizdəki düşmənlə (nəfslə) mübarizə aparmağı böyük cihad hesab et- mişdir. Nəfslə mübarizədə ilahi əxlaq vacib şərtlərdən biri sayılır. Əgər insan "ilahi əxlaqla əxlaqlanmırsa" ondakı maddiyyat hərisliyini məhvetmək mümkün deyil. Təsəvvüf sufinin ruhunda, iç dünyasında mövcud olan bir "sifət"-dir, bu sifət həqiqət baxımından Haqqın, zahir baxımından isə insanın özünündür. Təsəvvüfün mövzusu Allah, varlıq və insanla bağlıdır. Cüneyd əl- Bağdadi qeyd edirdi ki, "təsəvvüf sufiyanə bir həyatın vəsfidir". Bir çox mənəvi məqam və şərtlər-ruh, eşq, sevgi, nifrət, kin, varlıq, nəfs, ibadət və s. kimi duyğular təsəvvüfün mövzu dairəsinə daxildir. Təsəvvüfün qayəsini isə insanı pisliklərdən, pis əxlaqdan uzaqlaş- dırmaq, mənəvi ucalığa yüksəltmək, onu əsl Allah bəndəsi və Peyğəm-bər ümməti səviyyəsinə qaldırmaq, bir sözlə-kamil insan məqamına çatdırmaq təşkil edir. Təsəvvüf vəhdəti-vücud fəlsəfəsinə əsaslanır. Bu fəlsəfədə Yaradanın böyüklüyü və yaradılışın sirləri barədə fikirlər ak- tuallıq təşkil edir. Vəhdəti- vücud fəlsəfəsinə görə varlıq təkdir, tək olan isə Allahdır. Ətrafda görünən digər varlıqlar Allahın dərki, təsdiqi və sübutu üçündür. Onu da qeyd edək ki, təsəvvüfdə bilinəcək tək həqiqətAllahın dərkidir. Ancaq Allahın duyumu və bilinməsi yalnız irfanla bağlıdır. Çünki irfan həm elm, həm də duyğu sistemidir. Buna görə də Allah varlıqda duyan, düşünən və inanan məxluqa ehtiyacı nəzərə alıb insanı yaratmışdır. Allah Davud peyğəmbərin "insanı niyə yaratdın?" sualına "mən gizli bir dəfinə idim, bilinməyi sevdim, bilinmək üçün insanı yaratdım" cavabını vermişdir. Vəhdəti-vücud fəlsəfəsində insanAllahdan qopan ruhdur. Allah tərəfindən göydən yerə endirilmiş ruh keçici zaman üçün bədənlənərək insan cildinə salınmışdır. Onlar əyin-lərində kəfən hər zaman Allaha qovuşmaq arzusu ilə yaşayırlar.

Dünya dostun düşmənidir, Məqsəd o canlar canıdır, Bil ki, bu dünya fanidir, Dünyanı sən tərk et, könül.

Bu dünyada qalmayaq, gəl, Fanidir aldanmayaq,gəl, Bir ikən ayrılmayaq, gəl, Gəl, dosta gedək, gəl, könül.

(Ə.Yəsəvi)

(Y. İmrə)

Təsəvvüfdə insanın vəhdətdən ayrılıb yerə gəlişi bir mərhələlidir. Onun Haqqa qovuşması isə dörd mərhələdən keçir: Şəriət, təriqət, mə-rifət və həqiqət. Şəriət hökmlərə ibadət, təriqət duyub, düşünüb yol müəy-yənləşdirmək, mərifət Haqqı öz ruhuna hakim etmək, həqiqət isə Haqqa qovuşmaq mərhələləridir. Burada bütün mərhələlər əsas və vacibdir. Birmərhələni keçmədən digər mərhələyə qədəm qoymaq mümkün deyil:

Təriqətə şəriətsiz girənlərin, Şeytan gəlib imanını alır imiş...

(Ə. Yəsəvi)

Şəriət, təriqət yoldur varana,Həqiqət meyvəsi ondan içəri.

(Y. İmrə) Təsəvvüfdə insana vəhdətdən qopan, Haqqa doğru gedən bir varlıqkimi münasibət bildirilir. C.Ruminin dediyi kimi:

Mən məndə deyil, Səndə də həm Sən, həm mən, Mən həm məniməm, həm də Sənin,Sən də mənimBir öylə qərib halə bu gün gəldim ki,

Sən mənmisən bilmirəm, mənmi Sənəm.

Təsəvvüfdə təriqət və təkkə vacib şərtlərdən biri kimi yer tutur.

Təriqət təsəvvüfün öyrətmə qurumudur, duyub və düşünüb yolmüəyyənləşdirməkdir. Allaha doğru gedən yolda təriqət mühüm addım-lardan biridir. Mürşüd və mürid amili burada əhəmiyyətli yer tutur:

Təriqətə siyasətli mürşüd gərək,O mürşüdə ikiqatlı mürid gərək,

Hizmət qılıb, bir rizanı bulmaq gərək,Böylə aşiq Haqdan nəsib alır imiş.

(Ə. Yəsəvi)

Təriqətlər daha çox Xorasan, İraq, Türkistan, Anadolu və Balkan ərazilərində yaranmışdır. Mövləvilik, Yəsəvilik, Şəfailik, Heydərilik, Bəktaşilik, Nəqşbəndilik və s. təriqətlər həmin ərazilərdə sufizmin ya- yılmasına xidmət göstərmişdir.

SONUÇ

Təkkə təsəvvüfün sosial qurumudur. Təkkələr daha çox sosial qurumlar olsalar da, onlar ədəbiyyatın inkişafına da töhfələr ver-

mişlər. İlk təsəvvüf ədəbiyyatı nümunələrini təkkələrə yığışan təriqət- çilər meydana gətirmişlər. Şərqdə təkkələr say etibarı ilə mədrəsələrdənçox olmuşdur. Əgər mədrəsələr əsasən klassikanı, klassik elmləri öyrə-dirdisə, təkkələrdə Allaha qovuşmaq yolları öyrədilirdi. Bu səbəbdən mədrəsələrlə təkkələrin bir-birinə münasibəti bir qədər ziddiyyətli ol-muşdur. Qeyd edək ki, təkkələrdə sünni məzhəblər şiələrlə müqayisədə çoxluq təşkil etmişlər. Buna baxmayaraq, onlar qarşılıqlı hörmət şərai-tində fəaliyyət göstərmişlər.

Bir çox hallarda təsəvvüfü mistizmlə eyniləşdirirlər. Lakin bunlar arasında müəyyən fərqlər vardır. Qeyd edək ki, mistika yunan sözüdür, bu söz yunanca “dilsiz olmaq, danışmamaq, dodaqları və gözləri bağla-maq” mənalarını ifadə edir.

Təsəvvüflə mistizmin fərqinə gəldikdə deməliyik ki;

– Mistizmdə ağıl hakim deyil, zövq hakimdir,

– Mistizmdə fani olmaq fəlsəfəsi öndə dayanır,

– Təsəvvüfdə insan ruhu bir yüksəkliyə ucalır, mistizmdə isə ruhi yüksəkliyə ucalmaq yox, keçici həzz vardır,

– Təsəvvüfdə mənəvi yüksəliş üçün fərdi səy əsasdır, mistizmdə isəyox,

– Təsəvvüfdə ruh ayrılıb Haqqa qovuşur, mistizmdə ruh cəsədə ha-kimdir, ondan ayrılmır,

– Təsəvvüfdə insan həm vəcd, həm də elm əhlidir, mistizmdə yal-nız vəcd əhlidir,

– Təsəvvüfdə insan bədəni ərz (ərazi), sümükləri dağ, ilikləri mine-ral mədən, damarları axar su, ünsiyyət və əlaqə duyğusu mədəniyyət, tənəffüsü rüzgarların əsməsi, söz söyləməsi göy gurultusu kimi məna- landırılır. Mistizmdə isə bu şəkildə mənalandırma yoxdur və s.

Təsəvvüf islami əsaslar daxilində formalaşmış, Şərq-müsəlman dini -fəlsəfi, eyni zamanda ədəbi- bədii düşüncəsinin inkişafında əhə- miyyətli rol oynamış cərəyanlardan biridir.

KAYNAKLAR

1. Ahmet Atilla Şentürk,Ahmet Kartal.Eski türk edebiyatı tarihi,Dergah yayınları,2008.

2.Banarlı N.S. Resimli türk edebiyatı tarihi, İstanbul, 1998

3. Yunis Əmrə. Risalətün-nushiyyə.Bakı,2013

4. Yunis Əmrə.Güldəstə .Bakı,1992

5.Mustafa Tatcı.Yunus Emre yorumları,Ekim ,2015

6.Nihad Sami Banarlı.Türk ədəbiyyatı tarixi,2 cilddə, 1-ci cild,İstanbul,1998

7. Quliyev Elman.Türk xalqları ədəbiyyatı,Bakı,2017

MORAL VALUES IN THE REPRESENTATIONS OF ABBAS SAHAT
ABBAS SƏHHƏTİN TƏMSİLLƏRİNDƏ ƏXLAQİ DƏYƏRLƏR

ŞÖHRƏT MƏMMƏDOVA NÜSRƏT QIZI

ADPU Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Abbas Səhhət uşaqların və gənclərin sevimli şairlərindəndir. Onun balaca oxucular üçün yazdığı mənalı, şirin şeirlər, tərbiyəvi məzmuna malik mənzum hekayələr, təmsillər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindəndir. Millilik, ümumbəşərilik, yüksək ideyalılıq, müasirlik və bunların uşaq zövqünə, ruhuna uyğun şəkildə, bədii boyalarla verilməsi, həmin nümunələrin çoxunu Azərbaycan şeirinin klassik xəzinəsinə daxil etmiş, şairin özünə isə balalarımızın qəlbində əbədi bir məhəbbət oyatmışdır. Azərbaycan uşaq şeirini ideya-bədii məzmun baxımından zənginləşdirən A.Səhhətin özünəməxsus yazı üslubu, orijinal yaradıcılıq laboratoriyası vardır. O, uşaq aləmini dərindən bilir, uşaq dünyasının incəliklərindən ustalıqla baş çıxarırdı. Şair öz əsərlərində hər sözü, ifadəni yerində, zərgər dəqiqliyi ilə işlətmiş, doğma dilin, şifahi xalq ədəbiyyatının xəzinəsindən bəhrələnərək uşaq ədəbiyyatının klassik nümunələrini yaratmışdır. Dərin ictimai məzmun, yüksək bədii şeiriyyət onun əsərlərininin başlıca keyfiyyətləridir.

Açar sözlər: uşaq, əsər, ideya, mövzu, klassik, üslub, xalq.

Summary

Abbas Sahat is one of the favorite writers kids and young peopple.Meaningful, sweet poems, poetic stories with educational content, and representations that he wrote for young readers are among the most beautiful examples of Azerbaijani childeren literature.Nationality, universality, high idealism,modernity and their presentation in physical form in accordance with childeren taste and spirit , included many of these examples in the classic treasury of Azerbaijani poetry, and awakened neverending love for himself inthe hearts of childeren. A.Sahat , who enriches Azerbaijani childeren's poetry in terms of idea-artistic content,has his own writing style and original creative laboratory.In his works, the poet used every ord and expression in the place,with the precision of a jeweler, benefiting from the treasure of native language and oral folk literture, he created classic examples of childeren's literature.Deep economic contest ,high artistic poetry are the min qualities of his works.

Keywords:child. trace .idea. topic .classic .style . natin

Abbas Səhhət uşaqların və gənclərin sevimli şairlərindəndir. Onun balaca oxucular üçün yazdığı mənalı, şirin şeirlər, tərbiyəvi məzmuna malik mənzum hekayələr, təmsillər Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindəndir. Millilik, ümumbəşərilik, yüksək ideyalılıq, müasirlik və bunların uşaq zövqünə, ruhuna uyğun şəkildə, bədii boyalarla verilməsi, həmin nümunələrin çoxunu Azərbaycan şeirinin klassik xəzinəsinə daxil etmiş, şairin özünə isə balalarımızın qəlbində əbədi bir məhəbbət oyatmışdır. Ədibin dərin məzmunlu təmsillərində də uşaqların yaş xüsusiyyətləri bilik və qavrama səviyyəsi nəzərə alınmışdır. Həmin əsərlərdə ifadə olunmuş ideyalar, müdrik fikirlər əksər hallarda şifahi xalq ədəbiyyatından qaynaqlanır.

Şair sərrast ifadələrdən, atmacalardan yerində istifadə edərək kiçik yaşlı oxucularda təsvir olunan hadisə, obyekt haqqında aydın təsəvvür yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Ədibin təmsillərində maraqlı süjet bədii sənətkarlıqla üzvi vəhdət təşkil edir. Sənətkar təmsillər vasitəsilə gənc nəsli pis əməllərdən uzaqlaşdırmağa çalışmış, insan təbiətindəki mənfi cəhətləri tənqil etmişdir. Onun «Ayı və arılar», «Sərçə və qırğı», «İki dana», «Qarışqa və milçək», «Gün və külək», «Tülkü və meymun», «Tülkü və qurd», «İki dana», «Ulaq və aslan», «İt və kölgəsi» kimi təmsillərinin hər biri maraqlı mövzuya, ideya-məzmununa malikdir. Bu təmsillərdə lovğalıq, acgözlük, tənbəllik, böyük sözünə qulaq asmamaq, işə başdansovdu yanaşmaq, məsləhətsiz iş görmək, əməlin aqibətini düşünməmək insanın xasiyyətindəki, davranışındakı ciddi nöqsanlar tənqid edilir. Bununla yanaşı, sənətkar öz təmsillərində birlik, xeyirxahlıq, əməksevərlik kimi nəcib əxlaqi keyfiyyətləri təbliğ edir.

«Ayı və Arılar» təmsilində ayı bal arılarının pətəyinə rast gəlib, onu yemək fikrinə düşür. Arılar bu işdən agah olub ayıya hücum çəkirlər. Arıları zəif sayan ayı onların gücünü görüb qaçmağa üz qoyur:

Gördü fənadır işinin axiri,

Qaçdı o saət ayı ordan geri.

Müəllifin oxucuya aşılamaq istədiyi fikir budur ki, acgözlük edib özgə malına öz dikən, qarşısındakını gücsüz sayıb qoluzorluluq edənin aqibəti acınacaqlı olur.

"İki dana" təmsilində insanın xasiyyətindəki tamahkarlıq, başısoyuqluq kimi mənfi cəhətlər tənqid edilir. Çəmənlikdə otlayan iki danadan biri axşamın düşməsini, qaranlığın qovuşmasını görüb geri qayıdır. Lakin ikinci dana havanın qaralmasına məhəl qoymayıb geri dönmək istəmir. "Tələsmə, çox ertədir,"- deyən ikinci dananı birinci dana gözləməyib geri qayıdır. Tək qalan dananı canavarlar parçalayır. Təmsildən belə nəticə çıxır ki, sayıqlığı itirmək, laqeydlik və acgözlük daim insanları pis vəziyyətə salır. Əsərdə bir tərəfdən düşüncəsizlik, başısoyuqluq tənqid edilir, digər tərəfdən canavarın vəhşiliyi, yırtıcılığı haqqında uşaqlara konkret məlumatlar verilir.

«Ayı və Şir» təmsilində ov üstündə bir-biri ilə savaşan, özlərini al qana qərq edən iki yırtıcının acgözlüyü təsvir edilir. Dostluq edən ayı və şir birlikdə dovşan ovlayırlar. Ovun bölüşdürülməsi zamanı «dostlar» arasında ciddi toqquşma yaranır. Dostlar vuruşmalı olur. Döyüş zamanı onların hər ikisi yorulub taqətdən düşür, tərpənməyə belə heyləri qalmır. Bundan istifadə edən tülkü ovu götürüb aradan çıxır:

Əlbir olub bir ayı bir şir ilə,

Ovladılar dovşanı tədbir ilə.

Olmadılar razı onu bölməyə,

Çıxdı axır iş ölüb-öldürməyə.

Çeynədilər, dişlədilər, diddilər.

Bir-birini al qana qərq etdilər.

Tülkü uzaqdan görüb ol haləti,

Bildi ki, yox heç birinin taqəti.

Gəldi, götürdü ovu, etdi fərar,

Həsrət ilə baxdı dalınca bunlar.

Əsərdə acgözlüyün, tamahkarlığın tənqidi ilə yanaşı, tülkünün çevikliyi, hiyləgərliyi, ələ düşən fürsəti fövtə verməməsi təsvir olunur. Bu əsərdə şair uşaqları həyatda birliyə, gözütoxluğa, öz nəfsinə uymamağa, bəd xasiyyətli yoldaşdan uzaq olmağa çağırır.

«Gün və küləк» təmsili də ideya cəhətdən mükəmməl və bitkindir. Əsər günəşlə külək arasında yaranan mübahisədən bəhs edir. Günlərin birində günəş ilə külək "kim güclüdür?" sualına hərəsi özünün daha güclü olması cavabını verir. Lakin hər ikisinə bunu təcrübədə – çobanın üzərində sübut etmək lazım gəlir. Külək coşub nə qədər bərk əsirsə, çoban çuxaya o qədər də bərk bürünür. Külək çox əsir, ancaq çuxanı çıxara bilmir. Növbə günə çatanda o, səmaya qalxır və yeri isindirməyə başlayır. Gün yeri isindirdikcə çoban yaxasını açır, çuxasını tamam çıxarır. Əsər aşağıdakı misralarla bitir:

Güc ilə, zor ilə heç bir iş aşmaz,

İş əlində həlim olan çaşmaz.

Bu əsəri diqqətlə oxuyan uşaq belə bir nəticə çıxarmalıdır ki, hər hansı bir işi zor və güc ilə əldə etmək olmaz. İstədiyinə mülayimliklə nail ola bilərsən.

«Ulaq və Aslan» təmsilini də öyrənmək, ondan əxlaqi-tərbiyəvi nəticə çıxarmaq uşaqlar üçün çox vacibdir. Nərə çəkib kəndə girən aslanı ilk dəfə ulaq və xoruz görür. Onlar qorxularından səs-küy edib hamını duyuq salırlar. Kənd əhli bir-birinə dəyir, itlər hürüşür, insanlar əldə dəyənək evdən çıxır. Aslan qaçmağa başlayır. Bu zaman ulaq elə güman edir ki, aslan onun səsindən qorxub qaçır. Aslanın qaçmasını öz xidməti sayan ulaq cəsarətlənib onu təqib etməyə başlayır. Bir qədər gedəndən sonra aslan geri dönüb, onu təqib eləyən ulağı parçalayır. Öz səhvini son nəfəsdə anlayan ulaq təəssüflə deyir:

- Gücümü mən bilə-bilə nahəq,

Şirə qıldım hücum mən əhməq.

Mən bilirdim bu aslanın hünərin,

Çəkirəm indi səhvimin zərərin.

Təmsildən belə bir əxlaqi-tərbiyəvi nəticə çıxır ki, hərə yalnız öz bacardığı işdən yapışmalı, gücü çatmayan işdən kənar durmalı, özünü düşünmədən təhlükəyə atmamalıdır.

A.Səhhətin **"İt və kölgəsi"** təmsili acgözlüyün, tamahkarlığın acı nəticələrinə həsr olunmuşdur. Ağzına sümük almış it körpüdən keçərkən suda öz əksini görür. Öz əksini başqası sayan acgöz it onun da sümüyünü ələ keçirmək üçün suya tullanır və nəticədə ağzındakı sümüyü də itirir. Bu təmsildən çıxan nəticə "Çox yemək insanı az yeməkdən də qoyar" atalar sözünə uyğun gəlir. Bununla şair uşaqları acgözlük kimi mənfi sifətdən çəkindirmək istəyir.

«Sərçə və Qırğı» təmsili də ibrətamiz bir məsələyə həsr olunmuşdur. Əsərdə qırğının sərçəni qovarkən cütçünün qurduğu tələyə düşməsi təsvir olunur. Qırğı cütçüdən onu buraxmasını xahiş edir:

İstər idim ovlamağa sərçəni

Sən niyə nahaq yerə tutdun məni?

Verməmişəm mən ki xəsarət sənə,

Sən də dəxi vermə əziyyət mənə.

Göründüyü kimi, qırğı günahsız sərçənin canına qıyır, onu məhv etmək istəyir, özü tora düşəndə isə çığır-bağır salır, cütçünü günahlandırmağa çalışır. Cütçü qırğının sözlərini diqqətlə dinlə-yərək ona sərrast və məntiqli cavab verir:

…Bircə mənə qıl bəyan,

Sərçə veribdirmi sənə bir ziyan?

Qəsd eləmişdin nə üçün canına,

Olmuş idin təşnə onun qanına?

Bu suala cavab verməyə qırğı söz tapa bilmir. Çünki əkinçinin onun barəsində dedikləri inkaredilməz bir həqiqətdir. Şair təmsilin sonunda məsələyə ictimai məzmun verərək haqqı, ədaləti tapdalayanlara üz tutaraq deyir:

Xalq ilə hər kəs necə rəftar edər,

Haqq onu ol dərdə giriftar edər.

Yaxşılığa yaxşı cəzalar alar,

Pisliyə həm dürlü səzalar alar.

«Tülkü və Qurd» təmsilində tülkünün çöldə gəzəndə quyuya düşməsindən bəhs olunur. Təsadüfən yolu həmin yerdən düşən qurd quyunun boş, yoxsa dolu olmasını yoxlamaq istəyir. Yuyuda əlini hər yerdən üzmüş tülkü qurdu görəndə onu bu təhlükədən qurtarmağı xahiş edir. Qurd bu dar macalda əmələ yox, sözə güc verir. Tülküyə üz tutub deyir ki, sənin halına çox yanıram, axşam nə edəcəksən, gündüz halın necə olacaq? Tülkü cavabında deyir ki, bu boş sözlərdən nə çıxar? Yaxşısı budur, mənə bir ip gətir, nicat tapım. Əsər aşağıdakı əxlaqi nəticə ilə bitir:

Yoxsa ki, etməz quru söz iktifa,

İş gərək olsun, nə əbəs iddia.

A.Səhhətin **«Güllərin bəhsi» adlı alleqoriyasında** müxtəlif güllərin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Məlumdur ki, ədəbiyyatımız üçün bu təsvir üsulu yeni deyildir. Hələ mütəfəkkir şairimiz Məhəmməd Füzuli «Söhbətül-Əsmar» («Meyvələrin söhbəti») əsərində bu üsuldan istifadə edərək klassik sənət nümunəsi yaratmışdır. Həmin mövzuya bir qədər fərqli şəkildə XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatımızın korifeylərindən olan Mirzə Ələkbər Sabir də «Ağacların bəhs» əsərində müraciət etmişdi. A.Səhhət bu ənənəvi mövzuda yeni yol seçmiş, güllərin bəhsinin təsviri ilə ilk növbədə uşaqların təbiət, güllər haqqında təsəvvürlərini genişləndirməyə, biliyini artırmağa çalışmışdır. Oxucu əsərdən qızılgülün, ağ zanbaq və şəbbu gülünün xüsusiyyətlərini öyrənir. Hər gülün öz gözəlliyindən, ətrindən, təravətindən söz açması oxucuya bu barədə yeni bilik əldə etmək imkanı verir. A.Səhhət uşaqların düzgün nəticə çıxarması üçün yazdığı hər bir əsəri əxlaqi-tərbiyəvi mülahizələrlə tamamlayır. Ədibin təmsilləri uşaqların təlim-tərbiyəsinə müsbət təsir göstərmək, onları düzgün yola istiqamətləndirmək baxımından indi də çox əhəmiyyətlidir. A.Səhhətin tərcümələri içərisində M.Lermontovun **«Mtsıri»** poeması xüsusi qeyd olunmalıdır. Əsərdə vətənə məhəbbət ideyası öz bədii əksini tapmışdır. Bəlkə də şairi bu əsərin tərcüməsinə sövq edən oradakı vətənpərvərlik motivləri olmuşdur. Məlum olduğu kimi, bu mövzu şairin öz bədii yaradıcılığında da aparıcı yer tutur. Poemada ruslara əsir düşmüş xəstə dağıstanlı oğlandan bəhs edilir. Monastrda onu müalicə edib sağaldırlar. Azadlıq həsrəti ilə yaşayan uşaq sağalandan sonra əsirlikdən qaçır. Lakin onu izləyib tutur, geri qaytarırlar. Əsir uşaq düşmən torpağında firavan yaşamaqdansa, ölməyi üstün tutaraq intihar edir. Əsərdə vətən məhəbbəti ilə yanaşı, azadlıq eşqi, dözümlülük, məğlubedilməzlik, düşmənə nifrət hissi öz əksini tapmışdır. Düş-mən nə qədər güclü olsa da, balaca uşağın vətən eşqinin, azadlıq arzusunun qarşısının ala bilmir, iradəsini əyə bilmir. Vətən, azadlıq uğrunda ölən uşaq əslində bir şəhid kimi ölməzliyə ucalır. A.Səhhət tərcümə etdiyi əsərlərin ideya-məzmununa ciddi diqqət yetirmişdir.

Bu baxımdan İ.Krılovun **«Balıq, Ördək və Xərçəng» təmsilinin tərcüməsi** dediklərimizə nümunə ola bilər. Məlumdur ki, həmin təmsilin əsas ideyası həyatda hər bir işdə əlbir fəaliyyətin, birliyin zəruriliyi fikridir. Yüklü araba tapan balıq, ördək, xərçəng onu yerindən tərpədib apara bilmir. Məlum olur ki, onların hər birinin araba ilə bağlı öz arzusu var:

Ördəyin meyli göyə uçmaq idi,

Balığın qəsdi suya qaçmaq idi,

Gərçi xərçəng də güc etməkdə idi,

Fikri, heyfa, geri getməkdə idi.

Burada kim haqlı, müqəssir kimdir?

Qoy onu bilsin o kim hakimdir.

Əsərin ideyası «Güc birlikdədir», «Tək əldən səs çıxmaz», «Birlik harada, dirilik orada» kimi Azərbaycan atalar sözləri ilə səsləşir. Ədib bu təmsildəki əxlaqi-tərbiyəvi nəticəni uşaqlara daha aydın çatdırmaq üçün sadə dillə tərcümə etməyə çalışmış və buna nail olmuşdur. Şeir uşağın dilinə asanlıqla yatır və yadda qalır.

Azərbaycan uşaq şeirini ideya-bədii məzmun baxımından zənginləşdirən A.Səhhətin özünəməxsus yazı üslubu, orijinal yaradıcılıq laboratoriyası vardır. O, uşaq aləmini dərindən bilir, uşaq dünyasının incəliklərindən ustalıqla baş çıxarırdı. Şair öz əsər-lərində hər sözü, ifadəni yerində, zərgər dəqiqliyi ilə işlətmiş, doğma dilin, şifahi xalq ədəbiyyatının xəzinəsindən bəhrələnərək uşaq ədəbiyyatının klassik nümunələrini yaratmışdır. Dərin ictimai məzmun, yüksək bədii şeiriyyət onun əsərlərininin başlıca keyfiyyətləridir.

Ədəbiyyat

1. **Fərhadov F., Hacıyev A. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1986.**
2. Xəlil Z., Əsgərli F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2004.
3. Hacıyev A., Fərhadov F. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 1976.
4. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1974.
5. Məmmədov Ə.Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 1977.
6. Mir Cəlal., Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982.
7. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı.Bakı:BDU-nun nəşri, 2007.
8. Orucəliyev İ. Uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin təhlili və tədrisi xüsusiyyətləri. Bakı: Müəllim, 2004.
9. Səhhət A., Şaiq A. Seçilmiş əsərləri. Bak: Çaşıoğlu, 2006.
10. **Talıbzadə K. Sesilmiş əsərləri 2 cilddə, 1 cild. («Abbas Səhhət»).- Bakı, 1991.**

THE PROBLEM OF MAN AND NATURE IN ARCHAIC FOLKLORE GENRES
ARXAİK FOLKLOR JANRLARINDA İNSAN VƏ TƏBİƏT PROBLEMİ

QÜDRƏT UMUDOV

ADPU-nun dosenti,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı, Azərbaycan

https://orchid.org/0009-0001-2991-2316

UOT: 398.folklor

ÖZƏT

Uca yaradan təbiəti insan üçün yaratmış və onu bütün flora-faunası ilə birlikdə yaşaması, ömür sürməsi üçün, Həyat və ruzi mənbəyi olaraq yaradılmışların ixtiyarına vermişdir. İlk yaradılışdan bəşər övladı ekosistemlə təmasda olmuş, onda baş verən hadisə və proseslərdən bəzən qorxub ona tapınaraq sitayiş etmiş, bəzən də müxtəlif magik vasitə və üsullarla qabaqlayıcı tədbir alıb xilas olmağa təşəbbüs göstərmişdir. İstər çətin vəziyyətlərdə, istərsə də xoşbəxt, xoş ovqat anlarında insan sözsüz, nəğməsiz keçinməmiş, hər iki halda söz və nəğmənin sehrindən faydalanmağa çalışmışdır. Bu o deməkdir ki, mövcud olduğu bütün zamanlar ərzində - min illər boyu folklor bədii sənət olaraq insana yoldaşlıq etmiş, onun ruhani stimuluna çevrilmişdir.

Konfransa təqdim etdiyimiz bu məqalədə biz Azərbaycan türklərinin insan və təbiət münasibətlərini özündə əks etdirən bəzi arxaik folklor janrlarını araşdırma müstəvisinə çıxarmış, mifologiya, mərasim folkloru, əmək nəğmələri və digər qədim folklor örnəklərimizi qısaca təhlil etməyə səy göstərmişik.

Açar sözlər: folklor, arxaik, mif, əmək nəğməsi, inanc.

ABSTRACT

The Supreme Creator created nature for man and gave it to the creatures to live and live with all its flora and fauna, as a source of life and sustenance. Since the first creation, the human race has been in contact with the ecosystem, sometimes fearing the events and processes occurring in it, worshiping it, and sometimes taking preventive measures and using various magical means and methods to save it. Whether in difficult situations or in happy, pleasant moments, people have never lived without words and songs, and in both cases, they have tried to benefit from the magic of words and songs. This means that during all the times of its existence - for thousands of years, folklore has accompanied man as an artistic art and has become his spiritual stimulus. In this article presented to the conference, we have brought some archaic folklore genres of Azerbaijani Turks to the level of research, which reflect human and nature relations, and tried to briefly analyze our mythology, ceremonial folklore, labor songs and other ancient folklore examples.

Key words: folklore, archaic, myth, labor song, belief.

Yaradılış məsələsi daim qədim insanları düşündürmüş, onlar dünyanın necə yaranması ilə bağlı sualın cavabını öz təsəvvürlərində formalaşdırmağa çalışmışlar. Həmin təsəvvürlərdən birinə görə, “əvvəllər Yer və Göy yox imiş, dünya yekə, çox yekə yumru şey imiş.

Sonra Yaradan bu nəhəng yumrunu ikiyə bölür. Üst tərəfi yuxarı qalxıb Göy olur, aşağı tərəf Yer olur. Yer torpaq, su olur. Göy isə hava... Allah Göyü bəzəmək üçün gün, ay və ulduzları onun üzərinə düzür...” Başqa bir Azərbaycan mif mətnində belə deyilir: Lap qabaxlar Allahdan başqa heç kim yox imiş. Yer üzü də başdan ayağa su imiş, Sora Allah suyu lil eləyir. Lili də qurudub torpax eləyir. Torpaxdan bitkiləri cücərdir. Sonra da torpaqdan palçıq qayırıb ondan insanları yaradır. Üfləyib onlara can – ruh verir” [1, s.35]. Ətraf aləmin sirli görünməsi, təbiətdə baş verən hadisələr (səma cisimlərinin hərəkəti, qorxu və fəlakətə səbəb olan fiziki kürəsəl proseslər) qədim dünya insanına təsirini iki cür göstərmişdir: 1) Hər cür qorxulu hadisə və varlıqlara qarşı insan tədbirli olub onu dəf etmək, sovuşdurmaq cəhdi etmişdir ki, bu cəhdlə *magiya* meydana gəlmiş, magik rituallar icra olunmuşdur. 2) İnsan qorxaraq fövqəl gücə baş əymiş, hər hansı fəlakət gətirən, qorxunc hadisə və ya varlığa tapınmış, fetişləşdirərək ona səcdə etmiş, rituallar icra edib, qurbanlar verməklə ondan (qəzəbdən) xilas olmağa çalışmışdır. Əcdadlar təbiətə qarşı bu və ya digər münasibəti, hiss və duyğularını icra etdikləri ayinlərdə sözə və nəğməyə çevrirərək həyatlarını mənalandırmışlar. İl boyu təbiəti müşahidə edən insan bu qənaətə gəlmişdir:

Üçü bizə yağıdı,

Üçü cənnət bağıdı,

Üçü yığıb gətirir,

Üçü vurub dağıdır.

Əcdadlarımızın təbiətlə təmas halında görüb müşahidə etdikləri olaylar onlarda bəzi qənaətlər formalaşdıraraq inanclara çevrilmişdir. Məsələn: *Ay üçgünlük olanda budaq budanmaz, ağac kəsilməz, toxum səpilməz;* Ay çıxanda onu görənin işi uğurlu olar;Bəhər üstə ağacı kəsməzlər, ağac yiyəsinə ziyan dəyər; Qaranquş aşağıdan uçanda yağış yağar; Dağdağan ağacını kəsmək xeyir gətirməz; Əncir ağacını kəsməzlər; Yarpız olan həyətdə ilan olmaz; Gün tutulanda mis qabı, qazanı döyəcləyərlər; Ürəyində arzu tutub axar suyun üstündən 3 dəfə tullansan arzun çin olar; Üzərrik tüstüsü bəd nəzəri, qoxunu ötürər və s. Təbiətə sakral münasibət arxaik folklor janrlarının, demək olar, hamısında özünü göstərməkdədir. Miflərdə, əfsanələrdə, inanclarda, əfsun və folklorda, türkəçarələrdə, yuxu yozmalarında, atalar sözləri, zərbi-məsəl və tapmacalarda təbiət ünsürlərini, göz oxşayan gözəllik elementlərini, təbiətin qudsal özəlliklərini ifadə edən nəsnələri istənilən qədər tapmaq, görmək mümkündür. Belə folklor janrlarından bəzilərinə diqqət yertirsək mətləbimiz aydınlaşar. Təbiətlə bağlı atalar sözləri: Adam başdan, ağac yaşdan yıxılar; Ağac yaş ikən əyilər; Ağacı çox olan kəndin məzarı az olar; Ağac meyvəsilə tanınar; Ağac əkənin ömrü uzun olar; Alçaq dağa qar yağmaz; Almanı soy ye, armudu say ye! ; Arı yuvasına çöp uzatma; Aslan tülkü kölgəsində yatmaz; At təpiyinə at dözər; Ay, işığı Günəşdən alar; Bahar küləyi cana sağlamlıq gətirər; Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ olar; Bal verən çiçəyi arı tanıyar; Balığı nə vaxt tutsan təzədir; Balta görməyən bağ meşə olar; Balalı heyvana güllə atmazlar; Bir gül ilə bahar olmaz; Bülbülə kol dibi qızıl qəfəsdən xoşdur; Canavarlar ağız-ağza yatar; Dağ başı duman olar; Eyni çiçəkdən ilan zəhər toplayar, arı bal; Günəş girməyən evə tez-tez həkim girər; Göy ağlamasa, yer gülməz; Yağış isladar, Gün qurudar və s.

Tapmacalar:

Bir atım var,
Sakit durmaz.
Hey yol gedər,
Heç yorulmaz. (Yel)

Bir tabaq almaz,
Sabaha qalmaz. (Ulduz)
Dəyirmi təpə,
Qızıldan küpə. (Günəş)

Ağ sandığım açıldı,
İçindən nur saçıldı. (Sübh çağı)

Yaşıldı əbası,
Sarıdı libası. (Badam)

Bir sinidə iki toyuq,
Biri isti, biri soyuq. (Günəş və Ay)

Ayağı yoxdur qaçır,
Qanadı yoxdur, uçur. (Bulud)

Mavi atlas,
İynə batmaz,
Qayçı kəsməz
Tərəzi çəkməz. (Göy, səma)

Babanın bir donu var,
İçi dolu abbası...
Gündüz girər kisəyə,
Gecə çıxar eşiyə. (Göy, ulduzlar)

Ay gedər, ha il gedər,
Gecə gündüz yol gedər.
Nə dili var, nə ağzı
Nərildər, aslan gedər. (Su)

Yer üzünün qarası,
Ağacların anası
Qırmızı nar,
Hər evdə var. (Od) – və s.

Mərasim folkloru ümumən iki qismə ayrılır: 1) mövsüm mərasimləri 2) məişət mərasimləri. Adından göründüyü kimi, mövsümlərlə bağlı düzənlənən mərasimlər ana təbiətin harmoniyası ilə bağlı olaraq ortaya çıxmışdır. Mövsümlərlə bağlı mərasimlər bütün ili əhatə etmişdir. Qısa hazırlıq, çillə mərasimləri ilə başlayıb məhsul yığımı, payızda keçirilən məhsul bayramları ilə yekunlaşmışdır. Böyük çillənin girməsilə çillə mərasimləri başlar, müxtəlif nəğmələr oxunarmış. Böyük və kiçik çillə haqqında xalq belə oxuyarmış:

Böyük çillə
Boyu bir belə,
Gəldi elə
Gülə-gülə,
Getdi gülə-gülə.
Ağ gülünü də
Göstərdi.
Ağ dilini də göstərdi.
Nə nənəmi dağlatdı,
Nə bir uşağı ağlatdı...
Tay qoydum karvanına,
Taylı olsun.
Pay qoydum xurcununa,
Paylı olsun....

Kiçik çillə...
Boyu bir belə...
Hikkəsi ir belə...
Gəlişi oldu hayınan,
Gedişi oldu vayınan.
Əlində qırmanc
Eli-günü yandırdı
Neçə günahsız doqqaz bağladı,
Neçə ala qapı sındırdı.
Kəsdi neçə evin yağmasın.
Pendirin, çörəyin, ağmasın.
Axırda zara gəldi el,
Oturub şər üstündə
Zarın-zarın ağladı el.

Kiçik çillənin 9-10-cu günlərində "Xıdır" mərasimi keçirilərdi. Xıdır Nəbi – Xıdır İlyas yazın müjdəçisi sayılır .Xıdırdan bir gün qabaq sinini qovut-qorğa ilə doldurub yük yerinə qoyardılar. Axşam çağı uşaqlar evlərə torba sallar və oxuyardılar:

Xanım ayağa dursana,
Yük dibinə vursana,
Boşqabı doldursana
Xıdırı yola salsana.

Çatma, çatma, çatmaya,
Çatma yerə batmaya.
Xıdır payın kəsənin
Ayağı yerə çatmaya,
Gecə evində yatmaya.

Kiçik çilə fevralın 20-si bitər, boz ay – İlaxır çərşənbələr başlardı. 1-ci çərşənbə *"Əzəl çərşənbə"*dir. Buna el arasında "Su çərşənbəsi", "Gül çərşənbə" də deyilərdi. 2-ci çərşənbə *"Od çərşənbəsi"*dir. Ona "Üskü çərşənbə", "Addı çərşənbə" və s. də deyilər. Çərşənbələrin 3-cüsü *"Yel çərşənbəsi"* adlanmışdır. "Yelli çərşənbə", "Külək oyadan çərşənbə" də adlanır. Sonuncu, ilin axır 4-cü çərşənbəsi *"Axır çərşənbə"*, yaxud *"Torpaq çərşənbəsi"* və s. kimi tanınır.

Nəhayət bayramın özü – *Novruz* yetişər. Bu böyük el bayramı Vətənimizdə həmişə böyük təmtəraqla qeyd edilmişdir. Çərşənbələrdə və Novruzda icra olunan "Kosa-kosa" mərasimi bayrama bir ayrı əhval qatardı.

Bayram iştirakçıları belə oxuyardılar:

Novruz, novruz bahara,
Güllər, güllər nübara,
Bağçamızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun.

Yaxud:

Bahar gəldi, bahar gəldi, xoş gəldi,
Xəstə könül onu görcək dirçəldi.

Şənliklərdə hamı yanan tonqalın üstündən tullanar, ağız-ağıza verib nəğmə söyləyərdi. Ərgən qızlar, məsələn, belə oxuyardılar:

Ağrım-uğrum tökülsün,
Oda düşüb kül olsun.
Yansın alov saçılsın,
Mənim baxtım açılsın.

Yazın gəlməsi ilə insanın təbiətlə təması, əlaqəsi daha daha da güclənər. Yaz aratı başlanar. İş-güc, qayğı çoxalardı. Əkin işi həm payızda, həm də yazda yerinə yetirilər. Əvvəlcə şum çıxarılar, sonra da əkin-toxum səpini başlardı. Əkinçi nəğmələri təbiətlə, iqlimlə birbaşa bağlı olub, mərasimlərdə - əmək prosesində, onu yüngülləşdirmək üçün oxunar, onunla uca Yaradandan, təbiətdən, ana torpaqdan bol ruzi istənilərdi. Silsilə olaraq oxunan əkinçi nəğmələrinin bəzilərinə diqqət yetirək. Payız əkini vaxtı cütçü öküzlərini belə səslərdi:

Oho, oho, öküzüm,
Sel gəldi, ho, sel gəldi.
Huşa, huşa, maralım,
Yel gəldi, ho, yel gəldi.

Oho, oho, öküzüm,
Qar gəldi, ho, qar gəldi.
Huşa, huşa, maralım,
Sel gəldi, ho, sel gəldi.

Yazda isə novruzdan sonra əkinə çıxıb toxum səpərlər. O zaman cüt sürən əkinçi deyər:

Novruz gəldi, öküzüm, ho,
Novruz güldü, öküzüm, ho.
Sənin daşdabanlığuvu
Novruz bildi, öküzüm, ho!

Buğdam səməni oldu,
Öküzüm ho, öküzüm, ho!
Səməni yeməli oldu,
Öküzüm ho, öküzüm, ho!

Məhsul yetişənə qədər əkinçi xeyli həyəcan keçirər, zəhmət çəkər. Yağışın olmaması bir dərd, yağıntının çox olması da başqa dərd...

Hələ çillələr girəndə insanlar gələcəyin bol məhsul arzu-xəyalı ilə bol qar arzulardı. Çünki payız əkini üçün qar çox vacib idi. Ümumiyyətlə, yaz-yayda suyun bolluğu qışda yağan qardan asılıdır.

Ağ örpəyim
Tülüm gəl,
Ay, ağ gülüm,
Gülüm gəl ...
Əkinimin yorğanı.
Qara kəlin dərmanı.

Ağ örpəyim.
Tülüm gəl,
Ay ağ gülüm,
Gülüm gəl.

Torpaq adamının yaz qayğıları daha çox münasib, mübah keçən hava – yağıntı lazım olanda yağış, isti lazım olanda günəş ilə bağlı olmuşdur. Yağış istəyəndə də, günəşi dəvət zamanı da xüsusi rituallar keçirilmiş, təbiəti ovsunlamaq üçün icraçı – ovsunçu əfsun nəğmələri oxumuşdu. İki çaxmaq daşını bir-birinə vurub qığılcım çıxarmaqla sanki, ildırım, şimşək effektini emitasiya edənlər belə oxumuşlar:

Çax daşı,
Çaxmaq daşı,

Allah versin
Yağışı.

Yaxud yağıntının bol olduğu yerlərdən, məsələn Baba dağından gətirilmiş, ipə keçirilmiş daşları suya salıb deyərmişlər:

Dağ daşı,
Baba daşı

Allah versin
Yağışı.

İnam var idi ki, bu ayindən sonra yağış yağacaq.Bəzən, doğrudan da yağış çiləyər, əkərəyi suvararmış. Yağış istəyi ilə bağlı başqa əfsun nəğmələri də vardır. Yağış aramsız yağdıqda, insanlar bunun əksi olan rituallar təşkil etmiş, qodu bəzəmiş, Günəşi haraylamışlar. “Qodu qodu” mərasimində, məsələn Baba dağından gətirilmiş daşlar bu dəfə ocağın külünə basdırılar. Həmin ocaqda xəmiraşı bişirərdilər. Bu Qodu üçün edilərdi. Əfsunçu oxuyardı, uşaqlar da xorla təkrar edərdi:

Qodu daşı,
Odu daşı,

Qodu kəssin
Yağışı.

Yaxud daha sonra əfsunçu uşaqların müşayəti ilə belə oxuyardı:

Odu daşı,
Budu daşı,
Buluddarın
Gudu daşı.
Bişirmişəm
Xəmiraşı.
Qonaq gəlsin
Qodubaşı,
Gətirsin
Qızıl günü.
Aparsın
Yağışı.

Yağışı bitirmə, günəşi çağırma halları ilə bağlı mərasimlərdə hər yerin öz ritualı, öz nəğmələri olmuşdur. Onlar formaca, səslənmə baxımıdan fərqli görünsələr də mahiyyət eynidir. İki nümunə :

Duman qaç, qaç, qaç!
Pərdəni aç, aç, aç!
Səni qayadan asaram,
Buduna damğa basaram.
Gün çıx, çıx, çıx!
Kəhər atı min, çıx!
Oğlun qayadan uçdu,
Qızın təndirə düşdü,
Keçəl qızı qoy evdə,
Saçlı qızı götür, çıx!

Həftələr keçər toxum göyərər, aylar keçər sünbüllər dənə dolar, rəncbər bunu görüb belə sevinər:

Tarlada tər tökərəm,
Hər yaz səni əkərəm.
Hər nazını çəkərəm,
Sarı sünbülüm, sarı,
Sarı sünbülüm, sarı.
Eli, günü bəzərsən,
Gözlər üstə gəzərsən.
Hər gözəldən gözəlsən,
Sarı sünbülüm, sarı,
Sarı sünbülüm, sarı.

Məhsulları yetişdikdə əkinçilər yoldaşlaşıb biçinə çıxarlar. Bu zaman kəndlinin üzü gülər, bol məhsulla təbiət onları sevindirər. Əkinçi şuxluqla oxuyar:

Biçinçiyəm, işim gücüm biçimdir,
İşləməyim səadətim üçündür, ay üçündür.
İşləyirəm, çalışıram balalarım tox olsun, ay tox olsun,
Uruzumu yetirənə şükrüm, sənam çox olsun, ay çox olsun.

İnsanlar yaranışdan təbiətin fövqəl gücünə daim tapınmış, ona istinad, itaət etmiş, bəzən də onun gücünün təzahür formalarından istifadə edərək faydalanmağa çalışmışlar. Belə nəsnələrdən, təbiətin fiziki hadisələrindən biri külək (yel)dir. Əcdadlar küləyin gücündən faydalanaraq işlərini aşırmış, ondan xeyir görmüş, cavab olaraq, minnətdarlıq hissi ilə antropomorflaşdırıb sakrallaşdırdıqları küləyi – Yel Babanı könüldən gələn nəğmələri ilə vəsv və tərənnüm etmişlər. Məsələn, biçindən sonra xırman mərasimi başlar, Vəl ilə sünbül dərzlərini döyüb küləşi araladıqdan sonra, xırda samanı – haşamı dəndən ayırmaq üçün sovruq atardılar. Bu zaman küləyin əsməsi, olması vacib idi. Onun üçün də mifoloji ilah, küləklər sahibi Yel Baba köməyə çağrılar, ondan kömək – yardım istənərdi:

A Yel Baba, Yel Baba,
Tez gəl, baba, gəl, baba.
Sovur bizim xırmanı,
Atına ver samanı.
Dən yığılıb dağ olsun,
Yel babamız sağ olsun.

A Yel Baba, Yel Baba,
Qurban sənə, gəl, baba.
Taxılımız yerdə qaldı,
Yaxamız əldə qaldı.
A Yel Baba, Yel Baba,
Qurban sənə, gəl, baba.

Yurdumuzun bəzi bölgələrində küləklər sahibini "Heydər" adı ilə anıb çağırırmış, bəzən isə sadəcə "Gilavar" deyə səsləmişlər:

Heydər, Heydər, əsə gəl,
Yeddi xırman basa gəl!
Qırıldı oğul-uşaq,
Dəsmal götür yasa gəl.

Heydər, Heydər çörək ver!
Kişilərə ürək ver.
Xırmanları yığmağa
Sərin-sərin külək ver.

Yaxud:

Heyva, narın iyi gəlir,
Əs, ey gilavar, gilavar.
Güldən xarın iyi gəlir.

Əs, ey gilavar, gilavar.
Səndən yarın iyi gəlir,
Əs, ey gilavar, gilavar.

Gərəkli, işə yarayan, ipə-sapa yatan küləyə, yayda əsən sərin mehə insanların daim ehtiyacı olmuşdur. Yağış arzulayanda buludları qovub gətirmək, aramsız yağışlar zamanı buludları qovub uzaqlaşdırmaq diləyi ilə, hərəkətsiz Yel dəyirmanını işə salmaq üçün küləyə - Yel babaya, Heydərə, Gilavara üz tutub kömək istəmişlər. Ana təbiət də insanlara iltifat göstərib cavab vermiş, köməyini əsirgəməmişdir. Folklorumuzun elə bir janrı yoxdur ki, orada təbiət – insan münasibəti əksini tapmasın. Hər üç üslubda (növdə) bunu görmək mümkündür. Biz onlardan daha qədim olanların bir qismini gözdən keçirdik. Gələcək yazılarımızda digər janrları da araşdırmağı nəzərdə tuturuq.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan mifoloji mətnləri, Bakı, 1988.
2. Xalqımızın deyimləri və duyumları. Toplayan və tərtib edən M.Həkimov. Bakı, 1986.
3. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: "Elm və təhsil", 2012, 600 s.
4. Eldarova Ə. Aşıq sənəti haqqında tarixi oçerk. "Azərbaycan incəsənəti", 8-ci cild, 1962.
5. Novruz bayramı. (toplayıb nəşrə hazırlayan
6. İlaxır çərşənbələr. Bakı, 1992, 97 s.
7. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cilddə, I cild – Bakı: Elm, 2004, 760 s.
8. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə, Bakı, "Turan" nəşrlər evi, 2002, 680 s.
9. Azərbaycan xalq əfsanələri (toplu, tərtib edən S.Paşayev) Bakı: Yazıçı. 1988, 287 s.
10. Azərbaycan nağılları (Tərtib və önsöz B.Abdullayev), Bakı: Çaşıoğlu, 2004, 512 s.

COMPARISON OF SYNTACTIC-SEMANTIC FEATURES OF INCOMPLETE SENTENCES AND IMPERSONAL SENTENCES

YARIMÇIQ CÜMLƏLƏRLƏ ŞƏXSSİZ CÜMLƏLƏRİN SİNTAKTİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ

ƏDALƏT ABBASOV

Filologiya Elmləri Doktoru,

ADPU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının dosenti

XÜLASƏ

Müasir Azərbaycan dilçiliyinə aid elmi ədəbiyyatda sabitləşən fikir və mülahizələrə əsasən demək mümkündür ki, şəxssiz cümlələrdə qrammatik şəxsin (mübtədanı) və ya onun təsəvvürü qeyri-mümkündür. Mübtəda və xəbərin cümlədə faktiki iştirak etməsi bu cümlə konstruksiyaları arasında zahiri forma oxşarlığı yaradır. Lakin bu xarici analoji struktura malik olmaları onların eyni cümlə tipləri olması anlamına gəlməməlidir:

a) Şəxssiz cümləni yarımçıq cümlədən fərqləndirən əsas əlamət budur ki, şəxssiz cümlədə mübtəda nəinki iştirak etmir, onu mətnin, həmçinin özündən əvvəlki cümlələrin vasitəsilə də müəyyən etmək mümkün deyil.

Yarımçıq cümlələrdə isə buraxılan mübtədanı asanlıqla bərpa etmək olur.

Beləliklə, mətn şəraitindən asılı olmayaraq öz qrammatik quruluş və formaları baxımdan yarımçıq cümlələr ilk baxışda təktərkibli cümlələrə bənzəsə də, lakin onların işlənmə məqamına, cümlə kimi daşıdığı kommunikativ funksiyasına, ifadə etdiyi mənasına və üslubi-semantik xüsusiyyətinə və s. yeni mənalar məcmusundan ibarət cümlə modelidir. Bu cümlə strukturları ilk növbədə adlarındakı məna müxtəlifliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Belə ki, "yarımçıqlıq" anlayışı ilə "təktərkiblik" terminləri ayrı-ayrı mənaların ifadəçisi olan istilahlardır.

Yuxarıda müqayisə obyekti olaraq söylədiyimiz fikirləri ümumiləşdirəsi olsaq, aşağıdakı nəticəni almış olarıq:

1. Təktərkibli cümlələrdə baş üzvlərdən birinin iştirak etməməsindən asılı olmayaraq, tam fikir ifadə etdikləri üçün bütöv cümlə hesab edilir.

Yarımçıq cümlələr isə bütöv fikir ifadə edə bilmədiyi üçün yarımçıq cümlə hesab olunur. Yarımçıq cümlələr sadəcə sintaktik həcminə görə bütöv cümlələrə yaxın hesab edilir, lakin struktur oxşarlıqdan söhbət gedə bilməz.

Yarımçıq cümlələr sintaktik-semantik əlamətinə görə işlənmə mövqeləri baxımdan dialoji nitq üçün səciyyəvidir. Dialoq itsə şifahi nitqin tərkib hissəsi sayılır.

2. Yarımçıq cümlələr mətn xaricində, yəni mətnlə əlaqəsi olmadan heç bir fikir ifadə etmir. Təktərkibli cümlələrdə vəziyyət tamamilə fərqlidir. Öz qrammatik quruluşuna və məntiqi xüsusiyyətlərinə görə təktərkibli cümlələrdə deyilməyən (adı çəkilməyən) bir üzvü heç bir vəchlə təsəvvür etmək və onu müvafiq sual vasitəsilə tapıb öz yerinə bərpa etmək mümkün olmur.

3. Üslubi-semantik mövqeləri və işlənmə məqamları cəhətdən də bu cümlə konstruksiyaları sintaktik-semantik əlamətləri baxımından bir-birindən fərqlənir. Belə ki, nitqdə ifadəlilik yaratmaq, lüzumsuz təkrarın qarşısını almaq, obrazlılığı təmin etmək məqsədilə yarımçıq cümlələrdən istifadə edildiyi halda, təktərkibli cümlələrdə bu cür üslubi variantlardan yalnız müstəsna hallarda nitq zamanı subyektə fikrinin ifadəsi ərəfəsində zərurət yarandığı məqamda istifadə edilir.

Açar sözlər: üslubi-semantik mövqe, şəxssiz cümlə, yarımçıq cümlə, mətn şəraiti, təktərkibli cümlələr, müqayisə obyekti, buraxılan üzv, analoji struktur, bütöv cümlə, sintaktik əlamət, qrammatik quruluş

SUMMARY

According to the ideas and considerations established in the scientific literature of modern Azerbaijani linguistics, it is possible to say that in impersonal sentences, the grammatical person (mubtadani) or its imagination is impossible. The actual participation of the messenger and the news in the sentence creates a similarity of appearance between these sentence constructions. However, the fact that they have this external analogical structure does not mean that they are the same sentence types:

b) that distinguishes an impersonal sentence from an incomplete sentence is that in an impersonal sentence, the subject is not only absent, but it cannot be determined through the text, as well as through the preceding sentences.
In incomplete sentences, it is easy to restore the omitted verb.
Thus, regardless of the text conditions, even though incomplete sentences look like single-component sentences in terms of their grammatical structure and forms at first glance, they differ in terms of their elaboration, communicative function as a sentence, expressed meaning and stylistic -semantic features, etc. is a sentence model consisting of a set of new meanings. These sentence structures differ from each other primarily due to the variety of meanings in their names . Thus, the concepts of "incompleteness" and " uniqueness " are terms expressing separate meanings.
Summarize the ideas we said above as an object of comparison , we would get the following result:
1. Regardless of the absence of one of the main members , they are considered a complete sentence because they express a complete idea.
Incomplete sentences are considered as incomplete sentences because they cannot express a complete idea. Incomplete sentences are considered close to complete sentences simply by their syntactic volume, but there is no question of structural similarity.
Incomplete sentences are typical for dialogic speech in terms of processing positions due to their syntactic-semantic features. Dialogue is considered a part of oral speech.
2. Incomplete sentences do not express any idea outside the text, that is, without connection with the text. The situation is completely different in simple sentences. Due to its grammatical structure and logical features, it is impossible to imagine a member that is not mentioned (not named) in single-component sentences and to find it and restore it to its place through a corresponding question.
3. Stylistic -semantic positions and points of elaboration, these sentence constructions differ from each other in terms of syntactic-semantic features. Thus, while incomplete sentences are used in order to create expressiveness, prevent unnecessary repetition, and ensure imagery, such stylistic options are used in single-component sentences only in exceptional cases when the need arises for the subject to express his opinion during the speech.

Key words: stylistic -semantic position, impersonal sentence, incomplete sentence, text conditions, simple sentences, object of comparison, omitted member, analogical structure, whole sentence, syntactic feature, grammatical structure

LƏNKƏRAN REGİONUNUN FOLKLOR VƏ ETNOQRAFİK İRSİNİN TƏDQİQİ VƏ NƏŞRİ ELMİ HƏDƏFLƏRİMİZDƏN BİRİ OLMALIDIR

YƏDULLA BƏBİR OĞLU AĞAZADƏ

LDU,Fil.e.d.prof.

ORCİD İD: 0000-0001-7022-5238

Xülasə

Lənkəran bölgəsinin zəngin flora və faunası olduğu kimi folklor inciləri, etnoqrafik örnəkləri ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Zaman-zaman bölgənin folklor və etnoqrafiyası tədqiq edilmiş, bu istiqamətdə elmi əsərlər yazılmış, tədqiq və nəşr işləri paralel istiqamətdə aparılmışdır. Folklor xalqın elə bir mənəvi sərvətidir ki, onu xalqdan toplamaqla gələcək nəsillərə ötürmək daha çox tədqiqatçıların alimlərin vəzifəsidir. Məqalədə bu istiqamətdə söhbət aparılır, bölgənin folklor özünəməxsusluğu,etnoqrafik rəngarəngliyi barədə ilkin açıqlamalar verilir, bu sahədə elmi hədəflər qeyd olunur.

Açar sözlər: region, folklor, etnoqrafiya, məcmuə, tədqiqat, nəşr, elmi araşdırma.

Özet

Lenkeran bölgesinin zengin flora ve faunası folklor incileri ve etnografik örnekleriyle dikkat çekmektedir. Zaman zaman bölgenin folkloru ve etnografyası incelenmiş, bu doğrultuda bilimsel eserler yazılmış, paralel doğrultuda araştırma ve yayın çalışmaları yürütülmüştür. Folklor, halkın o kadar manevi bir zenginliğidir ki, onu halktan toplayıp gelecek nesillere aktarmak araştırmacıların ve bilim adamlarının görevidir. Makalede bu doğrultuda bir tartışma yürütülmekte, bölgenin folklor özgünlüğü ve etnografik çeşitliliği hakkında ön açıklamalarda bulunulmakta ve bu alandaki bilimsel hedeflere dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: bölge, folklor, etnografiya, koleksiyon, araştırma, yayın, bilinsel araştırma.

Summary

The rich flora and fauna of the Lankaran region attracts attention with its folklore pearls and ethnographic examples. Folklore and ethnography of the region were studied from time to time, scientific works were written in this direction, and research and publishing works were carried out in a parallel direction. Folklore is such a spiritual wealth of the people that collecting it from the people and passing it on to future generations is the duty of researchers and scientists. In the article, a conversation is conducted in this direction, preliminary statements are made about the folklore uniqueness and ethnographic diversity of the region, and scientific goals in this field are noted.

Key words: region, folklore, ethnography, collection, research, publication, scientific researches.

Краткое содержание

Богатая флора и фауна Ленкоранского района привлекает внимание своими фольклорными жемчужинами и этнографическими образцами. Время от времени изучались фольклор и этнография региона, в этом направлении писались научные труды, в параллельном направлении велись исследовательские и издательские работы. Фольклор – такое духовное богатство народа, что собрать его у народа и передать будущим поколениям – долг исследователей и ученых. В статье ведется разговор в этом направлении, делаются предварительные утверждения о фольклорной уникальности и этнографическом разнообразии региона, отмечаются научные цели в этой области.

Ключевые слова: регион, фольклор, этнография, сборник, исследование, публикация, научное исследование.

Folklor, etnoqrafiya aid olduğu, təmsil etdiyi xalqın mənəvi-poetik güzgüsüdür, tanınma nişanıdır. Bu güzgüdə xalqın tarxi, inam və inanc, adət-ənənələri, həyata baxışı, dünyagörüşü ifadə olunur. Odur ki, xalqın ağız ədəbiyyatını, etnoqrafik irsini öyrənməklə bədii yaddaşlara çökən, adət-ənənələrimizin nəsildən-nəsilə ötürülən, mənən daşınan, yaşanan tariximizi, dilimizi öyrənir, sivil dünya meydanında xalq olaraq yerimizi müəyyənləşdirmiş oluruq. Məlumdur ki, dünəninə, kökünə bağlı olan xalq güclü olur, çünki xalq mənəviyyatının zənginliyini ehtiva edən folklor örnəkləri-epik, lirik, dramatik növdə hasilə gələn kollektiv yaradıcılıq məhsulları, laylalarımızdan tutmuş epos, dastan yaradıcılığına qədər rəngarəngliyi yaradan bir xalqın mənəvi sərvəti hər birimiz üçün qürur səhifəsidir. Folklorun, eləcə də etnoqrafik irsimizin digər elm sahələrindən xüsusi bir fərqi vardır. Nəsildən-nəsilə ötürülən, xalq yaddaşında yaşayan bu sərvətin canlı təmasla üzə çıxarılması, toplama, tədqiq və nəşr proseslərini yubanmadan, həm də səriştəli şəkildə həyata keçirməyin aktuallığı bu işin zəruri ümumxalq, dövlət hadisəsi olduğunu əsaslandırır. Problemin vacibliyi ondan qaynaqlanır ki, hər bir insan potensial xalq ədəbiyyatı daşıyıcısıdır, sinədəftər qocalardan görüb-bildiklərini toplamadan, folklor və etnoqrafik irsimizin çeşidli nümunələrini vaxt itirmədən arayıb axtarmadan, onlara nəşr həyatı vermədən çox qiymətli sərvətimizi itirmiş oluruq. Son illər region folklorunun, etnoqrafik irsimizin öyrənilməsi, nəşri istiqamətində dövlət səviyyəsində atılan addımlar bunu bir daha təsdiq etməkdədir. Bu cəhətdən Lənkəran bölgəsinin folklor dünyasının, etnoqrafik irsinin hərtərəfli öyrənilməsi sahəsində qüvvələri birləşdirmək, mənəvi sərvətimizin itib batmasına yol vermədən ciddi şəkildə araşdırılması əsas hədəflərimizdən biri kimi qarşımızda durmaqdadır. Bu vacib məqsədi həyata keçirməkdən ötrü son illər AMEA Lənkəran REM-də folklor və etnoqrafiya şöbəsi yaradılmış, hədəflər müəyyənləşdirilmişdir. Dövlətin işıqlı niyyətlərinə baxmayaraq təəssüf ki, bu sahədə indiyədək ciddi bir addım atılmamışdır. Region folklorunun özünəməxsus xüsusiyyətləri barədə danışmazdan öncə bir incə məqama aydınlıq gətirmək istəyirik ki Lənkəran bölgəsinin, Talış mahalının folkloru, ensiklopedik irsi ilə bağlı tədqiqatlar aşağıdakı üç mərhələdə həyata keçirilmişdir. Birinci mərhələ Azərbaycanın XIX əsrin əvvəllərində çar Rusiyası imperiyasının tərkibinə işğal yolu ilə daxil edildiyi dövrlə bağlıdır. Həmin mərhələ əsasən 1830-1917-ci illəri əhatə edir. Təbii ki, imperiya ərazisində o cümlədən, Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların el ədəbiyyatını toplamaq, yarandığı, toplandığı dildən rus dilinə tərcümə edilərək nəşrinin həyata keçirirlməsi olduqca vacib mədəniyyət hadisəsidir. Bununla belə unutmaq olmaz ki, rus imperiyası əyalətlərdə yaşayan xalqları yaxından tanımaq, onların adət-ənənələrinə bələd olmaq, həm də təsərrüfat həyatını öyrənmək, onlardan hər sahədə öz maraqlarına uyğun istifadə etmək məqsədilə bu tədbirləri həyata keçirirdi. İkinci mərhələ daha çox Azərbaycanda sovet rejimi dövrü kimi səciyyələnən 1920-1980-ci illəri xarakterizə edir. Həmin dövr bir çox müsbət meyllərlə yadda qalmışdır.

Belə ki, bütün sahələrdə, o cümlədən folklor və etnoqrafiya istiqamətində elmi araşdırmaların, miqyası genişlənsə yazılı ədəbiyyatımızda özünü açıq-aşkar şəkildə göstərən siyasi basqı, rejimin ideallaşdırılması kimi təbliğati hallar folklor və etnoqrafiyaya münasibətdən də yan keçməmiş, müxtəlif yasaqlara, təhriflərə, saxta folklor motivlərinin ortaya qoyulması hallarına yol verilmişdir.Tədqiqatların üçüncü mərhələsi 1991-ci ildən, ölkəmiz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra başlanır. Bu dövr bütün sahələrdə milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış dövrü kimi səciyyələnir. Yeni tarixi şəraitdə hədəflərimizi ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin aşağıdakı müdrik kəlamları çox dolğun şəkildə xarakterizə edir: "Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoryub saxlamaq, eyni zamanada onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir". (5) Odur ki, tədqiq tarixinə mərhələli şəkildə yanaşmalı olsaq, XIX əsrin əvvələrindən başlayaraq keçirlən dövrlərə qısa ekskurs etməliyik. Arxiv sənədlərinə, eləcə də müxtəlif nəşrlərə diqqət yetirdikdə, Lənkəran regionunun folklor təsərrüfatının, etnoqrafiyasının tədqiqat tarixi barədə müfəssəl məlumat əldə etmək mümkündür. Görkəmli rus şərqşünası B.V.Millerin "Talışskiy yazık" monoqrafiyasında göstərilir ki, Lənkəran regionunun folkloru, etnoqrafiyası barədə ilk tədqiqiatlar məşhur türkoloq alim Mirzə Kazım bəyin tələbələrindən İlya Nikolayeviç Berezinə (2) (1818-1896) və digər görkəmli rus dilçisi R.F.Rissə məxsusdur (5). R.F.Riss 1860-1864-cü illər ərində Lənkərana gəlmiş, bir müddət burada yaşamış, bölgə folklorunun toplanması, tədqiqi məsələləri ilə ardıcıl şəkildə məşğul olmuşdur. B.V.Millerin monoqrafiyasında qeyd edildiyinə görə R.F.Rissin 140-dan artıq talış nəğmələrinin toplanmasına ona Lənkəranın yerli ziyalılarından "Fovcül füsəha" ədəbi məclisinin fəal nümayəndəsi Mirzə Ələkbər Aciz yaxından kömək etmişdir. (7) Lənkəran bölgəsinin ağız ədəbiyyatı nümunələri Avropanın nüfuzlu şərqşünas alimlərini də zaman-zaman maraqlandırmış, bölgənin folkloru, etnoqrafiyası barədə Avropa oxucularına məlumatlar verilmişdir. Bu cəhətdən XIX əsrin 70-ci illərində Azərbaycan folkloru, daha dəqiq desək, talış nəğmələri haqqında alman oxucularına məlumat verən görkəmli alman alimi B.Heyderin tədqiqatları maraq doğurur. Polyak əsilli rus folklorşünası A.Xodzko 1842-ci ildə Lənkəran bölgəsinin folklor sərvəti barədə ingilis dilində nəşr etdirdiyi məqalələrindən birində qiymətli məlumatlar vermişdir. Lənkəran bölgəsinin folkloru, etnoqrafiyası barədə ilkin tədqiqatlardan söhbət gedərkən 1850-1869-cu illər ərzində Lənkəranda müsəlman məktəblərində rus dili dərslərini tədris edən, şərq dilllərini mükəmməl bilən Mirzə Məhəmmədli Səfiyevin talış folkloru, bölgənin etnoqrafiyası barədə silsilə məqalələri də xüsusi maraq doğurur. M.Səfiyev 1853-1955-ci illərdə Tiflisdə nəşr olunan, "Zakafkazskiy vestnik" qəzetində bu diyarın florası, faunası haqqında Lənkəranın mineral qaynaqları barədə silsilə məqalələrində oxuculara maraqlı məlumatlar vermiş, eşitdiyi əfsanə və rəvayətlər əsasında "Xurafat", "Müdrik şahzadə qız", "Abbas oğlu Abdullanın hekayəsi", "Lənkəranda müsəlman şiələrinin bayramı", "Sücəddin baba", "Səxavətli məchul şəxs", "Zəvvar qadının tövbəsi", "Yer cənnəti", "Şərq aşiqləri", "Baba Səməd məclisi" başlığı altında hekayələr işləyərək çap etdirmişdir. Maraqlı cəhət həm də ondadır ki, XIX əsrin sonlarında, XX əsrin əvvəllərində ilk addımlarını atan, təşəkkül dövrünü keçirən Azərbaycan folklorşünaslığı, etnoqrafiiyası barədə danışarkən bu sahədə ilkin araşdırmaların müəllifi Lənkəran bölgəsindəyaşayıb-yaradan, Qori Müəllimlər seminariyasının ilk məzunlarından biri olan, zamanının görkəmli maarif xadimi, folklorçu alim və etnoqraf kimi əvəzsiz xidmətləri ilə tanınan Teymur bəy Bayraməlibəyovun (1862-1937) adını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. T.Bayraməlibəyov müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı, bir folklorşünas və etnoqraf kimi də ardıcıl fəaliyyət göstərmişdir.

Lənkəranda işlərkən o zamanın inzibati ərazi bölgüsünə görə qəzanın , yəni bölgənin bir çox kəndlərini gəzərək xalqın məişəti, adət-ənənəsi, inam və inancları,xalq təbabəti, nağıl və əfsanələri barədə zəngin faktoloji məlumatlar toplamış, onları rus dilinə çevirərək o zamanlar Qafqazın mədəni mərkəzi sayılan Tiflisdə, eləcə də Bakıda dərc olunan rus dilli qəzet və jurnallarda çap etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Əlyazmaları İnstitunda D-687110666 nömrəli fondda qorunub saxlanılan "Şah Abbasın anadan olması haqqında əfsanə", eləcə də Tiflisdə nəşr olunan SMOMPK məcmuəsinin ilk saylarında nəşr etdirdiyi "Qorxaq", "Sehirli alma" adlı mifoloji materiallar, 1911-ci ildə Bakıda rus dilli "Kaspi" qəzetində dərc olunan "Novruz bayramı" adlı sisilə məqalələr folklorşünaslıq elmi tarixində əlamətdar hadisələrdən sayılmalıdır. T.Bayraməlibəyovun etnoqrafik irsi də çox zəngondir. Bu baxımdan onun "Talış ölkəsi keçmişdə və indi" (D-695128392) adlı əlyazması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif talışın təbii-coğrafi şəraiti ilə yanaşı, əhalisinin təsərrüfatı, sənətkarlıq həyatı haqqında da xeyli etnoqrafik məlumatlar vermişdir. Bu baxımdan T.Bayraməlibəyovun hələ 1885-ci ilin iyul ayında bölgənin Yeddioymaq, Xıl, Gərmətük və Veravul kəndlərində topladığı materiallar əsasında, yazdığı "İpək qurdu haqqında talış-türk əfsanəsi", yaxud "Əyyubun səbri" əfsanəsi çox səciyyəvidir. Lənkəran bölgəsinin folklor və etnoqrafiyasının eləcə də türk və talış dillərinin tədqiqi məsələləri barədə danışarkən bu istiqamətdə əvəzsiz xidmətləri olmuş şərqşünas alimlərdən Moskva Universitetinin professoru Boris Vsevoldovia Millərin adını qədirşünaslıqla qeyd etməliyik. B,V,Miller ilk dəfə Lənkəran bölgəsində 1902-ci ilin yay aylarında olaraq Lənkəran, Astara, Lerik rayonlarının müxtəlif kəndələrində çox saylı folklor örnəkləri toplamış, davamlı şəkildə elmi hesabatlarla çıxış etmişdir. (7) B.V, Millerin Lənkərana ikinci gəlişi 1925-ci ildə gəlsə də Lənkəranda, yerli yaradıcı ziyalılarla əlaqəsi regionun xalq ədəbiyyatı nümunələrinin, etnoqrafik materialların nəşrə hazırlanmasında müsbət rolunu oynamışdır. Məhz buna görədir ki, uzun illər apardığı tədqiqatlar əsasında hazırladığı toplunu 1930-cu ildə Moskvada "Talışskiye teksti" adı altında çap etdirmişdir. (7) Azəbaycanda regionaların, o cümlədən Lənkəran bölgəsinin xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanması, tədqiqi və nəşri məsələləri XX əsrin əvvəllərində xüsusən keçən əsrin 20-30-cu illərində daha ardıcıl şəkildə həyata keçirilmişdir. Belə ki, 1929-cu ildən "Azərbaycanı öyrənən cəmiyyətin xətti ilə Lənkəran bölgəsinin kənd və şəhərlərinə bir çox alimlər, tədqiqatçılar gələrək, folklor ekspedisiyalarında iştirak edirlər. O zamanlar Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İnstitutunun şöbə müdiri işləyən Vəli Xuluflunun rəhbərliyi ilə həyata keçirirlən ekspedisiyalar iki dillilik şəraitində fəaliyyət göstərmiş, faktoloji materialları nəşrə hazırlamışdır. Bu cəhətdən Vəli Xuluflunun 1931-ci ilə ayrıca kitabça şəkilində nəşr etdirdiyi Talış mahnılar (7), eləcə də prof. A.Baqrinin rəhbərliyi altında nəşr olunan 3 cildlik "Folklor Azerbaycana i preleqayuşix stran" məcmuələrində işıq üzü görən xalq ədəbiyyatı nümunələri buna əyani misaldır. Lənkəran bölgəsinin folkloruvə etnoqrafiyasının tədqiqi və nəşri problemləri bir çox zamanlarda, xüsusən XX əsrin 40-50-ci illərində səngisə də bu sahədə işlər keçən əsrin 60-80-ci illərdə davam və inkişaf etdirilmişdir. Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bu sahədə işlər daha intensiv xarakter almış, bölgənin folklor və ekspedisiyası barədə bir çox məqalələr, elmi monoqrafiyalar yazılmışdır. Bu cəhətdən mərhum professor Q.Cavadovun "Talışlar" (4) professor Y.Ağazadənin "Qəhrəmanlığa bərabər ziyalılıq" (1) "Teymur bəy Bayraməlibəyov və folklor" (2) kitabları daha xarakterikdir. Şübhəsiz, Lənkəran bölgəsinin folklor və etnoqrafik irsinin tədqiq tarixinə etdiyimiz qısa ekskurs vəziyyət barədə tam təsəvvür yaratmır. Bu gün də davam edən araşdırmalar bu sahədə problemin elmi əhəmiyyətindən, vacibliyindən xəbər verir. Qeyd olunmalıdır ki, lənkəran bölgəsinin folklor və etnoqrafik irsinin özünəməxsus xüsusiyyələri vardır. Bu özünəməxsusluq hər şeydən əvvəl folklor örnəklərinin iki dildə, Azərbaycan (türk) və talış dillərində söylənilməsi, yazıya alınmasıdır.

Digər bölgələrlə müqayisədə Lənkəran (Talış) mahalının özünəməxsus, fərqli cəhətlərindən biri də bu bölgənin folklor və etnoqrafik irsində mərasim folklorunun daha geniş yayılmasıdır. Bu özünün daha çox mahnıların, nəğmələrin duet oxumalarında göstərməkdədir. Onu da müəyyənləşdirmək çətin deyildir ki, mərasim nəğmələri (həm mövsüm, həm də məişət mərasim nəğmələri) ilə yanaşı, regionda həm Azərbaycan, həm də talış dilində söylənilən lirik və epik növdə olan nümunələr daha üstünlük təşkil edir. Laylalar, oxşamalar, bayatılar, ağılar, həmçinin sehirli, məişət və heyvanlarla bağlı nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər, lətifələr, türkəçarələr və digər örnəklər bölgənin folklor təsərrüfatının nə qədər zəngin olduğunu xalqın oturaq həyat şəraitində yaşadığını diqqətimizə çatdırır. Odur ki, bütüün bölgələrin, o cümlədən Lənkəran bölgəsinin folklor və etnoqrafik irsinin toplanması, tədqiqi və nəşri məsələləri olduqca vacid elmi hədəfllərdən biri kimi qarşıda durmaqdadır. Hesab edirəm ki, bu məqsədə nail olmaqdan ötrü bölgənin folklor və etnoqrafik xəritəsi hazırlanmalı, qəbul edilmiş perspektik plan əsasında, birgə səylərlə problemin həllinə nail olmaq, bölgənin folklor antonologiyasını tərtib edib, ortaya qoymaq mümkündür.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Ağazadə Y. Qəhrəmanlığa bərabər ziyalılıq, Bakı, Nurlan, 1999
2. Ağazadə Y. Teymur bəy Bayraməlibəyov və folklor. Bakı, Elm və təhsil, 2003.
3. Berezin İ.N. Puteşrdtviye po Daqestanı i Zakafkazya, Kazan, 1850.
4. Cavadov Q. Talışlar, Bakı, Elm, 2004.
5. Əliyev H. ADPU xəbərləri.
6. Miller B.N. Talışskiy yazık, M.1953.
7. Miller B.N. Talışskiye tekstı, M.1930.
8. Riss R.F. O taışinkax, ix obraze jizni i yazıke. Tiflis, 1855, VİP.III.
9. Xulufla V. Talış mahnıları, Bakı, 1931.
10. Talışlı M, B.Hüseynbalaoğlu “Lənkəran”, Maarif, 1990.

CIRCULAR ECONOMY POLICIES IN ITALY AND POLAND

HAMZA KORKMAZ

Yeditepe University, Social Sciences Institute, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economy Department, Istanbul, Turkey

Yeditepe University, Social Sciences Institute, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Economy Department, Istanbul, Turkey

ORCID Code: 0000-0001-7102-8199

ABSTRACT

The world economy rises in the energy sector; with its strategic leadership in economic growth. While global development and population increase continues, the demand and need for energy scale up. This is the end of the "below average growth" era. With the impact of developing technology, renewable energy cost goes down and the transformation process is sped up by government incentives for environmentalist energy production. But; it seems that for long years, still, fossil fuels system will continue. Developments in fossil fuel-possessing countries, especially oil, have a direct impact on energy prices. As a result; the global trend for energy demand is towards clean (green) energy sources. The fight against CO2 release and climate change will become more important. Although in the predictable future, the supremacy of fossil fuels will continue; government policies and incentives will be shaped in support of works to minimize their negative impacts on nature. Demand for energy and natural resources has been increasing due to economic and population growth. Over recent years, the country has experienced the fastest surge in energy demand among OECD countries, and according to the International Energy Agency (IEA) forecasts is set to double its energy use over the next decade. will provide value to literature by increasing the importance of renewable energy sources for nature, humans, and the world. The study aims to reveal whether there is a bidirectional interaction between the renewable energy production of countries in Italy and Poland and their gross domestic product. In this study, the relationship between renewable energy production and gross domestic product was investigated bidirectionally.

Keywords: Energy, Sustainable Development, Renewable Energy, Natural Resource Economics

Jel Codes: F53 International Agreements and Observance . International Organizations, G18 Government Policy and Regulation, O1 Economic Development, Q2 Natural Resources including Energy, Natural Resources Renewable, Z13 Economic Sociology . Economic and Social Stratification,

1. INTRODUCTION

World economy rises on energy sector; with its strategic leadership in economic growth. While global development and population increase continuesly, the demand and need for energy scales up. The fight against CO2 release and climate change will become more important. Although in predictable future, supremacy of fossil fuels will continue; government policies and incentives will be shaped in support of works to minimize their negative impacts to nature.

Demand for energy and natural resources has been increasing due to economic and population growth in Turkey. Over recent years, the country has experienced the fastest surge in energy demand among OECD countries, and according to the International Energy Agency (IEA) forecasts, is set to double its energy use over the next decade. The projections of the Ministry of Energy and Natural Resources confirm that this trend will continue for the medium and long term. In my study, I will provide a value to literature by increasing importance of renewable energy sources for nature, human and world. I will try to look the impact of renewable energy on economic growth specific to Italy. Using clean, renewable energy is one of the most important actions you can take to reduce your impact on the environment. Electricity production is our first source of greenhouse gases, more than all of our driving and flying combined, and clean energy also reduces harmful smog, toxic buildups in our air and water, and the impacts caused by coal mining and gas extraction. But replacing our fossil-fuel infrastructure will take time—and strong, consistent support from both state and federal mandates to build renewable energy generation and demand for clean energy from consumers and businesses. Renewable energy sources can be used to produce electricity with fewer environmental impacts. It is possible to make electricity from renewable energy sources without producing carbon dioxide (CO2), the leading cause of global climate change. Renewable energy provides reliable power supplies and fuel diversification, which enhance energy security, lower risk of fuel spills, and reduce the need for imported fuels. Renewable energy also helps conserve the nation's natural resources. Turkey has a substantial amount of renewable energy potential, and utilization of this potential has been on the rise over the last decade.

2. LITERATURE REVIEW

Renewable energy has become very hot topic for 20 years. Renewable energy has been analysed in different aspects, data and methodology. However, the most attractive topic has become searching the relationship between the growth and the renewable energy. They are summarized below. Rafiq, Salim and Bloch (2014) by the method of multi variable vectoral error correction model are studied in China dnd India between 1972-2011. India's renewable energy Technologies contribution to its development; and China's clean Technologies adoption related to production and carbon emission, have impact on their sustainable development. Akar, (2016), Dynamic parallel data analysis is applied to Balkan countries between 1998-2011. It is determined that there is a negative and meaningfull relation between economic growth and renewable energy consumption. Cadoret and Padovana (2016), Paralel data analysis is applied to 26 EU countries between 2004-2011. It is studied that manufacturing industry loby activities delay renewable energy management. In addition, according to environment and energy policies analysis income per capita has a negative impact on renewable energy distribution. Lin, Omoju and Okonkwo (2016), Time series analysis and Vectoral error correction are applied to study in China between 1980 and 2011. It is concluded that in China, financial development has positive impact on renewable energy's share on electricity consumption; as well as in GDP and foreign investment. Papiez, Smiech and Frodyma (2018); simple linear regression analysis is applied to EU countries sample group between 1995-2014. As per this research, renewable energy growth is the main indicator to define the components of energy sources mix. These are the GDI, SWI and energy consumption cost of fossil fuel.

Hondroyiannis, (2002) He has worked on the correlation between Greece's energy consumption and economic growth between 1960-1996, by the mean of vectoral error correction model. Empirical evidences show that in long run considered variables are co-integrated, and energy consumption has a significant role in economic growth. Lau vd (2018), Co-integration analysis, Autoregressive distributed delayed boundries test, Granger causality test, are applied to Malaysia between 1980-2015. According to this study, economic growth and direct foreign investment are the main components of renewable electricity consumption. It is determined that renewable electricity consumption has negative impact on trade deficit in long run. The second attractive topic related to renewable energy is efficiency and utilization. They are mainly conducted by Rafiq and Alam (2010), Mehrara, Rezaei and Razi (2015), Marwues vd. (2011) and ALTAS, (1998). Rafiq and Alam (2010) by using Parallel data and time series analysis he analysed Brasil, China, India, Indonesia, Philippines and Turkey as sample group between 1980-2006. This study comes to the conclusion that developping countries efforts to decrease carbon density is related to their increase of renewable energy efficiency. Mehrara, Rezaei and Razi (2015), using Average most smaller squares technique and Bayesci model average technique, OECD countries are studied bewteen 1992-2011. It is stated that rural population, enviromental institutions and human capital are the most important variables affecting renewable energy consumption. Also, adverse effect of CO2 emmission have impact on its utilization increase. Marwues vd. (2011), by the mean of Dynamic data analysis, 24 countries (21 EU countries and Turkey, Switzerland and ıceland) are sampled between 1990 and 2006. In this study it is stated that , especially at the beginning, encouriging policies to endorse the utilization of renewable energy sources should be supported against pressures from fossil fuel lobies.

3. METHODOLOGY

In this study about the impact of renewable energy on economic growth, ARDL boudary test; developped by Pesaran (2001) will be utilized. This test is more convenient in comparison to co-integration methods, developped by Engle & Granger (1987) and Johansen (1988). The reason is that, it is able to test the existace of co-integration relation give that series stability level is different. In order to detect an existance of co-integration relation between series, by the mean of ADRL boundary test, first; an unlimited error correction model is to be builted. Evidences about the existance of co-integration between variables will be obtained and, accordingly, short term and long term ARDL models will be created. Economic analysis suggests that there is a long run relationship between variables under consideration as stipulated by theory. This means that the long run relationship properties are intact. In other words, the means and variances are constant and not depending on time. However, most empirical researches have shown that the constancy of the means and variances are not satisfied in analyzing time series variables. In the event of resolving this problem most cointegration techniques are wrongly applied, estimated, and interpreted. One of these techniques is the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique or bound cointegration technique. Hence, this study reviews the issues surrounding the way cointegration techniques are applied, estimated and interpreted within the context of ARDL cointegration framework. The study shows that the adoption of the ARDL cointegration technique does not require pretests for unit roots unlike other techniques. Consequently, ARDL cointegration technique is preferable when dealing with variables that are integrated of different order, I(0), I(1) or combination of the both and, robust when there is a single long run relationship between the underlying variables in a small sample size.

In this study about the impact of renewable energy on economic growth, also Granger Causality test will be applied. Causality between two variables X and Y can be proved with the use of the so-called Granger causality test, named after the British econometrician Sir Clive Granger. This test makes use of Student's t-statistic and F-statistic tests and testifies when values of the variable X provide statistically significant information about the evolution of the future values of the variable Y. Let us assume that Y and X are two variables having stationary time series of data or observations. To test the null hypothesis that X does not Granger-cause Y, we first find the appropriate p lagged values of Y (the order p of the AR(p) process) to include in an AR (autoregression) process of Y. In order to detect an existance of causal inference relation between series, Granger Causality test will be applied. It was fairly quickly understood that, unlike correlation, regression has a natural direction: the regression of Y on X does not produce coefficient estimates that are the algebraic inverse of those from the regression of X on Y. The direction of regression should respect the direction of causation. We should once again distinguish between correlation and causality. Correlation is the existence of a mutual relationship or connection between two or more processes or phenomena that tend to vary, be associated, or occur together in a way not expected on the basis of chance alone. Causality (referred to also as cause and effect) is the rational relationship between two processes, the first of which (the cause) is partially or totally responsible for the second, while the second is partially or totally dependent on the first. A process can have many causes, which beginning from the past can determine quantitatively the evolution of effects in the future. Causality cannot exist without a form of correlation; however, any correlation does not mean the existence of causality. In addition, causality cannot exist unless the cause happens prior to its effect and moreover it provides statistically significant information about its effect The null hypothesis that variable X does not Granger-cause variable Y is accepted when no lagged values of the variable X are retained, after the application of t-statistic and F-statistic tests, in Eq. (7.4). Otherwise, we reject the null hypothesis in favor of the alternative, and we conclude that variable X Granger-cause variable Y and thus the future values of variable Y are depended on the present values of variable X. Annual renewable energy sources of wind power energy, hdyro power energy and sun power energy production capacity data series from 2010 to 2020, eligibility threshold and market openness data series from 20010 to 2020 will be used in the study. On the other side Gross Domestic Product (GDP) growth, Capital and Labor series will be used in the study. The main data series are mostly taken from Ember, EWEA, GWEC, WWEA and others.

Hypothesis;

H0: There is no relationship between economic growth and renewable energy sources

H1: There is a relationship between economic growth and renewable energy sources

The dependent variable, GDP (Production), will be explain with the help of following independent variables;

The independent variable, Renewable Energy Sources (Wind Power Production+Sun Power Production+Hydro Power Production)

Labor

Capital,

Standard error (ui)

$GDP = \beta_0 + \beta_1 W + \beta_2 S + \beta_3 H + \beta_4 K + \beta_5 L + ui$

Independent Variables are RES (renewable energy sources) items as S (solar), W (wind) and H (hydro) additionally labor and capital are also taken as independent variable. GDP (gross domestic product) is dependent variable and yearly datas of dependent and independent variables will be used.

RES S+W+H & L & K independent variable

GDP dependent variable

Firstly t test and F test will be applied after test results will demonstrate the number of variables are decreased or increased. Therafter I will try to apply Granger Causality and ADRL Test for my hypothesis conclusion.

The main purpose of this study is to examine the effects of renewable energy sources and some macroeconomic indicators on gross dometic products in Italy and POoand for period 1990-2020 by using ARDL bound testing approach, Granger Causality testing, Vector Error Correction Model(VECM)

VECM, Error Correction Model, time series It is a type of econometric model used in analysis. This model long-term balance between variables that are interdependent deals with relationships. Error correction model, between variables rapid short-term fluctuations and long-term differences between these variables. It combines forward balance relations.

The error correction model is usually derived from the VAR (Vector Autoregression) model is derived. VAR model calculates past values of a set of variables. It is used to predict future values using. However, VAR model deals with long-term equilibrium relationships between series can't get it.

The error correction model adds a correction term (error) to the VAR model (correction term). This term refers to the long-run equilibrium between series represents their relationships. The model uses this long-term relationship between variables tries to return to equilibrium relations, that is, between the series tries to correct errors caused by deviations.

The error correction model is usually expressed as:

$\Delta Yt=\alpha(Yt-1-\beta Xt-1)+\sum i=1p-1\phi i\Delta Yt-i+\epsilon t$

Here, Δ denotes the first difference of the variables, Yt and Xt

variables represent the series at time t, α is the long-run equilibrium

relationship, β is the error correction term, ϕi is the short-term dynamics and ϵt is

represents the error term.

Error correction model, long-term relationships between series understanding, identifying temporary fluctuations and future values used to predict. error correction model with short term questions the status of long-term convergence of knowledge. The error correction coefficient being negative and significant indicates short-term It results in the trend getting closer to cointegration in the long run. That's exactly the purpose.

Macroeconomic indicators which used in this study are: Capital, Labor, gross domestic product (GDP). Renewable Energy Sources indicators which used in this study are: hydro, sun and wind.

Hypothesis;

H0: There is no relationship between economic growth and renewable energy sources

H1: There is a relationship between economic growth and renewable energy sources

The dependent variable, GDP (Production), will be explain with the help of following independent variables;

The independent variable, Renewable Energy Sources (Wind Power Production+Solar Power Production+Hydro Power Production), labor and capital

In this study, the determinants of gross domestic products in Italy and Poland for the period of 1990-2020 empirically questioned. The model established for this purpose is as follows.

gross domestic product (GDP)

Labor(L),

Capital(K),

Wind(W),

Sun(S),

Hydro(H),

Standard error (ui)

Gdp, labor and capital are macroeconomic indicators these dataset obtained from the World Bank Development Indicators (World Bank, 2020)

Hydro, wind and sun are renewable energy sources these dataset obtained from Italian Ministry of Energy and Polish Ministry of Energy

In the model, datas were taken as per capita and logarithmic (ln) transformations of all data were made.

$$GDP = \beta 0 + \beta 1W + \beta 2S + \beta 3H + \beta 4L + \beta 5K + ui$$

4. METHODS and FINDINGS

Firstly t test and F test will be applied after test results will demonstrate the number of variables are decreased or increased. Therafter I will try to apply Granger Causality and ADRL Test for my hypothesis conclusion.

The main purpose of this study is to examine the effects of renewable energy sources and some macroeconomic indicators on gross dometic products in Italy and POoand for period 1990-2020 by using ARDL bound testing approach, Granger Causality testing, Vector Error Correction Model(VECM)

VECM, Error Correction Model, time series It is a type of econometric model used in analysis. This model long-term balance between variables that are interdependent deals with relationships. Error correction model, between variables rapid short-term fluctuations and long-term differences between these variables. It combines forward balance relations.

4.1. SHORT-TERM – LONG-TERM CAUSATION WITH ARDL TEST

For Italy, ARDL(1, 1, 1, 1, 0, 2, 1, 2) ARDL model independent variable delays were taken as max 2 due to the large number of independent variables.

The process of determining the lags of independent variables in the ARDL model has a complex structure. Because there are many independent variables involved in the model, it is important to determine lag times appropriately. In this context, the maximum number of delays was preferred as 2 due to the large number of independent variables.

Additionally, the process of determining appropriate lag times for each independent variable included in the model was carried out by the automatic configuration of the model. This is an adjustment made to ensure that the model achieves the best performance by considering the historical values, interactions and dynamics of each independent variable over a 2-period time period. In this way, it is aimed that the model adapts better to the data set and predicts future values more accurately.

H0: There is no cointegrated relationship between variables.

HA: There is a cointegrated relationship between variables.

Since the 9.276057 f statistic value remains above the I1 bound critical value at 10%, 5%, 2.5% and 1%, the hypothesis of no cointegration is rejected. There is a long-term relationship between variables.

According to the Bounds test results, the F statistic of 9.276057 exceeds the critical value at the 1% significance level. This provides statistically significant evidence that independent variables causally affect dependent variables in the short run.

That is, bounds test results, which evaluate the short-term effects of independent variables, show that the relationships in the model are statistically significant. This shows that the effects of independent variables on the dependent variable are evident at the short-term level, as predicted by the model. This analysis is an important tool for evaluating and understanding the model's short-term causal relationships.

For Poland, ARDL(2, 2, 1, 1, 2, 1, 2) ARDL model independent variable lags were taken as max 2 due to the large number of independent variables, and the lag of all independent variables included in the model was determined by the model as 2.

The process of determining the lags of independent variables in the ARDL model has a complex structure. Because there are many independent variables involved in the model, it is important to determine lag times appropriately. In this context, the maximum number of delays was preferred as 2 due to the large number of independent variables. Additionally, the process of determining appropriate lag times for each independent variable included in the model was carried out by the automatic configuration of the model.

H0: There is no cointegrated relationship between variables.

HA: There is a cointegrated relationship between variables.

Since the 7.259646 f statistic value remains above the I1 bound critical value at 10%, 5%, 2.5% and 1%, the hypothesis of no cointegration is rejected. There is a long-term relationship between variables.

According to the Bounds test results, the F statistic of 7.259646 exceeds the critical value at the 1% significance level. This provides statistically significant evidence that independent variables causally affect dependent variables in the short run.

That is, bounds test results, which evaluate the short-term effects of independent variables, show that the relationships in the model are statistically significant. This shows that the effects of independent variables on the dependent variable are evident at the short-term level, as predicted by the model. This analysis is an important tool for evaluating and understanding the model's short-term causal relationships.

4.2. DIAGNOSTICS TESTS

For Italy,

Ramsey Reset Test:

H0: Model Specification is Correct.

HA: Model Specification is Incorrect.

Since the probe value is 0.4267>0.05, H0 hypothesis cannot be rejected. There is no Specification error in the model. The model is set up correctly.

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

H0: There is no serial autocorrelation among errors.

HA: There is Serial Autocorrelation Among Errors.

According to the Breusch-Godfrey LM test result, the hypothesis that there is no serial autocorrelation between errors cannot be rejected. (PROB>0.05) = There is no autocorrelation problem in the series.

Heteroskedasticity Test:

H0: There is no heteroscedasticity between errors.

HA: There is Heteroscedasticity Among Errors.

According to the Heteroskedasticity ARCH test result, the hypothesis that there is no heteroscedasticity between errors cannot be rejected (prob>0.05) = There is no heteroscedasticity problem in the series.

Jarqua-Bera test:

H0: Residuals are suitable for normal distribution.

HA: Residuals Do Not Suit Normal Distribution.

According to the Jarqua-Bera test result, the hypothesis that the residues are suitable for normal distribution cannot be rejected. (prob>0.05). Residues Suit Normal Distribution.

Cusum Squares:

According to the results of Cusum Squares, the parameters have met the stability condition. There is no relationship between the variances.

For Poland,

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

H0: There is no serial autocorrelation among errors.

HA: There is Serial Autocorrelation Among Errors.

According to the Breusch-Godfrey LM test result, the hypothesis that there is no serial autocorrelation between errors cannot be rejected. (PROB>0.05) = There is no autocorrelation problem in the series.

Heteroskedasticity Test:

H0: There is no heteroscedasticity between errors.

HA: There is Heteroscedasticity Among Errors.

According to the Heteroskedasticity ARCH test result, the hypothesis that there is no heteroscedasticity between errors cannot be rejected (prob>0.05) = There is no heteroscedasticity problem in the series.

Ramsey RESET Test:

H0: Model Specification is Correct.

HA: Model Specification is Incorrect.

Since the probe value is 0.9920>0.05, H0 hypothesis cannot be rejected. There is no Specification error in the model. The model is set up correctly.

Cusum Squares:

According to the results of Cusum Squares, the parameters have met the stability condition. There is no relationship between the variances.

4.3. VECM TEST

For Italy;

The CointEq(-1) coefficient in the short-term balance model represents the error correction coefficient with a value of -0.693307. The probe value of this coefficient is expected to be less than 0.05. The value of the coefficient is negative and the probe value appears to be negative. This shows that the error correction mechanism is working. It can be said that -0.693307 of the error in the model will be eliminated at the end of a period. When controlled for the short term, the K coefficient appears to be insignificant. All other coefficients are significant. It seems that the CO2, H, D coefficients are delayed by one period and the W coefficient is positive, and the coefficients other than these coefficients are negative. It can be understood that especially the large CO2 coefficient has a high impact on GDP in the short term. Again, the magnitude of the S, W and W(-1) coefficients leads to the same interpretation. When we control for the long-term effects of the independent variables, only the independent variables H and K appear to be insignificant. Other independent variables are significant. In particular, the coefficients of the independent variables E, H, L, S are negative. Evaluating the relationship between increases in CO2 emissions and economic growth, this analysis examines the effects of various independent variables on the dependent variable GDP. In particular, the coefficient of the CO2 variable, 49862.237783, shows that the effect of this variable on GDP is quite strong and significant. Increasing CO2 emissions cause a positive impact on GDP in the long term. This indicates the significant effects of environmental factors on economic performance. It is seen that the value of the E variable is negative and the probe value is significant. Its impact on GDP appears to be positive but low.

The coefficient of the independent variable L is negative and statistically significant at the 5% level. However, it is observed that the impact of this variable on GDP is not high. This suggests that the L variable has a more limited effect on economic growth than other factors.

The coefficient of the independent variable S is negative and appears statistically significant. When the long-term effect of the S variable on GDP is controlled, it appears to be -2997.63. This is a fairly high amount. Its effect is high.

The negative coefficient of the independent variable W indicates that the effect of this variable on GDP is positive. When the coefficient is checked, it appears to be 12594.55. This is again a very high amount.

Table 1

Long Run Coefficients for Italy

Long Run Coefficients

Variable	*Coefficient*	*Std. Error*	*t-Statistic*	*Prob.*
CO2	49862.237	9373.87273	5.319278	0.0002
E	-0.051322	0.009792	-5.241055	0.0002
H	-72.86660	152.776893	-0.476948	0.6420
K	0.000000	0.000000	0.387807	0.7050
L	-0.007776	0.003075	-2.528738	0.0265
S	-2997.635	478.197003	-6.268621	0.0000
W	12594.553	2254.19241	5.587169	0.0001
C	76573.060	54945.1329	1.393628	0.1887

For Poland;The CointEq(-1) coefficient in the short-term balance model represents the error correction coefficient with a value of -0.229776. The probe value of this coefficient is expected to be less than 0.05. The value of the coefficient is negative and the probe value appears to be negative. This shows that the error correction mechanism is working. It can be said that -0.229776 of the error in the model will be eliminated at the end of a period.

When the short-term impact information is checked, it appears that the variables CO2, E and W are insignificant, and the coefficients of all other variables and their lags are significant. It is seen that the short-term effect of a one-period lag of the CO2 variable on GDP is quite high. It can be seen that the effect of the K variable is almost 0. When controlled in the long term, all independent variables' probe values appear to be insignificant. Any interpretation is not valid on the Dependent variable because it is meaningless.

Table 2

Long Run Coefficients for Poland

Long Run Coefficients

Variable	*Coefficient*	*Std. Error*	*t-Statistic*	*Prob.*
CO2	12889.014	15191.889	0.848414	0.4143
E	-0.048506	0.054457	-0.890724	0.3921
H	23669.883	18369.3163	1.288555	0.2240
K	0.000004	0.000003	1.274834	0.2286
L	-0.037186	0.032297	-1.151352	0.2740
W	2217.0001	1766.7977	1.254813	0.2356
C	618316.43	536018.488	1.153536	0.2731

4.4. EVALUATION

It seems that the effects of the Renewable Energy usage amounts of the Italy which are considered as Developed Countries, on the GDP amounts have a long-term effect. It seems that the correction coefficient of the Vector Error Correction Model in the GDP model of Italy is negative and significant. This shows that increasing the use of Renewable Energy has a positive impact on GDP in the long term. It seems that the effects of Renewable Energy usage amounts on the GDP amounts of Poland which are considered as developing countries, have a long-term effect. It seems that the correction coefficient of the Vector Error Correction Model in the GDP model of Poland is negative and significant. This shows that increasing the use of Renewable Energy has a positive impact on GDP in the long term. It appears that the ARDL hypothesis was rejected in countries. It seems obvious that Renewable Energies have an impact on GDP. The effect of renewable energy production in the Italy and Poland economies has been examined with ARDL, Causality and VECM models. Boundary tests were performed for ARDL models established to explain the GDP per capita variable in both countries and the existence of cointegration was demonstrated. According to this result, it has been shown that even if the data are not stationary, they act co-holistic together in the long run. Again, ARDL models established in both countries can successfully pass all assumption tests. When the long-term coefficients explaining the Italy GDP per capita variable are examined, it is seen that the Capital and Libor variables do not have a long-term effect on the GDP, but Solar and Wind energy production from renewable energy sources is relatively effective. For the model established to identify the determinants of gross domestic product, when the ARDL limit test results, which passed some diagnostic tests, are examined, the variables. The hypothesis that there is a long-run relationship between variables. Considering the results of Cusum of Squares and Cusum tests, which investigated whether there was a structural break or not, the hypothesis that there was no structural break between the 1990-2020 periods in the variables in the model is accepted.

5. RESULT

When the developed countries and developing countries selected as examples are checked, it is seen that the effects of renewable energy use on GDP are generally positive. In other words, if the amount of renewable energy usage increases, it will provide a positive increase in the GDP of the countries. Especially the fact that the coefficients of the CO2 type have high and significant coefficients in almost all samples shows that CO2 is an important variable. Although there is no clear distinction between developed countries and developing countries, it can be said that the results of the countries are generally in direct proportion to each other. Considering the effects of the amount of each country's own investments, it is seen that the GDP effects of the variables vary among themselves. However, when controlled at level, it can be said that the effects are generally positive. In order to understand the effect of renewable energy sources on economic growth in Italy, the stationarity of the data was first investigated in order to avoid the possibility of producing spurious regressions in the simple linear regression approach. It was observed that all data were stationary at 1st difference, except for the wind variable. First of all, it was tried to prove the existence of cointegration in non-stationary data, since the difference equations eliminate long-term trend relationships and highlight short-term relationships. In this way, regression can be established with the normal state of the data by avoiding the phenomenon of spurious regression. The existence of cointegration was demonstrated by the Johansen approach in the tests performed. Finally, traditional econometric tests were performed on the reduced models and the 1-period lags of the residuals were included in the model as a variable for autocorrelation correction. In the final model that meets the econometric assumptions, the Capital variable and the Solar variable entered the model significantly.

Since the variable coefficients are interpreted, a 1% unit increase in the Solar variable (as the model variable is ln(solar)) leads to an increase of 0.03 units on economic growth. When the data in Poland is examined, the data are not static, as in Italy. And all except Solar are stationary at 1 differences. Co-integration test was performed before going to the difference equations, but unlike the ARDL performed in the 1st section, a cointegration test could not be detected with the Johansen test. Therefore, in order to avoid the phenomenon of spurious regression, the model was established with the 1st order differences of the data. Appropriate and meaningful regression model was investigated with the backward method of difference equations and unlike the ARDL approach made in the first chapter, no significant variable could be found that could show the effect of renewable energy sources on economic growth. The main reason for this situation may be the low number of observations in the sample data and the investments made in renewable energy sources in Poland accelerated much later than in Italy.

SOURCES

1. Altinay, G., & Karagol, E. (2005). Electricity consumption and economic growth: evidence from Turkey. Energy economics, 27(6), 849-856.
2. Chien, T., & Hu, J. L. (2007). Renewable energy and macroeconomic efficiency of OECD and non-OECD economies. Energy Policy, 35(7), 3606-3615.
3. Chontanawat, J., Hunt, L. C., & Pierse, R. (2008). Does energy consumption cause economic growth?: Evidence from a systematic study of over 100 countries. Journal of policy modeling, 30(2), 209-220.
4. Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and growth in Eurasia. Energy economics, 32(6), 1392-1397.
5. Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2010). Energy consumption, pollutant emissions and economic growth in South Africa. Energy economics, 32(6), 1374-1382.
6. Bayraktutan, Y., Yılgör, M., & Uçak, S. (2011). Renewable electricity generation and economic growth: Panel-data analysis for OECD members.
7. Menegaki, A. N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: A random effect model with evidence for neutrality hypothesis. Energy economics, 33(2), 257-263.
8. Al-Mulali, U., Fereidouni, H. G., Lee, J. Y., & Sab, C. N. B. C. (2013). Examining the bi-directional long run relationship between renewable energy consumption and GDP growth. Renewable and sustainable energy reviews, 22, 209-222.
9. Pempetzoglou, M. (2014). Electricity consumption and economic growth: A linear and nonlinear causality investigation for Turkey. International Journal of Energy Economics and Policy, 4(2), 263-273.
10. Sebri, M. (2015). Use renewables to be cleaner: Meta-analysis of the renewable energy consumption–economic growth nexus. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 42, 657-665.
11. Shahbaz, M., Loganathan, N., Zeshan, M., & Zaman, K. (2015). Does renewable energy consumption add in economic growth? An application of auto-regressive distributed lag model in Pakistan. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 44, 576-585.
12. Alper, A., & Oguz, O. (2016). The role of renewable energy consumption in economic growth: Evidence from asymmetric causality. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 60, 953-959.
13. Dai, H., Xie, X., Xie, Y., Liu, J., & Masui, T. (2016). Green growth: The economic impacts of large-scale renewable energy development in China. Applied energy, 162, 435-449.
14. Zaman, K., bin Abdullah, A., Khan, A., bin Mohd Nasir, M. R., Hamzah, T. A. A. T., & Hussain, S. (2016). Dynamic linkages among energy consumption, environment, health and

wealth in BRICS countries: green growth key to sustainable development. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 56, 1263-1271.

15. Koçak, E., & Şarkgüneşi, A. (2017). The renewable energy and economic growth nexus in Black Sea and Balkan countries. Energy Policy, 100, 51-57.
16. Rafindadi, A. A., & Ozturk, I. (2017). Impacts of renewable energy consumption on the German economic growth: Evidence from combined cointegration test. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 75, 1130-1141.
17. Halicioglu, F., & Ketenci, N. (2018). Output, renewable and non-renewable energy production, and international trade: Evidence from EU-15 countries. Energy, 159, 995-1002.
18. Ohlan, R. (2018). The relationship between electricity consumption, trade openness and economic growth in India. OPEC Energy Review, 42(4), 331-354.
19. Sohag, K., Taşkın, F. D., & Malik, M. N. (2019). Green economic growth, cleaner energy and militarization: Evidence from Turkey. Resources Policy, 63, 101407.
20. Dogan, E., Altinoz, B., Madaleno, M., & Taskin, D. (2020). The impact of renewable energy consumption to economic growth: a replication and extension of. Energy Economics, 90, 104866.
21. Munir, Q., Lean, H. H., & Smyth, R. (2020). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in the ASEAN-5 countries: a cross-sectional dependence approach. Energy Economics, 85, 104571.
22. Okumus, I., Guzel, A. E., & Destek, M. A. (2021). Renewable, non-renewable energy consumption and economic growth nexus in G7: fresh evidence from CS-ARDL. Environmental Science and Pollution Research, 28(40), 56595-56605.
23. Salari, M., Kelly, I., Doytch, N., & Javid, R. J. (2021). Economic growth and renewable and non-renewable energy consumption: Evidence from the US states. Renewable Energy, 178, 50-65.
24. Alataş, S. (2022). Green Economıc Growth and Renewable Energy Consumption: Empirical Evidence From Emerging Countries. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 18(1), 1-14.
25. Wang, Q., Wang, L., & Li, R. (2022). Renewable energy and economic growth revisited: The dual roles of resource dependence and anticorruption regulation. Journal of Cleaner Production, 130514.
26. Apergis, N., & Payne, J. E. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption-growth nexus: Evidence from a panel error correction model. Energy economics, 34(3), 733-738.
27. Inglesi-Lotz, R. (2016). The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application. Energy economics, 53, 58-63.
28. Altinay, G., Karagol, E., 2004. Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. Energy Economics 26, 985–994.
29. Abbasi, K. R., Shahbaz, M., Zhang, J., Irfan, M., & Alvarado, R. (2022). Analyze the environmental sustainability factors of China: The role of fossil fuel energy and renewable energy. Renewable Energy, 187, 390-402.
30. Bekun, F. V., Alola, A. A., & Sarkodie, S. A. (2019). Toward a sustainable environment: Nexus between CO2 emissions, resource rent, renewable and nonrenewable energy in 16-EU countries. Science of the Total Environment, 657, 1023-1029.
31. Pata, U. K., & Caglar, A. E. (2021). Investigating the EKC hypothesis with renewable energy consumption, human capital, globalization and trade openness for China: evidence from augmented ARDL approach with a structural break. Energy, 216, 119220.
32. Ecevit, E., Çetin, M., & Yücel, A. G. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji ve Sağlık: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. Erciyes Akademi, 36(1), 138-156.

33. Ali, Q., Yaseen, M. R., Anwar, S., Makhdum, M. S. A., & Khan, M. T. I. (2021). The impact of tourism, renewable energy, and economic growth on ecological footprint and natural resources: A panel data analysis. Resources Policy, 74, 102365.
34. Bulut, U. (2021). Environmental sustainability in Turkey: an environmental Kuznets curve estimation for ecological footprint. International Journal of Sustainable Development & World Ecology, 28(3), 227-237.
35. Oguzturk, B. S., & Özbay, F. (2022). The Relationship between Green Innovation, CO2 Emissions, Gross Domestic Product, and Renewable Energy Supply: A Panel Data Analysis for BRICS Countries and Turkey. Istanbul Business Research, 51(1).
36. Fatih, O. K. U. R., & Yılmaz, H. An Investigation of The Relationship Between Individual Energy Consumption And Economic Growth: The Future Perspective By Using The ANN Method. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 7(1), 137-148.
37. Oğuz, Ö. C. A. L., & Volkan, H. A. N. (2022). How does Financial Development and Economic Growth affect Energy Consumption; The Panel VAR Analysis of 5 Turk Countries. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(1), 385-402.
38. Koçak, E., & Okyay, U. Ç. A. N. Yenilenebilir Enerji ile İstihdam Arasındaki İlişki. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 99-112.
39. Özeş Özgür, Ü. R., & Çağatay, S. (2022). Yenilenebilir enerji kullanımı ve büyüme-su tüketimi-sera gazı salımı ilişkisi: sektörel bir analiz. International Journal of Management Economics & Business/Uluslararasi Yönetim Iktisat ve Isletme Dergisi, 18(1).
40. Khajehpour, H., Miremadi, I., Saboohi, Y., & Tsatsaronis, G. (2020). A novel approach for analyzing the effectiveness of the R&D capital for resource conservation: Comparative study on Germany and UK electricity sectors. Energy Policy, 147, 111792.
41. Miao, Y., Razzaq, A., Adebayo, T. S., & Awosusi, A. A. (2022). Do renewable energy consumption and financial globalisation contribute to ecological sustainability in newly industrialized countries?. Renewable Energy, 187, 688-697.
42. Ullah, A., Ahmed, M., Raza, S. A., & Ali, S. (2021). A threshold approach to sustainable development: Nonlinear relationship between renewable energy consumption, natural resource rent, and ecological footprint. Journal of Environmental Management, 295, 113073.
43. Wen, J., Okolo, C. V., Ugwuoke, I. C., & Kolani, K. (2022). Research on influencing factors of renewable energy, energy efficiency, on technological innovation. Does trade, investment and human capital development matter?. Energy Policy, 160, 112718.
44. Yasmeen, R., Tao, R., Jie, W., Padda, I. U. H., & Shah, W. U. H. (2022). The repercussions of business cycles on renewable & non-renewable energy consumption structure: Evidence from OECD countries. Renewable Energy, 190, 572-583.
45. Türkmen, A., Yarbaşı, İ. Y., & Emsen, Ö. S. Mekânsal Panel Veri Analizleri Vasıtasıyla, Enerji Tüketiminde Yakınsamanın İl Düzeyinde Tespiti: Türkiye Örneği. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(2), 572-587.
46. Bouyghrissi, S., Berjaoui, A., & Khanniba, M. (2021). The nexus between renewable energy consumption and economic growth in Morocco. Environmental Science and Pollution Research, 28(5), 5693-5703.
47. Bakirtaş, İ., & Çetin, M. (2016). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G-20 ülkeleri. Sosyoekonomi, 24(28), 131-146.
48. Durğun, B., & Durğun, F. (2018). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi: türkiye örneği. International Review of Economics and Management, 6(1), 1-27.
49. Mukhtarov, S. (2022). The relationship between renewable energy consumption and economic growth in Azerbaijan. International Journal of Energy Economics and Policy, 12(1), 416-419.

50. Basri, R., Ferdous, J., Ali, M. R., & Basri, R. (2021). Renewable Energy Use, Real GDP, and Human Development Index in Bangladesh: Evidence from Simultaneous Equation Model.
51. Darvishi, H., & Varedi, S. (2018). Assessment of the Contemporaneous Impacts of Gross Domestic Product and Renewable Energy Consumption, Applying the Dynamic Panel Data: Evidence from Developed Countries. International Journal of Energy Economics and Policy, 8(1), 159-166.
52. Cvijović, J., Obradović, T., & Knežević, S. (2020). A literature survey on relationship between renewable energy consumption and economic growth. Економика пољопривреде, 67(3), 991-1010.
53. Busu, M. (2020). Analyzing the impact of the renewable energy sources on economic growth at the EU level using an ARDL model. Mathematics, 8(8), 1367.
54. Chen, C., Pinar, M., & Stengos, T. (2020). Renewable energy consumption and economic growth nexus: Evidence from a threshold model. Energy Policy, 139, 111295.
55. Brożyna, J., Mentel, G., & Szetela, B. (2017). Renevable energy and economic development in the European Union. Acta Polytechnica Hungarica, 14(7), 11-34.
56. Neagu, O., Haiduc, C., & Anghelina, A. (2021). Does Renewable Energy Matter for Economic Growth in Central and Eastern European Countries? Empirical Evidence from Heterogeneous Panel Cointegration Analysis. Studia Universitatis Vasile Goldiș Arad, Seria Științe Economice, 31(1), 34-59.
57. Li, R., & Leung, G. C. (2021). The relationship between energy prices, economic growth and renewable energy consumption: Evidence from Europe. Energy Reports, 7, 1712-1719.
58. Zhou, A., & Li, J. (2019). Heterogeneous role of renewable energy consumption in economic growth and emissions reduction: evidence from a panel quantile regression. Environmental Science and Pollution Research, 26(22), 22575-22595.
59. Sohag, K., Husain, S., Hammoudeh, S., & Omar, N. (2021). Innovation, militarization, and renewable energy and green growth in OECD countries. Environmental Science and Pollution Research, 28(27), 36004-36017.
60. Ben Jebli, M., & Ben Youssef, S. (2015). Economic growth, combustible renewables and waste consumption, and CO2 emissions in North Africa. Environmental Science and Pollution Research, 22(20), 16022-16030.
61. Recepoğlu, M., & Doğanay, M. A. (2022). Renewable Energy Consumption, CO2 Emissions and Economic Growth: A Comparative Analysis on G7 and BRICS-T Countries. Current Debates on Sustainable Development, 273.
62. Singh, N., Nyuur, R., & Richmond, B. (2019). Renewable energy development as a driver of economic growth: Evidence from multivariate panel data analysis. Sustainability, 11(8), 2418.
63. Šimelytė, A., & Dudzevičiūtė, G. (2017). Consumption of renewable energy and economic growth. In Contemporary issues in business, management and education'2017: 5th international scientific conference, 11-12 May 2017, Vilnius Gediminas Technical University: conference proceedings (pp. 1-10). VGTU Press.
64. Wu, Z., Hou, G., & Xin, B. (2020). The causality between participation in GVCs, renewable energy consumption and CO2 emissions. Sustainability, 12(3), 1237.
65. Cengiz, O., & Manga, M. The causal lınkages between renewable energy consumptıon, economıc growth, oıl prıces and co2 emıssıons in selected oecd countrıes. Verimlilik Dergisi, (3), 165-183.

Note: Uluslararası Akdeniz Bilimsel Çalışmalar Kongresi 08-09 Haziran 2024 tarihinde bildiri olarak yayinlanmistir.

THE FRUIT OF A POISONOUS TREE IS ALSO POISONOUS, THE PRINCIPLE AND THE PROBLEM OF EVIDENCE IN TAXATION

ZEHİRLİ AĞACIN MEYVESİ DE ZEHİRLİDİR İLKESİ VE VERGİLENDİRMEDE DELİL SORUNSALI

NİDA KÖPRÜLÜ[1], DOĞAN BOZDOĞAN[2]

[1]Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, 0000-0003-4335-694X

[2]Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Anabilim Dalı, 0000-0002-3961-0506

Özet

Beyan esasına dayanan Türk vergi sisteminde vergiyi doğuran olaya yönelik gerçek mahiyetin ortaya konulabilmesi için vergi denetimlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi ve tamamlanması gerekir. Vergi hukukunda, vergilendirme ile ilgili olayların gerçek mahiyetinin ortaya konulması esastır. Bu kapsamda yemin hariç her türlü delilden yararlanılabilmesi mümkündür. Bu durum delil serbestisi olarak adlandırılmaktadır. Nihayetinde Türk vergi hukukunda idare ile mükellef arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümünde delilin önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere vergi hukukunda taraflar vergi idaresi ve vergi mükellefleridir. Vergi idaresi ve mükelleflerin vergilendirme konusunda iddialarını hangi tür delillerle savunacakları ispat konusunu oluşturmaktadır. Delil ise bir ispatlama aracıdır. Pek çok unsur delil sayılmaktadır. Bunlar arasında, defter, belge, tanık, bilirkişi ve ikrar ilk akla gelenlerdir. Birçok unsurun delil sayılmasının altında yatan faktör delil serbestisi ilkesidir. Delil serbestisi ilkesi vergi hukuku açısından, vergilendirmeye ilişkin gerçek mahiyetin tespit edilmesi noktasında büyük önem arz etmektedir. Ancak bu ilkenin sınırlarının var olduğunu belirtmek gerekir. Ceza hukukunda önemli bir kavram olan "Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi" delil serbestisi ilkesinin en temel sınırlandırıcılarındandır. Yani hukuka aykırı elde edilmiş deliller uyuşmazlıkların çözümünde delil olarak kullanılmaz. Konuyla ilgili Danıştay kararlarının varlığı durumu meşrulaştırmaktadır. Çalışmada, danıştay kararları ışığında ve "Zehirli ağacın meyvesi de zehirlidir" ilkesi kapsamında vergilendirmede delil sorunsalına değinilecektir. Böylelikle gerek mükelleflerin sahip oldukları haklar ve gerekse de uyuşmazlıkların çözümünde idare tarafından toplanan delillerin niteliği özelinde bazı değerlendirmeler yapılacak ve birtakım önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergilemede Delil, Zehirli Ağaç, Vergilemede Genellik İlkesi

Abstract

In the Turkish tax system, which is based on the declaration principle, tax audits must be effectively conducted and completed to reveal the true nature of the taxable event. In tax law, it is essential to establish the real nature of events related to taxation. In this context, it is possible to utilize any kind of evidence, except for oaths. This situation is referred to as the principle of freedom of evidence. Ultimately, evidence holds significant importance in resolving disputes that may arise between the administration and taxpayers in Turkish tax law. As is well known, the parties in tax law are the tax administration and taxpayers.

The issue of evidence concerns what types of evidence the tax administration and taxpayers will use to support their claims regarding taxation. Evidence is a means of proof. Many elements are considered evidence, including books, documents, witnesses, experts, and confessions. The underlying factor for considering many elements as evidence is the principle of freedom of evidence. The principle of freedom of evidence is of great importance in terms of determining the true nature of taxation. However, it should be noted that there are limits to this principle. The principle "The fruit of the poisonous tree is also poisonous," a significant concept in criminal law, is one of the fundamental limitations of the principle of freedom of evidence. In other words, evidence obtained unlawfully cannot be used to resolve disputes. The existence of Council of State decisions on the matter legitimizes the situation. In this study, the issue of evidence in taxation will be addressed in light of Council of State decisions and within the scope of the principle "The fruit of the poisonous tree is also poisonous." Thus, some evaluations will be made and some suggestions will be offered regarding both the rights of taxpayers and the nature of the evidence collected by the administration in resolving disputes.

Key Words: Evidence in Taxation, Poison Tree, Generality Principle in Taxation

Giriş

Vergilendirmenin temel amacı adil ve etkili bir gelir dağılımını sağlamak, kamusal harcamaları finanse etmek ve ekonomik istikrarı korumaktır. Bu hedeflere ulaşmak için vergi sistemleri karmaşıklıklarla dolu bir labirent halini almıştır. Vergi mevzuatındaki her bir hüküm, toplumun belirli bir kesimine hitap ederken, adalet ve etkinlik arayışı içindeki vergi sistemleri, bazen karşıt sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda, " Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi " vergilendirmede kritik bir konsept olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkenin özü, bir varlığın kökeni ya da başlangıcı zehirliyse, sonuç olarak ortaya çıkan her ürünün de aynı zehirle bulaşmış olmasıdır. Vergi mevzuatında bu ilkenin doğru bir biçimde uygulanabilmesi içinse delil sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda, "Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir ilkesi" kavramını daha yakından inceleyerek, vergilendirmede delil sorunsalının nasıl bir etki yarattığını ve bu sorunun çözümü için öneriler sunacağız. Vergi politikalarının adil ve etkin bir şekilde uygulanabilmesi için, bu ilkenin titizlikle ele alınması ve delil sorunsalının aşılması hem vergi mükelleflerinin haklarını korumak hem de kamu gelirlerinin sürdürülebilir bir şekilde toplanmasını sağlamak adına kritik bir öneme sahiptir.

1. Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi ve Anlamı

Zehirli ağacın meyvesi de zehirlidir öğretisinin çıkış noktası, hukuka aykırı elde edilen delillerin kullanılmak suretiyle ya da bu ortaya atılan deliller sayesinde elde edilen ikincil nitelikte delillerin yargılamada kullanılıp kullanılamayacağı sorununun çözümünü bulma isteğinden ortaya çıkmış bir ilkedir (Köse , 2022, s.168).

Zehirli ağacın meyvesi tabiri, Anglosakson Hukuk Sisteminde yasa dışı soruşturma, arama, yakalama ve sorgulama sonucunda elde edilen ve bu doğrultuda hukuka aykırı kabul edilen delillerin mahkemece dışlanıp dışlanmayacağı düşüncesine dayanan bir terimdir. Amerikan Anayasası'nın 4. ekinde de bu dışlama kuralı hukuka aykırı arama ve el koymadan türeyen her türlü delile uygulanabilme kapasitesine sahip olmaktadır. Bu nedenden dolayı, sadece hukuka aykırı polis davranışının direkt olarak ürünü olan deliller değil, aynı zamanda bu hukuka aykırı davranıştan dolaylı yollarla elde edilen deliller de, yargılamada değerlendirme dışı bırakılmaktadır (Köse, 2019, s.177).

1.1. İlkenin Tarihsel Gelişimi

Zehirli ağacın meyvesi de zehirlidir tabiri ilk olarak *Weeks v. United States* davasında, polisin anayasada yer alan kişi ve konut dokunulmazlığı maddesini ihlal edip hukuka aykırı şekilde davranarak arama ve el koyma tedbirini uygulaması sonucunda elde edilen delillerin duruşmaya sunulamayacağını kararının verilmesiyle uygulanmaya başlanmıştır. Kavramsal olarak da ilk kez Amerikan Anayasa Mahkemesinde görülen *Nardone v. United States* davasında yargıç Frankfurter tarafından kullanılmıştır. Yasa dışı yapılan dinlemeler sonucunda elde edilen bu deliller davada hukuka aykırı bulunduğu gerekçesiyle değerlendirme dışı kalmıştır (Seven, 2018, s.138).

1.2. İlkenin Ceza Muhakemesi Sisteminde Uygulanışı

Ceza Muhakemesi Kanununun 217. Maddesinin aslında zehirli ağacın meyvesi öğretisinin düzenlendiği yönünde görüş ileri sürülmüştür. Hukuka aykırı şekilde elde edilen delillerin kullanılması gerekçesiyle başka bir delilin daha elde edilmesi durumunda bu delilin değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda da özel bir yargı bulunmamaktadır. Maddenin Genel Kurul ve Adalet Komisyonu görüşmeleri sırasında da bu hususta herhangi bir tespit ya da ifadelere de yer verilmemiştir.
Ceza Muhakemesi Kanununun 217. Maddesinde TBMM'ye sevk edilen tasarı metninde *"Soruşturma ve kovuşturma ile görevli olanların hukuka aykırı olarak elde ettikleri deliller hükme esas alınamaz."* şeklinde kaleme alınmıştır. Maddenin gerekçesi de bu metin dikkate alınarak hazırlanmış ve gerekçede *"... hukuka aykırı olarak, örneğin işkence, narko analiz, hataya sürükleyici eylemler, sorgulamalar, baskılar, kişinin fizik ve moral bütünlüğüne saldırılar yolu ile elde edilmiş deliller hükme esas alınamayacaktır."* denilmiştir (Köse , 2022, s.172).

2. Delil Kavramı ve Vergi Hukukunda Delil

İspat faaliyetinin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, hâkim tarafından söz konusu olayı anlamak ve değerlendirmek amacıyla objektif verilere ve araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. İspat faaliyeti, uyuşmazlık konusu olayları temsil eden ve canlandıran objektif ispat araçlarını kullanmayı içerir, bu araçlara genel anlamda "delil" denilmektedir. Delil, ispat sürecinde kullanılan araçlardır. Bu bağlamda, olaya şahitlik eden bir tanığın ifadesinin alınması veya borca dair yazılı belgelerin sunulması gibi durumlar, taraflar arasındaki ilişkiyi yansıtan ses kayıtları veya görüntü içeren bantlar, veri taşıyıcıları delil özelliği taşır. Tanığın anlattıkları, senet üzerindeki yazılar ve ifadeden çıkan borç durumu, ya da olayın ses ya da görüntü kaydının incelenmesi sonucunda, hakim aslında gerçekleşmiş olay anını yaşar, anlar ve bu konuda bilgi sahibi olur (Beşelma, 2023, s. 16)
Vergi hukuku uygulamasında, genel olarak kural delil serbestisi prensibine tabidir. Taraflar, dava konusu uyuşmazlığın varlığını veya yokluğunu ispatlamak için çeşitli delilleri kullanabilirler (Durmuş, 2014, s. 517).

2.1. Delilin Tanımı

Delil kelimesi, Arapça "delalet" kelimesiyle ilişkili olup yol gösterme anlamına gelmektedir. Genel hukuk açısından bir olayın ispatı için başvurulan araçlar anlamına gelmektedir (Biyan, 2009, s.10-11). Her türlü ispat aracını ve özellikle olayın doğruluğunu destekleyen belgeleri içerir (Tuncer, 1995, s.25). Bilinmeyen bir nesnenin bilgisine, duyurulmasına veya bilinen bir şeyin temelini kanıtlamaya yönelik olarak kullanılan madde, kanıt olarak adlandırılan delil, kişiyi aradığı gerçeğe ulaştırabilen iz veya belirti olarak da tanımlanmaktadır (Tuncer, 2006, s.36).
Deliller, olayın ispatından kullanılan sözlü ve yazılı araçlar olarak tanımlanabilir. Bu araçlar, olayın doğruluğu konusunda hâkimi ikna etmeye yönelik ispatlama işlevine sahiptir. Deliller, genellikle maddi olayların konusunu oluşturur (Karakoç, 1997, s. 9).
Bir davada delillerin önemi oldukça büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü taraflar, iddialarını destekleyen ve doğrulayan delillerle davalarında haklı çıkabilirler (Sunay, 1997, s.32)

2.1.1. Delilin İspat Gücü ve İspat Vasıtası Olmasının Şartları

Her delilin ispat gücü farklılık gösterir. Kesin deliller, hâkimi bağlayıcı ve uyuşmazlığı sona erdirecek nitelikte olduklarından dolayı, varlıkları durumunda hâkim, olayın ispat edildiğini kabul etmek zorundadır. Hâkim tarafından takdir edilebilecek deliller ise takdiri deliller olarak adlandırılır ve bu tür delillere başvurulan yargılama sürecinde, delil serbestisi ilkesinin etkisi belirgin bir şekilde hissedilir.
Vergi yargılamasında, bildirimlerin, beyannamelerin, defterlerin, kayıt ve belgelerin, elektronik ortamda tutulan defter, kayıt ve belgelerin ve karinelerin, sınıflandırılması içerisindeki konumları, delil çeşidi, delil değerleri ve yargılama sürecinde ispat aracının bir taraf lehine delil oluşturduğu durumlarda ispat yükünün yer değiştirmesinin değerlendirilmesi gerçekleştirilebilir (Görkem, 2008, s.192).

2.1.2. Delillerin Sınıflandırılması

Delillerin sınıflandırılmasının çeşitli amaçları bulunmaktadır; bu sınıflandırma, konu ve kavramların daha hızlı analiz edilmesine, yargılama sürecinin hızlanmasına ve zamandan tasarruf edilmesine katkı sağlar. Delillerin sınıflandırılmasında kullanılan kriterler kesin sınırlarla belirlenmiş değildir. Delillerin sınıflandırılmasının temel hedefi, yargılama süreci ve bilimsel araştırmalarda delillerin özelliklerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Delilleri farklı kategorilere ayırmak mümkündür. Bu kategoriler arasında kesin delil – takdiri delil, dolaylı – doğrudan delil, yasak – yasak olmayan delil, kişisel – nesnel delil, kanuni – akdi delil, ekonomik – maddi delil, sınırlı – sınırsız delil, bağlı – serbest delil, resen – müracaat edilebilen – resen müracaat edilemeyen delil gibi ayrımlar bulunmaktadır. Delillerin sahip olduğu ya da oluşturduğu kesimlere göre sınıflandırılması da bu çerçevede açıklanacaktır (Beşelma, 2023, s. 24)

2.2. Vergi Hukukunda Delil

"Delil" kavramı Vergi Usul Kanunu'nda ilk defa 2365 sayılı Kanun'un 4.maddesi ile Vergi Usul Kanunu'nun 30.maddesinin 6.bendinde; *"Tutulması zorunlu olan defterlerin veya verilen beyannamelerin gerçek durumu yansıtmadığına dair delil bulunursa"* hükmü ile getirilmiş olup, bu değişikliğe paralel olarak delil deyiminin tanımı yapılmıştır.

30.maddeye eklenen altıncı bent hükmünde, tutulması zorunlu olan defter veya verilen beyannamelerin gerçek durumu yansıtmadığının, herhangi bir delil ile kanıtlanabileceği açıkça ifade edilmiştir.
Vergi Hukukunda delil, uyuşmazlık konusu olayın ispatlanabilmesi için ileri sürülen iddia veya hukuki vakıaların gerek idare gerekse mükellef tarafından sunulan maddi belge ve araçlardır (Görkem, 2008, s.21).

2.2.1. Vergi Hukukunda Delillere İlişkin İlkeler

Vergi yargılaması hukukunda maddi olayı ispatlamak ve delillendirmek için uygulanan ilkeler yargılama hukukunun diğer dalları ile benzerlik göstermektedir. Vergi yargısı, bağımsız bir yargı kolunu temsil etmeyip, idari yargılama içinde yer aldığından dolayı, idari yargılama usulünde öngörülen prensiplerin vergi yargılama hukukunda da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yine de, vergi yargılamasında kendine özgü bazı farklı uygulamalarla karşılaşmak olasıdır (Karataş Durmuş, 2014, s.517).

2.2.1.1. Delil Serbestliği İlkesi

Delil serbestliği ilkesi, görülen davada ispatlanmada kullanılacak delillerle ilgili bir kısıtlama getirilmemesi olarak değerlendirilmelidir. Pratikte, vergi yargılaması sürecinde, olayın ispatlanması bağlamında mevcut olan tüm delillerin kullanılması zorunlu olacaktır (Ergün, 2006, s.84)
Bu bağlamda, delil serbestliği ilkesi, bir davada iddia edilen olayların anlaşılması ve ispatlanması için kullanılması gereken tüm delillerin serbestçe kullanılabilir olmasını ifade eder. Bu prensip, vergi yargılaması hukukunda özgün bir şekilde ortaya çıkmıştır (Tosuner & Arıkan, 2012, s. 125).
Her vergi yargılama ilkesinin olduğu gibi, delil serbestliği ilkesinin de bir kanuni dayanağı bulunmaktadır. Bu dayanak, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 3. maddesidir. Söz konusu madde hükmüne göre, "*vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti yemin hariç her türlü delille ispatlanabilir. Ancak, vergiyi doğuran olayla ilgisi tabii ve açık bulunmayan şahit ifadesi ispatlama vasıtası olarak kullanılamaz.*" Yasal düzenleme neticesinde, vergi hukukunda yemin ve belli kıstaslara sahip şahit ifadesinin ispatlama aracı olarak kullanılamayacağı açıkça belirtilmiştir. Bu dışındaki tüm deliller, ispatlama aracı olarak geçerliliğe sahiptir.

2.2.1.2. Ekonomik Yaklaşım İlkesi

Ekonomik yaklaşım, vergi normlarını yorumlarken ve vergiyi oluşturan olayları belirlerken, sadece biçimsel unsurların ötesine geçmeyi ve asıl odak noktasını, yani iktisadi boyutu esas almaya yönelik bir yaklaşımı öngörmektedir (Akkaya, 2002, s. 34). Vergi hukukuna özel bir yorum yöntemidir ve vergiyi meydana getiren olaylar, işlemler ve hukuki durumlar sadece dışsal görünüşleri, hukuki biçim ve isimleri değil, aynı zamanda bunların ekonomik anlamları da göz önünde bulundurularak değerlendirilir (Karataş Durmuş, 2014, s.520).
Vergi Usul Kanunu'nun 3. maddesinin B bendinde, vergi mükelleflerinin vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerinin gerçek durumlarını ispatlamaları düzenlemektedir. Bu maddeyle birlikte ispatın konusunun hangi yönden açıklanacağı belirtilmiştir. Mükellefler, vergiyi doğuran olayın gerçek ekonomik özüne uygun olarak, kayıtlarına almak, bunlara ilişkin belgeleri düzenlemek, kullanmak ve ibraz etmekle yükümlüdürler.

Ekonomik yaklaşım ilkesi, vergi kanunlarında bulunan soyut ifadelerin somut ve belirli bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılan yorumları ve bu yorumların ispatını içerir. Aynı şekilde, genellikle peçeleme işlemleri ve sözleşmelerin açığa çıkarılmasında etkili bir biçimde kullanılır (Oktar, 2013, s.57). Peçeleme işlemi bir olayın vergi kanunlarına nezdinde verginin konusu olarak kabul edilmesine rağmen, olayın tarafları tarafından vergilendirme işleminin gerçekleşmeyeceği bir olaya döndürülmesini ifade etmektedir. Bu durumda tarafların gerçek durumu değiştirmek amacıyla yaptıkları sözleşmelere de "peçeleme sözleşmesi" adı verilmektedir (Öncel, vd., 2016, s.26).
Ekonomik yaklaşım ilkesi, anayasal vergilendirme ilkesi olan mali güce göre vergilendirme ilkesinin, özellikle peçeleme ve muvazaa gibi özel hukuk işlemleri aracılığıyla uygulamaz hale getirilmesini önleyerek, vergilemede yatay ve dikey adaletin sağlanmasına önemli katkılar sunar. Bu ilke, vergi sisteminin adil ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için tasarlanmıştır, böylece vergi mükellefleri arasında eşitlik ve hakkaniyet sağlanabilir (Akkaya, 2002, s.35).

2.2.1.3. Delillerin Serbestçe Değerlendirilmesi İlkesi

1982 Anayasası'nın 138. maddesi uyarınca, *"Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanı kanaatlerine göre hüküm verirler."* Bu anayasa hükmü, yargılama göreviyle görevli olan hakimlere delilleri serbestçe değerlendirme yetkisi tanımıştır. Aynı zamanda, bu hüküm, yargıçların yasalara uygun bir şekilde hüküm verebilmeleri için mahkemeye sunulan delilleri tam bir serbesti içinde inceleyerek en adil kararları vermelerini sağlar.
Delillerin serbestçe değerlendirileceği konusundaki bir diğer hüküm, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 198/1. maddesinde yer almaktadır: *"Kanuni istisnalar dışında hâkim delilleri serbestçe değerlendirir."* Benzer bir hüküm, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 4. maddesinde de "hâkimin takdir yetkisi" başlığı altında düzenlenmiştir. İlgili madde metni şu şekildedir: *"Kanunun takdir yetkisi tanıdığı veya durumun gereklerini ya da haklı sebepleri göz önünde tutmayı emrettiği konularda hâkim, hukuka ve hakkaniyete göre karar verir."*

2.2.1.4. Kıyas Yapılmama İlkesi

Kıyas kelimesi oldukça yaygın bir biçimde kullanılır. Kelimenin anlamı, bir şeyi tutma, denk sayma, karşılaştırma, oranlama ve mukayese etme işlemlerini içerir. Bu kelimenin farklı alanlarda kullanımı bulunsa da, asıl kullanım yeri hukuk alanındadır. Kıyas kelimesi, dilimize Arapçadan geçmiştir ve Türkçede tam anlamıyla karşılığı olmayan bir kavramdır. Bazı yazarlar, kıyas sözcüğünü, Türk Dil Kurumu'nun bu kelime için önerdiği "örnekseme" sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Beşelma, 2023, s.97).
1982 Anayasası'nın 73.maddesinde; *"vergi, resim, harç ve benzeri yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Bu hüküm ile vergilerin yasallığı ilkesi düzenleme altına alınmıştır. Kanun koruyucu TBMM olduğuna göre, vergi kanunları belirleme, düzenleme ve değişiklik yapma yetkisi de TBMM'ye aittir."* şeklinde tanımlanmıştır.
Anayasanın 73.maddesindeki düzenleme, vergilerin yasallığını açıkça belirterek kıyas yönteminin kullanımını engellemiştir. Vergi düzenlemelerinin yasallık ilkesi gereğince, genişletici yorum ve kıyasa başvurulması mümkün değildir.

Vergi görevi, anayasanın siyasi haklar ve görevler bölümünde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, her birey kamu harcamalarını karşılamak amacıyla vergi ödemekle yükümlüdür. Yani vergi ödevi, vergi mükellefi olan bireylerin ve kurumların hak ve özgürlüklerine müdahale etmektedir. Bu vergilendirme yetkisi, seçilmiş olan TBMM meclisi tarafından yerine getirilmeli ve bireylerin hak ve özgürlüklerine müdahalenin hukuki çerçevesi içinde gerçekleştirilmesi zorunludur (Beşelma, 2023, s.98).
Kamu hukukunda, özellikle vergi hukuku alanında, kamu yararı ve güvenliğinin önemli olması, hukukun zorunlu niteliklerine bağlı olarak, yasallık ilkesinin gerekliliğiyle birlikte, özel hukukla karşıtlık göstererek, kıyasın ve hâkim hukuk yaratma ilkesinin kullanılmasının açıkça düzenlenmediği durumlarda mümkün değildir. Kamu hukukuyla ilgili alanlarda oluşabilecek örtülü ya da açık boşluklar ya da eksiklikler, yasama organı tarafından çıkarılacak bir yasal düzenleme ile tamamlanır (Beşelma, 2023, s.98).

2.2.1.5. Yazılılık İlkesi

Yazılılık ilkesinin temel hedefi, davayı en kısa sürede çözerek uyuşmazlığı hızlandırmaktır. Ancak yazılılık ilkesinin istisnai durumları bulunabilir; başka bir deyişle, vergi davalarında talep edildiğinde duruşma da yapılabilmektedir (Biyan, 2009, s.62).
Vergi yargılaması hukukunda, yazılı yargılama usulü vergilendirme işlemlerinin yazılı bir sürecin bir sonucu olarak uygulanmaktadır. Zira vergilendirme işlemlerinin tamamı yazılı bir şekilde gerçekleştirildiğinden, bu işlemlerle ilgili yapılacak yargılama da yazılı usulde yürütülecektir (Gözübüyük, 2009, s.344).
İYUK'un 17.maddesine göre, belirlenen şartlarda duruşma, dava sürecinde sadece bir defa gerçekleştirilir. Bu duruşmada tanık ifadelerinde yer verilmez ve tarafların sözlü açıklamalarıyla yetinilir (Biyan, 2009, s.62).
2577 sayılı İYUK' un 1/2.maddesinde; *"Danıştay, bölge idare mahkemeleri, idare mahkemeleri ve vergi mahkemelerinde yazılı yargılama usulü uygulanır ve inceleme evrak üzerinde yapılır."* Bu madde, idari yargıda uygulanan yargılama usulünün açıkça yazılı olduğunu hüküm altına almaktadır.

2.2.1.6. Re'sen Araştırma İlkesi

Yargılama sürecinde delillerin temini konusunda, başlıca iki ilke bulunmaktadır: re'sen araştırma ve taraflarca getirilme ilkesi. Taraflarca getirilme ilkesine göre, davada kullanılacak deliller, davanın tarafları tarafından mahkemeye sunulur. Diğer taraftan re'sen araştırma ilkesi, davayı gören mahkemenin, davacı veya davalı tarafın öne sürdüğü delillerle sınırlı olmaksızın, kendi inisiyatifiyle delil arayışına girmesini ifade eder (Beşelma, 2023, s. 98)
Re'sen araştırma ilkesinin vergi yargılamasında zorunlu olma nedeni, vergi hukukunun bir kamu hukuku dalı olması ve kamu düzeninin korunması amacını taşımasıdır. Bu sebeplerden dolayı, aslında bu ilke zorunlu bir nitelik kazanmıştır (Tosuner & Arıkan, 2012, s. 123)
Re'sen araştırma ilkesinin vergi uygulamasındaki başka bir hukuki karşılığı da 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 3/B maddesidir. Bu maddeye göre, "*vergilendirmede vergiyi doğuran olay ve bu olaya ilişkin muamelelerin gerçek mahiyeti esastır*." Bu madde esasen vergilendirme ile ilgilidir; ancak vergi mahkemesinde görevli hâkim, davayı incelediğinde konunun maddi ve hukuki olayların araştırılması gerektiğini anlamalı ve bu süreçte re'sen araştırma ilkesini kullanmalıdır. Uygulamada ve Danıştay kararlarında, Vergi Usul Kanunu'nun 3. maddesinin vergi yargılamasında re'sen araştırma ilkesinin kullanım gerekçesinin temelini oluşturduğu belirtilmektedir (Ergün, 2006, s.70).

İdari yargı ve vergi yargısını re'sen araştırma ilkesi bağlamında değerlendirdiğimizde, iki yargı kolunda belirgin farklılıklar olduğunu gözlemlemekteyiz. İdari yargılama hukukunda davalı konumundaki idare, delilleri kontrol etme yetkisine sahip olduğundan daha güçlü bir konumda bulunmaktadır. İddiasını ispatla yükümlü olan davacı, idarede bulunan tüm delillerin ve ispat araçlarının mahkemeye sunulmasını talep edebilir. Bu talep, idari yargılama hukukunda ispat araçlarına sahip olan idarenin güçlü bir durumda olduğunu, davacının ise daha zayıf bir konumda olduğunu gösterir. Bu durum, re'sen araştırma ilkesinin gerekçesini açıklar (Uğurlu, 1998, s.130-131).

3. Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi ve Vergilendirmede Delil Sorunsalının Danıştay Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Vergi pratiğinde, yargı anlayışı hukuka aykırı yolla elde edilmiş delillere dayanılarak cezalı tarhiyat yapılamayacağı yönünde gelişmiş olmasına rağmen, Ceza Muhakemesi Hukuku'nda yer alan bu kuralların Vergi Usul Kanunu ve İdari Yargılama Usulü Kanunu'na da aktarılması gerekmektedir. Çünkü bazı tarhiyatlar, idarenin delillerin geçerliliği ve elde ediliş biçimine yeterince önem vermediğini ortaya koymaktadır (Doğrusöz, 2023). Danıştay Dava Daireleri Kurulu'nun Esas No: 2022/1502, Karar No: 2023/158, 08.03.2023 tarihli kararı bu noktada önem arz etmektedir. Kararda, davacının mali müşaviri hakkında yapılan inceleme sırasında davacıya ait defterlere el konulduğu, ancak bu işlemin sulh yargıcından alınmış bir arama kararı olmaksızın yapıldığı belirtilmiştir. Vergi Usul Kanunu'na göre arama ve el koyma işlemlerinin belirli prosedürlere tabi olduğu, bu prosedürlere uyulmadan elde edilen delillerin hukuka aykırı olduğu vurgulanmıştır. Vergi Mahkemesi, bilirkişi raporuna ve davalı idarenin ara kararına verdiği cevaba dayanarak vergi ve cezalarda hukuki isabetsizlik görmüş ve davacının lehine karar vermiştir. Ancak Danıştay Dördüncü Dairesi, defterlerin yasal kayıtlara işlenmemesi nedeniyle katma değer vergisi indirim şartının yerine getirilmediğini belirterek kararı bozmuştur. Vergi Mahkemesi ise ilk kararında ısrar etmiştir. Danıştay Tetkik Hâkimi ve Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, incelemenin usulüne uygun yapılmadığını ve elde edilen delillerin hukuka aykırı olduğunu belirterek Vergi Mahkemesi'nin ısrar kararını hukuka uygun bulmuş ve temyiz istemini reddetmiştir. Sonuç olarak, Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu, Vergi Mahkemesi'nin cezalı tarhiyatı kaldıran ısrar kararını hukuka uygun bularak onamış ve temyiz istemini reddetmiştir. Karar, oyçokluğuyla alınmış olup, karşı oy sahipleri temyiz isteminin kabulü ve kararın bozulması gerektiğini belirtmiştir. "Kanun'un sistematiğinden, başlı başına bir vergi denetim aracı olmayıp vergi incelemesinin bir türü olduğu anlaşılan "arama" ve buna bağlı olarak da "el koyma" tedbirleri; Vergi Usul Kanunu'nun 142 ila 147. maddelerinde düzenlenmiştir. İhbar ve yapılan incelemeler sonucunda, bir mükellefin vergi kaçırdığına dair emareler bulunması halinde, bu mükellef veya kaçakçılıkla ilgisi olduğu düşünülen diğer şahıslar nezdinde ve üzerinde arama yapılmasını düzenleyen 142. madde, bu aramanın gerekçeleri belirtilerek sulh yargıcından izin talep edilmesi ve sulh yargıcının da istenilen yerlerde arama yapılmasına karar vermesi şartıyla gerçekleştirilebileceğini öngörmektedir. Aramadan sonra el konulması gereken bilgi ve belgelere ilişkin uyulması gereken kurallar, Kanun'un 143. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu maddelerin birlikte değerlendirilmesinden, doğrudan el koyma imkanının bulunmadığı, öncesinde bir arama kararının bulunması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Anayasa'nın 38. maddesinde de belirtildiği gibi, Kanun'a aykırı olarak elde edilmiş bulguların delil olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Dosyada yer alan bilgi ve belgelere göre, davacının yasal defter ve belgeleri usulüne uygun şekilde yazılı talep ve yasada öngörülen süre verilerek istenmemiştir.

Davacının defterlerine, muhasebecisi hakkında başlatılan bir inceleme sırasında ve muhasebecisinin iş yerinde, sulh yargıcından alınmış bir arama kararı olmaksızın el konulmuş ve davacının imzasını taşıyan bir tutanak düzenlenmemiştir. Bu durumda, vergi incelemesine ilişkin emredici kurallara aykırı yöntemler kullanılarak elde edilen veriler doğrultusunda düzenlenen vergi inceleme raporuna dayanan cezalı tarhiyatın hukuka uygun olmadığı sonucuna varılmıştır." Vergi Usul Kanunu ve İdari Yargılama Usulü Kanunu'na da bu düzenlemelerin aktarılması gereği ve ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Hukuka aykırı yollarla edinilmiş delillerin vergilendirme işlemlerine ve cezalı tarhiyatlara dayanarak olamayacağı hususunun, içtihadi bir konu olmaktan çıkarılıp yasal teminata kavuşturulması gerekmektedir (Doğrusöz, 2023).

Sonuç

Çalışmamızda ele alınan "Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi" ve bu ilkenin uygulanmasında karşılaşılan "delil sorunsalı" vergilendirmede önemli konulardır. Vergi sistemlerinin temel amacı, adil ve etkin bir gelir dağılımını sağlamak ve kamusal harcamaları finanse etmektir. Ancak, vergilendirmede bu hedeflere ulaşma çabası, bazen mükellefler arasında adaletsizlik ve belirsizliklere yol açabilmektedir.

Bu çalışmada, "Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi" nin doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanmasının, vergi sisteminin mükellefler arasında adil bir şekilde işlenmesinde kritik bir rol oynadığı görülmüştür. Ayrıca, vergilendirmede delil sorunsalının, mükelleflerin haklarını koruma ve vergi otoriteleri arasında güveni sağlama noktasında önemli bir zorluk oluşturduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, vergi politikalarının daha adil ve sürdürülebilir bir temelde oluşturulabilmesi için, "Zehirli Ağacın Meyvesi de Zehirlidir İlkesi" ve delil sorunsalına yönelik çözüm odaklı yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir. Vergilendirmede şeffaflığın artırılması, mükelleflere daha fazla güvence sağlanması ve adaletin gözetilmesi, gelecekte vergi sistemlerinin daha etkin bir şekilde işlemesine katkıda bulunacaktır. Bu konuda yapılan araştırmaların ve tartışmaların, vergi politikalarının daha iyileştirilmiş ve adil bir şekilde uygulanmasına yönelik önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

Akkaya, M., (2002). Vergi Hukukunda Ekonomik Yaklaşım, B.1, 2002.

Beşelma, M. (2023). Vergi Hukukunda İspat ve Delil, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Biyan, Ö. (2009). Türk Vergi Hukukunda İspat ve Delil, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Danıştay Vergi Dava Daireleri Kurulu (E.2022/1502 K.2023/158 T. 8.3.2023).

Doğrusöz, B. (2023). Vergilendirmede Delilin Hukuka Uygunluğu. Ekonomim. https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/vergilendirmede-delilin-hukuka-uygunlugu/701348 adresinden erişildi. (Erişim Tarihi: 03.06.2024)

Durmuş, N. K. (2014). Vergi hukukunda ispat ve delil. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18(3), 505-528.

Ergün, Ç. E.,(2006). "Vergi Yargılamasında Re"sen Araştırma İlkesi", AÜHFD Cilt:55, Sayı:2, ss. 65 – 89.

Görkem, N. (2008). Türk Vergi Yargı Sisteminde Delil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gözübüyük, A. Ş. (2009). ; Yönetsel Yargı, Turhan Kitabevi, 28. Bası, Ankara.

Karakoç, Y., (1997). Türk Vergi Yargılaması Hukukunda Delil Sistemi, b.2, İzmir , s.9

Karataş Durmuş, N., (2014). Vergi Hukukunda İspat ve Delil. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. (XVIII). 505-528.

Köse, M. (2019). Amerikan Ceza Muhakemesi Hukukunda Hukuka Aykırı Delillerin Dışlanması. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 9(1), 159-195.

Oğurlu, Yücel,(1998). "Danıştay Kararları Işığında İdari Yargılama Usulünde Re"sen Araştırma İlkesi", Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 75"inci Yıl Armağanı, Cilt:2, Sayı:2.

Oktar, S.A., (2013). Vergi Hukuku. 9. Baskı. Türkmen Kitabevi: İstanbul.

Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N., (2016). Vergi Hukuku. 25. Baskı. Turhan Kitapevi: Ankara.

Seven, H. Delil Yasakları. 3 SAYI, 115.

Tosuner, M., Arıkan, Z.,(2012). Vergi Uyuşmazlıklarının İdari Aşamada Çözümü ve Türk Vergi Yargısı, İzmir, (Vergi Yargısı).

Tuncer, Mehmet; "Verginin Tarhı Açısından Maddi Delil Kavramı", Maliye
Postası, Sayı:358, (Ağustos 1995).

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL SU YÖNETİMİ: AVRUPA YEŞİL BAŞKENTLERİ ÖRNEĞİ

Fırat Harun YILMAZ[1], Ali ŞAHİN[2]

[1]Dr., Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, firatyilmaz@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2838-5400
[2]Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, alisahin@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1487-8717

Özet
Günümüzde kentsel çevrenin sürdürülebilir kılınması, yaşanabilir kentsel mekanlar oluşturma açısından önem arz etmektedir. Sürdürülebilir bir kentsel mekanın oluşumunda temel olan alanlardan biri de kentsel su yönetimidir. Sürdürülebilir su yönetimi, yerel düzeyde en kritik çevresel konulardan biridir ve kentleşmenin hızla arttığı dünyamızda bu öncelik daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışma, yeşil kent yönetimi çerçevesinde örnek olarak gösterilen Avrupa Yeşil Başkentlerinde yapılan su yönetimi pratiklerine odaklanmaktadır. Avrupa Yeşil Başkentleri, çevresel sürdürülebilirlik alanında öncü olarak nitelendirilen ve diğer kentler için örnek teşkil eden kentlerdir. Çalışmanın amacı sürdürülebilir su yönetimi kapsamında örnek teşkil eden diğer kentleri incelemek ve Türkiye'deki yerel yönetimlere yönelik çıkarımlar yapmaktadır. Çalışmada durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede öncelikle Avrupa Yeşil Başkentlerinde su yönetimi uygulamalarına dair literatür taraması yapılmıştır. İlgili şehirlerin su yönetimi politikalarına ilişkin resmi belgeler, raporlar ve akademik çalışmalar incelenmiştir. Araştırmanın sınırlılığı Türkiye'de kentlerin yürüttüğü sürdürülebilir su yönetimi uygulamalarının ayrıntılı olarak incelenmemesi; sadece Avrupa Yeşil Başkent Ödülüne başvuru yapan kentlere odaklanılmasıdır. Çalışmada Avrupa Yeşil Başkentlerinde uygulanmış veya devam eden başarılı su yönetimi uygulamaları incelenmiştir. Sürdürülebilir su yönetimine ilişkin kentlerde öne çıkan konular politika desteği, entegre su yönetim planları, yenilikçi yağmur suyu toplama sistemleri, su tasarrufu projeleri, toplum temelli su yönetimi uygulamaları, ileri düzey arıtma stratejileridir. Çalışma kapsamında, bu şehirlerdeki uygulamaların Türkiye'deki kentlerde nasıl uyarlanabileceği değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin su kaynakları ve mevcut su yönetimi sorunları göz önüne alındığında, Avrupa Yeşil Başkentlerinin stratejilerinin Türkiye kentleri için önemli dersler içerdiğini sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, Kentsel Sürdürülebilirlik, Su Yönetimi, Avrupa Yeşil Başkentleri

SUSTAINABLE URBAN WATER MANAGEMENT: THE CASE OF EUROPEAN GREEN CAPITALS

FIRAT HARUN YILMAZ[1], ALİ ŞAHİN[2]

[1]Selcuk University, Political Science and Public Administration,

ORCID: 0000-0003-2838-5400

[2]Selcuk University, Political Science and Public Administration,

ORCID: 0000-0002-1487-8717

Abstract

The sustainability of the urban environment is crucial for creating livable urban spaces. One of the fundamental areas in achieving sustainable urban areas is urban water management. Sustainable water management is one of the most critical environmental issues at the local level, and its importance has increased with the rapid urbanization of our world. This study focuses on water management practices in European Green Capitals, which are exemplars in green urban management. European Green Capitals are cities that are considered pioneers in environmental sustainability and serve as models for other cities. The aim of the study is to examine cities that serve as examples in sustainable water management and to derive insights for local administrations in Türkiye. The study employs a case study method. Initially, a literature review on water management practices in European Green Capitals was conducted. Official documents, reports, and academic studies on the water management policies of the relevant cities were anaylzed. The limitation of the research is the lack of a detailed examination of sustainable water management practices conducted by cities in Türkiye, focusing solely on cities that applied for the European Green Capital Award. The study analyzed successful water management practices implemented or ongoing in European Green Capitals. Key areas in sustainable water management highlighted in these cities include policy support, integrated water management plans, innovative rainwater harvesting systems, water conservation projects, community-based water management practices, and advanced treatment strategies. The study evaluated how these practices could be adapted to cities in Türkiye. In conclusion, considering Türkiye's water resources and current water management challenges, it was found that the strategies of European Green Capitals offer significant lessons for Turkish cities.

Keywords: Sustainability, Urban Sustainability, Water Management, European Green Capitals

Bu çalışma Fırat Harun YILMAZ'ın Prof. Dr. Ali ŞAHİN danışmanlığında hazırlanan "Sürdürülebilirlik Bağlamında Yeşil Kent Yönetimi: Avrupa Yeşil Başkentleri Üzerinden Bir Değerlendirme" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir. ve This study is derived from the master's thesis titled "Green City administration Within the Context of Sustainability: An Evaluation through European Green Capitals" prepared by Fırat Harun YILMAZ under the supervision of Prof. Dr. Ali ŞAHİN.

INVESTIGATION OF THE FACTORS AFFECTING THE ENTREPRENEURSHIP INTENTION OF UNIVERSITY STUDENTS

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ

HAKAN ÇELİKKOL[1], AYDIN KAYABAŞI

[1]Doç.DR., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Finansal Yönetim,

ORCID Numarası 0000-0001-9345-1596

[2]Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Pazarlama,

ORCID Numarası 0000-0001-6955-7948

Özet

Sosyal ve ekonomik değeri açısından ele alınan bir konu olan girişimcilik son dönemlerde popüleritesini arttırmaktadır. Konuya ilginin artmasının diğer nedeni gelişmekte olan ekonomilerin istihdam sorununa çeşitli çözümler getirebilmesinden kaynaklanmaktadır. Girişimciliğin teşvik edilmesi ve gerekli alt yapının oluşturulması için girişimciliği etkileyen faktörlerin çeşitli açılardan incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada, kontrol odağı, başarma ihtiyacı, öz yeterlilik algısı, çevresel faktörler ve durumsal faktörlerin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi incelenmektedir. Çalışma kişisel, çevresel ve durumsal faktörler kapsamında ele alınmaktadır. Çalışma, nedensel araştırma modeli ile yapılandırılmıştır. Verilerin toplanmasında yapılandırılmış anket yönteminden yararlanılmıştır. Üniversite öğrencileri araştırma birimi olarak seçilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde tek ve çok değişkenli istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlardan, kontrol odağı, başarma ihtiyacı ve öz yeterlilik algısı girişimcilik niyetini etkilemezken, çevresel ve durumsal faktörler girişimcilik niyetini etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: Girişimcilik Niyeti, Kişisel Faktörler, Çevresel Faktörler, Durumsal Faktörler.

Abstract

Entrepreneurship, a subject discussed in terms of its social and economic value, has been increasing its popularity recently. Another reason for the increased interest in the subject is that developing economies can offer various solutions to the employment problem. It is important to examine the factors affecting entrepreneurship from various perspectives in order to encourage entrepreneurship and create the necessary infrastructure. In this study, the effects of locus of control, need for achievement, self-efficacy perception, environmental factors and situational factors on entrepreneurial intention are examined. The study is considered within the scope of personal, environmental and situational factors. The study was structured with a causal research model. Structured survey method was used to collect data. University students were chosen as the research unit. Univariate and multivariate statistical methods were used to analyze the data. From the results obtained, while locus of control, need for achievement and self-efficacy perception do not affect entrepreneurial intention, environmental and situational factors affect entrepreneurial intention.

Keywords: Entrepreneurship Intention, Personal Factors, Environmental Factors, Situational Factors**.**

1. GİRİŞ

Çok eski dönemlerden bu yana, girişimcilik ekonomik büyüme ve sosyal refahın önemli bir göstergesi olarak görülmektedir (Al-Qadasi vd., 2023:1). Girişimciliğin ekonomik büyümeye ve istihdama olumlu katkıları olduğundan, ülkelerin kalkınma planlarında girişimciliği teşvik eden çeşitli politikalar ve destekler yer almaktadır (sbb.gov.tr). Diğer yandan girişimcilik, işsizlikle mücadele açısından bir çözüm yolu olarak da değerlendirilmektedir (Nsahlai, 2020; Mahmoud ve Garba, 2019; Martins, Shahzad, ve Xu, 2023). Ayrıca yenileşme ve yaratıcılığın da etkisiyle ekonomik gelişme ve refahın artması sonucunda girişimciliğe yönelik artan bir farkındalık olduğu görülmektedir. Ancak girişimciliği teşvik etmek için bireyi girişimci olmaya yönlendiren faktörlerin ve karar verme süreçlerinin anlaşılması ayrıca önemlidir (Díaz-García ve Jiménez-Moreno, 2010). Girişimcilik yerleşik bir olgudur. Bu nedenle kişinin çevresi ve içerisinde yer aldığı ortamdaki göreceli konumu hakkındaki öznel algıları oldukça önemlidir. Dolayısıyla girişimci niyetin, belirli bir toplumun, iş ortamının ve kişinin kendi yeteneklerinin desteklenmesine ilişkin kişisel algılarla ilişkili olduğu ifade edilebilir (Díaz-García ve Jiménez-Moreno, 2010). Harekete geçme niyeti, bir bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirme arzusunu ve kararlılığını göstermesi nedeniyle insanların giriştiği davranışları anlamada merkezi bir noktada yer almaktadır. Bazı durumlarda gerçek davranışla amaçlanan davranış arasında farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Böyle olsa da, harekete geçme etme niyetinin, gerçek davranış ya da planlanan davranışın en tutarlı yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (Kuehn, 2008: 87). Girişimcilik davranışı ve ilgili davranışı yönlendirici unsurlara yönelik çeşitli bakış açıları çerçevesinde incelemeler yapıldığı görülmektedir. Girişimcilik niyetiyle ilişkileri kapsamında, girişimcilerin karakteristik özellikleri (Koh, 1996), teoriler açısından girişimcilik (Simpeh, 2011), planlı davranış teorisi kapsamında girişimcilik niyeti (Liñán ve Chen, 2009), girişimcilik niyeti ve psikolojik özellikler (Dinis vd., 2013), kişisel özelliklerin, algısal değişkenlerin ve ülke düzeyindeki kültürün cinsiyete dayalı rolü (Marques, 2017), girişimcilik eğitiminde psikolojik, demografik ve davranışsal faktörlerin girişimcilik niyeti üzerine etkisi (Marques et.al., 2012), kültürel faktörler (Solesvik, Westhead ve Matlay, 2014), kişisel özelliklerin, girişimcilik deneyiminin, dış çevrenin, sosyal normun ve algılanan fizibilitenin etkisi (Khuong ve An, 2016) ve cinsiyetin rolü (Miranda vd., 2017) ve eğitimin rolü (Liñán vd., 2011) şeklinde kısaca ifade edilebilir.

Bu çalışma; başarma ihtiyacı, kontrol odağı, özyeterlilik algısı, çevresel ve durumsal faktörlerin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Teoride başarma ihtiyacı, kontrol odağı ve özyeterlilik algısı bireysel faktörler, kaynaksal hazırlık ve durumsal faktörler ise çevresel (kavramsal) faktörler içerisinde ele alınmaktadır. Bu çalışma bireysel ve çevresel faktörler açısından girişimcilik niyetini ele almaktadır. Dolayısıyla ele alınan faktörler nezdinde girişimcilik niyetine olan etkilerin modellenerek ortaya koyulması ve ampirik olarak test edilmesi ile literatüre katkı yapılmaktadır. Politik ve eğitsel açıdan modellenen faktörler ve ortaya koyulan sonuçların öğrenciler ve karar alıcılar kapsamında girişimciliği teşvik edecek programlar geliştirilmesine yönelik olarak bir takım yararları olacağı düşünülmektedir. Çalışma kavramsal açıklamalar, yöntem ve sonuçların tartışılması aşamalarından oluşmaktadır.

2. TEORİK DEĞERLENDİRME VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

2.1. Teorik Değerlendirme

Niyet, bir davranışa yönelik ilk süreç ve itici unsur olarak ele alınmaktadır. Niyet; sosyal, kişisel ve örgütsel psikoloji açısından geliştirilen ve test edilen bir psikolojik süreç olarak açıklanmaktadır.

Teorilerin davranışsal, psikolojik, sosyolojik ve kişisel açılardan konuya yaklaştıkları görülmektedir. Girişimcilik niyeti, girişimcilik etkinliği (faaliyeti), planlı davranış teorisi, ekonomik-psikolojik model ve yapısal model olmak üzere dört teori çerçevesinde incelenen bir unsurdur (Al-Qadasi vd., 2023:1). İlgili teoriler yoluyla, girişimciliğin çeşitli faktörlerden etkilenen karmaşık bir yapısının olması nedeniyle girişimciliği anlamaya yönelik güçlü bir çerçeve oluşturulabilmektedir. İlgili teoriler aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

- Girişimcilik Etkinliği Teorisi (GET): Shapero (1982) tarafından geliştirilen modelin, girişimcilik alanına özgü, üstü kapalı bir niyet modeli olduğu ifade edilmektedir. Modelde girişimcilik niyeti, caziplik (arzu edilebilirlik), yapılabilirlik algısı ve fırsatlara göre hareket etme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Davranış seçimi, alternatif davranışların göreceli "güvenilirliğine" ve bir miktar "harekete geçme eğilimine" bağlıdır. “Güvenilirlik” bir davranışın cazip ve uygulanabilir görülmesini gerektirmektedir (Krueger vd., 2000). İnsanların olaylara vereceği yanıtlar, mevcut alternatifler hakkındaki iki temel algılarına bağlıdır. Bu algılardan olan caziplik; kişinin belirli bir davranışa (girişimci olmaya yönelik) ilgi duyma derecesini ifade ederken, yapılabilirlik algısı; kişisel olarak bireyin kendisini belirli bir davranışı gerçekleştirebilecek kapasitede görme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Liñán vd., 2011; Guerrero, 2008).
- Planlı Davranış Teorisi (PDT): Bireylerin sağlıklı davranışları benimseme ve sürdürme olasılıklarını anlamayı ve tahmin etmeyi amaçlayan bir sosyal-psikoloji alana yönelik teoridir. İnsan davranışlarının planlı ve davranışa yönelik niyetin öncesinde geldiği varsayımından hareket etmektedir. PDT ile, niyetin üç tutumsal öncülü ele alınmaktadır. Diğer modellerden farklı olarak, davranışı anlamayı ve sosyal faktörlere de odaklanmayı sağlamaktadır. Modelde: kişisel tutum, sosyal normlar ve algılanan davranışsal kontrol değişkenleri ile davranışsal niyet ve davranış tahmin edilmeye çalışılmaktadır (Krueger vd., 2000; Khuong ve An 2016; Guerrero, 2008).
- Ekonomik-Psikolojik Teori (EPT): Davidsson (1995), tarafından ekonomik ve psikolojik faktörlerin bireyin iş kurma niyeti üzerindeki etkisini test etmek için geliştirilmiştir. Bu modele göre bireyin inancı, niyetinin temel belirleyicisidir. Söz konusu belirteç; genel tutumlara (değişim ihtiyacı, başarı, özerklik vb.,), alana yönelik tutumlar (ödül, sosyal katkı ve bilgi birikimi) ve mevcut duruma (mevcut iş durumu) dayanmaktadır (Al-Qadasi vd., 2023). Modelde kişisel deneyimin genel ve alana yönelik tutumları etkilediği ifade edilmektedir (Rasli vd., 2013).
- Yapısal Teori (YT): Bu teori, bireysel ve kavramsal (çevresel) unsurlarla girişimcilik niyetini yapısal modeli içerisinde bütünleştirmeye çalışan bir model önermektedir. Modelde risk alma, kontrol odağı bireysel faktörler kapsamında girişimciliğe yönelik tutumla ilişkilendirilirken, kişisel engeller ve kişisel destek kavramsal (çevresel) faktörler kapsamında girişimcilik niyetiyle ilişkilendirilmektedir (Lüthje ve Franke 2003).

Literatürde, girişimcilik niyeti ile ilgili olarak geliştirilen diğer modeller ise; girişimcilik tutum odaklılığı modeli, girişimcilik potansiyeli modeli ve niyet temelli model olarak ifade edilebilir (Guerrero, 2008).

2.2. Girişimcilik Niyetini Etkileyen Faktörler ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

Girişimciliğin bağımsız iş yapabilme, istihdam sağlama ve ekonomik gelişmenin önemli bir unsuru olması gibi çeşitli avantajlarının anlaşılması ile birlikte insan kaynaklarını girişimciliğe yönlendirmek önemli stratejik bir amaç olmuştur. Girişimcilik niyeti, yeni bir iş kurma eğilimidir (Engle et.al., 2010). Teorik değerlendirmelere göre, girişimcilik araştırmalarında niyet, davranış ve karar verme süreçlerinin daha iyi anlaşılması önemlidir.

Bireylerin girişimcilik niyetlerini şekillendiren faktörleri ve etkileri anlamaya yardımcı olmak için çeşitli kavramsal modeller geliştirilmiştir. Bu modellerde benimsenen farklı yaklaşımlar arasında çok az farklılık olduğu ifade edilmektedir (Kennedy vd., 2003). İnsanoğlu; düşünebilme, mantıksal yaklaşımlarla kararlar alabilme ve yargılayıcı görüş sunabilme yetenekleriyle diğer canlılardan farklı yeteneklere sahiptir. Dolayısıyla bireyler niyet, tercih ve davranışlarıyla genetik olarak farklılık gösterebilmektedir. Bu noktada bazı unsurlar diğerlerine kıyasla motivasyon sağlamakta ya da cazip gelmektedir. Burada, bireyin niyet ya da davranışları konusundaki eğilimini şekillendiren konuların anlaşılması önemlidir (Uddin ve Bose, 2012). Niyet, davranışın önemli bir öndeyicisi olduğundan ele alınması gereken önemli bir konumdadır (Liñán, Rodríguez-Cohard, ve Rueda-Cantuche, 2011). Ancak konunun daha iyi anlaşılması ve kapsamlı değerlendirmeler yapılabilmesi için farklı bakış açıları ve modellere ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla, ulaşılan sonuçların girişimcileri destekleyebilecek politika ve programların geliştirilebilmesi açısından büyük önem taşıdığı açıktır. Bu çalışma kapsamında başarma ihtiyacı, kontrol odağı, kaynaklara erişim, durumsal faktörler ve özyeterlilik algısı değişkenlerinin girişimcilik niyeti ile ilişkisini incelemeye yönelik değerlendirmeler yapılacaktır. Aşağıda literatürde yer alan ampirik çalışmalara dayalı olarak geliştirilen araştırma hipotezleri hakkında bilgiler verilmiştir.

2.2.1. Başarı Güdüsü

Başarı güdüsü, bir şeyi herkesten daha iyi ya da daha hızlı yapma veya kişinin daha önceki başarılarından daha iyi olma beklentilerine dayanmaktadır (Hansemark, 1998). Başarı güdüsü, girişimcilik davranışı ya da niyeti açısından incelenen önemli bir kişilik özelliğidir. Başarı güdüsü, bireyin kendisi için belirlediği bir alanda iyi sonuçlar elde etme, iyi yerlere gelebilme veya yüksek noktalara ulaşma arzusu ve isteği olarak ifade edilebilmektedir. İlgili bireysel güdü, bir işin başarılı bir şekilde nasıl yerine getirileceğinin temel bir unsuru olarak görülmektedir. Yüksek başarı güdüsü, yüksek bir motivasyona ve yüksek motivasyon da yüksek bir çalışma potansiyeli sergilenmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla kişiler davranış sonuçlarını kabullenme ve sorun çözme becerileri açısından daha sorumlu bir yaklaşımla hareket edebilecektir (Özdemir, Saygılı ve Yıldırım, 2016). Başarı güdüsü yüksek bir bireyin, girişimci olma olasılığının daha yüksek olabileceği ifade edilmektedir. Söz konusu kişiler, kişisel sorumluluğu alabilir, sorunları kendileri çözmeyi tercih eder, kabul edilebilir riskler alabilir, çabalarının veya kararlarının sonuçlarına güçlü bağlılık sergileyebilir. Başarı güdüsü, bireyin zorlu durumlarla başa çıkabilme ve mükemmellik arayışında zinde kalmasına neden olabilir. Tam tersi olarak, başarı güdüsünün düşüklüğü düşük başarı arzusu, düşük motivasyon, düşük performans, düşük ilgi vb., gibi negatif tutum ve davranışlara neden olabilecektir (Şeşen, 2013). Literatürdeki çalışmalarda, girişimsel başarı güdüsü (Carraher vd., 2010), başarı güdüsü ve girişimcilik niyeti (Soomro ve Shah, 2022) ve girişimcilik potansiyeli, yeni iş kurma (Hansemark, 2003), başarma güdüsü ve özyeterlilik algısı (Al-Qadasi vd., 2023) ve başarma güdüsü (Ryan vd., 2011) incelenmektedir. Bu çalışma kapsamında test edilecek araştırma hipotezi;

H_1: Kişisel faktörlerden başarı güdüsü, girişimcilik niyetini etkilemektedir.

H_5: Kişisel faktörlerden başarı güdüsü, öz-yeterlilik algısını etkilemektedir.

2.2.2. Kontrol Odağı

Kontrol odağı bir kişilik özelliğidir. İlk defa sosyal öğrenme teorisinde kullanılmıştır (Karakuş Uysal vd., 2022). İnsanların hayatlarında aldıkları kararlarına bağlı ortaya çıkan durumların nedenlerini yorumlamaları şekli olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla insanların başarılarının kendilerinden kaynaklandığına inanma derecesini temsil eder.

Söz konusu bireyler; amaç veya hedeflerin başarısının, şans, kader veya diğer insanların çabalarından ziyade, kendi yeteneklerine ve eylemlerine bağlı olduğunu düşünmektedir (Dinis vd., 2013). İnsanlar bir şeyin meydana gelmesinin nedenini kendilerine ya da dış çevreye bağlama eğilimindedir. Olaylar üzerinde kontrol sahibi gibi görünen kişiler iç kontrol odağına sahiptir. Olan bitenin kontrolünün dış güçlerde olduğunu düşünen insanlar, dış kontrol odağına sahiptir (Hansemark, 1998). İç kontrol odağı; kişinin sorumlu olduğu konuyu değerlendirme eğilimini, dış kontrol odağı ise olanların şans, kader ya da diğer güçlü dışsal faktörlerden kaynaklandığını değerlendirme eğilimini ifade etmektedir (Akbolat vd., 2011). İç kontrol düzeyi, en baskın girişimci özelliklerden biri olarak gösterilmektedir. Kontrol hissi yüksek olanların gelecek ve uzun vadeli iş geliştirme planlarına yönelik net bir vizyona sahip olma olasılıkları da daha yüksektir. Bireysel iç kontrol odağı güçlüyse girişimcilik niyetlerinin güçlü olabileceği kabul görmektedir (Indarti, 2004). Literatürdeki çalışmalarda, kontrol odağı ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişkilerin (Dinis vd., 2013; Marques et.al., 2012; Sesen, 2013; Woo, 2018; Hansemark, 2003) ve özyeterlilik algısı ile kontrol odağı arasındaki ilişkinin (Al-Qadasi vd., 2023) incelenmesine yönelik ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında test edilecek araştırma hipotezi;

H_2: Kişisel faktörlerden kontrol odağı, girişimcilik niyetini etkilemektedir.

H_6: Kişisel faktörlerden kontrol odağı, özyeterlilik algısını etkilemektedir.

2.2.3. Çevresel (Bağlamsal) Faktörler

Çevresel (bağlamsal) unsurlar; kültürel özellikler, sosyal ilişkiler, ekonomik ve politik koşullar ile fiziksel ve kurumsal altyapı gibi konuları kapsamına almaktadır (Indarti ve Kristiansen, 2003). Bu kapsamda; sermayeye erişim, sahip olunan iş bilgisi ve sosyal ağ ifade edilmektedir. Bazı çalışmalarda, araçsal hazırlık olarak da isimlendirilerek bütünleştirilmektedir (Dakhan vd., 2021). Sermaye, herhangi bir yeni işte kullanılabilecek özsermaye ve borç niteliğindeki finansal kaynakların tümünü kapsayan bir kavramdır. Yeni bir girişime başlayan girişimcilerin genellikle sınırlı bir finansman kaynağı olduğundan, girişimlerinin hayatta kalabilmesi için sermayeye erişim oldukça önemlidir (Mat vd., 2015). Bireyler yeterli bilgi erişimine sahip olduklarında girişimcilik dünyasına olan ilgileri de önemli ölçüde artabilir. Sahip olunan bilgi düzeyi mevcut fırsatların ve pazar dinamiklerinin analiz edilmesini sağlayarak, işletmelerin başarısı olasılıklarını arttırabilecektir (Inggarwati, 2023). Yeni bir girişime başlamadan önce pazarla ilgili bilgilere ihtiyaç duyan girişimcilerin rekabet koşullarını tanımlaması önemlidir. Bilişsel bir bakış açısıyla girişimci kararlar alınmasında doğru ve ilgili bilgilerin pazar fırsatlarının daha iyi anlaşılmasını açısından rolü büyüktür (Al-Qadasi vd., 2023). Sosyal ağlar; aile, akraba, arkadaş ya da sosyal gruplar gibi çeşitli kanallar olarak tanımlanabilir. Sosyal ağlar, girişimcilik sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Girişimcilerin bilgi ve destek almalarının bir yolu olarak görüldüğünden bir girişim kurulabilmesi için sosyal ağlar önemlidir. Sahip olunan sosyal ağlar, yeni girişimcilere bilgi ile birlikte finansal ve finansal olmayan bir takım destekler de sağlamaktadır. Çünkü bir sosyal ağ oluşturmak, birbirlerinin faaliyetlerini destekleyen iki veya daha fazla kişi arasında karşılıklı bilgi ve kaynak alışverişi süreci anlamına gelmektedir (Al-Qadasi, 2021). Ayrıca sosyal ağlar, girişimcilerin ve yeni şirketlerin hayatta kalabilmek için ağlara katılmaları gerektiği yönündeki genel kabulü yansıtmaktadır. Söz konusu ağlar, girişimciler için riskleri ve işlem maliyetlerini azaltmanın yanı sıra iş fikirlerine, bilgiye ve sermayeye erişimi iyileştirmenin bir yolunu temsil etmektedir (Singh, 2021). Literatürde, bağlamsal faktörler olarak sermaye olanaklarına erişim, iş çevresiyle ilgili bilgiler ve sosyal ağların girişimcilik niyeti üzerinde etkisi incelenmiştir (Inggarwati, 2023; Mat vd., 2015; Al-Qadasi vd., 2023; Kristiansen ve Indarti, 2004). Bu çalışma kapsamında test edilecek hipotez;

H_3: Çevresel faktörler, girişimcilik niyetini etkilemektedir.

H_7: Çevresel faktörler, öz-yeterlilik algısını etkilemektedir.

2.2.4. Durumsal Faktörler

Durumsal faktörler, özellikle ülke düzeyinde görülen mevcut durumun etkisi veya kriz etkisi olarak ele alınmaktadır. Girişimcilik kararını etkilemesi muhtemel durumsal değişkenlerden biri olarak kabul edilir. Dolaylı olarak; yeni bir iş kurma kararının, yeni işletmenin faaliyet göstereceği sosyal, politik ve ekonomik çevre koşullarından bağımsız olmadığı varsayımıyla değerlendirilmektedir (Al-Qadasi, 2021). Bireylerin belirli bir konuya ilişkin niyetlerinin durumsal faktörlerden etkilendiğini açıklayan teori ve ampirik sonuçlar oldukça yaygındır (Al-Qadasi, 2023). Durumsal faktörler girişimciliği teşvik etmeye yönelik güçlü bir araç niteliğindedir. Belirli bir bakış açısıyla geçici ve değişken durumları ele almakla birlikte girişimcilikle ilgili tutum ve algılarla etkileşime geçebilmektedir (Kennedy vd., 2003). Durumsal faktörlerin girişimcilik niyetiyle ve öz-yeterlilik algısıyla olan ilişkisi çeşitli çalışmalarda (Kennedy vd., 2003; Al-Qadasi, 2023; ve Al-Qadasi, 2021) ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında test edilecek hipotez;

H_4: Durumsal faktörler, girişimcilik niyetini etkilemektedir.

H_8: Durumsal faktörler, öz-yeterlilik algısını etkilemektedir.

2.2.5. Öz-yeterlilik

Girişimcilik niyeti ile ilişkili diğer bir kişilik özelliği de, bireylerin başarılı bir şekilde bir iş kurma becerisine sahip olduklarına inanma derecesi olarak tanımlanan öz-yeterliliktir (Al-Qadasi vd Zhang, 2020). Öz-yeterlilik algısı, davranışsal bir yapının seçiminde etkili olan ve direkt ve endirekt deneyimlerle çeşitli bilgi kaynakları aracılığıyla gerçekleşen sosyal öğrenme teorisinden yola çıkılarak kavramsallaştırılmıştır. Belirli bir davranışa yönelik daha fazla gayret gösterilmesi güçlü bir öz-yeterlilik algısıyla ortaya çıkabilir (Bandura, 1977). Öz-yeterlilik, bireysel olarak bir işin başarılı bir şekilde yürütülmesine yönelik algı olarak ifade edilmektedir (Sesen, 2013). Diğer yandan öz-yeterlilik, belirsizlik altındaki bir davranışı başlatmak ve sürdürmek, yüksek hedefler belirlemek ve öğrenilmiş çaresizliği azaltmakla da ilişkilidir (Krueger vd., 2000). Öz-yeterlilik algısı, amaç odaklı davranışların güçlü bir itici unsurudur. Girişimcilik niyeti ile ilgili olarak, girişimsel öz-yeterlilik algısı kavramıyla özdeşleşebilir (Al-Qadasi vd Zhang, 2020). Bir bireyin öz-yeterlik beklentileri, daha önce yaptığı performans başarılarından önemli düzeyde etkilenebilirken, dolaylı deneyimlerden, sözel iknadan ve duygusal heyecandan zayıf bir ölçüde etkilenebilir. Öz-yeterlilik algısı, kişinin beklentilerini, hedeflerini ve kararlarını etkilemektedir. Öz-yeterlilik deneyim ve öğrenme yoluyla yavaş yavaş kazanılabilmektedir (Karakuş Uysal vd., 2022). Literatürdeki çalışmalarda (Şeşen, 2013; Al-Qadasi vd Zhang, 2020; Karakuş Uysal vd., 2022), girişimcilik niyeti ile öz-yeterlilik algısı arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Ayrıca, öz-yeterlilik algısının kişisel faktörlerle doğrudan ilişkili olduğu ve aynı zamanda aracı değişken olarak incelendiği de görülmektedir (Karakuş Uysal vd., 2022; Al-Qadasi vd., 2023). Bu çalışma kapsamında test edilecek araştırma hipotezleri;

H_9: Kişisel faktörlerden Öz-yeterlilik, girişimcilik niyetini etkilemektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Yapıların Oluşturulması

Bu çalışmanın araştırma modeli nedensel ilişkisel araştırma modelidir. Veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır.

Literatürdeki çalışmalardan uyarlanan Likert tipi ölçek üzerine yapılandırılmış altı gizil değişken (başarı güdüsü, kontrol odağı, çevresel faktörler, durumsal faktörler, öz-yeterlilik algısı ve girişimcilik niyeti) 33 madde ile ölçülmektedir. Literatürde yaygın şekilde kullanılan ve geçerliliği önceki çalışmalarda değerlendirilmiş olan ölçekler kapsamında; başarı güdüsü 6 madde, kontrol odağı (Dinis vd., 2013) 7 madde, çevresel faktörler (Al-Qadasi ve Zhang, 2020) 6 madde, durumsal faktörler (Al-Qadasi ve Zhang, 2020) 6 madde, öz-yeterlilik (Liñán & Chen, 2009) 4 madde ve girişimcilik niyeti Liñán & Chen, 2009) 6 madde ile ölçülmüştür. Ankette yer alan maddeler "1 kesinlikle katılmıyorum, .. 5 kesinlikle katılıyorum" şeklindedir.

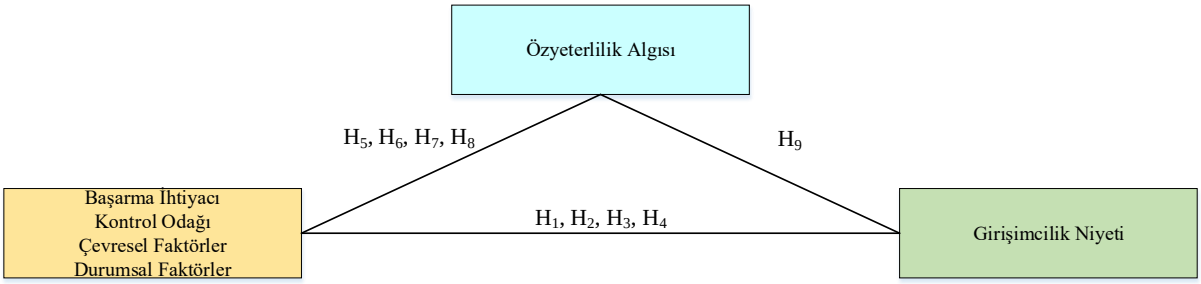

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

3.2. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırma örneklemi üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Üniversite öğrencilerinin örneklem olarak seçilme nedeni; mezuniyet sonrası iş bulma ya da kendi işlerini kurma potansiyeline sahip olmalarıdır. İfade edilen nedenlerle girişimcilik üzerine yapılan farklı çalışmalarda (Indarti, 2004; Al-Qadasi and Zhang, 2020; Veciana vd., 2005), öğrenci örneklemine yer verildiği gözlemlenmiştir. Bu çalışma, genelleme amacı gütmemesi nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak yürütülmüştür (Munir, Jianfeng ve Ramzan, 2019). Örnek sayısı, sübjektif yöntemlerden olan benzer çalışmalar yöntemiyle kararlaştırılmıştır (Malhotra, 2007:339, Nakip, 2006:200). Benzer çalışmalarda örnek büyüklükleri olarak Dinis vd., (2013) 74 birim, Buli ve Yesuf (2015) 360 birim, Woo (2018) 473 birim ve Karabulut (2015) 164 kişi üzerinden çalışma yürütmüştür. Bu çalışma kapsamında örnek büyüklüğü 500 olarak belirlenmiştir. 500 öğrenciye kâğıt çıktı halindeki anket formları dağıtılmış ve toplam 419 kullanılabilir anket formu geri dönmüştür. Çalışmanın cevaplanma oranı %84'tür.

4. VERİ ANALİZLERİ VE SONUÇLAR

4.1. Demografik Veriler ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma örneklemini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin genel özellikleri ve dağılımları incelendiğinde; %54,9'unun kadın, %45,1'inin erkek, %2,6'sının 18 yaşında küçük, %87,4'ünün 19-23 yaş aralığında, %10'unun ise 24 yaşından büyük olduğu, %22,4'ünün 17.000 TL'nin altında, %55,1'inin 17.001-39.000 TL aralığında ve %22,4'ünün de 39.001 TL ve üzeri gelire sahip ailelerden geldikleri belirlenmiştir.

4.2. Çok-Değişkenli Analizler

Çok-değişkenli analizlerin varsayımlarının uygunluğu açısından veriler kontrol edilmiştir. Doğrusallık, çokdeğişkenli normallik, çoklu bağlantı, oto-korelasyon ve eş varyanslılık gibi farklı varsayımlar değerlendirilmiştir. Görsel inceleme kapsamında, Q-Q plot grafikleri ve histogramlar; çoklu bağlantı kapsamında; tolerans, VIF değerleri ve iki değişkenli korelasyon değerleri verilerdeki oto-korelasyon için Durban-Watson değeri ve eş varyanslılık için de dağılım grafikleri incelenmiştir.

4.3. Ölçeklerin Geçerliliği

Araştırma ölçeklerinin çok boyutluluk, tutarlılık, güvenilirlik ve geçerlilik açısından analiz edilmeleri önerilmektedir (Ping, 2004). Araştırma verileri, doğrulayıcı faktör analizi yoluyla analiz edilmiştir. DFA'nin ilk aşamasında ölçüm modelinin testi gerçekleştirilmiştir. Ölçüm modelinin testinde uyum indislerinin kabul sınırları içerisinde oldukları görülmüştür. Ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi sonuçlarının Cronbach alfa ve bileşik güvenilirlik değerlerinin ise 0.61-0.92 aralığında olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda ulaşılan uyum değerleri aşağıda verilmektedir.

Tablo 1. DFA Sonuçları

Faktörler	**Md.**	χ^2	χ^2/df	**GFI**	**CFI**	**RMSEA**	**NFI**	**FL**	**AVE**
Girişimcilik Niyeti	5	168,16	1,22	0,96	0,99	0,023	0,97	0,65-0,94	0.68
Çevresel Faktörler	3							0,64-0,73	0.51
Durumsal Faktörler	3							0,76-0,87	0.64
Öz-yeterlilik	3							0,53-0,86	0.55
Kontrol Odağı	2							0,69-0,71	0,50
Başarı Güdüsü	3							0,68-0,73	0,51

Çalışmada, yakınsak geçerliliğin değerlendirilmesinde üç yaklaşım kullanılmıştır. İlk olarak, uyum değerlerinden Bentler-Bonnet normalize edilmiş uyum indeksi (NFI), değerine bakılmıştır. Önerilen indeksin uyum değeri 0,97'dir ve önerilen kesme noktasından yüksektir. Diğer yaklaşım ise faktör yük değerlerinin 0,50'den yüksek olmasıdır. Çalışmadaki gizil değişkenlerin ölçümünde kullanılan gözlem değişkenlerinin faktör yük değerleri 0.53-0.94 arasında değer almaktadır. Son olarak, üçüncü yaklaşım da açıklanan ortalama varyans değerlerinin 0.50 değerinden yüksek olmasıdır. Gizil değişkenlerin açıkladıkları varyans değerleri 0.50 değerinden yüksek ve kabul sınırları içerisindedir. Ulaşılan verilere göre yakınsak geçerliliğin sağlandığı ifade edilebilir. Ayrışım geçerliliği, gizil değişkenlerin faktör yük değerlerinin diğer gizil değişkenlerden düşük faktör yük değeri alması kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ayrışım geçerliliğinin de sağlandığı ifade edilebilir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Faktörler	**Korelasyon**	**GNYT**	**ÇF**	**DF**	**ÖZY**	**KO**	**BG**
Girişimcilik Niyeti		1					
Çevresel Faktörler	r	0.361	1				
Durumsal Faktörler	r	0.496	0.482	1			
Öz-yeterlilik	r	0.045	-0.001	0.083	1		
Kontrol Odağı	r	-0.036	-0.005	0.049	0.051	1	
Başarı Güdüsü	r	-0,046	0.021	-0.029	0.007	0.416	1
**P<0,01, *P<0,05							

Korelasyon değerleri incelendiğinde, çevresel ve durumsal faktörlerin girişimcilik niyeti ile pozitif yönlü ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu sonuca bağlı olarak, son yıllarda ekonomi ve döviz kurlarında yaşanan değişkenliklerin yaşamın nerdeyse ana gündem maddesi haline gelmesi ve aşırı enflasyona bağlı etkilerin kişilerin girişimciliğe yönelik değerlendirmelerini etkilemiş olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	**β**	**t**	**p**	**F**	**p**	**R^2**
Sabit	2.666	5.587	0.000	1,171	0,321	0,011
Çevresel Faktörler	0.021	0.915	0.361			
Durumsal Faktörler	0.040	1.872	0.062			
Kontrol Odağı	0.021	0.914	0.361			
Başarı Güdüsü	0.006	0.173	0.863			
Model 2						
Sabit	0.756	1.805	0.072	30.361	0.000	0.269
Çevresel Faktörler	0.064	3.282	0.001			
Durumsal Faktörler	0.158	8.688	0.000			
Öz-yeterlilik	0.013	0.301	0.763			
Kontrol Odağı	-0.022	-1.126	0.261			
Başarı Güdüsü	-0,007	-0.241	0.810			

Regresyon analizi sonuçlarına göre, çevresel ve durumsal faktörlerin girişimcilik niyetini etkilediği, diğer faktörler olan başarı güdüsü, kontrol odağı ve öz-yeterlilik algısının ise girişimcilik niyetini etkilemediği belirlenmiştir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini etkileyen faktörleri nedensel-ilişkisel araştırma modelinde test etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, üniversite öğrencilerinin kariyer seçimi alternatifleri açısından girişimciliğe yönelebilecekleri varsayımından hareket etmektedir. Literatürde yaygın bir şekilde üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerinin etkileyen faktörlerin incelenmesine dayalı çalışmalar yer almaktadır. Girişimcilik faaliyetleri tüm dünyada, sosyal ve ekonomik alanlarda sağladığı yararlarının daha iyi anlaşılmasıyla önem verilen konuların başında gelmektedir. İstihdam alanlarının çeşitlenmesine bağlı olarak sosyal ve ekonomik refah artışı sağlamasıyla birlikte, eğitsel ve uygulamaya dönük alanlarda girişimciliğin teşvik edilmesine yönelik çalışmalar da hız kazanmıştır. Girişimcilik, gelişmekte olan ülkelerde istihdam soruna çözümler getirilmesinde başvurulabilecek en olası uygulama olarak görülmektedir. Dolayısıyla girişimciliğe yönelik etkili olan faktörlerin çeşitli açılardan incelenmesi eğitsel, uygulamaya dönük ve yasal boşlukların hazırlanması açısından çeşitli yararlar sağlayabilecektir. Bu çalışmada, girişimcilik niyetini etkileyen kişisel, çevresel ve durumsal faktörlerin incelenmesi nedensel araştırma modeli ekseninde yürütülmüştür.

Üniversite öğrencilerinin kariyer seçimi kapsamında bir alternatif olarak girişimciliğe yönelebilecekleri varsayımıyla araştırma birimi olarak üniversite öğrencilerinin seçimine karar verilmiştir. Araştırma verilerinin çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgularda, özyeterlilik algısının kişisel, çevresel ve durumsal faktörlerden etkilenmediği belirlenmiştir. Özyeterlilik algısı üzerinde geçmiş deneyimler, eğitim ve psikolojik unsurların etkisi bulunmaktadır. Elde edilen sonucun çok sayıda değişkende etkilenerek oluşabilen yapısı nedeniyle daha kapsamlı incelenmesi önemlidir. Girişimcilik niyetini etkileyen faktörler kapsamında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, çevresel ve durumsal faktörlerin girişimcilik niyeti üzerinde etkili olduğu ancak kişisel faktörlerden olan özyeterlilik, başarı ihtiyacı ve kontrol odağı değişkenlerinden etkilenmediği görülmektedir. Bu sonuç, Covid-19 sonrası çevresel faktörlerdeki değişim ve sonrası dönemde dünya çapında oluşan faiz ve döviz kuru hareketlerine dayalı enflasyon sorunu ve bunlara bağlı oluşan genel ekonomik durumla açıklanabilir. Çalışma kapsamında ele alınan değişkenlere ilişkin olarak literatürde yer alan ampirik bulgular karşılaştırıldığında, benzer inceleme yapan araştırmalar ve sonuçlarının başarı ihtiyacı, kontrol odağı, çevresel ve durumsal faktörlerin özyeterlilik algısını ve girişimcilik niyetini etkilediği (Al-Qadasi vd., 2023) görülmektedir. Kontrol odağının girişimcilik niyetini etkilemediği ancak özyeterlilik algısı ve başarma ihtiyacının ise girişimcilik niyeti üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Dinis vd., 2013). Diğer çalışmalarda, kontrol odağının girişimcilik niyetini negatif etkilediği (Marques vd., 2012), çevresel faktörlerin girişimcilik niyetini olumlu etkilediği (Dakhan vd., 2021), çevresel faktörlerin etkili olduğu ancak başarma ihtiyacı, kontrol odağı ve öz yeterliliğin etkili olmadığı (Fazlurrahman, 2021), öz yeterlilik ve çevresel faktörlerin etkili olduğu ancak başarma ihtiyacı ve kontrol odağının etkili olmadığı (Indarti ve Kritiansen, 2003) şeklinde sonuçlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ve literatürdeki bazı çalışmaların sonuçlarının benzerlik gösterdiği söylenebilir. Çalışma kapsamında kolayda örnekleme yöntemi kullanılması, üniversite öğrencileri ile sınırlı kalması ve kişisel ve çevresel farklı faktörlerin inceleme dışı bırakılması çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Gelecek çalışmaların, kişisel ve çevresel faktörlerin diğer unsurlarını da alarak ya da sadece birine odaklanarak yürütülmesiyle farklı bakış açılarının elde edilebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada ampirik olarak elde edilen sonuçlar; eğitici, uygulayıcı ya da yasa koyucular tarafından yararlanılabilecek bir yapıdadır.

6. KAYNAKLAR

Akbolat, M., Işık, O., ve Uğurluoğlu, Ö. (2011). Sağlık çalışanlarının kontrol odağı, iş doyumu, rol belirsizliği ve rol çatışmasının karşılaştırılması. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2).

Al-Qadasi, N. ve Zhang, G. (2020). Entrepreneurship in crisis situations: Determinants of entrepreneurial intentions among University Students in Yemen. African Journal of Business Management, 14(7), 196-208.

Al-Qadasi, N., Zhang, G., Al-Awlaqi, M. A., Alshebami, A. S., & Aamer, A. (2023). Factors influencing entrepreneurial intention of university students in Yemen: The mediating role of entrepreneurial self-efficacy. Frontiers in Psychology, 14, 1111934.

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological review*, *84*(2): 191.

Buli, B. M., & Yesuf, W. M. (2015). Determinants of entrepreneurial intentions: Technical-vocational education and training students in Ethiopia. *Education+ Training*, *57*(8/9): 891-907.

Carraher, S. M., Buchanan, J. K., & Puia, G. (2010). Entrepreneurial need for achievement in China, Latvia, and the USA. Baltic Journal of Management, 5(3), 378-396.

Dakhan, S. A., Khan, A., Akhtar, S., Kausar, A., & Siddiqui, F. (2021). Role of university support and instrumental readiness on student's entrepreneurial orientation and intention. International Journal of Management, 12(2).

Díaz-García, M. C., & Jiménez-Moreno, J. (2010). Entrepreneurial intention: the role of gender. International entrepreneurship and management journal, 6, 261-283.

Dinis, A., do Paco, A., Ferreira, J., Raposo, M. Ve Gouveia Rodrigues, R. (2013). Psychological characteristics and entrepreneurial intentions among secondary students. Education+ Training, 55(8/9), 763-780.

Engle, R. L., Dimitriadi, N., Gavidia, J. V., Schlaegel, C., Delanoe, S., Alvarado, I., He, X., Buame, S. & Wolff, B. (2010). Entrepreneurial intent. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, *16*(1), 35-57.

Fazlurrahman, H. (2020). Measuring entrepreneurship intention with need for achievement, locus of control, self-efficacy, and readiness instrument: business and engineering student in Indonesia. International Journal of Management, Innovation & Entrepreneurial Research, 6(1), 07-14.

Guerrero, M., Rialp, J., & Urbano, D. (2008). The impact of desirability and feasibility on entrepreneurial intentions: A structural equation model. International entrepreneurship and management journal, 4, 35-50.

Hansemark, O. C. (2003). Need for achievement, locus of control and the prediction of business start-ups: A longitudinal study. Journal of economic Psychology, 24(3), 301-319.

Hansemark, O.C. (1998). The effects of an entrepreneurship programme on need for achievement and locus of control of reinforcement. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 4(1), 28-50.

Indarti, N., & Kristiansen, S. (2003). Determinants of entrepreneurial intention. Gadjah Mada International Journal of Business, 5(1), 79-95.

Indarti, N. (2004). Factors affecting entrepreneurial intentions among Indonesian students. Jurnal Ekonomi dan Bisnis, 19(1), 57-70.

Inggarwati, K. (2023). Examining How Entrepreneurial Motivation, Family Environment, and Entrepreneurship Education Affect Students' Desire to Become Entrepreneurs, with Instrumental Readiness Serving as a Moderating Factor. Jurnal Manajemen Bisnis, 10(2), 704-719.

Karabulut, T. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerini ve Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(1), 331-356.

Karakuş Uysal, Ş., Karadağ, H., Tuncer, B., & Şahin, F. (2022). Locus of control, need for achievement, and entrepreneurial intention: A moderated mediation model. The International Journal of Management Education, 20(2), 100560.

Kennedy, J., Drennan, J., Renfrow, P., & Watson, B. (2003). Situational factors and entrepreneurial intentions. In 16th annual conference of small enterprise association of Australia and New Zealand (Vol. 28, pp. 1-12). University of Ballarat.

Khuong, M. N., ve An, N. H. (2016). The factors affecting entrepreneurial intention of the students of Vietnam national university—a mediation analysis of perception toward entrepreneurship. Journal of Economics, Business and management, 4(2), 104-111.

Koh, H. C. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics: A study of Hong Kong MBA students. Journal of managerial Psychology, 11(3), 12-25.

Kristiansen, S., & Indarti, N. (2004). Entrepreneurial intention among Indonesian and Norwegian students. Journal of enterprising culture, 12(01), 55-78.

Krueger Jr, N. F., Reilly, M. D., & Carsrud, A. L. (2000). Competing models of entrepreneurial intentions. Journal of business venturing, 15(5-6), 411-432.

Kuehn, K. W. (2008). Entrepreneurial intentions research: Implications for entrepreneurship education. *Journal of Entrepreneurship Education*, 11, 87.

Liñán, F., & Chen, Y. W. (2009). Development and cross–cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. Entrepreneurship theory and practice, 33(3), 593-617.

Liñán, F., Rodríguez-Cohard, J. C., & Rueda-Cantuche, J. M. (2011). Factors affecting entrepreneurial intention levels: a role for education. International entrepreneurship and management Journal, 7, 195-218.

Lüthje, C., & Franke, N. (2003). The 'making'of an entrepreneur: testing a model of entrepreneurial intent among engineering students at MIT. R&d Management, 33(2), 135-147.

Mahmoud, M. A., & Garba, A. S. (2019). Factors influencing entrepreneurial intention of university students in Nigeria. Covenant Journal of Entrepreneurship, 3(2), 1-14.

Malhotra, N.K. (2007). Marketing Research An Applied Orientation, Pearson Intenational Edition, Prentice Hall. New York.

Marques, C. S., Ferreira, J. J., Gomes, D. N., & Gouveia Rodrigues, R. (2012). Entrepreneurship education: How psychological, demographic and behavioural factors predict the entrepreneurial intention. Education+ training, 54(8/9), 657-672.

Marques, H. (2017). The routineness of tasks, gender and culture in entrepreneurship. *Socio-Economic Review*, *15*(4), 815-851.

Martins, J. M., Shahzad, M. F., & Xu, S. (2023). Factors influencing entrepreneurial intention to initiate new ventures: evidence from university students. Journal of Innovation and Entrepreneurship, 12(1), 63.

Mat, S. C., Maat, S. M., & Mohd, N. (2015). Identifying factors that affecting the entrepreneurial intention among engineering technology students. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 211, 1016-1022.

Miranda, F. J., Chamorro-Mera, A., Rubio, S., & Pérez-Mayo, J. (2017). Academic entrepreneurial intention: the role of gender. International Journal of Gender and Entrepreneurship, 9(1), 66-86.

Munir, H., Jianfeng, C., & Ramzan, S. (2019). Personality traits and theory of planned behavior comparison of entrepreneurial intentions between an emerging economy and a developing country. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, *25*(3): 554-580.

Nabil, A. Q. (2020). Toward a comprehensive model on entrepreneurial intentions of university students. Open Journal of Business and Management, 9(1), 114-135.

Nakip, M. (2006). Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar, Seçkin Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

Nsahlai, V. K., Zogli, L. K. J., Lawa, E., & Dlamini, B. I. (2020). Factors influencing entrepreneurial intention: a case of students in a South African University. Academy of Entrepreneurship Journal, Vol. 26, Issue 1.

Özdemir, A., Saygılı, M., & Yıldırım, K. (2016). Risk alma eğilimi ve başarma ihtiyacının girişimcilik potansiyeline etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, *4*(2): 121-141.

Ping Jr, R. A. (2004). On assuring valid measures for theoretical models using survey data. Journal of business research, 57(2), 125-141.

Rasli, A., Khan, S. U. R., Malekifar, S., & Jabeen, S. (2013). Factors affecting entrepreneurial intention among graduate students of Universiti Teknologi Malaysia. International Journal of Business and Social Science, 4(2).

Ryan, J. C., Tipu, S. A., & Zeffane, R. M. (2011). Need for achievement and entrepreneurial potential: a study of young adults in the UAE. Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues, 4(3), 153-166.

Şeşen, H. (2013). Personality or environment? A comprehensive study on the entrepreneurial intentions of university students. *Education+ Training*, *55*(7): 624-640.

Simpeh, K. N. (2011). Entrepreneurship theories and Empirical research: A Summary Review of the Literature. European journal of business and management, 3(6), 1-8.

Singh, A. P., Bobe, K., Feyisa, N., & Ivatury, V. K. (2021). Determinants of entrepreneurial intention among Ethiopian engineering students. Design Engineering, 8, 4408-4422.

Solesvik, M., Westhead, P., & Matlay, H. (2014). Cultural factors and entrepreneurial intention: The role of entrepreneurship education. Education+ training, 56(8/9), 680-696.

Soomro, B. A., & Shah, N. (2022). Entrepreneurship education, entrepreneurial self-efficacy, need for achievement and entrepreneurial intention among commerce students in Pakistan. Education+ Training, 64(1), 107-125.

Uddin, M.R. & Bose, T.K. (2012). Determinants of entrepreneurial ıntention of business students in Bangladesh. *International Journal of Business and Management*, 7(24): 128-137.

Woo, H. R. (2018). Personality traits and intrapreneurship: the mediating effect of career adaptability. *Career Development International*, *23*(2): 145-162.

Veciana, J. M., Aponte, M., & Urbano, D. (2005). University students' attitudes towards entrepreneurship: A two countries comparison. The international entrepreneurship and management journal, 1, 165-182.

12. Kalkınma Planı (2024-2028), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

ANALYSIS OF INTERNATIONAL COMPETITIVENESS FROM A STRATEGIC MANAGEMENT PERSPECTIVE: A STUDY ON THE TURKISH COTTON SECTOR

STRATEJİK YÖNETİM PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ ANALİZİ: TÜRK PAMUK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

CEREN ALPAY[1], HAMİDE SELÇUK[2]

[1] Lisansüstü Öğrenci, KTO Karatay Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, 0009-0006-5729-3555

[2] Dr.Öğr.Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, 0000-0003-4746-2045

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de önemli bir tarım faaliyeti olan pamuk sektörünün stratejik yönetim perspektifinden rekabet gücünün ölçülmesidir. Stratejik yönetim belirlenen amaç ve hedeflere ulaşabilmek için planlar geliştirmektedir. Stratejik yönetimin amaç ve hedefleri arasında rekabet üstünlüğü elde etmek yer almaktadır. Günümüz dünyasında giderek artan rekabet gücü, stratejik yönetim süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ulusal ve uluslararası alanda yaşanan rekabet savaşlarında sunulan ürün veya hizmetin rekabet gücü ölçülerek sonucunda avantaj sağlayan bir strateji belirlenmelidir. Sunulan ürün veya hizmette rekabet gücünün avantajlarından yararlanabilmek adına stratejik yönetim süreci kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Balassa tarafından ortaya konulan ve geliştirilen bir ölçüm türü olan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) yaklaşımı ile Türkiye'nin pamuk sektöründe uluslararası rekabet gücün üstünlüğü endeksi hesaplanmıştır. Türkiye'de pamuk sektörüne ait 2012-2022 senelerindeki ithalat ve ihracat verileri TradeMap veri tabanından toplanarak Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü ortaya koymaktadır. Böylece uluslararası rekabet ortamındaki diğer pamuk üreticileri ülkelerle birlikte pamuk üretiminde lider sayılan Türkiye'yi kıyaslama imkanı elde edilmiştir. Bu çalışma sonucunda genel pamuk (GTİP: 52) piyasasında Türkiye'nin dünya pazarında karşılaştırmalı üstünlük gücü analizi sonucuna göre son yıllarda güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Yönetim, Uluslararası Rekabet Gücü, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Türk Pamuk Sektörü

Abstract

The aim of this study is to measure the competitiveness of the cotton sector, a significant agricultural activity in Turkey, from a strategic management perspective. Strategic management develops plans to achieve predetermined goals and objectives. Among the goals and objectives of strategic management İs to gain competitive advantage. In today's world, the increasingly important competitive strength holds a significant place in strategic management processes. In the competitive battles on national and international stages, a strategy that provides an advantage must be determined by measuring the competitiveness of the offered product or service. The strategic management process is utilized to leverage the advantages of competitiveness in the offered product or service.

In this study, the Revealed Comparative Advantage (RCA) approach, which was proposed and developed by Balassa, was used to calculate the international competitiveness index of Turkey's cotton sector. Import and export data from 2012 to 2022 related to the Turkish cotton sector were collected from the TradeMap database, highlighting Turkey's international competitiveness. Thus, a comparison was made possible between Turkey, a leading country in cotton production, and other cotton-producing countries in the international competitive environment. As a result of this study, it has been observed that Turkey has had a strong comparative advantage in the global market for general cotton (HS Code: 52) in recent years.

Keywords: Strategic Management, International Competitiveness, Revealed Comparative Advantages, Turkish Cotton ector

FOREIGN CURRENCY TRANSACTIONS OF BANKS, ACCOUNTING, AND VALUATION

BANKALARIN YABANCI PARALI İŞLEMLERİ, MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE DEĞERLEMESİ

NEŞE ÇOBAN ÇELİKDEMİR[1], CEYLAN GİDİCİ[2]

[1] Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, Finansal Bilimler Fakültesi,

orcid.org/ 0000-0003-2842-529X

[2] Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Anabilim Dalı,

Özet

Bankalar mali yapı içinde ekonominin istikrarlı gelişimi açısından parasal ve finansal istikrarın sağlanmasında büyük ve etkin rol oynamaktadırlar. Bankaların gerçekleştirdiği işlemler sonucunda oluşan bilgi ve raporlar kullanıcıları tarafından ekonomik analizlerin yapılmasında önemli veri kaynakları olmaktadır. Banka muhasebesi bu verilerin hazırlanması ve sunulmasında tekdüzenin oluşturulması açısından önem kazanmaktadır. Bankacılık sektöründe yabancı para işlemler önemli bir yere sahiptir. Bankaların yabancı para işlemleri global ekonomik entegrasyonun bir yansımasıdır ve bireyler ile işletmelerin uluslararası finansal ihtiyaçlarını karşılamada kritik rol oynar. Bankalarda yabancı para işlemleri finansal piyasaların küreselleşmesiyle birlikte giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Bankalar yabancı para işlemlerini muhasebeleştirdikten sonra değerleme yapmaktadır. Yabancı para işlemler gerek kur riski taşımaları gerekse bankaların bu işlemlerden gelir elde etmeleri nedeniyle bankaların önem verdikleri işlemlerdir. Banka bilançolarında aktif ve pasif içinde yabancı para kalemleri önemli bir paya sahiptir. Uluslararası piyasalarda yer almak ve uluslararası ticarete aracılık etmek beraberinde bilançonun bir kısmının yabancı para cinsinden olmasını getirmektedir. Yabancı para cinsinden varlık ve yükümlülüklerin yapısı bankaları dönem dönem kur riskine maruz bırakmaktadır. Ülkemizin dışa açık olması, krizlerin bulaşıcılığı, küresel çapta meydana gelen kriz ve dalgalanmalar, özellikle son yıllarda döviz kurunda yaşanan artışlar sebebiyle bu hesap ve işlemlere daha fazla önem vermemiz gerekmektedir. Geçmiş kriz tecrübeleri ile artan farkındalık düzeyi, yabancı para pozisyona ilişkin düzenlemeler ve gelişen risk yönetim uygulamaları bankacılık sektörünün maruz kaldığı kur riskini azaltıcı faktörler olmuştur. Bankalar yabancı para işlemlerine ait muhasebeleştirme ve değerleme yapmaktadır. Bu bilgiler ışığında, bankalar tarafından yabancı para işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve değerlemesi, hem bankaların finansal sağlamlığı hem de genel ekonomik istikrar açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Yabancı Para İşlemleri, Döviz Kuru, Banka Muhasebesi

Abstract

Banks play a crucial and effective role in ensuring monetary and financial stability within the economic structure for stable economic development. The information and reports generated from the transactions conducted by banks become significant data sources for users conducting economic analyses. Bank accounting gains importance in creating and presenting these data in a standardized manner. Foreign currency transactions hold a significant place in the banking sector.

These transactions are a reflection of global economic integration and play a critical role in meeting the international financial needs of individuals and businesses. With the globalization of financial markets, foreign currency transactions by banks have become increasingly important. After accounting for foreign currency transactions, banks perform valuations. These transactions are crucial to banks as they involve exchange rate risks and are a source of income. Foreign currency items hold a substantial share in the assets and liabilities of bank balance sheets. Participating in international markets and intermediating in international trade result in a portion of the balance sheet being in foreign currencies. The structure of assets and liabilities in foreign currencies exposes banks to exchange rate risks from time to time. Due to our country's openness, the contagion of crises, global crises and fluctuations, and the recent increases in exchange rates, we need to pay more attention to these accounts and transactions. Increased awareness from past crisis experiences, regulations related to foreign currency positions, and developing risk management practices have been factors that reduce the exchange rate risk faced by the banking sector. Banks conduct the accounting and valuation of foreign currency transactions accordingly. In light of this information, the accounting and valuation of foreign currency transactions by banks are of great importance for both the financial health of the banks and overall economic stability.

Keywords: Foreign Currency Transactions, Exchange Rate, Bank Accounting

ASSESSMENT OF PROCEDURAL PAIN IN INTENSIVE CARE PATIENTS USING TWO DIFFERENT PAIN EVALUATION SCALES

YOĞUN BAKIM HASTALARINDA PROSEDÜREL AĞRININ İKİ FARKLI AĞRI DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİNE GÖRE İNCELENMESİ

MERVE NUR DEMİRDELEN[1], ADNAN BATUHAN COŞKUN[2]

[1]Hemşire, Gaziantep Şehir Hastanesi, Hemşirelik Bölümü,

https://orcid.org/0009-0008-6109-8562

[2]Dr.Öğr.Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Hemşirelik Bölümü, ,
https://orcid.org/0000-0002-5998-7474

Özet

Yoğun bakım ünitelerinde yatmakta olan hastaların tedavi ve bakım için yapılan invaziv ve non-invaziv hemşirelik müdahaleleri genellikle acı verici prosedürlerdir. Hastaların kendi beyanı en güvenilir ağrı ölçüsü iken, yoğun bakım hastaları verbal iletişim yeteneği olmadığından acılarını ifade edememektedir. Bu çalışmada, Gaziantep Şehir Hastanesi Kardiyovasküler Cerrahi Yoğun Bakım ünitesinde mekanik ventilasyon tedavisi gören, nörolojik defektleri ağrı davranışlarını engellemeyen 18 yaş ve üzeri hastaların, hemşirelik girişimlerindeki prosedürel ağrı düzeyleri iki farklı ağrı değerlendirme ölçeği ile incelenmiştir. Araştırma verileri SPSS 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sürekli değişkenlerin normallik dağılımı Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiş ve non-parametrik testler kullanılmıştır. Friedman ve Cochran's Q testleri ile hemşirelik girişimlerinden önce, işlem sırasında ve işlemden 20 dakika sonra yapılan ölçümler arasındaki farklar analiz edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde G*Power (Versiyon 3.1.9.7) istatistiksel güç analizi yazılımı kullanılmıştır. Pearson korelasyon katsayısı için 0.50 değeri, %5 hata düzeyi ve %90 istatistiksel güç esas alınarak yapılan hesaplamalar, en az 37 katılımcı gerektiğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda çalışmaya 54 hasta katılmış olup, katılımcıların yaş ortalaması 57,98 (SS: 10,52) olup, %68,5'i erkek ve %31,5'i kadındır. Ortalama yoğun bakımda kalış süresi 2,83 gün (SS: 2,70) ve Glaskow koma skoru 9,78 (SS: 1,60) olarak tespit edildi. Subkutan ilaç uygulamasında, kalp atış hızı ve oksijen satürasyonunda anlamlı bir fark bulunmamakla birlikte ($p>0,05$), kan basıncı ve solunum sayısında sırasıyla $p=0,010$, $p=0,024$ ve $p=0,048$ olmak üzere artış gözlenmiştir. Aspirasyon işlemi sırasında ise tüm vital bulgularda, yani kalp atış hızı, kan basıncı, solunum sayısı ve oksijen satürasyonunda anlamlı artışlar saptanmıştır ($p<0,001$). Benzer şekilde, ameliyat pansumanı değişimi ve silme vücut banyosu uygulamalarında da vital bulgularda ve ağrı ölçek puanlarında belirgin artışlar kaydedilmiştir ($p<0,001$). Aktif-pasif egzersizlerde de bu artışlar benzer şekilde tespit edilmiştir ($p<0,001$). Araştırma sonuçları, subkutan ilaç uygulaması, aspirasyon, ameliyat pansumanı değişimi ve silme vücut banyosu işlemlerinde Davranışsal Ağrı Ölçeği'nin (DAÖ) etki büyüklüğünün Yoğun Bakım Ağrı Gözlem Ölçeği'nden (YBAGÖ) daha yüksek olduğunu, aktif-pasif egzersizlerde ise YBAGÖ'nün daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, hemşirelik girişimlerinin hastaların prosedürel ağrılarını artırdığını göstermektedir.

Hastaların ağrı deneyimlerinin iyileştirilmesi için hemşirelik uygulamalarının gözden geçirilmesi, alternatif yaklaşımların araştırılması, ağrı yönetimi protokollerinin entegre edilmesi ve hemşirelerin prosedürel ağrıyı değerlendirme ve yönetme konusundaki eğitimlerinin güçlendirilmesi önemlidir. Bu şekilde, hastaların ağrı deneyimlerini azaltarak tedavi süreçlerini iyileştirmek mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Yoğun bakım, Prosedürel ağrı, Hemşirelik girişimleri, Ağrı ölçekleri

Abstract

In intensive care units, invasive and non-invasive nursing interventions for treatment and care are generally painful procedures. While patients' self-reports are the most reliable measure of pain, intensive care patients cannot express their pain due to the inability to communicate verbally. This study examined the procedural pain levels of patients aged 18 and over, receiving mechanical ventilation treatment in the Cardiovascular Surgery Intensive Care Unit of Gaziantep City Hospital, whose neurological defects did not impede pain behaviors, using two different pain assessment scales. The research data were analyzed using SPSS 22.0. The normal distribution of continuous variables was evaluated with the Kolmogorov-Smirnov test, and non-parametric tests were used. Differences between measurements taken before the nursing interventions, during the procedure, and 20 minutes after the procedure were analyzed using Friedman and Cochran's Q tests. The sample size was determined using G*Power (Version 3.1.9.7) statistical power analysis software. Calculations based on a Pearson correlation coefficient of 0.50, a 5% error level, and a 90% statistical power indicated that at least 37 participants were required. Consequently, 54 patients participated in the study, with an average age of 57.98 (SD: 10.52), 68.5% male and 31.5% female. The average length of stay in the intensive care unit was 2.83 days (SD: 2.70), and the Glasgow coma score was 9.78 (SD: 1.60). In subcutaneous drug administration, no significant difference was found in heart rate and oxygen saturation ($p>0.05$), but increases were observed in blood pressure and respiratory rate, with p-values of 0.010, 0.024, and 0.048, respectively. During the aspiration procedure, significant increases were detected in all vital signs, including heart rate, blood pressure, respiratory rate, and oxygen saturation ($p<0.001$). Similarly, significant increases in vital signs and pain scale scores were recorded during surgical dressing changes and sponge bathing ($p<0.001$). These increases were also observed during active-passive exercises ($p<0.001$). The results of the study showed that the Behavioral Pain Scale (BPS) had a higher effect size than the Critical-Care Pain Observation Tool (CPOT) in subcutaneous drug administration, aspiration, surgical dressing changes, and sponge bathing procedures. However, in active-passive exercises, CPOT showed a higher effect size. These findings indicate that nursing interventions increase patients' procedural pain. To improve patients' pain experiences, it is crucial to review nursing practices, explore alternative approaches, integrate pain management protocols, and strengthen nurses' training in assessing and managing procedural pain. This approach can help reduce patients' pain experiences and improve their treatment processes.

Keywords: Intensive care, Procedural pain, Nursing interventions, Pain

EFFECTS OF MOTHERS' PSYCHOSOCIAL DEVELOPMENT PERIOD ATTITUDES IN EARLY CHILDHOOD: A STUDY ON 12-36 MONTH-OLD CHILDREN

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE ANNELERİN PSİKOSOSYAL GELİŞİM DÖNEMİ TUTUMLARININ ETKİLERİ: 12-36 AYLIK ÇOCUKLAR ÜZERİNE BIR ÇALIŞMA

ADNAN BATUHAN COŞKUN (Birinci Yazar)[1], MERVE PİŞKİN (İkinci YazaR) [2], ERHAN ELMAOĞLU (Üçüncü Yazar) [3]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü , 0000-0002-5998-7474

[2]Hem., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, 0009-0003-7698-259X

[3]Arş. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, 0000-0002-4830-1625

Özet

Amaç: Bu araştırma, sosyal-duygusal gelişimin hızlandığı dönemde olan 12-36 aylık çocukların psikososyal gelişimi üzerine annelerin psikososyal gelişim dönemleri ile ilgili tutumlarının etkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Araştırma, tanımlayıcı bir tasarım kullanılarak 8 Ocak-15 Nisan 2024 tarihleri arasında, Türkiye'deki Abdülkadir Yüksel Devlet Hastanesi'nde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu, hastanede yatmakta olan çocukların anneleri arasından rastgele seçilen ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 280 anne ile oluşturulmuştur. Veri toplama yöntemi olarak, annelerin demografik bilgilerini içeren on iki soruluk bir sosyodemografik bilgi formu ve annelerin çocuklarının psikososyal gelişim dönemlerine ilişkin tutumlarını ölçmeyi amaçlayan "0-6 Yaş Psikososyal Gelişim Dönemi Tutumları Ölçeği (PGDTÖ)" ile 12-36 aylık çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olan "1-3 Yaş Psikososyal Gelişim Ölçeği" kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışmada 0-6 Yaş Psikososyal Gelişim Dönemi Tutumları Ölçeği' nin toplam puan ortalaması ile 1-3 Yaş Psikososyal Gelişim Ölçeği' nin Kurala Uyma ve Yetişkin Desteği Talebi alt boyutu arasında negatif yönde zayıf düzeyde, 1-3 Yaş Psikososyal Gelişim Ölçeği' nin Yapma ve Engellenmeye Kızma alt boyutu ile Kurala Uyma ve Yetişkin Desteği Talebi alt boyutu arasında pozitif yönde zayıf düzeyde, Yapma ve Engellenmeye Kızma ile Etkiye Tepki alt boyutları arasında da pozitif yönde zayıf düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlendi. Çalışma, annelerin psikososyal gelişim dönemleriyle ilgili tutumları ile 12-36 aylık çocukların psikososyal gelişimi arasında zayıf düzeyde ancak istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Sonuç: Araştırma, erken çocukluk dönemi çocuklarına yönelik ebeveynlik stratejileri ve müdahale programlarının tasarımında, annelerin tutumlarının önemli bir bileşen olarak dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: anne-çocuk ilişkileri, çocukluk, psikososyal, tutumlar

Abstract

Aim: This research aims to examine the effect of mothers' attitudes towards psychosocial development periods on the psychosocial development of 12-36 month old children, who are in the period when social-emotional development accelerates.

Method: The research was conducted at Abdülkadir Yüksel State Hospital in Turkey between January 8 and April 15, 2024, using a descriptive design. The study group was formed with 280 mothers who were randomly selected from among the mothers of hospitalized children and who voluntarily agreed to participate in the study. As a data collection method, a twelve-question sociodemographic information form containing the demographic information of mothers and the "0-6 Age Psychosocial Development Period Attitudes Scale (PGDTÖ)", which aims to measure mothers' attitudes towards the psychosocial development periods of their children, were used to evaluate the emotional and social development of 12-36 month old children. The "1-3 Year Old Psychosocial Development Scale", which was developed to evaluate the child, was used.

Results: In the study, the total score average of the 0-6 Year Old Psychosocial Development Period Attitudes Scale and the Rule Compliance and Adult Support Request sub-dimension of the 1-3 Year Old Psychosocial Development Scale were negatively weak, and the 1-3 Year Old Psychosocial Development Scale's mean score was weak. It was determined that there was a weak positive relationship between the Don't Do and Get Angry at Being Blocked subscale and the Rule Compliance and Request for Adult Support subscale, and a weak positive statistically significant relationship between the Don't Do and Get Angry at Being Blocked and Reaction to Influence subscales. The study showed that there was a weak but statistically significant negative relationship between mothers' attitudes towards psychosocial development periods and the psychosocial development of children aged 12-36 months.

Conclusion: The research emphasizes that mothers' attitudes should be taken into account as an important component in the design of parenting strategies and intervention programs for early childhood children.

Key words: mother-child relationships, childhood, psychosocial, attitudes

THE EFFECT OF THE TRAINING GIVEN TO THE PARENTS OF 1-3 YEAR OLD CHILDREN WHO UNDERWENT UROGENITAL SYSTEM SURGERY ON THEIR TOILET TRAINING KNOWLEDGE, ATTITUDES AND SELF-EFFICACY LEVELS IN PARENTING TASKS

ÜROGENİTAL SİSTEM CERRAHİSİ UYGULANAN 1-3 YAŞ DÖNEMİ ÇOCUKLARIN EBEVEYNLERİNE VERİLEN EĞİTİMİN EBEVEYNLERİN TUVALET EĞİTİMİ BİLGİ TUTUM VE EBEVEYNLİK GÖREVLERİNDE ÖZ-YETERLİLİK DÜZEYLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

BEŞİR ÇAKIR[1], PINAR GÖV[2]

[1]Araştırma Görevlisi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Hemşirelik Bölümü, 0000-0001-5375-7259

[2]Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Hemşirelik Bölümü,

0000-0003-2097-1608

Özet

Çocuklarda 1-3 yaş dönemi birçok olumsuz faktörden etkilenebilen ve çocuğun yaşamı boyunca etkili olabilecek potansiyeli olan bir dönemdir. Bu dönemin en önemli karakteristik özelliklerinden birisi de tuvalet eğitimidir. Tuvalet eğitimi; çocuğun özerk bir şekilde idrar ve dışkılama yeteneğini kazandığı ve hijyen alışkanlığı edindiği bir eğitim modelidir. Tuvalet eğitimi aynı zamanda sadece çocuğun değil ebeveyni de etkileyen bir belirteçtir. Örneğin bu parametrelerden birisi olan Ebeveynlik görevlerinde öz-yeterlilik ebeveynlerin ebeveynlik konusunda üzerine düşen belirli parametreleri yapabileceğine yönelik inanış düzeyi olarak tanımlanan bir etmendir. Çalışma ürogenital sistem cerrahisi uygulanan 1-3 yaş dönem çocukların ebeveynlerine verilen tuvalet eğitiminin tuvalet eğitimi bilgi tutum ve ebeveynlik görevlerindeki öz-yeterlilik düzeyleri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yapılmıştır. Çalışma evrenini Gaziantep ili içerisinde yer alan bir hastanede ürogenital sistem cerrahisi uygulanan çocukların ebeveynleri oluşturmakla birlikte örneklemini belirtilen evren içerisindeki 43 ebeveyn oluşturmuştur. Yarı-deneysel bir çalışma niteliğine sahip olan araştırmaya dahil edilen ebeveynlere birer hafta ara ile toplamda 3 oturumluk bir eğitim yapılmış, eğitim öncesinde ve sonrasında ön-test son-test uygulamıştır. Veri toplama aşamasında kullanılan ön-test ve son-test; araştırmacı tarafından literatür taranarak oluşturulan sosyo-demografik sorular ve bilgi formundan, Tuvalet Eğitimi Bilgi Tutum Ölçeğinden ve Ebeveynlik Görevlerinde Öz-Yeterlilik Ölçeğinden oluşmaktadır. Çalışmaya dahil edilen çocukların yaş ortalaması 2.00±0.87'dir ve %25.6'sına (N:11) hipospadias, %69.8'ine (N:30) sünnet, %4.7'sine (N:2) ise orşidopeksi uygulanmıştır. Ebeveynlerin %74'4'ü (N:32) çocuğa daha önce tuvalet eğitimi vermemiştir. Ebeveynlerin %97.7'si (N:42) tuvalet eğitimi ile ilgili daha önce profesyonel bir destek almadığını, %86'sı (N:37) ise tuvalet eğitiminin gerekli bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Yapılan eğitim sonrası kullanılan her iki ölçeğin puan ortalamasında artış olduğu belirlenmiş ve Tuvalet Eğitimi Bilgi Tutum Ölçeği ön test son-test puan ortalaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır.

Ebeveynlik Görevlerinde Öz-Yeterlilik Ölçeği ilgi-bakım alt boyutunda çocuğuna daha önce tuvalet eğitimi veren ve vermeyen ebeveynler arasında ve disiplin alt boyutunda ilkokul öğrenim düzeyinde olan babalar ile diğer babalar arasında ön test puan ortalamaları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık belirlenmiştir. Oyun alt boyutunda tuvalet eğitimi konusunda bilgi sahibi olmayanlar ile kısmen bilgi sahibi olanlar arasında son test puan ortalaması açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Sonuç olarak ürogenital sistem cerrahisi uygulanan çocukların ebeveynlerine verilen özel bir tuvalet eğitiminin ebeveynlerin hem tuvalet eğitimi bilgi tutum düzeyleri hem de ebeveynlik görevlerinde öz-yeterlilik düzeyleri üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Hemşirelerin çocuklara veya ebeveynlerine eğitim verirken çocuğun içerisinde bulunduğu ve eğitimini etkileme potansiyeline sahip olan parametrelere yönelik özel bir eğitim programı yürütmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ürogenital cerrahi, Tuvalet Eğitimi, Öz-yeterlilik, Hemşirelik

Abstract

1-3 years of age is a period that can be affected by many negative influences that can have a lifelong impact. An example is toilet training during this period. Toilet training teaches the ability to urinate and defecate on their own and hygiene habits. Toilet training can also involve the parent. One of them could be her self-efficacy to fulfill her parenting tasks. The study was conducted to measure the effect of the training given to parents of 1-3 year-old children with urogenital surgery on their toilet training knowledge, attitudes and self-efficacy in parenting tasks. The population is the parents of children who underwent urogenital surgery in a hospital in Gaziantep province. The sample is 43 parents in the identified population. The study was quasi-experimental. In the study, 3 trainings were given one week apart and pre-test and post-test were applied. A questionnaire form, Toilet Training Knowledge Attitude Scale and Self-Efficacy in Parenting Tasks Scale were used in the study. The mean age of the children was 2.00±0.87 years, 25.6% (N:11) had hypospadias, 69.8% (N:30) had circumcision and 4.7% (N:2) had orchidopexy. 74.4% (N:32) of the parents had not given toilet training before. 97.7% (N:42) of the parents had not received any professional support about toilet training before and 86% (N:37) thought that toilet training was a necessary practice. After the training, the mean scores on the two scales increased and there was a statistically significant difference between the pre-test and post-test mean scores on the Toilet Training Knowledge Attitude Scale. A statistically significant difference was determined between parents who had and had not given toilet training to their children before in the interest-care sub-dimension of the Self-Efficacy in Parenting Tasks Scale and between fathers with primary school education level and other fathers in the discipline sub-dimension in terms of pre-test mean scores. In the play sub-dimension, a statistically significant difference was found between those who had no knowledge about toilet training and those who had partial knowledge in the post-test. In conclusion, a special toilet training given to the parents of children who underwent urogenital system surgery had positive effects on both knowledge and attitude levels and self-efficacy levels in parenting tasks. It is recommended that nurses should carry out a special training programme for the parameters that the child is in and that have the potential to affect the education while giving education to children or their parents.

Keywords: Urogenital surgery, Toilet training, Self-efficacy, Nursing

MODULE IN SERIAL-BAND PRODUCTION; KITCHEN FURNITURE EXAMPLE
SERİ-BANT ÜRETİMDE MODÜL; MUTFAK MOBİLYA ÖRNEĞİ

ALİ AKÇAOVA[1]

[1]Assist Prof, Selcuk University, Department of Interior Architecture,
ORCID: 0000-0003-2078-9697

Abstract

Furniture is a complementary element designed according to the function of the space where it is located, providing a functional and aesthetic connection between the space and the user. Furniture requirements, materials, user requests have changed in direct proportion to the industry and mechanization process. This situation has led manufacturers to different production techniques and material changes. Mass production of furniture accelerated in this period. Module furniture elements and serial-tape production developed in line with the supply-demand relationship. In this context, the study focuses on kitchen furniture, which is used extensively in the furniture sector of the module concept. The advantages and disadvantages of module systems and their positive and negative aspects on the preferences of end-users are included in the mass-band production part of the furniture. The study also includes kitchen plan types, the units that make up the kitchen, the materials used and complementary accessories generally used in residential buildings. Within the scope of the study, theoretical and visual information, thesis studies, lecture notes, architectural and interior design printed publications and internet resources are used as materials. The information reviewed and analyzed is handled from general to specific. The method followed in the study is observation and identification. The identification study was carried out as a result of research and observations by utilizing publications, thesis studies, course notes, architectural and interior architectural printed publications and internet resources. The content of the study consists of observations and determinations regarding the serial-band and modular production process, material choices, customer preferences and assembly processes within the scope of the products of Atölye Mutfak company operating in the center of Konya province.

Keywords: Keyword,keyword, keyword

1. INTRODUCTION

The concept of furniture has developed in direct proportion to the transition of humanity to the settled order. Furniture functions as an auxiliary element for the creation and delimitation of space and the definition of appropriate functions. The shaping of the furniture item, its placement in the interior space, its position, and the relationship it will establish with other furniture constitute a compositional fiction. Furniture production, which started with handmade as the art of shaping wood, has always served as an object that furniture masters and artists reflect their feelings and thoughts (Özel, 2021). This situation changed with the development of mechanization after the industrial revolution. Thanks to the mass and tape production system that emerged with the industrial revolution and industrialization; existing materials have been developed, new materials have been discovered, designs suitable for new production systems and materials have been created. People's living conditions, status, daily life habits have played an important role in shaping furniture.

The needs and expectations of the society, whose way of working has changed, the shrinking of the interior spaces used due to the crowding in urban life, and the necessity of multiple functions in narrow spaces have created a difference in the production and shaping of both the space constructions and the furniture that the spaces are equipped with. In this context, in order to meet the increasing demand, it has become necessary to produce fast, low production and sales costs due to the difficulty of economic conditions. In the researches on kitchen furniture, Ateş (2018) determined kitchen design preferences according to the demographic characteristics of individuals. İçen et al. (2018) conducted a study on the issues to be considered in the selection of kitchen accessories. Ersoy (2014) proposed a modular system for kitchen product group formation. Kalınkara (2019) discussed the changes of the kitchen according to demographic characteristics. Özel (2020) conducted a study on the effects of serial-tape production on furniture production. Uzun et al. (2021) conducted a study on determining user preferences in kitchen furniture production. In this study, the historical development of serial belt production and its contribution to the furniture design and production process are explained. The concept of kitchen furniture produced with the concept of modular design concept, which is produced using the furniture consisting of modules created by using this production method and serial, tape production method, is explained. The module concept is introduced and the development and advantages of the modular system are presented. In addition, kitchen types, design organization, elements that make up the kitchen, module formations, positive and negative aspects of the module system on the manufacturer, seller and end user will be included in the study.

1.1. Module System and Kitchen Furniture

Furniture is the element that is placed to provide the internal organization of the space and meets various needs, so it is closely related to the design of residential interiors. According to Ching (2007), furniture mediates between the architecture and the users of the space, provides a transition between the interior space and the individual in terms of form and scale, and makes these spaces useful by adding comfort and usefulness to interior activities. Structural components such as walls, floors, columns, doors, and windows, as well as fittings and accessories, play a very effective role in creating space.

A module is defined as a unit or basic part that has structural or functional integrity within itself. Modularity is defined as a design consisting of a modular whole created based on a certain measure (Hasol, 2010). Modular designed furniture is a furniture system in which units are formed by placing a module side by side or repeatedly on top of each other (Özel, 2021).

The design principle of modular systems is based on designing the simplest units and responding to as wide a range of needs as possible with these units. It is possible to categorize this system under two main headings. Figure 1 shows schematically the transformation from part to module and from module to multiple constructions.

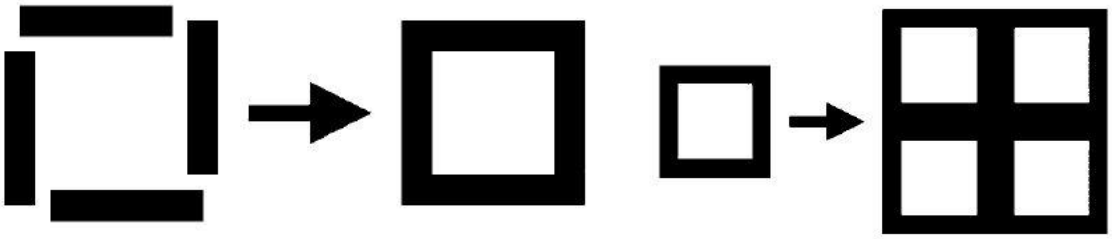

Figure 1. The transition process from part to module and from module to multiple formation (Hadi, 2013 & Özel, 2020).

The smallest unit, the module, acts as a part. By repeating this module, different multiple constructions/configurations are created. In this system, modularity is created in terms of both production and design with the repetitions and multiples of ax2 or a. Developments in the mechanization process after the industrial revolution have also led to changes in furniture production systems. Furniture production, which progressed with personalized and hand craftsmanship, has been replaced by mass-tape production systems. In Figure 2, interior images of the serial-tape production department are given as an example.

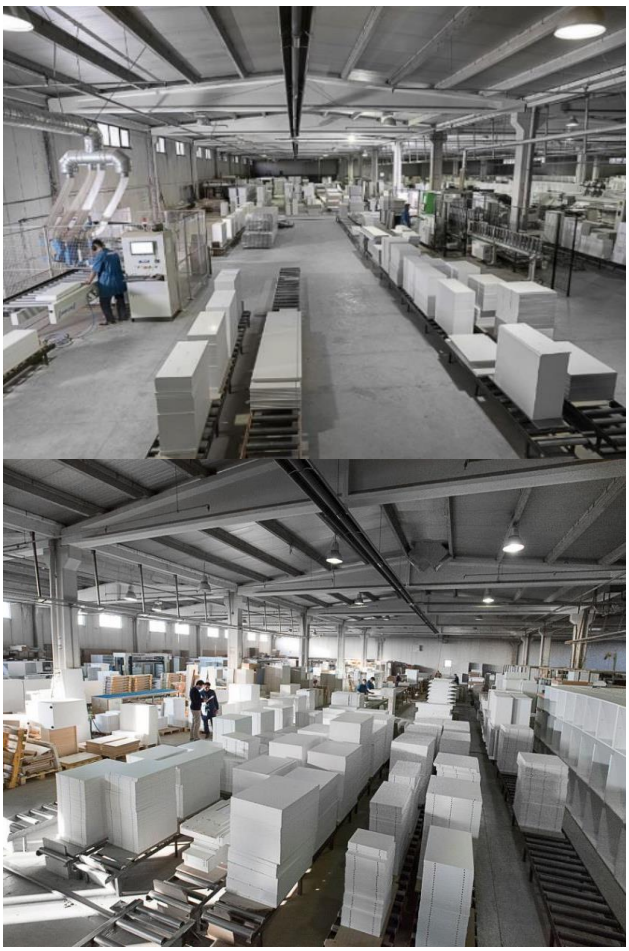

Figure 2. Serial-tape production area (Akçaova, 2024).

At the same time, the transition to urban life, the shift in population density from rural to urban areas and the change in the supply and demand balances in furniture production have also accelerated the transition to mass-band production. In particular, the transition to mass housing projects such as apartments and housing estates played an important role in the transition to a multi-production system in furniture. Personalized furniture production, which was previously shown as a sign of status, has been replaced by mass production and module systems. Regardless of the square meter within the concept of housing, wet areas must be included in the spatial arrangement. The spatial organizations that constitute the concept of wet areas are called kitchen and bathroom-wc areas in the literature. Kitchen areas are the areas where most of the time is spent in the houses other than sleeping. For this reason, the design process of the kitchen area directly affects the purchasing and living preferences of the house.

The activities performed in the kitchen can be categorized into two main action groups. The primary activity is preparation, cooking, washing and storage, while the second activity is eating, serving and resting. Kitchen areas are shaped according to the square meters they occupy in the dwelling and the order of action. The names given to kitchens in terms of form are given in Figure 3.

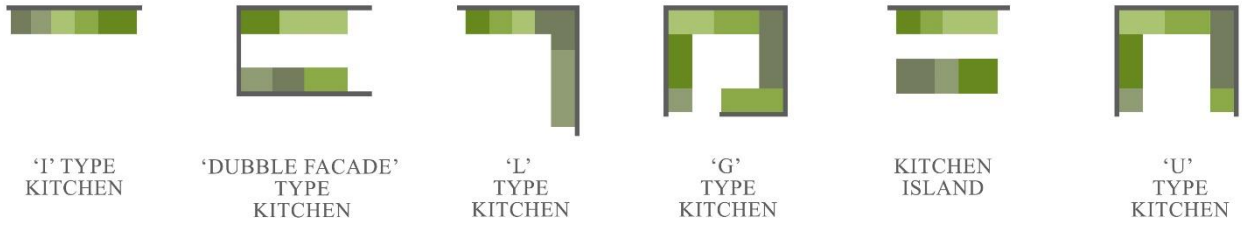

Figure 3. Kitchen forms (Akçaova, 2024).

It is not enough to ideally design the kitchen based on the anthropometric - dimensional - measurements of the user; in addition, the designer should take into account the experiences and habits of the users (Porto, 2017). The most sought-after feature of residential kitchens for the user is the ease of use in that space. However, this is only possible if the equipment elements are designed in the light of ergonomic data and implemented according to the working triangle rule. Figure 4 shows the proposed kitchen working triangle.

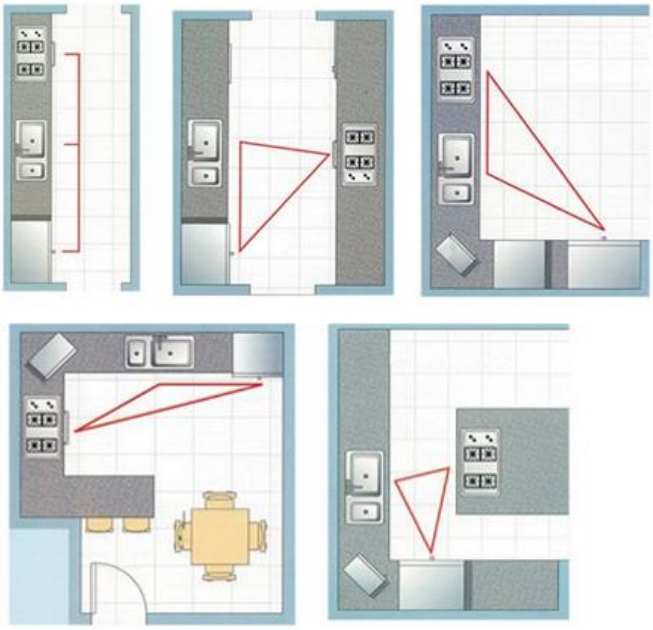

Figure 4. Kitchen working triangle (Akçaova, 2024).

The working triangle is the relationship between storage, washing, preparation and cooking. It minimizes the time that kitchen users will spend in the kitchen and allows them to spend a meal preparation process without getting too tired. The sum of the three sides of the ideal working triangle should be 12-23 steps, i.e. 360-660 cm. No other passageway should pass through the work triangle. The ideal working triangle and user movements are shown schematically in Figure 5.

Figure 5. Kitchen work triangle (Akçaova, 2024).

2. METHODS

Within the scope of the research, one-to-one meetings and interviews were conducted as data collection techniques to identify and solve the problem. The meeting technique is also referred to as interview in some sources. According to this definition, an interview/meeting is an interview between two or more people for a specific purpose and in a certain order (Coşkun, Altunışık, & Yıldırım, 2007). Qualitative research is conducted with small samples or small working groups (Baltacı, 2018; Marshall, 1996). Within the scope of the study, theoretical and visual information, thesis studies, lecture notes, architectural and interior design printed publications and internet resources are used as materials. The information scanned and analyzed was handled from general to specific. The method followed in the study is observation and detection. The determination study was carried out as a result of the researches and observations made by making use of publications, thesis studies, course notes, architectural and interior architectural printed publications and internet resources on the subject. Kitchen furniture within the scope of Atölye Mutfak company located in the center of Konya province was examined on site and information about modular production was obtained. Information was obtained about the production, installation and after-sales positive and negative feedbacks of modular furniture-based ready-made kitchen furniture. Figure 6 shows the location of Atölye Mutfak Konya branch.

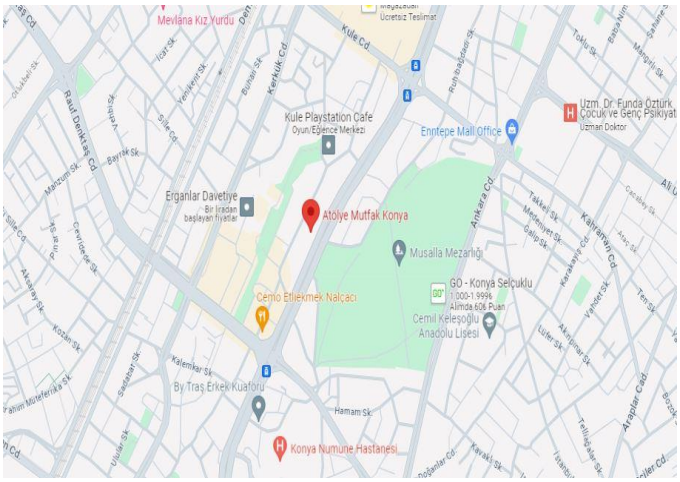

Figure 6. Fieldwork location: workshop kitchen Konya branch.(Url-1)

3. FINDINGS

Kitchen furniture is divided into different sections within itself. Especially the kitchens consisting of modular systems, called ready-made kitchens, consist of a carrier body in the background and cover materials in the foreground. The different parts of the kitchen are given schematically in Figure 7.

Figure 7. The parts that make up the kitchen (Akçaova, 2024).

As a result of the interviews, interviews and short meetings with the officials of Konya branch of Atölye Mutfak company, the most commonly used material in the body group of modular kitchen furniture is chipboard lam. With the transition to the serial belt system production method, new materials suitable for this system have been developed. It was stated that printing pvc systems are generally used in cabinet doors. The main ones can be listed as acrylic, uv-lacquer, melamine, chipboard slide, carbon pet polymer membrane pvc. Natural veneer and lacquered doors on MDF are less preferred due to the cost and long production process. Kitchen furniture in the modular system consists of a combination of different module systems. Kitchen furniture module dimensions and perspective view created with serial-band production system are given in Figure 8.

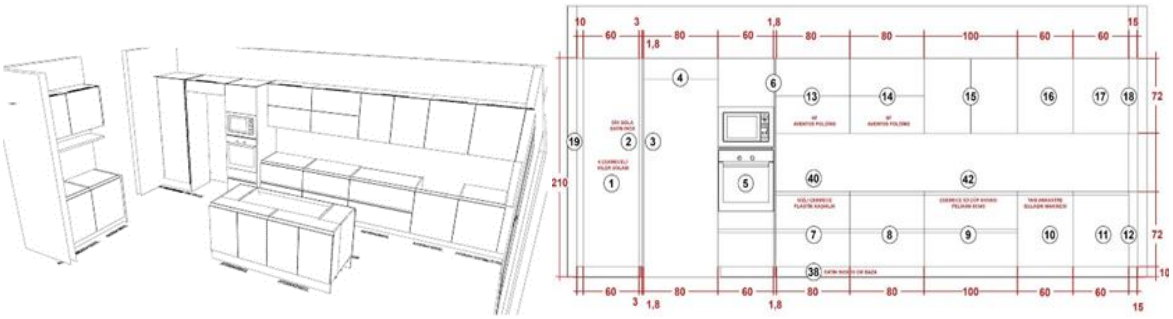

Figure 8. Kitchen furniture module dimensions and perspective (Akçaova, 2024).

Module systems in kitchen furniture are sized as a full module in 10 centimeter dimensions and half module in 5 centimeter dimensions. These dimensions are standard and general module dimensions may vary according to kitchen brands. Module joints are designed according to the area to be applied and the open areas are closed with a flap. In this way, the design integrity of the image and module joints is ensured.

4. CONCLUSION

Handcraftsmanship and personalized designs, which were used as status indicators in the past, have changed due to differentiating living conditions. The industrial revolution and the mechanization power that developed after it has caused changes in many areas all over the world. This has had many positive or negative consequences. The increase in mechanization power has minimized the need for manual labor and manpower. This has also shown its effects in the furniture sector. Personalized designs have been replaced by cheaper and more accessible furniture consisting of modules that are offered to mass appreciation. From the manufacturer's point of view, the advantages of serial-tape production are quite high. In terms of the end user, there are also positive aspects from different perspectives. In these days when humanity is called a consumer society, serial-tape production, modules and modularity have become an inevitable production system. Advantages of the modular system in general;

- Increased production speed, production in a short time
- Increased machinery, equipment and employment in the production process
- Responding to different user requests
- Ability to produce products in different sizes
- Being economical in terms of production
- Ease of post-production, packaging and logistics
- Easy installation
- Achieving standard quality in products
- Some pre-sales interior design services
- It can be listed as after-sales warranty coverage.

Especially in the production of ready-made kitchen furniture, the end user can see the product as a display. In retail or bulk product sales, this directly affects the end user's product selection. In addition, many different digital programming techniques and interior design project services are among the advantages offered to the user. Since the user can see the product before buying it, the risk of encountering any negative situation after the contract is reduced.

5. REFERENCES

Akçaova, A. (2024) Yazarın kişisel arşivi.

Ateş, O. (2018). *Bireylerin Demografik Özelliklerine Göre Mutfak Tasarım Tercihlerine Yönelik Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

Baltacı, A. (2018). Nitel sistemlerinde yöntemler ve örnek hacmi sorunları üzerine kapsamlı bir inceleme. *BEÜ SBE Dergisi,* 7(1), 231-274.

Ching, FDK. (2007). Mimarlık: Biçim, Mekân, Düzen. ABD: John Wiley & Sons.

Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. Sakarya yayıncılık.

Ersoy, E. (2014). *Mutfak Mobilyası Sektöründe Üretici Odaklı Mevcut Durum Analizi ve Ürün Grubu Hakkında Modüler Bir Sistem Önerisi,* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.

Hasol, D. (2010). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü (11. Baskı). İstanbul: Yem Yayınları.

İçen, I., Dilik, T., Kurtoğlu, A. (2018). Mutfak Mobilyası Aksesuar ve Donanım Sistemlerinin Seçiminde Önemli Kriterler ve Trend Proje Uygulamaları, *5. Uluslararası Mobilya Kongresi*, ISBN: 978-975-06-2276-2 2018-2.

Kalınkara, V. (2019). Mutfak Tasarımında Fiziksel Konfor ve Verimlilik: Yaşlılar. *Engineering Sciences.* ISSN: 1308-7231 (NWSAENS) ID: 2019.14.4.1A0439

Marshall, M. N. (1996). Sampling for qualitative research. *Family Practice,* 13(6), 522-526.

Özel, Y. (2021). İç Mekân Kurgusunda Mobilya ve Mekân Kompozisyonu İlişkisi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi,* 25, 94-104.

Porto, CF ve Rezende, EJC (2017). Mutfak ve Yaşlılar: Çevre ve Ürünlerin Evrensel Tasarımı. *Revista Kairos-Gerontologia,* 20(3), 287-307. https://doi.org/10.23925/2176-901X.2017v20i3p287-307

Uzun O., Sarıkahya, M. (2021), Mutfak Mobilyası Üretiminde Kullanıcı Tercihlerinin Belirlenmesi, *Konya Sanat Dergisi,* 4, 29-35.

Internet References

URL-1 : https://www.google.com/maps/place/At%C3%B6lye+mutfak/@37.9731677,32.5116197,17z/data=!3m1!4b1!4m6!3m5!1s0x14d08d88f6cf2c9d:0x83daa08658f50a1c!8m2!3d37.9731677!4d32.5116197!16s%2Fg%2F11r89_xf66?hl=tr&entry=ttu. Access Date: 04.06.2024.

BE YOUR OWN HANDYPERSON

Alleyson Voo, Claijster Christian Sylvester, Glenn Nichles Gimbad, Vincent Frankie, Nurul Nadiirah Naquyyah Jusinin, Nur Effanddy Ramadhan Mohd Ariffin, Evangelson Glorius Philip, Danniel Imannuel Samadi

Keningau Vocational College, Electrical Technology, Keningau, Malaysia

Abstract

Most households in Keningau rely on technicians to perform basic repair and maintenance duties such as replacing broken bulbs and testing electrical outlets and switches. This often causes them to either delay the repair work due to hectic schedule, having no contact with any technicians or unable to afford any. On top of this, they also barely know any basic prevention and safety steps in dealing with electrical appliances or outlets during certain situations like short circuit or electrical fire. This generally can pose harm to them and their homes. This project comprises two stages. The first stage is the demonstration and training of basic safety, inspection and maintenance methods on electrical outlets and appliances for participants. This is followed by the second stage where some of the participants' homes will receive visit from the organizing committee and trainers who will conduct inspection, repair and maintenance work on their electrical outlets and appliances.

Keywords: Repair and Maintenance, Electrical Outlet and Appliances, Safety

YOUR PATH FORWARD: POST-COLLEGE PREPARATION PROGRAMME

Mohd Adi Taufiq bin Roslan, Nur Rasya Aleeya binti Abd Rajik, Elle Zulaikha binti Halim, Nurirdina Wassly, Ave Vanessa, Siti Nur Hanisah Binti Omar Hashim

Keningau Vocational College, Student Council, Keningau, Malaysia

Abstract

A lot of graduates from vocational colleges who plan to apply for local universities face a hurdle as they are first required to take Malaysian University English Test (MUET) in which they must reach a certain band to be eligible for application. However, MUET is not offered at vocational colleges since the main target of vocational colleges is to prepare the students as skilled labour for the world of work. Hence, these graduates either struggle to study for the exam on their own or choose not to pursue their tertiary education ambition. Comparatively, those who seek to enter the world of work immediately upon graduation might also experience doubt and encounter difficulties in choosing their vocation and preparing themselves for job application such as writing their resume or curriculum vitae, cover letter, inquiry and application emails as well as job interviews. To a lesser extent, they also might need to be mentally prepped with mindset and soft skills. This project is split into two main parts in which the first part focuses on preparing students or graduates for university entrance especially for MUET test-takers and the second part of the project helps to prepare them for the world of work. The first part is known as "Let's Go to University" which comprises MUET tutorials, varsity journey chats and social media posts on success stories. The free of charge tutorial series on MUET for is carried out physically and virtually to cater to the need of the students and alumni of vocational colleges as well as school leavers from other institutions. The varsity journey chat is a series of alumni conversation chat that features alumni of vocational colleges who have managed to enroll at local universities where they discuss MUET, scholarship, student loan and other matters related to university application and life. This can be carried out in-person and virtually. The third one is a campaign to promote universities for vocational college students since many vocational college students are not aware that their vocational diploma qualification is accepted by many local universities. This is done through success stories posts that are published on social media and text messaging channels.The second part is referred to as "Carve Your Career" and this consists of industry talks, mentorship, practical English tutorials, career journey chats as well as success stories that are shared on social media. that are conducted by experts with experiences in the world of work and corporate landscape. It can be done in-person as well as on virtual platforms. The career journey chat features graduates who have successfully secured the careers of their choice and they are encouraged to recount their journeys and offer advices. The mentorship is done through one-to-one conversation and consultation provided to those who seek to enhance their career prospects. The communication and language tutorials are intended to improve their ability to use English language in work settings. The alumni success stories are inspiring anecdotes of previous students who have forged successful careers and these stories are published on social media platforms.

Keywords: University Application, Career, World of Work

FISHCAKE WITH THE FLAVOUR OF TRADITIONALLY PICKLED FISH BOSOU

GRISELDA GILBERT, EMA AMELIA HAILI, NURAELYA AELYANA BINTI BOBBY ZAKARIA

Keningau Vocational College, Culinary Arts Department, Keningau, Sabah

Abstract

This project intends to tweak the typical fishcake to include a flavour that the locals are more familiar with. Bosou is a traditional dish among the Kadazandusun community in Sabah in which it is a type of pickle that contains fish and vegetables.

Keywords: Bosou, pickle, fishcake

UNDERSTANDING CHINESE NEW YEAR CUSTOM

AVE VANESSA

Keningau Vocational College, Early Childhood Education Department, Keningau, Malaysia

Abstract

The study was done to explore the rich and vibrant custom of Chinese New Year that is universally celebrated. Despite the rapid modernization, Chinese diaspora worldwide still observe the traditional customs and traditions of Chinese New Year. It is helpful to understand the lore behind every tradition in the observance of this holiday which could help to strengthen our drive to preserve our own living heritage.

Keywords: Chinese New Year, Chinese diaspora, living heritage

COPING MECHANISM IN EMOTIONAL ATTACHMENT AND DETACHMENT

NOR SHAFİKA JAPIUS

Keningau Vocational College, Construction Technology Department, Keningau, Malaysia

Abstract

Relationship is a common concern among adolescents that it often has major impact on their life. This project intends to familiarize teenagers with several stages of relationship which may include separation and detachment and the coping mechanism needed to tackle the lingering effects of such emotional turmoil.

Keywords: Coping mechanism, relationship, emotional detachment

WONDER ZONE: AN EDUCATIONAL OUTREACH FOR PRESCHOOL CHILDREN

Jyfreena Ryzza Yanik, Dg Salma Atika, Musfirah Nasyitah Abdul Satar, Nur Aishya Sibi, Jeorgiena Dyvette

Keningau Vocational College, Early Childhood Education, Keningau, Malaysia

Abstract

Due to the increasing screen time among children, further accelerated by the long-term effects of the pandemic and parents' increased working time during this economic crises, has led to children's progress in basic skills and personal care to be delayed which could be attributed to various variables that also include their attachment to digital devices, their lack of social skills and bond as well as their tendency to isolate themselves from their peers. This results in the children's slow progress in mastering literacy, basic knowledge and numeracy as well as their inability to perform basic routine such as brushing their teeth and washing their hands and changing their clothes. The problems remain persistent in preschools, kindergartens and early years of primary education. Such issue, if remain unaddressed, might affect their overall growth. This project is intended to provide first-hand experience for preschool children using a plethora of tangible and physical teaching aids designed to be didactic that caters to the students' need such as daily routine, literacy and numeracy, social skills as well as basic general knowledge and these are in line with the national curriculum. The project will provide these students with practical play-based activities that pique their curiosity and spark imagination while helping them to work collaboratively. We will arrange the learning space into different stations and each station focuses on a specific topic with a specific teaching aid and activity. The children will work in groups and complete all activities via rotation. This project will start with a warm-up session of group dancing prior to them being assigned into groups. It will culminate in a reflection session. The preschool teachers will help to supervise the children. The link to the programme on Global Social Leaders' website https://www.globalsocialleaders.com/wonder-zone/

Keywords: preschool education, health, hygiene, STEM

6TH GRADE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS STEM
6.SINIF ÖĞRENCİLERİNİN STEM'E YÖNELİK TUTUMLARI

SEVİL SOYKAN [1], ELA AYŞE KÖKSAL[2]

[1]Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü,

ORCID: 0000-0001-9515-2290

[2]Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü,

ORCID: 0000-0001-7309- 1458

Özet

Bu araştırma Niğde ili Bor ilçesindeki bir ortaokulun 6.sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin STEM'e karşı tutumlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. 2018 yılında Fen dersi öğretim programına yapılan güncelleme ile bütün ünitelere ''Fen, Mühendislik ve Girişimcilik'' ünitesi eklenmiştir. Son yapılan güncelleme ile öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda STEM'e yönelik öğrenci tutumlarının nasıl olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Öğrenci tutumlarını etkileyebilecek durumların ve bu durumların öğrencileri hangi yönde etkilediklerinin bilinmesinin öğretmenlerin daha verimli öğretim ortam tasarımı yapabilmelerine katkı sunacağı ön görülmektedir. Bu araştırmada 6.sınıf öğrencilerinin fen derslerinde uygulanan STEM'e yönelik etkinliklerle ilgili tutumlarının cinsiyet ve öğretmen faktörü değişkenleri düzeyinde araştırılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 6.sınıfta öğrenim gören 51 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır Öğrencilerin STEM'e karşı tutumlarını belirlemek amacıyla Özgün ve Koca(2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan STEM'e yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Nicel verilerin analizi, SPSS 25 (Statistical Package for the Social Sciences) programı ile yapılmıştır. Verilerin analizinde çok değişkenli varyans analizi(MANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonuçları incelendiğinde öğrencilerin cinsiyet düzeylerine göre STEM'e yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Yine öğrencilerin farklı öğretmenlerden ders alma(öğretmen faktörü) düzeyinde STEM'e yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul öğrencileri, STEM, STEM'e yönelik tutum, cinsiyet, öğretmen faktörü

Abstract

This research was conducted to determine the attitudes of the public towards STEM in the 6th grade of a secondary school in Bor district of Niğde province. With the update of Science teaching in 2018, the "Science, Engineering and Entrepreneurship" unit was added to all units. With the latest updates, it is important to improve their attitudes towards STEM. In this context, it is necessary to know what student attitudes are towards STEM. It is anticipated that knowing the situations that may affect student attitudes and in which way these situations affect students will contribute to teachers' ability to design more efficient teaching environments.

In this study, 6th grade students' attitudes towards STEM activities implemented in science classes were investigated at the level of gender and teacher factor variables. The survey model, one of the quantitative research methods, was used in the research. The study group of the research consists of 51 students studying in the 6th grade. Convenient sampling method was used when determining the study group. The attitude scale towards STEM, adapted into Turkish by Özgün and Koca (2019), was used to determine students' attitudes towards STEM. Analysis of quantitative data was done with SPSS 25 (Statistical Package for the Social Sciences) program. Multivariate analysis of variance (MANOVA) was used to analyze the data. When the research results were examined, it was seen that there was no significant difference between students' attitudes towards STEM according to their gender levels. Again, it was observed that there was no significant difference between students' attitudes towards STEM at the level of taking lessons from different teachers (teacher factor).

Keywords: Secondary school students, STEM, attitude towards STEM, gender, teacher factor

1.GİRİŞ

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematichs) eğitimi fen, teknoloji, mühendislik ve matematiğin birbiriyle entegre bir şekilde öğretilmesini içeren ve okul öncesinden yüksek öğretime kadar tüm süreci kapsayan bir eğitim yaklaşımıdır(STEM Eğitim Türkiye Raporu, 2015). 2018 yılında Fen bilimleri dersi öğretim programına yapılan güncelleme ile bütün ünitelere ‘’Fen, Mühendislik ve Girişimcilik’’ ünitesi eklenmiştir. Son yapılan güncelleme ile öğrencilerin STEM’e yönelik tutumlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda STEM’e yönelik öğrenci tutumlarının nasıl olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Öğrenci tutumlarını etkileyebilecek durumların ve bu durumların öğrencileri hangi yönde etkilediklerinin bilinmesi öğretmenlerin daha verimli öğretim ortam tasarımı yapabilmelerine katkı sunacağı ön görülmektedir. Loxley, Dawes, Nichols ve Dore’ye göre (2016, s.4) çözülecek bir probleme sahip olmak, bir şeyi araştırmak ve keşfetmek çocuğa ilginç gelir. Dahası eğer bu etkinlikler diğerleriyle yapıldığında çocuğu güdüler. Kanıtları sorgulayan çocuk yaşam becerilerini geliştirir. Çocuğun fen bilimlerini anlamlandırabilmesi için o konuyla ilgili kendi düşüncelerinin farkına varmaları (keşfetmeleri), çözüm için bilimsel bilgiyi anlamlandırmaları (yeniden tanımlamaları) ve geliştirdikleri anlayışları matematik, teknoloji ve tasarım, drama, sanat gibi disiplinlerarası bağlamlara transfer etmeleri (uygulamaları) gerekmektedir (Loxley, Dawes, Nichols ve Dore, 2016, s.32). Fen Bilimleri dersinde bilgi ve iletişim teknolojileri bilgi kaynağı olması, bilgiyi modellemesi, bilgiyi kaydetmesi ve bulguları paylaşması nedenleriyle tercih edilmektedir (Loxley, Dawes, Nichols ve Dore, 2016, s.128). Tutum öğretimi beceri öğretiminden güçtür. Fen bilimleri öğretmeni bilimsel tutum geliştirmede rol modeldir (Loxley, Dawes, Nichols ve Dore, 2016, s.67). Bu araştırmada 6.sınıf öğrencilerinin fen derslerinde uygulanan STEM’e yönelik etkinliklerle ilgili tutumlarının cinsiyet ve öğretmen faktörü değişkenleri düzeyinde araştırılmıştır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ortaokul 6.sınıf öğrencilerinin STEM’e yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ortaya konulan alt amaçlar maddeler halinde verilmiştir.

1. Ortaokul öğrencilerinin STEM’e karşı tutumları arasında cinsiyet düzeyine göre bir farklılaşma var mıdır?

2. Ortaokul öğrencilerinin STEM’e karşı tutumları arasında öğretmen faktörü düzeyinde farklılaşma var mıdır?

1.2.Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma 2023-2024 eğitim-öğretim döneminde Niğde ili Bor ilçesindeki bir ortaokulun 6.sınıfında öğrenim gören öğrencilerle yürütülmüştür

2. Bu araştırma Friday Eğitimde Yenilikçilik Enstitüsü (2012) tarafından geliştirilen STEM'e yönelik tutum ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanarak geçerlik ve güvenirlik çalışmasında hazırlamış olduğu ölçekteki maddeler ile sınırlıdır.

1.3.Varsayımlar

Araştırmada kullanılan STEM'e yönelik tutum ölçeğine öğrencilerin içtenlikle ve objektif şekilde cevap verdiği varsayılmaktadır.

2.YÖNTEM

Araştırma bir nicel yöntem araştırmasıdır.

2.1.Araştırma Modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlamaya çalışılır (Karasar, 2013).

2.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmada Öğrencilerin STEM'e karşı tutumlarını belirlemek amacıyla Özgün ve Koca(2019) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan STEM'e yönelik tutum ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Niğde ili Bor ilçesindeki bir ortaokulun 6.sınıflarının iki ayrı şubesinde öğrenim gören öğrencilere fen dersinde fen öğretmenleri tarafından bir ders saatinde uygulanmıştır. Ölçeğin fen, matematik, mühendislik ve 21.yy.becerilerini içeren dört alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. maddeleri matematik faktörünü; 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 ve 17. maddeleri fen faktörünü; 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 ve 26. maddeler mühendislik ve teknoloji faktörünü ve 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36 ve 37. maddeleri ise 21. yüzyıl becerilerini içermektedir. Ölçek 5 dereceli likert tipi bir ölçektir. Ölçekteki dereceler sırasıyla Kesinlikle katılmıyorum 1 puan, katılmıyorum 2 puan, kararsızım 3 puan, katılıyorum 4 puan, kesinlikle katılıyorum 5 puan şeklinde kodlanmıştır. Ölçeğin matematik alt boyutundaki 1,3 ve 5. maddeler ile fen alt boyutundaki 8.madde ters kodlanmıştır.

2.3.Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizi, SPSS 25 (Statistical Package for the Social Sciences) programı ile yapılmıştır. Veri analizine başlamadan önce kayıp veri ve yanlış veri kontrolü yapılmış ve veri seti uygun hale getirilmiştir. Verilerin analizinde çok değişkenli varyans analizi(MANOVA) kullanılmıştır. Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarını belirlemek için kullanılan STEM'e yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarına öğrencilerin cinsiyetlerinin etkisini belirlemek için tek faktörlü MANOVA yapılmıştır. MANOVA sayıltıları kontrol edildiğinde eşit varyanslık sayıltısı sağlanmıştır.

3. BULGULAR

Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarını belirlemek üzere STEM'e yönelik tutum ölçeği alt boyutları üzerinde cinsiyetin etkisini belirlemek için tek faktörlü MANOVA yapılmıştır. Tek faktörlü MANOVA analizinin sayıltılarından eşit varyanslık sayıltısı sağlanmıştır. Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarının STEM'e yönelik tutum ölçeği alt boyutları ile cinsiyet faktörü düzeyinde tek faktörlü MANOVA sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo.1. Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarının STEM'e yönelik tutum ölçeği alt boyutları ile cinsiyetlerine ilişkin tek faktörlü MANOVA sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Cinsiyet	N	Xort	SS	F	sd	p
Fen tutumu	Kız	24	33,70	6,86	73,922	1	,194
	Erkek	27	31,29	6,20		1	
Matematik tutumu	Kız	24	27,41	4,36	0,027	1	,974
	Erkek	27	27,37	5,64		1	
Mühendislik ve Teknoloji tutumu	Kız	24	32,58	6,31	0,794	1	,906
	Erkek	27	32,33	8,43		1	
21.yy.Becerileri tutumu	Kız	24	43,33	8,63	128,906	1	,196
	Erkek	27	40,14	8,68		1	
Toplam STEM tutumları	Kız	24	137,04	21,97	441,321	51	,369
	Erkek	27	131,14	24,15		51	

Akbulut (2011) çoklu varyans analizinde testin gerektirdiği şartların tutturulamaması durumunda Wilk's Lambda değerinin yerine Pillai Trace değerinin yorumlanmasını önermektedir. .Pillai Trace Testi sonuçları cinsiyet düzeyinde öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarına ait boyutların(fen, matematik, mühendislik ve teknoloji , 21.yy.becerileri) doğrusal kombinasyonlarının anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur (Pillai Trace (λ)= .092, F =1,62, p=0.34). Tablo 1 incelendiğinde STEM tutum ölçeği alt boyut puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılaşma olup olmadığına dair analiz sonuçları görülmektedir. Buna göre ölçekte yer alan tüm alt boyutlarda cinsiyet değişkenine göre farklılaşma görülmemiştir (p>.05)

Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarının STEM'e yönelik tutum ölçeği alt boyutları ile öğretmen faktörüne ilişkin tek faktörlü MANOVA sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo.2. Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumlarının STEM'e yönelik tutum ölçeği alt boyutları ile öğretmen faktörüne ilişkin tek faktörlü MANOVA sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Öğretmen faktörü	N	Xort	SS	F	sd	p
Fen Tutumu	**1.öğretmen**	**27**	**32,51**	**7,17**	0,010	1	,921
	2.öğretmen	**24**	**32,33**	**5,97**		1	
Matematik Tutumu	**1.öğretmen**	**27**	**26,74**	**4,54**	0,961	1	,332
	2.öğretmen	**24**	**28,12**	**5,53**		1	
Mühendislik ve Teknoloji	**1.öğretmen**	**27**	**32,14**	**8,35**	0,093	1	,761
	2.öğretmen	**24**	**32,79**	**6,41**		1	
21.yy.Becerileri	**1.öğretmen**	**27**	**41,74**	**9,79**	0,006	1	,936
	2.öğretmen	**24**	**41,54**	**7,54**		1	
Toplam STEM tutumları	**1.öğretmen**	**27**	**133,14**	**26,58**	0,063	1	,803
	2.öğretmen	**24**	**134,79**	**19,00**		1	

Tablo 2 incelendiğinde STEM tutum ölçeği alt boyut puan ortalamalarında öğretmen faktörü (ders öğretmeni farklı) düzeyinde farklılaşma olup olmadığına dair analiz sonuçları görülmektedir. Buna göre ölçekte yer alan tüm alt boyutlarda derslere farklı öğretmenler girmesine rağmen göre farklılaşma görülmemiştir (p>.05).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumları arasında cinsiyet değişkeni düzeyinde göre anlamlı bir fark görülmemiştir. Acar ve Ordu (2022) yaptıkları araştırma fen başarısı düşük okullarda cinsiyetin tutum ölçeğinin alt boyutları üzerine hiçbir sınıf seviyesinde anlamlı bir etkisi olmadığını rapor etmişlerdir. Bu bağlamda araştırmanın yürütüldüğü okulun fen dersi başarısı düşük bir okul olduğu için cinsiyetin STEM'e yönelik tutuma etkisi gözlenmemiş olabilir. Öğrencilerin STEM'e yönelik tutumları arasında öğretmen faktörü değişkeni düzeyinde de anlamlı bir fark görülmemiştir. Tutumlar konusunda yapılan araştırmalar tutumların erken yaşlarda edinildiğini göstermekte, erken yaşlarda edinilen tutumlar o konuda çok önemli deneyimler ya da yaşantılar olmadıkça, kolay kolay değişmemektedir (Kağıtcıbaşı, 1989). 6.sınıf öğrencilerinin STEM'e yönelik tutumları ile cinsiyet ve öğretmen faktörü düzeyinde anlamlı bir farklılık görülmemesinin nedeni öğrencilerin daha önceki yıllarda ders işlerken STEM etkinlikleri ile ilgili deneyimlerinin olmaması olabilir. Ders öğretmenleri STEM'e yönelik ders planı hazırlayıp o plana göre ders işlemede yetersiz olabilir. Tutumlar, model alma yoluyla öğrenmeden çok fazla etkilenmektedir(Demirbaş ve Yağbasan, 2008). Bu sebeple ders öğretmenlerinin 2018 yılından itibaren fen dersi öğretim programlarına dahil olan STEM kazanımları ile ilgili ders planı hazırlamaları ve o plana göre derslerini planlamaları önerilebilir. Öğretmenlere STEM ders planı hazırlama konusunda zorunlu hizmetiçi eğitimi verilmesi öneriler arasındadır. Eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına STEM temelli dersler verilebilir.

Yine literatüre göre erken yaşta edinilen tutumların değişime dirençli olduğu göz önüne alınırsa okul öncesi dönemden başlayarak öğrencilerin STEM etkinlikleriyle tanışması ileriki dönemlerde STEM'e yönelik tutumlarını etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Acar,Ö. Ve Ordu, K. (2022). Fen başarı düzeyi farklı ortaokullardaki öğrencilerin fen bilimlerine yönelik tutumlarının sınıf düzeyi ve cinsiyet açısından incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 51*(2).1043-1072.

Akbulut, Y. (2011). Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları. İstanbul: İdea

Akgündüz, D., Aydeniz, M., Çakmakçı, G., Çavaş, B., Çorlu, M., Öner, T ve Özdemir, S. (2015). STEM eğitimi Türkiye raporu: Günümüz modası mı yoksa gereksinim mi? İstanbul Aydın Üniversitesi STEM Merkezi, İstanbul

Demirbaş, M. ve Yağbasan, R. (2008). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin bilimsel tutumlarının geliştirilmesinde sosyal öğrenme teorisi etkinliklerinin kullanılması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(* 1), 105-120.

Kağıtcıbaşı, Ç. (1989). İnsan ve İnsanlar. İstanbul: Evrim Basın Yayın Dağıtım.

Karasar, N. (2013).Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Loxley, P., Dawes, L., Nicholls, L. & Dore, B. (2016). Teaching primary science promoting enjoyment and developing understanding (H. Türkmen, M. Sağlam & E. Şahin Pekmez, Trans. Eds.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Loxley, P., Dawes, L., Nicholls, L. & Dore, B. (2016). Sınıf Dışında Öğrenme. (H. Türkmen, Çev.). H. Türkmen, M. Sağlam &E. Şahin-Pekmez (Ed.). İlköğretimde Eğlendiren ve Anlamayı Geliştiren Fen Öğretimi, S. 95-107. Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık.

ASES
KONGRE ORGANİZASYON YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Sayı : T-100-83 21.06.2024
Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. tarafından 13-14 Nisan 2024 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen Ases VIII. International Social Sciences Conference'te sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 60,78'sı yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 51
Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 20
Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 31
Katılımcı ülke sayısı: 7 ülke
Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Endonezya (2 bildiri), Azerbaycan (20 bildiri), Kazakistan (1 bildiri), MALEZYA (6 Bildiri), CEZAYİR (1 Bildiri) FAS (1 Bildiri)

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV
Düzenleme Kurulu Başkanı

Adres: Hamidiye Mahallesi İnönü Caddesi 43/19
Battalgazi /MALATYA

Telefon No: 0 850 474 30 06
E-Posta: iletişim@kongreases.com

Beydağı V.D.
Vergi No: 086 145 1749

Tic. Sic. No: 23200
Mersis No: 0086 1451 74490 0001

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
Mühendislik Fakültesi Dekanlığı
Makine Mühendisliği Bölüm Başkanlığı

Sayı : E-53997340-020-57622
Konu : Olurlar

24.05.2024

MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ DEKANLIĞINA

İlgi : 20.05.2024 / 53997340

ilgi yazı ile Makine Mühendisliği bölümümüzde görev yapmakta Dr. Öğr. Üyesi Tuba DEMİREL'in Ases Kongre Organizasyon Yayıncılık LTD. ŞTİ. bünyesinde faaliyet gösteren Arceng Akademi olarak 08-09 Haziran 2024 tarihleri arasında Mersin'de düzenlenmesi planlanan "Uluslararası Akdeniz Bilimsel Çalışmalar Kongresinin" Düzenleme Kuruluna akademisyen temsilcisi olarak görevlendirilmesi bölüm olarak uygun görülmüştür.

Gereğini arz ederim.

Dr. Öğretim Üyesi Ahmed SADIK
Bölüm Başkanı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSPS1JV0V
Belge Takip Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/hasan-kalyoncu-universitesi-ebys

Adres:Hasan Kalyoncu Üniversitesi Havaalanı Yolu Üzeri 8. Km. Şahinbey / Gaziantep
Telefon:0 (342) 211 8080 / 2201 Faks:0 (342) 211 80 81
e-Posta:info@hku.edu.tr Web:0 (342) 211 80 81
Kep Adresi:hasankalyoncu.unv@hs01.kep.tr

Bilgi için: Ahmed SADIK
Unvanı: Bölüm Başkanı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

CamScanner ile tarandı

21.06.2024

ISBN: 978-625-94535-4-5

ARCENG PUBLICATIONS – 2024©